

*H*APPINESS
AND
CIVILIZATIONAL
DEVELOPMENT

VI АНТРОПНІ ЧИТАННЯ

*У*АСТЯ
ТА
ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ
РОЗВИТОК

DANYLO HALYTSKY LVIV NATIONAL MEDICAL UNIVERSITY
DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND ECONOMICS

G.S. KOSTIUK INSTITUTE OF PSYCHOLOGY OF NAES OF UKRAINE

SRI OF STATE CONSTRUCTION AND LOCAL SELF-GOVERNING
LVIV LABORATORY FOR HUMAN RIGHTS AND RIGHTS OF A CITIZEN

HAPPINESS AND CIVILIZATIONAL DEVELOPMENT

PROCEEDINGS
of the International Scientific and Practical Conference

November, 14 – 15, 2019

LVIV – 2019

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ТА ЕКОНОМІКИ

ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г.С. КОСТЮКА НАПН УКРАЇНИ
НДІ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
ЛЬВІВСЬКА ЛАБОРАТОРІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

ЩАСТЯ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК

МАТЕРІАЛИ
Міжнародної науково-практичної конференції

14 – 15 листопада 2019

ЛЬВІВ-2019

УДК 17.023.36+165.614+159.9
М 278

*Рекомендовано до друку засіданням Вченої ради фармацевтичного факультету
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
(протокол № 2 від 29 жовтня 2019 року)*

Упорядники:

Держко І. – д. філос. н., професор;
Луц У. – к. філос. н., доцент;

Редколегія:

Держко І. – д. філос. н., професор
Ткач Б. – д. психол. н., ст. н. с.
Луц У. – к. філос. н., доцент
Бойченко М. – д. філос. н., професор
Гапон Н. – д. філос. н., професор
Жадько В. – д. філос. н., професор
Карівець І. – д. філос. н., доцент
Сафонік Л. – д. філос. н., доцент
Соловійов О. – д. психол. н., професор
Федоров Ю. – д. мед. н., професор
Ханжи В. – д. філос. н., професор
Хамітов Н. – д. філос. н., професор
Hybron D. – PhD, Assoc. Prof.
Kováč L. – Dr. Sc., Prof.

Щастя та цивілізаційний розвиток : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 14-15 листопада 2019 р.). — Львів, 2019 — 266 с.

Збірник містить тези виступів учасників Міжнародної наукової конференції «ЩАСТЯ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК» (14-15 листопада 2019 р.). Матеріали висвітлюють результати міждисциплінарних досліджень щастя. Феномен щастя розкривається в контексті життя окремої людини та крізь призму сучасних цивілізаційних викликів. Щастя розглядається як потреба людини та критерій сучасного розвитку цивілізації. Висвітлюються філософські, антропологічні, соціальні, економічні, психологічні, медичні та правові аспекти щастя людини.

Для науковців, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться філософією науки.

*Матеріали опубліковані в авторській редакції
Автори несуть повну відповідальність за грамотність текстів,
точність наведених фактів, цитат, покликань та оформлення бібліографії*

ЗМІСТ

PREFACE	9
ПЕРЕДМОВА	11
ВСТУПНЕ СЛОВО	13
<i>FLEYCHUK Mariya, DATSKO Olesya, GANSKY Vladimir,</i> A CRITICAL VIEW ON HAPPINESS AT A GLOBAL LEVEL MEASURING	15
<i>HAYBRON Dan</i> GREETINGS FROM THE AMERICAN EXPERT IN HAPPINESS RESEARCH. PROBLEM OF THE AUTHENTIC HAPPINESS.. . . .	17
<i>HMILAR Oleg, LEPKA Olha</i> VOCATION AS A PSYCHOLOGICAL RESOURCE OF A HAPPY PERSON.	18
<i>HYSA Xhimi, DEMAJ Esmir</i> TO CONFORM OR NOT TO CONFORM? THE EMERGENCE OF POSITIVE CONFORMITY AND ITS EFFECTS IN THE WORKPLACE	22
<i>KOVÁČ Ladislav</i> THE BIOPOLITICS OF HAPPINESS	26
<i>LANIUK Eugene</i> FREEDOM VERSUS HAAPPINESS: WHY UTOPIA STILL MATTERS IN THE DIGITAL AGE?.	28
<i>LIT Gary</i> THE ELUSIVE QUESTION OF ECONOMIC DEVELOPMENT, HEALTH AND HAPPINESS: THE UNIQUE EXPERIENCE OF SINGAPORE.	31
<i>LUSHCH Uliana</i> SOCIAL EFFICIENCY OF EUDAIMONIC HAPPINESS	35
<i>PURII Roman</i> HAPPINESS OF A CITIZEN AS A GOAL OF A NEW STATE MANAGEMENT MODEL	36
<i>БАРТУСЯК Павло</i> ФУНКЦІЯ КОНЦЕПТУ РАДІСТЬ (JOUISSANCE) У ТВОРІ ЖИЛЯ ДЕЛЬОЗА «СПІНОЗА І ПРОБЛЕМА ВИРАЖЕННЯ»	38
<i>БІЛОБРИВКА Ростислав</i> ЩАСТЯ ЯК ФІЗИЧНИЙ ТА ДУХОВНИЙ АСПЕКТ ПСИХОЛОГІЇ ЛЮДИНИ	39
<i>БОЙЧЕНКО Михайло,</i> ОСВІТНІ ПРАКТИКИ І ПОШУКИ ЩАСТЯ (НА ПРИКЛАДІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ)	41
<i>БОРЩЕВСЬКА Анжела</i> СТОСУНКИ І РЕСУРСИ ЩАСТЯ	45
<i>ВИНОГРАДСЬКА Галина</i> ТВОРЧІСТЬ ЯК КЛЮЧ ДО ЩАСТЯ.	50
<i>ВОЛОДАРСЬКА Наталія</i> ПОДОЛАННЯ ЕМОЦІЙНОГО СТРЕСУ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ.	55
<i>ВОЛОШОК Олена, НОЗДРІНА Лариса</i> ЩАСТЯ: ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ.	60
<i>ГАВДЬО Ігор</i> ВІДОБРАЖЕННЯ СТАНУ ЩАСТЯ В ХУДОЖНІЙ ТВОРЧОСТІ	64
<i>ГАПОН Надія</i> КОНЦЕПТ ЩАСТЯ В ПОЗИТИВНІЙ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНИХ ПРОЕКТАХ	67

<i>ГРНА Наталія</i>	
ЛЕСЯ УКРАЇНКА: У ПОШУКАХ ЖІНОЧОГО ЩАСТЯ	72
<i>ГОЛЯШ Ірина</i>	
ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ АСПЕКТІВ ЩАСТЯ	74
<i>ДЕРЖКО Ігор</i>	
КОНЦЕПТ ЩАСТЯ У ВІДКРИТИХ ТА ЗАКРИТИХ СУСПІЛЬСТВАХ	77
<i>ДЗЮБКО Людмила, ТЕРЕЩЕНКО Людмила</i>	
РАДІСТЬ І ЩАСТЯ ЯК МЕТОД І МЕТА РОДИННОГО ВИХОВАННЯ	79
<i>ДОБКО Тарас</i>	
ЩАСТЯ І РЕАЛЬНІСТЬ.	82
<i>ЄЩЕНКО Тетяна</i>	
АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ ВИЯВ АДРЕСАНТА КРИЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПТУ «ЩАСТЯ»	89
<i>ЖАДЬКО Віталій, БІДЗІЛЯ Петро</i>	
ЩАСТЯ ЯК КАТЕГОРІЯ ФІЛОСОФІЇ І СТАН ЖИТТЯ	94
<i>ЖИГАЙЛО Наталія</i>	
ПРАГНЕННЯ СВОБОДИ, ІСТИНИ ТА КРАСИ ЯК ШЛЯХ ДОСЯГНЕННЯ ЩАСТЯ	99
<i>ЗАВІДНЯК Богдан</i>	
ЕВДЕМОНОЛОГІЧНИЙ ДОКАЗ ІСНУВАННЯ БОЖОГО БУТТЯ	102
<i>ЗЕЛЕНСЬКА Зоя</i>	
УДОСКОНАЛЕННЯ СКЛАДОВИХ СПІЛКУВАННЯ ЯК ШЛЯХ ДО ЩАСТЯ	109
<i>ІВАНЦІВ-ГРИГА Ірина, ІВАНЦІВ Христина, ІВАНЦІВ Роман</i>	
ЗМІНА КОНЦЕПТУ ЩАСТЯ ПРОТЯГОМ СТОЛІТЬ НА ПРИКЛАДІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ТА ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА	112
<i>ІЩУК Наталія</i>	
ОСОБИСТІСНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ТА ЩАСТЯ У ПРОСТОРІ ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ	114
<i>КАРІВЕЦЬ Ігор</i>	
ТЕОРЕТИЧНЕ, ПРАКТИЧНЕ І НАРОДНЕ ПОНЯТТЯ ЩАСТЯ	118
<i>КАШУБА Марія</i>	
ТРАКТУВАННЯ ПРИРОДНОГО ЩАСТЯ ЛЮДИНИ В КУРСАХ ЕТИКИ ПРОФЕСОРІВ КІЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ	119
<i>КОСТЮК Світлана, ПАНЬКО Ольга</i>	
ГОСПОДАРСЬКО-ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА ЯК ФАКТОР РЕПРОДУКЦІЇ ЩАСЛИВОЇ ЛЮДИНИ-ВЛАСНИКА	122
<i>КОШЛЯЦЬКА Наталія</i>	
ДУХОВНА ЛЮДИНА – ЩАСЛИВА ЛЮДИНА	126
<i>КРИВОКОНЬ Наталія</i>	
НАСНАЖЕННЯ В СУПЕРВІЗІЇ АБО ЯК ЗРОБИТИ ЩАСЛИВІШИМИ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ	131
<i>ЛИПКА Ольга</i>	
ЩАСТЯ У РОЗУМІННІ ЖАНА ВАНЬС.	135
<i>МАГАС Василь</i>	
ДЕЩО ПРО ЩАСТЯ ТА ШЛЯХ ДО НАЦІОНАЛЬНОГО ЩАСТЯ.	138
<i>МАЗИКІН Микола</i>	
ФОРМУВАННЯ КЕРОВАНОГО ВІДЧУТТЯ ЩАСТЯ МЕДИТАТИВНОЮ НЕЙРОБІОЛОГІЄЮ.	142
<i>МАКСИМОВИЧ Соломія, РАБІНОВИЧ Петро</i>	
КОНЦЕПЦІЯ ЗАГАЛЬНОГО ЩАСТЯ У ФІЛОСОФІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ТА СУЧАСНІ ВСЕСВІТНІ СТАНДАРТИ	145

<i>МАРТОЛОГ Наталія</i>	
ДУХОВНІСТЬ В КОНТЕКСТІ ЩАСЛИВОЇ ЛЮДИНИ	151
<i>МАР'ЯНЕНКО Ліана</i>	
ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ДОСЯГНЕННЯ ЛЮДИНОЮ ЩАСТЯ: РІЗНІ ВИМІРИ РОЗВ'ЯЗАННІ ПРОБЛЕМИ	156
<i>МИСЛОВСЬКА Ірина</i>	
ЩАСТЯ ЯК ЕКОНОМІЧНА ПРОБЛЕМА	160
<i>МІКІЧУРОВА Ольга</i>	
СЧАСТЬЕ И ПРАВО	165
<i>МОГИЛЯСТА Світлана</i>	
ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК СКЛАДОВА МАКСИМАЛЬНОГО ВІДЧУТТЯ СТАРШОКЛАСНИКОМ ЩАСТЯ	168
<i>МОЙЗРИСТ Олена</i>	
ПОЗИТИВНА ПСИХОЛОГІЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ	171
<i>МОРАВЕЦЬКИЙ Остап</i>	
ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЩАСТЯ» У ФІЛОСОФІЇ ХХ СТОЛІТТЯ	175
<i>НАГОРНИЙ Олександр</i>	
ЩАСТЯ ЯК КОНСТИТУЙОВАНА ЗАПОРУКА Й ВИСЛІД ДУХОВНОГО ТА ДУШЕВНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ – ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ	177
<i>НЕВМЕРЖИЦЬКИЙ Володимир</i>	
ЩАСТЯ ЯК ЧИННИК ОСОБИСТІСНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ	182
<i>ОЛІНКЕВИЧ Володимир</i>	
ПРОБЛЕМА ЩАСТЯ СУБЕКТА У ПРОСТОРІ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО МІСТА	185
<i>ОТЕНКО Світлана</i>	
САЛЮТОГЕНЕТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ОСНОВА СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ	187
<i>ПЕТРИШИН Юрій</i>	
СВОБОДА, ЩАСТЯ ТА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИ	189
<i>ПОВТОРЕВА Світлана</i>	
ОБГРУНТУВАННЯ РАДОСТІ І ЩАСТЯ ЯК КОНСТРУКТИВНИХ ПРИНЦИПІВ БУТТЯ У ТВОРЧОСТІ Ж.ДЕЛЬОЗА	193
<i>Продан Тетяна</i>	
ЩАСТЯ І ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ VS СИЛЬНА ЕКОНОМІКА: ІДЕАЛІЗМ ЧИ НАГАЛЬНА ПРАКТИКА	195
<i>ПРОЦЮК Ростислав</i>	
ЄВАНГЕЛЬСЬКЕ КОРИННЯ РОЗУМІННЯ ЩАСТЯ У ВЧЕННІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	197
<i>ПУХТА Ірина</i>	
У ПОШУКАХ УКРАЇНСЬКОЇ «ФОРМУЛИ ЩАСТЯ»	200
<i>РЕВАК Ірина</i>	
ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ПОНЯТТЯ «ЩАСТЯ» В ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ	202
<i>РОЩЕНКО Олена</i>	
ПАРАДОКСАЛЬНІСТЬ ЯК УМОВА ВТІЛЕННЯ АФЕКТУ ЩАСТЯ У МУЗИЧНОМУ МИСТЕЦТВІ	206
<i>САФОНІК Лідія</i>	
ТІЛЕСНА ЗАКОРИНЕНІСТЬ ЩАСТЯ	207
<i>СЕВАСТЬЯНІВ Уляна</i>	
КОНЦЕПТ «ЩАСТЯ» У ВІРТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ	208

<i>СЕНИШИН Дмитро, СЕНИШИН Павло, БЛИСТІВ Богдан</i>	
ЩАСТЯ НА КРИЛАХ БДЖОЛИ	210
<i>СЕНЮТА Ірина</i>	
ЩАСТЯ І ПРАВОВА МЕДИЦИНА: ПОШУК БАЛАНСУ	212
<i>СІНІЦИНА Алла</i>	
ОЗНАЧЕННЯ ЩАСТЯ У БАГАТОВИМІРНОСТІ ЛЮДИНИ.	213
<i>СМОЛІНСЬКА Олеся, ДЗЮБІНСЬКА Христина</i>	
УКРАЇНСЬКИЙ ЕТНОІДЕАЛ ЩАСТЯ: МІЖ МИНУЛИМ І СУЧАСНІСТЮ	215
<i>СМОРЖЕВСЬКА Оксана</i>	
ЩАСТЯ В НЕОЯЗИЧНИЦЬКОМУ СПРИЙНЯТТІ СВІТУ (НА ПРИКЛАДІ СУЧАСНИХ ЯЗИЧНИКІВ УКРАЇНИ)	218
<i>СОЛОВІЙОВ Олег, ФОЦІЙ Святослав, ГУЩИН Владислав</i>	
ВІЛЬНА РЕФЛЕКСІЯ «ВЛАСНОГО» ЩАСТЯ У КОНТЕКСТІ ФЕНОМЕНІВ «МОЇХ» ВЛАСНИХ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА «МОЄЇ» ВЛАСНОЇ СВОБОДИ	221
<i>ТКАЧ Богдан</i>	
НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ВІДЧУТТЯ ЩАСТЯ У ЛЮДИНИ	224
<i>ФЕДОРОВ Юрій</i>	
СОУЛБІОЦЕНТРИЗМ І ЩАСТЯ	229
<i>ХАЛЕЦЬКИЙ Олексій</i>	
«... ІЗ ПРИМХЛИВОГО ЩАСТЯ КРУТІЖНОЇ ДОЛІ ПОСТАЄ ЛИШЕ СПОКІЙ І ВОЛЯ»: БУДХА І ГЕГЕЛЬ	231
<i>ХАНЖИ Володимир</i>	
ЗАДОВОЛЕННЯ ЯК СЕРЦЕВИНА ЩАСТЯ: ЕПІКУР <i>VERSUS</i> СТОЇКИ (НА ПІДСТАВІ ДИСКУСІЇ МІЖ М. ФУКО ТА П. АДО).	235
<i>ЧАЙКА Галина</i>	
ТРИ ПОТРЕБИ ТЕОРІЇ САМОДЕТЕРМІНАЦІЇ ТА ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЯК БАЗИС ДЛЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ВІДЧУТТЯ ЩАСТЯ	239
<i>ЧУРСІНОВА Оксана</i>	
В.ВИННИЧЕНКО ПРО ГАРМОНІЙНЕ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ ЯК АТРИБУТ ЩАСТЯ.	241
<i>ШАТИРКО Лариса</i>	
ПРОБЛЕМИ НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ЩАСТЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ	243
<i>ШВЕД Ольга</i>	
ЩАСТЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СУСПІЛЬНОГО ПРОГРЕСУ	246
<i>ШЕЛЕМЕЙ Оксана</i>	
ДІАГНОСТИКА РІВНЯ ЗАДОВОЛЕНОСТІ ЖИТТЯМ В ЖІНОК-ТРУДОВИХ МІГРАНТОК В ІТАЛІЇ.	247
<i>ЯГІЯЄВ Ілля</i>	
МІЖОСОБИСТІСНІ ОСОБИСТІ СТОСУНКИ ТА ЩАСТЯ АТЕЇСТІВ.	250
<i>АЛЬЧУК Марія</i>	
ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ЩАСТЯ ЛЮДИНИ.	252
<i>СИРОТИНСЬКА Наталія</i>	
ЩАСТЯ ЯК РОЗВИТОК ГАРМОНІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ АНТИЧНОЇ МІФОЛОГІЧНОЇ МОДЕЛІ	254
<i>ХАМІТОВ Назім, КРИЛОВА Світлана</i>	
ЕКЗИСТЕНЦІАЛ «ЩАСТЯ» У КООРДИНАТАХ МЕТААНТРОПОЛОГІЇ: БУДЕННИЙ, ГРАНИЧНИЙ ТА МЕТАГРАНИЧНИЙ ВИМІРИ	256

PREFACE

Happiness became crucially important in the life of a contemporary person. Happiness becomes an object of neuroscientific and psychological studies. Relation of happiness to values, morality and freedom evokes baffling problems in philosophy. Happiness and human flourishing become a true criterion of economic and social development. Gross National Happiness and Happy Planet Index reflect this fact. Creation of ministries of happiness and institutes of happiness research in different countries all over the world illustrate the growing public and scientific interest to the phenomenon of happiness.

Our conference aims to create the Ukrainian platform of an interdisciplinary international discussion on happiness and to attract scientific and public attention to the relevance of happiness problem for Ukraine.

Suggested areas for discussion:

1. Philosophy of happiness:
 - analyzis from the history of philosophy perspective;
 - eudaimonism and Aristotelian ethics in the contemporary philosophy;
 - happiness in the mass culture and subcultures;
 - asceticism and religious interpretation of happiness;
 - happiness and freedom;
 - happiness and human rights.
2. Neuropsychology of happiness.
3. Positive psychology.
4. Happiness, wellbeing and health in medicine.
5. Happiness and economic development.
6. Happiness and social-political development.
7. Happiness in education system.

We invite for discussion reserchers in philosophy, history of philosophy, medicine, biochemistry, biology, psychology, neuropsychology, sociology, political science, economics, pedagogics, anthropology.

In November, 15, within the framework of the conference the discussion will be held on the topic “Happiness and the development of law”.

ORGANIZING COMMITTEE:

ZIMENKOVSKIY Borys, Prof., Dr. Sc., Academician of NAMS of Ukraine,
Rector of Danylo Halytsky Lviv National Medical University

MAKSYMENKO Serhii, Prof., Dr. Sc., Academician of NAES of Ukraine,
Director of G.S. Kostiuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine

DERZHKO Ihor, Prof., Dr. Sc., Chief of the Department of Philosophy and Economics at Danylo Halytsky Lviv National Medical University

RABINOVYCH Petro, Prof., Dr. Sc., Academician of NALS of Ukraine, Chief of Lviv Lanoratory for Human Rights and Rights of A Citizen

TKACH Bohdan, Dr. Sc., Senior Research Fellow in G.S. Kostiuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine

LUSHCH Uliana, PhD, Associate Professor of the Department of Philosophy and Economics at Danylo Halytsky Lviv National Medical University, co-founder and Deputy Director of the Ukrainian Institute for Happiness Research

ПЕРЕДМОВА

Щастя набуло надзвичайно вагомого значення у житті сучасної людини. Щастя стає об'єктом нейронаукових та психологічних досліджень. Зв'язок щастя з цінностями, мораллю та свободою провокує складні проблеми у філософії. Щастя і людське процвітання стає справжнім критерієм економічного та соціального розвитку. Валове національне щастя та індекс щасливої планети відображають цей факт. Створення міністерств щастя та інститутів дослідження щастя у різних країнах світу ілюструє зростання суспільного та наукового зацікавлення явищем щастя.

Наша конференція покликана створити український майданчик для міждисциплінарної міжнародної дискусії про щастя та привернути наукову та суспільну увагу до актуальності проблеми щастя в Україні.

Пропоновані теми для дискусії:

1. Філософія щастя:

- історико-філософський аналіз;
- євдемонізм та неоарістотелівська етика у сучасній філософії;
- щастя в масовій культурі та субкультурах;
- аскетизм та релігійне трактування щастя;
- щастя і свобода;
- щастя та права людини.

2. Нейропсихологія щастя.

3. Позитивна психологія.

4. Щастя та здоров'я у медицині.

5. Щастя та економічний розвиток.

6. Щастя та соціально-політичний розвиток.

7. Щастя у системі освіти.

Запрошуємо до участі фахівців у галузях філософії, історії філософії, медицини, біохімії, біології, психології, нейропсихології, соціології, політології, економіки, педагогіки, антропології.

15 листопада в рамках конференції відбудеться круглий стіл «Щастя та правовий розвиток».

ОРГКОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ:

ЗІМЕНКОВСЬКИЙ Борис, доктор фармацевтичних наук, професор, академік НАМН України, ректор Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

МАКСИМЕНКО Сергій, доктор психологічних наук, професор, академік НАПН України, директор Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

ДЕРЖКО Ігор, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

РАБІНОВИЧ Петро, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, завідувач Львівської лабораторії прав людини і громадянина

ТКАЧ Богдан, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

ЛУЩ Уляна, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, співзасновниця Українського інституту дослідження щастя

ВСТУПНЕ СЛОВО

Щастя, як слово щоденного емпіричного вжитку, та щастя, як наукове поняття соціальної етики та соціальної філософії, перебуває у колі гострої уваги вчених та філософів з античних часів дотепер. Настільки ж актуальне воно і для людей, які професійно не займаються наукою, але виявляють нестримну цікавість поглиблювати, розширювати зміст та сенс терміну «щастя», як епіцентру життєвих устремлінь та практичної мети у досягненні суспільних ідеалів.

Подеколи бурхливі дискусії щодо трактування щастя завершувалися висновком, сентенцією, які, здавалося б, усі знають з дитинства. Аристотель підсумовував свої уможлядні пошуки тим, що щастя – це мати живих батьків. Сенека стверджував – щасливим є той, кого розуміють.

Філософи Стародавнього Сходу трактували щастя як тривалий, невинний процес злиття мого Я з абсолютом Неба, Всесвіту, що дає мені змогу позбутися болючих земних випробувань та розчинитися у блаженній нірвані. Для буддистів така духовна процедура може перетворити нас у Бога, бо вдосконалюючись та поетапно деперсоніфікуючись, ми, втрачаючи себе, набуваємо нового статусу – незліченних станів та статусів Абсолюту.

Отож, граничне розчинення в першооснові робить нас безмежно досконалими та позбавляє трагічних недосконалостей, обмежених у Часі та Просторі. Уникання втілень та локальних відроджень у різних видах стражданнями наповненого рослинного та тваринного життя, робить нас щасливими. Ця безконечна замкнутість Кола Сансари має бути розірвана, відімкнута, як трагічна в'язниця.

Античний скептицизм, релятивізм, агностицизм, школи кіренаїків та кініків піддали глибокій критиці як буденні емпіричні уявлення про щастя, так і усталені трактування цього поняття в епоху високої класики. Щастя чи не вперше поставало як оманливе поняття, яке має подвійну сутність та часто маскує і приховує чужі йому сенси, та прагне переконати у протилежному. Спекуляції на тих чи інших трактуваннях щастя стояли в основі всіх автократичних режимів. Силоміць нав'язані уявлення про щастя скріплювало різні суспільні групи у моноліт відданості авторитарній кліці або обожнюваному диктатору.

У часи буржуазно-демократичних революцій Щастя та Свобода стають неподільним концептом нового демократичного суспільства. Але деградація інститутів демократії, реставрація монархій та диктатур змусили більшість суспільства розчаруватися в тогочасному ідеалі щастя.

У XX ст., в час найбільшого випробування людства двома світовими війнами та двома тоталітарними режимами (більшовицький та нацистський), багато мислителів сумнівалися у формулі – «вільний = щасливий». Джордж Орвел про-

голошує, що в епоху морально-політичних поневірянь людства, окрема людина може бути або вільною, або щасливою. Щаслива людина, як правило, зваблена та обдурена. Вільна людина – переважно позбавлена радості життя та виживає завдяки принципу трагічного оптимізму.

Своєрідні випробування чекали на громадян колишньої радянської імперії. Декларування самостійних держав з відкритим ринком та ліберальною демократією не обернулося очікуваним щастям, а принесло нові проблеми.

Наша міждисциплінарна конференція, яка є шостою у серії «Антропні читання», прагне допомогти розібратися у фундаментальному понятті Щастя, якому слугують не менш значимі – Свобода, Рівність, Братерство. Власне, вони визначають статус суспільства як відкритого та гуманного, та є основою конституційних норм всіх вільних держав. Саме ці поняття є духовними максимами, що об'єднують народи незалежно від раси, самотні культур, релігій та вірувань, в єдину спільноту – Людство.

*Ігор Держко,
доктор філософських наук, професор*

FLEYCHUK Mariya,
*Doctor of Economics, Professor,
High School of Business and Administration (Lublin, Poland);*

DATSKO Olesya,
*Ph.D.on economics, Ph.D.on technical science,
Lviv National Academy of Arts (Lviv, Ukraine)*

GANSKY Vladimir,
Institute of Entrepreneurship (Minsk, Belarus)

A CRITICAL VIEW ON HAPPINESS AT A GLOBAL LEVEL MEASURING

As we know, the theme of happiness exists as much as humanity remembers. However, over the centuries, few have attempted to explore the individual aspects of a happy person at a high scientific level (except, perhaps, psychologists). However, in the twenty-first century, an era of rapid technology development, based on the so-called Industry 4.0 approach, the topic of happiness has become increasingly popular among many economists, sociologists, physicians, biochemists, anthropologists etc, and even mathematicians [1-5].

Today, there are several international ratings of countries by which nations are compared by the parameters of happiness. First of all, the Happiness Index, the World Happiness Report [6], which measures how effectively the people of different countries use natural resources to ensure a long, happy life through the well-being of the individual, life expectancy, equality, and the state of the environment. However, these approaches are at the same time highly criticized for some subjectivity in measurements, because often the focus is mainly on economic well-being.

The latest data from the Gallup Institute [8], presented in the annual World Happiness Report, has caused controversy in the expert environment. According to The Economist [9], estimates of the happiness of the population as GDP grows have a dubious reputation. According to studies by economist Richard Easterlin, published in 1974, life satisfaction in the United States remained unchanged from 1946 to 1970, despite the fact that GDP per capita grew by 65% over the same period [10]. Supporters of the Easterlin approach believe that long-term GDP growth is insufficient to change the average discontent in society.

Other economists, on the contrary, support the Gallup Institute's data – they see the link between the growth of the national economy and the growth of happiness in society. The most illustrative in this sense is China, where GDP per capita has doubled in ten years and the average happiness level has increased by 0,43 points. While Venezuela has ranked fifth in the list of the happiest countries in the world in the past, it has fallen to 102-nd position due to the collapse of the economy.

In our opinion, these approaches do really require serious improvement, because it is econometrically proven that happiness in the global world is not equated solely with material well-being.

For example, as shown in Figure 1, as of 2019, the countries that are the most fortunate in the analyzed index were the most successful countries, which in recent years are also leading in the economic parameters [6]. However, if we take into account, for example, such an indicator, which, in our opinion, should directly correlate with human happiness, as the number of suicides per 100 thousand population in 2019 (Fig. 2), then among the 26 top countries in this indicator are the countries that lead in the Happiness Index ranking, including Finland (14th position), Belgium (15), Sweden (18), Switzerland (23), New Zealand (26) [7].

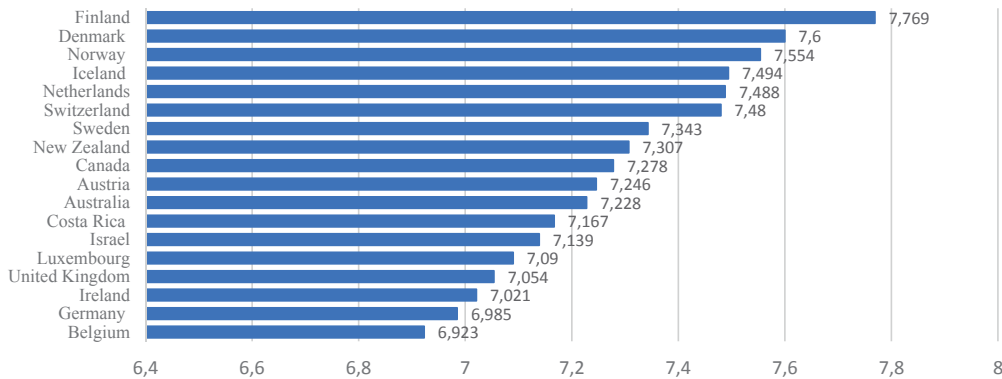

Fig. 1. Happiness Index, 2019 [6]

In addition, we can also analyze the divorce rate for registered marriages. As of 2019, we also see that this list includes extremely diverse countries in terms of socio-economic development - Maldives, Belarus, Belgium, Russian Federation, USA, Ukraine, Portugal, Czech Republic, Sweden, Hungary.

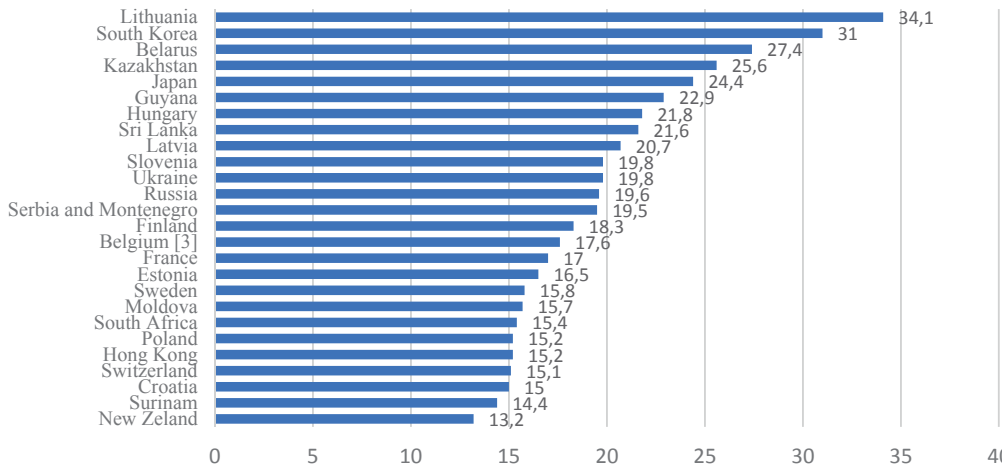

Fig. 2. The number of suicides per 100,000 population in 2019 [7]

Summarizing, considering that there is a significant difference in the results of studies on the factors of happiness in different countries, this area requires a thorough further econometric evaluation.

LITERATURE

1. Akerlof, G. (1980). A theory of social custom, of which unemployment may be one consequence. *Quarterly Journal of Economics*, 94(4), 749-75.
2. Clark, A.E., Georgellis, Y., & Sanfey, P. (2001). Scarring: The psychological impact of past unemployment. *Economica*, 68(270), 221-241.
3. Di Tella, R., MacCulloch, R.J., & Oswald, A.J. (2003). The macroeconomic of happiness. *Review of Economics and Statistics*, 85, 809-827.
4. Darity, W., & Goldsmith, A.H. (1996). Social psychology, unemployment, and macroeconomics. *Journal of Economic Perspectives*, 10(1), 121-40.
5. Easterlin, R.A. (2005). A puzzle for adaptive theory. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 56, 513 – 521.
6. <https://worldhappiness.report/>
7. <https://www.nationmaster.com/>
8. <https://www.gallup.com>
9. <https://www.economist.com/>
10. Happiness and Economic Growth: The Evidence IZA DP No. 7187 January 2013 Richard A. Easterlin <http://ftp.iza.org/dp7187.pdf>

HAYBRON Dan

*PhD, Associate Professor Department of Philosophy
Saint Louis University (Saint Louis, Missouri, USA)*

GREETINGS FROM THE AMERICAN EXPERT IN HAPPINESS RESEARCH. PROBLEM OF THE AUTHENTIC HAPPINESS.

Добрий день from Sait Louis, Missouri! Good afternoon! Thank you for inviting me! It's an honor to say a few words for the beginning of your conference and for the Ukrainian Institute for Happiness Research.

The reason I do my research on happiness is that I am convinced that our way of life is out of balance, that in the Modern Western civilization we've had really counterproductive and destructive idea of how to pursue happiness and what the good life involves. I think this resulted in massive political problems and environmental challenges we are facing today. The research on happiness in the biggest countries like the United States tends to get most attention; but I think there are actually other countries where the most interesting work has been done and the most exciting work to promote happiness and to find ways to build a better society.

It's exciting to see this development in Ukraine. I think it's wonderful what you are doing and I wish you a great success within your conference and the new Institute! Дякую!

Uliana Lushch, PhD, Co-founder and Deputy Director of the Ukrainian Institute for Happiness Research, Associate Professor at Danylo Halytsky Lviv National Medical University: **What is your opinion on “true happiness”? Are there criteria of the true happiness enabling us to distinguish it from “fake happiness”?**

Dan Haybron: I think that the expression “true happiness” is not quite correct. Although, I see the force of the question and, certainly, yes, there is such a thing as fake

happiness or inauthentic happiness. I think authenticity matters: being yourself, being happy in a way that is grounded in your actual life. So it's not like you're in the Matrix or in the Truman Show where you are in the virtual reality machine or just on drugs that make you happy no matter what. Your reaction should be adequate, it should reflect your personality, who you are as a person. I think this idea of authenticity is not easy to get clear about but it's really important to do that. With new enhancement technologies and medications, we are developing ways of engineering higher levels of happiness. We don't have yet a pill that will easily make you happy like in a "Brave New World", but I think there are real concerns.

At the same time, I don't think we have to make fetish of authenticity. So I believe sometimes it can make sense to trade a little bit of authenticity to make life a lot more pleasant. For example, there are things I bet you do not want to know about your parents and just keep living blissfully in ignorance of that – and I think that's just fine and healthy.

An interesting area for study is the one of medication like antidepressants. I think those can be really valuable in treating disorders like depression, although they provoke concerns about authenticity. On the one hand, medications can actually enhance authenticity. People sometimes say, 'when I was depressed it wasn't actually me, and now I am myself again', since the depression is lifted and illnesses are not suppressing your personality any more. On the other hand, some people report that under antidepressants they experience uplifting anxiety: 'that's not me any more'. It's quite common; but sometimes it's worthwhile if you feel relief of enough suffering, even if there's a slight trade of authenticity. However, I do believe that medications might often even enhance authenticity, to release you from disorders that really suppress your personality.

HMILAR Oleg,

*Doctor of Psychology, Associate Professor, Colonel
Ivan Chernyakhovsky National Defense University (Kyiv, Ukraine)*

LEPKA Olha

*Communal institution «Lutsk general-education school I-III degrees № 2»
(Lutsk, Ukraine)*

VOCATION AS A PSYCHOLOGICAL RESOURCE OF A HAPPY PERSON

*To find your vocation is a source of happiness
Vasyl Sukhomlinsky*

The problem of the vocation of an individual in modern psychology is becoming a rather important aspect to investigate. Most scholars, when talking about the vocation, are mostly trying to somehow connect it with the certain actions of an individual and the corresponding way of living. The unrealised vocation brings sadness, dissatisfaction

with life, in short - an existential tragedy. At the same time, the realisation of a personal vocation is a long process, not a matter of one day, week or month... "A person who has walked past his vocation, as Honore de Balzac mentioned, is unhappy, becomes sad and joyless; the individual suffers, and the affliction embitters" [4].

The vocation... This difficult word comprises extremely great content. Every wise man in his life wishes to determine his choice, to find happiness, to have his destiny shine. The choice of a particular state is perhaps the most relevant issue that has to be frequently solved. Most of the works dedicated to the phenomenon of vocation are based on the field of theology. A lot of such works claim: «Only the Almighty God defines our earthly being: the Past, the Present and the Future. We only need to ask Him with the deep faith to show the very road, that will lead us to our goal». Vocation, in this context, is closely related to faith. According to Ralph Waldo Emerson: "The exceptional fate of a man is to be born for some reason that will enable you to use your abilities ... « [3].

From the point of view of moral theology, the only true vocation of a man is to fully realise his own personality, his sonship to God, for the service of the brethren, that is, the community. But professions are changing. Especially with the rising unemployment rates, this has become noticeable. Nowadays, by the way, the vocation has begun to cover the topics of «profession» and «career». And somewhere in-between there is a human being, in the constant search and willing for self-affirmation [3].

Everyone, without exception, is firstly intended to life, to have various pursuits, to be happy. Each person, pursuing happiness, fills this concept with his own meaning. For someone, happiness is a good marriage, career, success, money, wealth. For someone - love, freedom, peace. Sometimes, to become happy, a person has a long and painful path of trial and mistakes. According to Gregory Skovoroda, «God has done what we need not hard and what is hard – unimportant.» [5]. In other words, the main principle of finding one's vocation is that a person should do what is easy, with minimal effort.

Appropriate confirmation of these words is the statement of the Ukrainian philosopher Gregory Skovoroda about the so-called «congenial work».

Everyone should do what he/she has the most skills to do ... "Do what you are born for, be a rightful and peaceful person, and enough of you". The wandering philosopher did not marry, he did not go to the monastery, though he was fiercely encouraged ... He tried to remain himself.

Quite often a person gets angry when her vocation is being discussed. There are many cases when a person has never come to understand what her purpose is on this earth, why she is here, what her vocation is, her talent.

The most terrifying thing in life, in our opinion, is when a person, who is to be a great mathematician, bakes cakes and a commander – defines debits and credits. That is, they don't do what they have come on this planet for. Meanwhile, the main source of our happiness is our life work, that we do easily, with pleasure, joy and love.

Many prominent people of all time have emphasised on this truth. They also tried to find an authentic vocation in life. And they succeeded ... frequently by getting "through the dogs and quicksand". According to Lilian Smith, the proof of the authenticity of any vocation is the love of hard, inspired work it requires.

Society will always need professionals who have chosen a particular sphere of work, because it was their vocation. «Everyone has a vocation of spiritual activity - a

constant search for the truth and meaning of life,» wrote Anton Chekhov.

At the same time, this topic has not yet been properly developed in psychology, and the very concept of vocation remains unclear. Konstantin Platonov considers the vocation a substructure of direction and points out that it must be formed and brought up. The scientist does not give the definition of vocation. Although, he characterised it as «a complex property of personality». The classification of the types of vocation (potential, actual, illusory) offered by him does not add specificity and clarity on the psychological content of this phenomenon.

We think, that the problem of vocation cannot be studied from rationalist-atheist point of view. Attempts to consider it as a social, or even psychophysiological, phenomenon also lead to confusion in definitions and the accumulation of contradictory statements. Thus, in M. Lanin's work on the problem of vocation, contradictory statements can be found. On the one hand, vocation is an «appeal» [1, p. 12], «life purpose» [1, p. 86], «the inner voice of man» [1, p. 118], it is «connected to the meaning of life» [1, p. 120]. On the other hand, vocation is subordinated to the skills of a person, that are a «reflection of the socio-economic attitudes of the individual» [1, p. 120]. M. Lanin also defines vocation as «a complex of skills and knowledge of a certain type of work and as a product of human life experience» [1, c. 8].

The problem of the definition of vocation is not clarified in the work of V. Ermolin [2]: professional vocation is «a set of specific personal properties, prepared and adapted to optimal performance in the selected activity and features of a positive attitude of the person towards this activity» [2, p. 53]. So, what is a vocation? «The set of social requirements» or the «internal state» of a man? Can the vocation be fully determined by a society and can it be purposefully formed?

In our opinion, vocation is merely formalised and becomes specific in interpersonal relationships, based on the internal determinants. The vocation is closely connected with the individual-intimate experiences of the personality, with the search for the meaning of one's existence, and therefore cannot be prescribed.

I. Manokha suggests considering the professional vocation in the context of the realisation of the «goal of life», when the vocation of the individual can possibly be developed, and covers different spheres of one's life. The professional potential of the individual determines his prospects in the professional development, as «the potential development of the person in the profession and through the profession.»

In the concept of self-actualisation of Abraham Maslow, the presence of vocation is defined as a characteristic feature of the self-actualising process. Among the variants of human behaviour leading to the self-actualisation, an important place is devoted to the process of realising one's capabilities, development of abilities, «work for the sake of doing well what one wants to do.» The most important aim of humanistic education, according to A. Maslow, is identification of the vocation of each person.

Vocation is a kind of career «compass» that always points in the right direction, guided by which a person will always know where to go. Without this compass, people may lose their sense of life first at 30 (and then at 40 and at 50), constantly wondering how they could have chosen the wrong direction.

The person who has found his vocation is focused on his goals, responsible for his relations and defines himself in this world. He completely devotes himself to current

actions, because it is the only way of existence. The vocation is based on the fact that an individual should give their energy for the sake of creative activity. The vocation makes the person more dynamic and expressive, increases tolerance, encourages the ability to listen and hear others. This person is aware of what he or she wants, what is needed to accomplish goals, and to achieve integrity. With day-to-day work, the individual becomes more resilient and able to come to a logical end.

There are multiple stages and levels of finding a vocation. The first one is moving towards things that you like. Even if this movement is manifested in the absence of constant work, simply in non-systematic actions or hobbies. Another, higher level of finding a vocation is a complete dedication to work when a person finds her own beloved sphere and devotes more and more time and energy to it.

The characteristic features of people who found their vocation are generally quite similar. To them we can include:

1. A person becomes a fully formed personality, able to act independently. She fully dives into her work at a particular moment.

2. A person is able and willing to make conscious choices. It is this ability to consciously choose and understand the consequences that is a sign of maturity, inner strength, independence, integrity, and at the same time one of the elements that stimulates future growth.

3. The choice is a prerequisite for a sense of power, a feeling that a person can «create», that she has options for action, that she can do something special that matters, sometimes only from her perspective. It is with this attitude towards life that the individual achieves the inner harmony necessary for the stability of relationships and personal contribution to the development of society.

4. The person who is guided by a vocation becomes herself, more genuine and wholesome, and therefore capable to completely devote herself to the current work. The person who has found her vocation has something to share, because that is the reason why she has dedicated herself to a particular work.

Those, who have found their vocation do not wait for love – they just love. They are not grieving, they are happy. They do not strive for integrity and pleasure - they have it all, and all these qualities are manifested in every action and process of doing a favourite activity [4]. The person following the vocation is really satisfied with the process, not before or after it. The better the personality is formed, the more likely it is that an individual defines his life (including professional) as wholesome and enjoyable.

References

1. Lanin N.N. Prizvanie kak kategoriya sotsialnoy filosofiyi. Almaty: Gilim, 1994. 172 p.
2. Yermolin V.V. Profesionalnoye prizvaniye. SPB, 2007. 352 p.
3. <http://vas.ucoz.ua/publ/1-1-0-6>.
4. <http://blog.management.com.ua/item/552>.
5. <https://uamodna.com/articles/vse-scho-nam-potribno-daetsya-legko>.

HYSA Xhimi

Assistant Professor Epoka University, Tirana, Albania

DEMAJ Esmir

PhD Candidate Epoka University, Tirana, Albania

TO CONFORM OR NOT TO CONFORM? THE EMERGENCE OF POSITIVE CONFORMITY AND ITS EFFECTS IN THE WORKPLACE

Positive conformity has been intended as the act of conforming toward positive attitudes of others (e.g. optimism, hope, etc.) for a positive organizational purpose (Hysa, 2018). In this study, the term “positive” means a necessary alignment of a group member toward group’s positive attitudes as a whole in order to achieve common productive goals. Thus, it refers to a requisite conformity. It is a state of mood that helps single members to improve their job satisfaction and group performance. The positive conformity can be individual or social, but in the last case (i.e. the social conformity) should not be confused with the concept of “groupthink” which means a psychological drive for consensus at any cost that suppresses dissent and appraisal of alternatives in cohesive decision-making groups (Janis, 1972). Although the above definition declares the positive conformity as an act, it is not a simple act but an attempt to repeat that type of behavior so that this becomes an automatic mechanism. In a positive sense, it can be interpreted as a continuous conformity to other’s positive attitudes. Eventually, conformity is a sort of decision making. When an individual conforms, the decision-making is under pressure. It is very important for the group (or for the leader) to use the most appropriate pressure in accordance to the situation. For some scholars it is an absurd matter labelling conformity as “good” or “bad” (Aronson, 2008). This is relatively true since conformity relies on two constraints: context and scope, and therefore can be either positive or negative relatively to the kind of exerted pressure. Hence, the situation and the aim of leader or group must be considered. Today’s leaders must know that obedience is an “old fashion” concept, and the pressure derived from it is ineffective in long run. Conformity must rely essentially on a horizontal dimension (i.e. alignment/consonance). The leadership influence should be based on persuasion (Cialdini, 2007), not on orders; this is because human resources management becomes more and more a “marketing” activity (Drucker, 2009). Leaders or groups must “sale” cognitive frames to their members. The basic leadership distinctive traits, through which leaders change their own and other’s people mind, are intelligence (emotional and multiple), visceral instinct, and moral integrity (Gardner, 2007). The most effective stimulus of a voluntary act is the leadership by example, based on work, responsibility, and deserved trust (Drucker, 2002). This is exactly what positive conformity intends: conforming to other’s positive attitudes for a positive purpose.

Despite the novelty of the term “positive conformity”, previous studies have indirectly analyzed it. For example, Deutsch and Gerard (1955, p. 629) have defined conformity in accordance with the normative social influence, or the “*influence to conform with the positive expectations of another [...] person, group, or one’s self*”. Similarly, Cialdini, Kallgren, & Reno (1991), and Kallgren, Reno, & Cialdini (2000) have developed a model

of normative conduct in order to influence people to conform toward correct and socially approved behavior, meaning with socially approved behavior the behavior based on social norms (e.g. the rules that a society has for acceptable behaviors, values, and beliefs).

The positive conformity has interdisciplinary roots. During the 70's, Bhutan was a subject of accurate analysis made by the economists. In 1972, Bhutan's fourth Dragon King, Jigme Singye Wangchuck, coined the term "gross national happiness" as a substitute of GDP. Research has shown that the conformity of Bhutan's population to this new indicator has increased happiness and life quality (Conway 2010, p. 199). Today this economic branch of study is called "happiness economics". Other evidence comes from the field of positive psychology. According to Seligman (2002, p. 3), "*The field of positive psychology at the subjective level is about positive subjective experience: well-being and satisfaction (past); flow, joy, the sensual pleasures, and happiness (present); and constructive cognitions about the future—optimism, hope, and faith. At the individual level it is about positive personal traits—the capacity for love and vocation, courage, interpersonal skill, aesthetic sensibility, perseverance, forgiveness, originality, future mindedness, high talent, and wisdom. At the group level it is about the civic virtues and the institutions that move individuals toward better citizenship: responsibility, nurturance, altruism, civility, moderation, tolerance, and work ethic*". Thus, the positive psychology is not focused on mental illness, but on human strengths. Though the scientific movement of positive psychology has begun recently (Seligman and Csikszentmihalyi, 2000), it was Abraham Maslow to coin the term in his book *Toward a Psychology of Being* (1962). Maslow dedicated a chapter to this topic (chapter 6 – "Cognition of Being in the Peak-Experiences"), saying that "*This is then a chapter in the 'positive psychology', or 'orthopsychology', of the future in that it deals with fully functioning and healthy human beings, and not alone with normally sick ones*" (p. 85).

The scientific movement of positive psychology has been a catalyst for the positive behavior within organizations. This positive trend embraces two ramifications: the *positive organizational scholarship* (POS) – which focuses on positive outcomes and attributes such as excellence, flourishing, thriving, virtuousness, and resilience, regarding individuals, groups, and organizations – (Cameron, Dutton, & Quinn, 2003; Cameron and Spreitzer, 2012), and the *positive organizational behavior* (POB) (Luthans, 2002a, 2002b, Nelson and Cooper, 2007). POB has been defined as "*the study and application of positive oriented human resource strengths and psychological capacities that can be measured, developed, and effectively managed for performance improvement in today's workplace*" (Luthans 2002b, p. 59); It is based on: self-efficacy, hope, optimism, and resiliency.

Self-efficacy: It is a personal conviction or belief on performing successfully or not a specific task. It is context specific and competence based. Self-efficacy is influenced by contingency factors, past analogue experiences, and by the interpretation of achieved goals. The concept of self-efficacy was developed by Albert Bandura in his Social Cognitive Theory (SCT) (Bandura, 1977, 1997) and has relevant implications in the workplace. A meta-analysis of 114 studies and 21,616 subjects showed a .38 weighted average correlation between self-efficacy and task performance (Stajkovic and Luthans, 1998). Another research shows a significant relation of self-efficacy to work performance and job satisfaction (Luthans et al., 2007).

Hope: Snyder, Irving, & Anderson (1991, p. 287) define hope as “a positive motivational state that is based on an interactively derived sense of successful (1) agency (goal-directed energy) and (2) pathways (planning to meet goals)”. Simply put, hope is based on motivational forces (agency) and strategic thought (pathways). Workplace research has found that higher-hope human resources impact more positively profits, job satisfaction, and organizational commitment (Adams et al., 2010).

Optimism: The exponent scholars in this field of research are, in one side, Carver and Scheier, and, on the other side, Martin Seligman. For Carver and Scheier the concept of optimism is related to expectancy-value theory. In simple terms, for the authors “Optimists are people who expect good things to happen to them; pessimists are people who expect bad things to happen to them” (Carver and Scheier 2002, p. 231). On the other hand, Seligman connects optimism with causal attributions (i.e. attribution theory). He makes use of the term *explanatory style* in order to indicate how people interpret personal events, pointing out that optimism is a dynamic attitude (i.e. state-like) that can be learned (Seligman, 2006). In the workplace, optimists are highly motivated and feel satisfaction in their jobs; define more stressed objectives; attribute the failure to environmental factors (external causes) and do not underestimate their capabilities (Luthans, 2011). Other research has shown optimism as an attitude positively related to employee performance, job satisfaction, and work happiness (Youssef and Luthans, 2007). Another interesting evidence shows that the more optimistic the leader, the more optimistic the followers, which reveals that optimism is contagious (Wunderley, Reddy, & Dember, 1998).

Resilience: It is defined by positive psychology scholars as “a class of phenomena characterized by patterns of positive adaptation in the context of significant adversity or risk” (Masten and Reed 2002, p. 75). Resiliency is an important component especially in times of organizational turbulence and crisis. Research on this topic has shown a positive correlation of resilience to job satisfaction, work happiness, and organizational commitment (Youssef and Luthans, 2007). Resilience has been considered an important tool for decision making and strategic communication (Barile and Casula, 2011).

When the above components (self-efficacy, hope, optimism, and resilience) are combined with each other they create a powerful driver of positive organizational behavior: the psychological capital (PsyCap). PsyCap is based in the first absolute postulate of systems thinking: the whole is greater than the sum of its parts. Therefore, using synergistically self-efficacy, hope, optimism, and resiliency, is expected to have a greater impact on organizational behavior outcomes comparing it with the single impact of each component (Luthans, Youssef, & Avolio, 2007).

As a conclusion, the positive conformity, which refers to the individual’s conformity toward one or more components of psychological capital, has important effects in the workplace. In one side, contributes to increase performance, happiness at work, job satisfaction, and citizenship behavior. On the other side, it decreases voluntary absenteeism in the workplace and employee turnover.

References

1. Adams, V.H., Snyder, C.R., Rand, K.L., O’Donnell, E.A., Sigmon, D.R., & Pulvers, K.M. (2010). “Hope in the workplace”. In: R.A. Gioacalone & C.L. Jurkiewicz, *Handbook of Workplace Spirituality and Organizational Performance*, 2nd Ed., pp. 241-254. New York: M.E. Sharpe.

2. Aronson, E. (2008). *The Social Animal*, 10th Ed. New York: Worth Publishers.
3. Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
4. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman.
5. Barile, S., Casula, C.C. (2011). "Decisioni e comunicazione d'impresa nella prospettiva psicologica ericksoniana". In: *XXIII Convegno annuale di Sinergie*, Milano, Novembre 2011.
6. Cameron, K.S., Dutton, J.E., & Quinn, R.E. (Eds.). (2003). *Positive Organizational Scholarship*. San Francisco: Berrett-Koehler.
7. Cameron, K.S., Spreitzer, G.M. (2012). *The Oxford Handbook of Positive Organizational Scholarship*. New York: Oxford University Press.
8. Carver, C., Scheier, M. (2002). "Optimism". In: C. R. Snyder & S. Lopez (Eds.), *Handbook of Positive Psychology*, pp. 231–243. Oxford, UK: Oxford University Press.
9. Cialdini, R.B. (2007). *Influence: The psychology of persuasion*. New York: HarperCollins.
10. Cialdini, R.B., Kallgren, C.A., & Reno, R.R. (1991). "A focus theory of normative conduct: A theoretical refinement and reevaluation of the role of norms in human behavior". In: M.P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, Vol. 24, pp. 201-234. San Diego, CA: Academic Press.
11. Conway, E. (2010). *50 Grandi Idee di Economia*. Bari: Edizioni Dedalo.
12. Deutsch, M., Gerard, H. G. (1955). "A study of normative and informational social influence upon individual judgment". *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51, pp. 629-636.
13. Drucker, P.F. (2002). *Il management, l'Individuo, la Società*. Milano: FrancoAngeli.
14. Drucker, P.F. (2009). *Le Sfide di Management del XXI Secolo*. Milano: FrancoAngeli.
15. Gardner, H. (2007). *Cambiare Idee: L'arte e la scienza della persuasione*. Milano: Universale Economica Feltrinelli.
16. Hysa, X. (2018). *Managing group dynamics with the Viable Systems Approach: A study on consonance, group cohesiveness, and positive conformity*. Beau Bassin, Mauritius: Scholars' Press.
17. Janis, I.L. (1972). *Victims of Groupthink: A Psychological Study of Foreign-Policy Decisions and Fiascoes*. Oxford England: Houghton Mifflin.
18. Kallgren, C. A., Reno, R. R., & Cialdini, R. B. (2000). "A focus theory of normative conduct: When norms do and do not affect behavior". *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, pp. 1002-1012.
19. Luthans, F. (2002a). "The need for and meaning of positive organizational behavior". *Journal of Organizational Behavior*, 23, pp. 695-706.
20. Luthans, F. (2002b). "Positive organizational behavior: Developing and managing psychological strengths". *Academy of Management Executive*, 16 (1), pp. 57-72.
21. Luthans, F. (2011). *Organizational Behavior: An Evidence-Based Approach*, 12th Ed. New York: McGraw-Hill.
22. Luthans, F., Avolio, B.J., Avey, J.B., & Norman, S.M. (2007). "Positive Psychological Capital: Measurement and Relationship with Performance and Satisfaction". *Personnel Psychology*, 60, pp. 541–572;
23. Luthans, F., Youssef, C.M., & Avolio, B.J. (2007). *Psychological Capital: Developing the Human Competitive Edge*. New York: Oxford University Press.
24. Maslow, A. (1962). *Toward a Psychology of Being*. Princeton, NJ: D. Van Nostrand Co.
25. Masten, A. S., Reed, M. J., "Resilience in Development". In: C. R. Snyder & S. Lopez (Eds.), *Handbook of Positive Psychology*, pp. 75. Oxford, UK: Oxford University Press.
26. Nelson, D., Cooper, C.L. (Eds.) (2007). *Positive Organizational Behavior: Accentuating the Positive at Work*. London: Sage Publications.
27. Seligman, M.E.P. (2002). "Positive Psychology, Positive Prevention, and Positive Therapy". In: C. R. Snyder, & S. J. Lopez (Eds.), *Handbook of Positive Psychology*, pp. 3-9. New York: Oxford University Press.
28. Seligman, M.E.P. (2006). *Learned Optimism: How to Change Your Mind and Your Life*. New York: Vintage Books.
29. Seligman, M.E.P., Csikszentmihalyi, M. (2000). "Positive psychology: An introduction". *American Psychologist*, 55, pp. 5–14.
30. Snyder, C. R., Irving, L., & Anderson, J.R. (1991). "Hope and Health: Measuring the Will and the Ways". In: C. R. Snyder & D. R. Forsyth (Eds.), *Handbook of Social and Clinical Psychology*. New York: Pergamon.

31. Stajkovic, A.D., Luthans, F. (1998). "Self-Efficacy and Work-Related Performance: A Meta-analysis". *Psychological Bulletin*, 124 (2), pp. 240–261.
32. Wunderley, L. J., Reddy, W. P., & Dember, W. N. (1998). "Optimism and Pessimism in Business Leaders". *Journal of Applied Social Psychology*, 28, pp. 751–760.
33. Youssef, C.M., Luthans, F. (2007). "Positive Organizational Behavior in the Workplace". *Journal of Management*, 33 (5), pp. 774–800.

KOVÁČ Ladislav

Prof., Dr.Sc. Department of Biochemistry

Comenius University, Faculty of Natural Sciences, Bratislava, Slovakia

THE BIOPOLITICS OF HAPPINESS

(1) The happiness of mankind has been set as a goal – “the first, if not the only one” – by philosopher and educator Jan Amos Comenius in the 17th century. To achieve this, happiness should comply with immutable human nature, unfolded in an appropriate cultural setting. (2) Human nature was essentially moulded in the environment of evolutionary adaptedness during the Pleistocene epoch (2.6 million to 12 thousand years BC). In this natural environment, humans acquired the capacity to manufacture artefacts. Artefacts were successively transferring humans to novel and continually changing artificial environments and gave birth to culture. Culture has brought forth cities, commerce, markets, arts, philosophy, science, technology and politics. In the 18th century, philosophers of the Enlightenment of continental Europe attributed the cultural ascent of mankind to the power of human reason: they built on tradition of ancient Greek thinkers considering the Logos of the human mind to be isomorphic with the Logos of Nature. In the 19th century, Karl Marx, inspired by the continental Enlightenment, attempted “to lay bare the economic law of motion of society” and apply it to the “scientific management of society”. Marxist communism became a gigantic experiment in the 20th century to test human rationalism. The experiment failed. Instead of achieving rational, fair society of collective happiness, communism “gave rise to institutions that, by their irrationality, had no precedent in history” [2]. In contrast to continental thinkers, the representatives of the Scottish Enlightenment considered emotions as a prime mover of human action: in the words of David Hume, “Reason is, and ought only to be, the slave of the passions”. (3) Conceiving of both biological and cultural evolutions as evolution of cognition, the concept of evolutionary hermeneutics stipulates that all theories and speculations that had been submitted to “experimental” trial and eventually failed should be plainly dismissed in order to free up space for new knowledge [3]. The failure of communism not only proved that the program of the scientific management of society has been a utopia, taking into account the available fragmentary human knowledge, but it also falsified the hypothesis that humans are rational animals. “Communism peeled off cultural layers and denuded humans to their biological core” [2], and thus made the human nature transparent and amenable to exploration. Humans, when acting and judging are not rational, but rather rationalizing. Emotions are inseparable from cognition and even a central part of it. The unceasing speculations on happiness, including the “wisdom” of ancient thinkers, should be revisited in light of what we know today thanks

to the progress of science, in particular neurobiology and cognitive biology. In fact, the research on happiness is worldwide becoming a subject of scientific research. It seems that the novel science of felitics may be preferentially institutionalized in post-communist countries, exploiting the lesson drawn from the failed political and social experiment. (4) Ascribing the failure of communism exclusively to its economic inefficiency, communism has survived as a political ideology in the *People's Republic of China*. The social system of this country may be denoted by an oxymoron as a “communist capitalism”. Scientists in the democratic world, independently of politicians, should carefully follow this new social experiment, including the initiative of the “Chinese dream” proclaimed in 2012. Along with economic, social and environmental objectives the initiative aims at equity, fairness, social harmony and collective well-being. The concept is based on collectivism rather than individualism, for it sees the subject of the Chinese Dream as the people of China as a whole, instead of the human individual. A collective happiness rather than the individual ones – anew? There are controversial data on the “Chinese happiness”, some indicating that lifting of hundreds of millions of people out of poverty in the 1990s has been accompanied by an alarming decrease in life satisfaction at every level of income, in both rural and urban areas (e.g. [4]). It has been shown that the Chinese people's happiness goes down while the economic wealth and social welfare are improving, with a conclusion that “the Chinese people's happiness is more about individual functional capability rather than social welfare or economic wealth” [5]. However, a more recent paper [6] reported that “the earlier pessimism about China's well-being, which emphasized declining happiness, may be misplaced” and that all groups report increased quality of life in the second decade of the 21st century. The authors have concluded that social capital, measured as the perceived feelings of safety and security, community participation, and whether society is perceived to be fair, affects reported well-being. Presently we will witness whether this illusory “beehive happiness”, possibly buffered by the environment of Confucian tradition pleading for social harmony, may persist, or whether China, once achieving sufficiently high level of material welfare, will take the same path as apparently did affluent Japan and Singapore, the countries also influenced by the Confucian culture: the path towards individual fulfilment and satisfaction. (5) The progress of science and technology has created a social and political environment entirely distinct from the one faced by the primitive human ancestors, but also from that in which the ancient Greek theorists had lived. The discovery of analgesia and anaesthesia has enabled the reduction of human suffering and the progress of economics has substantially raised large numbers of the world populations from poverty over the threshold of material welfare and financial security. We may tentatively assume that a majority of common people, driven by human hedonotaxis, may find their “artificial happiness” and satisfaction in sheer hedonia, amply supported by gadgets of modern technology, while a minority of “magnanimous” individuals would enjoy “cognitive happiness”, derived from and superficially related to Aristotelian eudaimonia.

References

1. Comenius J. A. (1666) De rerum humanarum emendatione consultatio catholica.
2. Kováč, L. (2002) Natural history of Communism. I. Pliability of human beings and immutability of human nature. *Central Eur. Polit. Sci. Rev.* 3 (8): 74-110; Natural history of Communism. II. Autonomous dynamics of memes and institutions. *Central Eur. Polit. Sci. Rev.* 3 (8): 111-164.

3. Kováč, L. (2019) A case for evolutionary hermeneutics. EMBO Rep. 20: e47620.
4. Bok, D (2010) The politics of happiness: What government can learn from the new research on well-being. Princeton University Press.
5. Ho, C., Chuan, C., Dandan, L., Hongwei, Y. (2018) The Mystery of Chinese People's Happiness. J. Happiness Stud. 19: 2095-2114.
6. William A. V. Clark, Daichun, Y., Youqin. H. (2019) Subjective well-being in China's changing society. Proc. Natl. Ac. Sci. US 116: 16799-16804.

FROM LETTER TO ULIANA LUSHCH July, 11, 2019:

Dear Uliana,

thank you for your information about the conference on happiness you are organizing. I think that our postcommunist countries are particularly authorized to treat the subject after having passed the cruel experiment that had tested the extremes of human nature with its potentials to evil and good; the failure of the experiment should be carefully evaluated and should serve as a lesson to the entire world. This is why I like also the fact that you have created the Institute for Happiness Research. I may offer to your session „Happiness and social-political development“ a contribution entitled „Biopolitics of happiness“.

*With my best wishes,
Sincerely yours, Ladislav*

Ladislav Kováč
Comenius University Department of Biochemistry
Mlynska dolina
842 15 Bratislava, Slovakia
Website: <http://www.biocenter.sk/lk.html>

LANIUK Eugene

*PhD, Associate Professor Department of Philosophy
Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine)*

FREEDOM VERSUS HAAPPINESS: WHY UTOPIA STILL MATTERS IN THE DIGITAL AGE?

It is widely claimed that the world is amid the third global crisis of liberal democracy (the previous two refer to the situation in Europe and the USA in the 1910s and 1930s, respectively, that ended in two world wars). The biggest threat comes from populist regimes, post-truth politics, international terrorist groups, aggressive foreign policy, global financial crises, climate change, etc. But while these dangers are widely examined by scholars, one is often overlooked, especially, by the Ukrainian researchers. It comes from the attempts to resurrect the so called *Utopian narrative*, by which I understand a sort of hubris of human reason, into which it slips when it believes in the ability to engineer a “perfect” society beyond the existing one. Starting from *The Republic* by Plato, such imaginary communities were often conceived in the form of strict regimentation of their citizens by the caste of dispassionate administrators who have solved the existing

social evils through the application of rationally instrumental techniques. Throughout history, numerous authors of utopias embarked on these projects with such goals in mind, as eliminating poverty, combating disease and ending crime. In short, the goal of these endeavors was to create a *happy* society, but what ensued, though, was the elimination of freedom, since they approached the society primarily as a raw material for their projects. Today's crisis of liberal democracy, especially the rise of populist regimes, re-invigorates these old intellectual pursuits and inclines a number of intellectuals to argue that democracy is passing out and should be replaced by a form of technocracy.

As an example of such approach, I would like to quote the book of the American author Parag Khanna *Technocracy in America: The Rise of an Info-State* (2017), in which he tries to give weight to the idea that "American democracy just isn't good enough anymore. A costly election has done more to divide American society than unite it, while trust in government—and democracy itself—is plummeting. But there are better systems out there, and America would be wise to learn from them." [2, P. 1] The author claims that multiple problems with today's democracy (he writes primarily about the United States, but also quotes other countries, such as India and the countries of the EU) make it already a passing political ideal. And since political systems in the course of history have changed in order to adapt to new stages of technological development, the model for the future, according to Khanna, will be technocracy, in which apolitical but highly skilled managers will run the society based on Big Data and information technologies. Khanna believes that such political system is already being established in such countries as China and Singapore, which he praises for their economic achievements despite their political authoritarianism, and hopes that it will be gradually accepted by other countries as a new political ideal for the future.

The Bible says that "there is no new thing under the sun." (Ecclesiastes 1: 9) As I have said, Parag Khanna's high-tech Info-State is based on the old and recurrent philosophical motif. Though this motif changes in appearance, it remains constant in its promise – to create a "happy" society through the application of the power of reason. Plato's The Republic, the ideal geometry of Renaissance cities, Charles Fourier's and Robert Owen's industrial communes, and now the Info-State, ruled by omniscient and omnipotent technocratic wizards, according to the French writer Gilles Lapouge, are all based on the same subliminal motivation to revive the harmony of paradise after Adam and Eve have been expelled from there (the Greeks had very similar ideas with regard to the lost "golden age" in the poems of Homer and Hesiod) and to achieve excellence in contrast to chaos, imperfection, and fallibility of the real world. [3]

Thomas More's Utopia is especially paradigmatic of this line of thought. Utopia is an island with fifty-four cities, each city contains six thousand households and each household has between ten and sixteen adults. People are re-distributed around the households to keep their numbers even and the houses are rotated between the citizens every ten years. There is no private property in Utopia, the goods are stored in warehouses and distributed equally. Both sexes are equal and well-educated. Each citizen is obliged to work and has to learn at least one essential trade (weaving, carpentry, metalsmithing, and masonry). Since everybody works in Utopia, the working day has been reduced just to six hours. The laws in Utopia are very simple, so as to eliminate any ambiguity in their understanding. Money is nonexistent and gold is

despised. Their political order is a combination of direct democracy and meritocracy. Thirty households elect an official named Syphograntus, ten Syphograntus elect a Phylarchus, and the board of Phylarches elects a king who stays in office for life unless he is deposed for suspicion of tyranny. The officials are picked during their primary education due to their ability to learn. There is also religious tolerance in Utopia. Its population professes five cults: moon-worshipping, sun-worshipping, planet-worshipping, ancestor-worshipping, and monotheism, but each cult is tolerant of the others. Thomas More even envisaged such innovations in Utopia as social welfare, free hospitals, and even euthanasia. This society, thus, stayed in direct opposition to Europe of that time which was plagued by extreme inequality, permanent conflicts, and religious bigotry.

There are several parallels between Parag Khanna's concept of technocracy and the Utopia by Thomas More, including the belief that it is possible to engineer a society based on some pre-designed blueprint, their specific anthropology (the belief that human beings are soulless automatons, or a kind of "raw material" to be organized by power for the sake of their "happiness), the use of enforced discipline and pervasive surveillance in order to bring their subjects into obedience. Here I would like to address just one of their similarities, namely ethical foundations of the two projects and the relationship between happiness and freedom in both of them.

Thomas More's Utopia is based on Epicurean teaching about happiness as a guiding principle in life. Unlike Thomas Jefferson and John Stuart Mill who maintained that happiness is individual and the society should only provide its citizens with the opportunity of pursuing their own understanding of a happy life, Epicurus claimed that happiness is an objective value. While "ordinary people" may err in their understanding of happiness and chase things that bring only short-lasting satisfactions, it is the duty of a philosopher to discover the "true" meaning of happiness. And if such a philosopher gets his hands on power, he will begin to reorganize the society, so as to implement this abstract blueprint of happiness. "Like good humanists, writes Dominic Baker Smith, they [Utopians] are keenly interested in moral philosophy and the nature of the happy life, which is one reason why they are so dedicated to learning Greek. Raphael provides an extended account of their views on pleasure, in their view, the most important ingredient of human happiness. What he describes is, in effect, a classical synthesis: while their definition of virtue as a life in accord with nature has Stoic overtones, the emphasis which they lay on pleasure echoes Epicurean teachings." [2]

It happened many times in history that the desire to create a "happy" society paved the way to totalitarianism. It seems that Parag Khanna's work is not an exception from this rule. In his *Technocracy in America: Rise of the Info-State*, the author is so profoundly dedicated to the idea of happiness that he provides little room for freedom embodied in the institutions of liberal democracy. He seems to act precisely as a Utopian philosopher-king when he pretends to possess some kind of "objective" knowledge about what constitutes human happiness. Let's quote him again: "Everyday people don't measure their lives by how democratic they are, but whether they feel safe in their cities, can afford their homes, have stability in their work, have a plan for growing old, etc." It is necessary to add that many of these things (safe cities, affordable homes, social welfare, etc.) were in the Soviet Union. What it lacked, though, was freedom.

The relationship between freedom and happiness is an old philosophical problem. While liberalism argues that freedom should go first (therefore, people, according to Thomas Jefferson, are entitled only to the “pursuit of happiness” but not to happiness per se), totalitarianism, in the manner of Dostoevsky’s Grand Inquisitor, favors happiness at the expense of freedom. Entitled to a lot of “happiness,” but only to a little freedom, Khanna’s Technocracy in America seems to be stepping into the same river.

References

1. Baker-Smith, Dominic, “Thomas More,” The Stanford Encyclopedia of Philosophy. [Electronic Resource]. – Mode of access: <https://plato.stanford.edu/entries/thomas-more/>.
2. Khanna, Parag. Technocracy in America: Rise of the Info-State / Parag Khanna. – CreateSpace, 2017. – 132 p.
3. Lapouge, Gilles. “The Fiasco of Paradise.” The Unesco Courier, February 1991, 16-20 pp. [Electronic Resource]. – Mode of access: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000087746>.

LIT Gary

*Director and Consultant of GL Training and Consultancy
with business in the Asia-Pacific Region, Singapore*

THE ELUSIVE QUESTION OF ECONOMIC DEVELOPMENT, HEALTH AND HAPPINESS: THE UNIQUE EXPERIENCE OF SINGAPORE

Happiness is both an elusive and evasive concept. What is happiness to one may be unhappiness or even sadness to another. There are many different notions, concepts, interpretations and even misconceptions of happiness. Generally, the Western developed economies would place a high priority on economic development and achievement when it comes to health and happiness.

According to Investopedia, “Happiness economics attempts to use econometric analysis to discover what factors increase and decrease human well-being and quality of life.” Hence, Happiness economics aims to identify the relationship between individual satisfaction and economic issues, such as employment and wealth. The evaluation for the World Happiness Report from the United Nations is based on factors such as gross domestic product per capita, social support, life expectancy, freedom to make life choices, freedom from corruption, as well as generosity. It is noteworthy to mention that the World Happiness Report, released by the Sustainable Development Solutions Network for the United Nations, ranks Singapore as the happiest country in the Asia Pacific. Interestingly, another UN agency, the United Nations Development Programme (UNDP), introduced in 2010 the Human Development Index (HDI). It is more focused at the human development potential of a country by examining the lifespan, education level and the gross national income (GNI in PPP) per capita.

Aside from the official indices by the UN and World Bank, let us also not forget Abraham Maslow’s theory of needs (1943). Although it has attracted its fair share of critics, Maslow’s

theory has made an outsized impact on positive psychology until today. His five categories of needs are: physiological, safety, love, esteem, and self-actualization. The important principle involved here is that people will move from a lower level to a higher level of need when they are satisfied with their lower needs first. From a policy and budgetary perspective, this has important implications for a country. This also calls into question how policy makers should take into consideration Maslow's theory of needs during their policy formulation in order to target and achieve the outcomes desired for the different sectors of its population and economy. I have provided a brief elucidation of the various indices and measures adopted by international and Western institutions and scholars. I shall now turn next to the case of Asia.

Unlike the West, some Asian countries would adopt quite a different and, somewhat even opposing, approach. The king of Bhutan, Jigme Singye Wangchuck (1979,) famously said "We do not believe in Gross National Product (GNP). Gross National Happiness (GNH) is more important". To be honest, we have to agree with his King's wisdom. The measure of GNP or GDP sometimes fails to capture intangible but nevertheless critically important qualities of life like peace, love and respect. For instance, a sick, but still working, person may contribute more to GDP than a healthy person due to his expensive medications and frequent hospitalisation. Similarly, a divorce leading to the breaking up of a family would also contribute more to the GDP of a country. The divorce would mean that the separated parents or partners would now each require a different car and house and all the furniture items which come with it. However, the amount of stress, headache and heart ache which accompany any divorce are not being featured at all in the GDP calculations. My intention here is not to criticise the indices of GNP or GDP used by many international institutions such as the World Bank, IMF, WTO, etc. It is to point out and raise awareness about the ironies and paradoxes of modern quantitative measurements and statistical aberrations. Hopefully, this awareness will lead to a refinement and improvement for all concerned.

The concept of Gross National Happiness (GNH) encompasses a wider consideration than the standard understanding referred to as "happiness" in Western literature. Gross National Happiness (GNH) is based on the objectives of Bhutan and Buddhist interpretation of happiness. It includes, among others, traditional areas of social concern such as living standards, health, and education and also less traditional concepts such as time use, psychological wellbeing, culture, community vitality, and environmental diversity. The last factor of environmental diversity is highly emphasised and there is in fact a "Tourist" tax on all tourists to Bhutan with the aim to upkeep its fragile alpine forests and Himalayan ecosystem. As a result, the country has been highly ranked highly in terms of environmental sustainability.

Unlike the case of Bhutan and Western countries, the East Asian economies offer an interesting contrast and comparison. The World Bank Report entitled "The East Asian Economic Tigers" (1993) has generated intensive and extensive debates about the path and model of developmental states such as Japan, Korea, Taiwan, Singapore, China, Thailand and Malaysia. Over the past 50 years, these economies have been able to achieve phenomenal economic growth and social development (Rodrik, 1997; Page, 1994; Hunt, 2003; Stiglitz, 1996; Gregory & Watts, 2009). They have been variously described as Tigers, Horses, Dragons, Eagles and Geese.

These dynamic East Asian economies share a common cultural orientation which is deeply Confucian in their belief and philosophical system. The logical question which

follows is that happiness is bound up with the question of culture. What is a happiness may be perceived or interpreted as another thing by people from another culture. By the same extension of logic, one may ask the next question: “To what extent does culture influence one’s happiness or indeed mindset or belief system?”. While it is out of the scope of my paper to discuss Confucianism here, suffice to say that some of the most highly valued Confucian beliefs are an emphasis on education, respect for law, order and authority (including Obedience to parents) and long term savings and planning.

As a result, these East Asian Tigers are consistently ranked among the top in international educational surveys by TIMSS (Princeton) and PISA (OECD, Paris). However, some critics have described these states as strongly restrictive, “developmental” (Castells, 1992), “paternalist” (Chua, 1995), “patriarchal” (Tan, 2001), “strong” (Tan, 2010) “coercive” (Amaldas, 2009), highly authoritarian or even benevolent dictatorship (Miller, 2012). Among all these East Asian Tigers, the case of Singapore is a stand out example. Let us now examine and explicate the reasons behind Singapore’s unique circumstances and outstanding success.

At the time of independence about 50 years ago, Singapore was faced with many daunting problems. Among them were high unemployment, low educational achievement and a shortage of proper housing for its people. Due to its limited land area of only 700 square kilometres, the island city-state of Singapore was densely populated, with the accompanying serious urban and social problems. It has no natural resources and even had to buy water from neighbouring Malaysia.

Fast forward today, Singapore is ranked first in a whole slew of measures and matrices. It is ranked first on the Human Capital Index by the World Bank (2019) for having the most competitive economy in the world by the World Economic Forum and by the International Institute for Management Development (IMD) World Competitiveness Centre in Switzerland. According to the annual Global Childhood Report, Singapore is the best place for a child to live in for the second year in a row.

In the academic arena, Singapore has been consistently ranked as first for both Primary and Secondary Schools by both the TIMSS (Princeton) and PISA (OECD, Paris). For tertiary institutions, Singapore universities such as the National University of Singapore (NUS) and Nanyang Technological University (NTU) are being ranked first and second in Asia and 11 and 12 in the world by QS International respectively. Singapore is also being ranked among the top for IT network and innovation, Business and Transparency Index. The Changi International Airport has been consistently ranked as Best Airport in the world for seven years in a row. Its port has been ranked among the busiest in the world as it is one of the biggest logistics hub and international financial centres of the world.

It has been widely known that Singapore managed to transform its economy from Third World to First World within just one generation (Lee, 2000; Hays, 2018; Wu, 1991; World Bank 2017; WTO, 2018). It is by far the most successful post-colonial economy and has made numerous policy achievements and innovations, thanks to the far sighted policy vision of its first Prime Minister Lee Kuan Yew and his government. Although Singapore shares many similarities with the other East Asian Tiger Economies, it also has its own set of peculiarities and particularities. Hence, there is a need to attend to the peculiar and particular ironies, controversies and conspiracies unique to these countries. Of all these countries, Singapore offers a unique and interesting case for further examination and analyses as its developmental lessons offer critical policy lessons for developing countries around the world.

While Singapore share similarities with the other Asian Tiger economies, it is also different as its population is not as homogenous as Japan, Korea or China. Given its multi-cultural and multi-religious population, the country needs to maintain a delicate balancing act to cater to the competing needs and demands of the various groups and interests in the country. It is also a former British Colony, having only gained independence 50 years ago. In reality, Singapore is a hybrid of Confucian cultural system underpinned by a modern neoliberal economy. It is also a gateway between the East and the West, being both the node and intermediary for many Multi-National Companies (MNCs) and businesses. Hence, the case of Singapore is highly unique as it faces a range of tensions, dilemmas and paradoxes too.

One of the main tensions and dilemmas facing policy makers of Singapore is how to juggle the many pressing and competing demands of the society and economy. While it is an Asian society steeped in its traditional values and philosophy, it is also at the same time a modern international business and commercial centre. Hence, the education policies of the country must be aligned with its economic and investment policies of the nation. This coupling of its education policies with its economic policy is especially critical considering Singapore has no natural resources.

Out of economic progress and national survival, Singapore needs to position itself as an international business centre and gateway. This strategy entails an open door policy for its investment, business and immigration policy. In fact, Singapore has been ranked the most open economy. As an open and high beta economy, Singapore runs the risk of facing any headwinds and slowdown in the global economy. The present Trade War launched by President Trump has hurt many economies, especially Singapore given the many vulnerabilities and uncertainties which come with an open economy. Its open door policy for immigration has also caused unexpected tensions and controversies with its citizenry. Being a critical node in international trade and finance, Singapore will need to thread carefully and manage the inflows and outflows of globalization.

Another dilemma and paradox is how should the government allocate resources between the different sectors of its economy and society. It has been a perennial debate for policy makers as to which sector should deserve more resources given the tight budgetary constraints of newly independent nations. For developing nations in the Third World, education and health have always been given more attention as the country needs to build up its society and equip them with the necessary skills and knowledge in order to compete in the globalised world of today. However, it is debatable whether the budget spent on health will necessarily turn out a healthier population.

As health is closely connected with happiness, we should not neglect to give due consideration to this question. There may be other factors involved, such as the attitude and habits or even lifestyle factors which may influence the health and happiness of a people. In this case, Singapore has launched various campaigns and measures to promote a healthy lifestyle. It has also implemented a scheme to re-structure its hospitals and strengthen the Medi-Shield (a kind of National Health Insurance) system.

Singapore is today ranked among the healthiest country in the world, although not the Happiest country in the world. There in lies the paradox. If health and happiness is so closely related, why is it then that Singapore is not ranked among the happiest country in the world today. Although Singapore is ranked the happiest country in the Asia-Pacific region, it still falls

quite far short of expectation as it is not anywhere near the top. What is the missing ingredient in its quest to achieve the kind of lasting happiness and satisfaction which is so elusive to policy makers of the country? This begs more questions for further debates and discourse.

LUSHCH Uliana

PhD, Associate Professor, Department of Philosophy and Economics

Danylo Halytsky Lviv National Medical University

Co-founder and Deputy Director of the Ukrainian Institute for Happiness Research

<https://www.facebook.com/happiness.lviv/>

ukr.institute.happiness@gmail.com

Lviv, Ukraine

SOCIAL EFFICIENCY OF EUDAIMONIC HAPPINESS

Social integration is one of the crucial issues of the global agenda. There are various factors impeding it: interaction difficulties in multicultural and multi-religious societies, social isolation, individualism and hedonic egoism promoted in consumerist culture. Opposition between individual happiness and the common good becomes more acute. Hedonic egocentric approach to happiness complicates the situation further. Hedonism implies pursuit of consumerist fleeting pleasures that cause unsatiety, frustration and sense of meaninglessness. Hedonism cannot provide a person with a lifelong wellbeing and fulfillment, since the social nature of a human being is not considered within its framework.

The contemporary eudaimonism, on the contrary, has significant social outcomes. A purposeful and meaningful life is the core of the eudaimonic happiness. In our eudaimonic theory – that Roman Purii and I have elaborated in our book “Happy Life Planning” (2019) – we define happiness as fulfillment at three levels: biological, social and spiritual [1, p. 35-37]. As well as many representatives of the contemporary eudaimonism [2; 3; 4; 5; 6], we emphasize on the social fulfillment of a person as an important component of happiness.

Firstly, along with natural (and necessary for survival) egoism, empathy and compassion are also intrinsic to human beings. Happiness is not experienced alone or in isolation from others. It is related to care. Happiness is a shared experience. Happiness of people we love is important for our own happiness. Intimate strong relationships contribute to our feeling of integrity, self-confidence and the overall contentment with our lives.

Secondly, from eudaimonic perspective, belonging to a particular group and involvement in a big project together with others (“big” is a relative word here, for each person it has a different meaning) provide a person with a feeling of significance, social acceptance, approval and meaningfulness. Socially useful practices and projects open the horizon of options for defining a sense of life.

At the same time, and thirdly, eudaimonism defines happiness as self-development, self-fulfillment and purposeful life. Different ways of self-development eventually result in different ways of social usefulness. A person who is working on self-improvement becomes more competent in relationship, wiser in decision-making, useful for others and serves as an example and as a driving force for their own path of self-development.

Hence, from eudaemonic perspective, on the one hand, social environment is useful for a person as a horizon of possible options for self-fulfillment and definition of a life purpose. On the other hand, self-development and self-improvement make a person socially useful.

Fourthly, our eudaemonic definition of happiness has a secular moral framework. The Golden Rule of morality constitutes a moral basis of our eudaemonic theory and sets limits for a personal pursuit of happiness [7]. Its formulation here might be: you can pursue your own happiness in different ways but not at the expense of happiness of the others. Such secular moral framework pacifies confrontation between individual interests of people and serves as a universal non-religious and beyond-religious landmark of social interaction.

So the four reasons described above allow to conclude that the contemporary eudaemonic theory of happiness contributes, indeed, to the rise of social interaction and person's fulfillment in society. The contemporary eudaimonism is an extremely promising and relevant theory of happiness, as it provides us with tools to understand how and why does personal happiness correlate with happiness of others in a society. By rising social integration, eudaimonism promotes society of happy people. In the face of multiculturalism and globalization challenges, we should use eudaemonic theory of happiness to shape common value basis and to learn to be happy with others.

References

1. Пурій, Р., Луц У. (2019). Планування щасливого життя. Львів: Літопис, 2019.
2. Haybron D. (2013). *Happiness: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
3. Kekes, J. (2007). Attitudinal and Episodic Happiness. In *Happiness: Classic and Contemporary Readings in Philosophy* (eds. Steven M. Cahn, Christine Vitano). Oxford New York: University Press, Inc. P. 192.
4. Kováč, L. (2012). The biology of happiness. Chasing pleasure and human destiny In: *EMBO Reports*, Vol. 13, No 4, March, 2012. P. 297.
5. Martin, M. W. (2012). *Happiness and the Good Life*. New York, NY: Oxford University Press. P. 23-29.
6. Russell, D.C. (2012). *Happiness for Humans*. Oxford: Oxford University Press.
7. Wiking, M. (2017). *The Little Book of Lykke: The Danish Search for the World's Happiest People*. London: Penguin Life.
8. White, N.P. (2006). *A Brief History of Happiness*. Oxford: Blackwell Publishing. P. 125.

PURI Roman

MD, MBA Director and Co-founder of the Ukrainian Institute for Happiness Research
<https://www.facebook.com/happiness.lviv/> ukr.institute.happiness@gmail.com
Lviv, Ukraine

HAPPINESS OF A CITIZEN AS A GOAL OF A NEW STATE MANAGEMENT MODEL

Challenges of the civilizational development exacerbate the conflict of interests of a single individual and overall society. Atomization of society, lack of resources, robotization and computerization of production, loss of jobs, collapse of solidarity pension system and

exposure to globalization process – all these threats undermine the comfort zone that people are used to and require to reconsider the existing model of state management.

Aristotle said that the purpose of state is happiness of its citizens. What exactly should we mean by happiness of citizens and how can state contribute to it in the contemporary world? Leaders of totalitarian regimes were trying to impose a certain pattern of happy life. Eudaimonic theory that my co-author and I refer to [1, p. 26-27] relies on purposeful life and freedom of a person to define this purpose. It implies that a person creates meanings and orients her life towards values. Eudaimonic theory defines a person-oriented value framework for state management as well.

For the state, to make citizens happy actually means to provide them with equal opportunities for their self-fulfillment and necessary material conditions for their flourishing. As studies of the hedonic treadmill effect show, mere increase of personal income does not affect person's happiness. A person needs more than just money to be happy, so economic growth is not the only task of an effective state management. A person needs directions for self-development and opportunity to do what she likes in her life. Therefore, the state contributes to the happiness of its citizens by ensuring their social-economic security (material comfort and confidence about future) and creating free and equal access to opportunities of self-fulfillment. Hence, in such a way, the state promotes psychological flourishing of citizens and enables them to focus on their self-development strategies.

The aim to remain in the comfort zone is our biological urge that originates in homeostasis (- state of stability and steady internal conditions of living systems, their ability of self-regulation while adjusting to external conditions). Animals are driven by discomfort, whereas human beings – by comfort. Animals try to escape from discomfort, whereas human beings are planning ahead and organize their comfort [1, p. 33-34]. Neocortex is responsible for our capacity to make plans and create projects of our future. Moreover, it grants us a privilege to feel happiness while planning and anticipating our future [1, p. 91-93]. The state as the product of social and political cooperation of people is an instrument for creating and implementing a project of our common future in a country scale.

Eudaimonic approach is helpful as well for strengthening national identity in the context of globalization. National identity is exposed to blurring in the globalized world. Various nations are experiencing crisis of national identities. Core values that were shaping national identities in the 19th and 20th centuries do not work any longer. In the face of global challenges, eudaimonic theory of happiness can become the value foundation for post-ethnic national identity. Since common ethnic belonging and cultural origins are not integrating society any longer, the common project of the future development, cooperation for its implementation and common understanding of personal happiness become the integrative factors for post-ethnic national identity.

To conclude, I would like to emphasize that happiness of a citizen (a single individual) should become a value filter for social, economic, political and cultural policies of the state. Eudaimonic theory provides tools for setting this filter and for a successful implementation of these person-oriented programs.

References

1. Пурій, Р., Луц У. (2019). Планування щасливого життя. Львів: Літопис, 2019.

БАРТУСЯК Павло

*Кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії та педагогіки
Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
ім. С.З. Гжицького (м. Львів, Україна)*

ФУНКЦІЯ КОНЦЕПТУ РАДІСТЬ (JOUISSANCE) У ТВОРІ ЖИЛЯ ДЕЛЬОЗА «СПІНОЗА І ПРОБЛЕМА ВИРАЖЕННЯ»

Дельозова інтерпретація Спінози є однією з найбільш антикартезіанських (можна вважати, що він долучився до того табору авторів, які вбачали в спінозизмі радикальне антикартезіанство), навіть у тому, що стосується аналізу термінів, запозичених Спінозою у Декарта. До такого, що суперечить раціоналістичній традиції, можна віднести концепт вираження. Він, так виглядає, не є головним реквізитом концепції Спінози, попри те, його роль Дельоз потужно проблематизує, особливо в дефініціях «Етики», присвячених Богу. На думку Дельоза, Спіноза, пишучи про вираження, перетворює неоплатонічну еманацию на новий тип іманентності. Цій темі присвячений дев'ятий розділ «Іманентність та історичні елементи вираження». На початку розділу, Дельоз для позначення цього перетворення використовує «робочий» термін виражальна іманентність (*immanence expressive*).

Спінозизм, пише Дельоз в анотації до свого твору, підіймає найактуальніші проблеми, що стосуються онтології (теорія субстанції), епістемології (теорія ідей) та політичної антропології (теорія модусів, пристрастей та дій). У зв'язку з цим, об'єктом дослідження є визначення відношення між цими трьома вимірами: спекулятивне ствердження чи одноголосся буття в теорії субстанції; продукування істини чи походження сенсу в теорії ідей; практична *радість* чи усунення журних пристрастей, вибіркова організація пристрастей в теорії модусів.

Спінозова філософія у такий спосіб стає одним із найбільших прикладів мислення цілком іманентного, практичного, яке можна звести до трьох викликів, один з яких кинутий свідомості, інший цінностям та останній журливим пристрастям. Спіноза є для пізнього Дельоза такою собі машиною війни проти головним чином структуралізму та психоаналізу. Його концепція вивисує сили життя над будь-якими виявами почуття вини, над будь-якою думкою про нестачу чи відсутність. Для Дельоза *етична радість є корелятом спекулятивного ствердження*. Ця теза пояснює як саме долання журливих пристрастей веде до демонтажу стін між теорією і практикою, адже будь-яка теорія, яка виражає насправді актуальні проблеми, неодмінно стосується життя людини, ось чому для Дельоза, філософія Спінози є глибоко іманентною, є нейтральним полем, на якому виникає щось лиш у тому випадку, коли наявні сили як щось стверджувальне.

Література

1. Deleuze G. Spinoza et le problème de l'expression. – Paris : Minuit, 1968. – 332 p.

БІЛОБРИВКА Ростислав
*доктор медичних наук, професор,
завідувач кафедри психіатрії, психології та сексології
Львівського національного університету ім. Данила Галицького
(Львів, Україна)*

ЩАСТЯ ЯК ФІЗИЧНИЙ ТА ДУХОВНИЙ АСПЕКТ ПСИХОЛОГІЇ ЛЮДИНИ

Із семантичної точки зору української мови Щастя складається з двох складів: «ща» і «стя» - тобто, «щ з тобою», де під буквою «щ» розуміється трисуття, а саме- панування над трьома світами: небесним, земними та підземним. Таким чином, в українській ментальності, коли ми бажаємо комусь ЩАСТЯ розуміється на підсвідомому рівні власне такий аспект.

З іншої точки зору Щастя ми розуміємо, як повноту буття, максимальну реалізацію, розкриття, розвиток, як досягнення того, чого ми прагнули. Тобто досягнувши щось (навіть кусок шляху, ми якось мить відчуваємо задоволення, радість від досягнення, вирішення чергового завдання, тобто ми змогли сюди потрапити, ми подолали цей кусочок шляху, ми трішки щасливі), оволодівши чимось ми на якийсь момент часу відчуваємо себе щасливими, зреалізованими, такими, що досягнули щось, щось добилися, проте, це відчуття радості, задоволення є скороминуще (згадаймо геніальний твір Гьоте -« Фаус»- «мить зупинись»). І щоб знову його відчути (щастя) ми знову починаємо діяти, щоб знову досягнути мить досягнення і знову відчути щастя і так триває безконечно...

Окрім того, якщо ми сказали, що Щастя це повнота буття, а повнота, напругу буде залежати від стану здоров'я та волі чи рівня свободи.

А в силу нашого сприйняття та відчуття, як суто порівняльних процесів, а не абсолютних та остаточних знань, то і Щастя як порівняльне явище буде носити характер відносності, мінливості та непостійності. Тобто абсолютного Щастя, як такого немає, а є мить досягнення чогось, які приносять нам миттєву, скороминущу радість, задоволення, які швидко проходять і ми знову прагнемо до нового оволодіння, досягнення, щоб відчути те миттєве відчуття, досягнення чи щастя.

Окрім того щастя – це і психічне і фізичне здоров'я, також сама можливість прагнути щастя- відчувати брак щастя, повноти досягнення, оволодіння чимось і хотіти це отримати, досягнути. Коли людина має апатію їй нічого не треба, коли людина перебуває в стані хворобливої ейфорії- вона нібито і щаслива, задоволення, але без причинно, так як вона нічого не досягнула, не здобула, тому про таких людей ми не говоримо що вони щасливі, швидше навпаки. Крім того щастя, коли ми здорові, ситі, перебуваємо в зоні комфорту, захищеності, акцептації чи любові, і коли ми випадаємо з цієї зони ми всіма силами прагнемо намагаємось туди повернутись: відчувши голод ми намагаємось насититись і на якийсь момент часу ми відчуваємо задоволення, ми трішки щасливі, будучи хворими та одужавши ми знову переживаємо задоволення і є щасливі.

Проте щастя має ще й аспект любові, де це і є наші зацікавлення та інтереси; ми кажемо : -я це люблю;

заняття любимою справою приносить задоволення і ми кажемо:

- Я щасливий.

Отже, ЩАСТЯ-це процес осягнення, досягнення, реалізація якихось цілей чи фізичних ,чи соціальних, чи психічних, що передбачає нетривале задоволення та знову пошук нової мети осягнення і так безконечно, тобто ЩАСТЯ –ЦЕ БЕЗПЕРЕВНИЙ ,ПЕРМАНЕНТНИЙ ПРОЦЕС ОСЯГНЕННЯ, ЗДОБУТТЯ ІЗ ПОДАЛЬШИМИ ПРОДОВДЖЕННЯМИ ЗДОБУТТЯ НАСТУПНИХ ЦІЛЕЙ.

Відправною точною щастя -є бажання, інтереси, погляди чи світогляд. В основі бажання лежить потяг, між ними існує така закономірність взаємозалежності :

- потяги –формують бажання;
- бажання –формують інтереси, прагнення ;
- інтереси та прагнення –формують погляди ;
- погляди формують світогляд.

Де потяги –це неясно ,смутні, усвідомлювані спонуки-чогось хочеться, якийсь незрозумілий стан хотіння, як наприклад підліток ,що досяг статевої зрілості щось хоче, але не зовсім розуміє чого хоче, чи немовля, яке глodne –плаче, відчуваючи дискомфорт голоду, але не розуміє свідомо чого воно хоче.

Тоді, як бажання –це чітко усвідомлювані спонуки, що передбачають і шляхи задоволення бажання.

В основі потягу лежать певні фізіологічні зміни , які його і викликають чи це в немовляти ,чи підлітка.

Таким чином ми маємо відповідну піраміду :

- світогляд
- переконання
- інтереси, прагнення
- бажання
- потяги
- фізіологічні зміни

Задоволення любого із цих рівнів забезпечує відчуття короткотривалого щастя.

Проте, це ,так би мовити, фізіологічний аспект ЩАСТЯ.

А, як бути із духовною складовою Щастя, адже в деяких людей прагнення до духовного осягнення є ,так би мовити, вроджене і мало залежить від виховання, суспільства чи матеріального благополуччя.

Приклади:

А.Шептицький і його брати генерали,

Папа Іван Павло II і його оточення, чи Будда, чи Ісус Христос, чи Архімед, Платон, Арістотель, Заратустра, Піфагор, Ейнштейн , Шеченко , Франко, Л.Українка та багато інших.

Фізіологічна сторона піраміди у них така, як і в звичайних людей, але звідки береться, з чого формується прагнення, бажання, інтерес до духовного чи наукового пізнання.

Отже, варто припустити, що окрім фізіологічних прагнень у цих людей паралельно із ними (фізіолгічними) є певна духовна лінія прагнень, бажань, інтер-

есів, яка має нематеріальне походження, нематеріальну суть і є якби надбудовою над фізіологічними потребами, їх супроводжує та домінує над ними.

Ми це називаємо- душею .

Ми кажемо: - Моя душа, чи я, прагне того то;

- Моя душа виснажена, задоволена, щаслива і т.д.

Ми кажемо про душевні пориви, які можливо і ведуть нас по цьому життю, здійснення та реалізація яких ми називаємо Щастям.

БОЙЧЕНКО Михайло,
*доктор філософських наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)*

ОСВІТНІ ПРАКТИКИ І ПОШУКИ ЩАСТЯ (НА ПРИКЛАДІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ)

Для того, аби виявити зв'язок між освітою і щастям, варто спочатку з'ясувати, що таке щастя. Можливо, це дасть також відповідь на питання, що таке освіта. Адже не менш важливо, аніж виявити, чи можна і як саме навчитися бути щасливим, є також питання про те, чи може навчитися чомусь нещаслива людина, а ще більше – чи може чомусь навчити нещаслива людина. Особливо яскраво це проявляється у шкільній освіті.

Щастя може бути охарактеризоване як феномен, який характеризує певну якість соціальної комунікації. Ми свідомо не беремо до уваги більш психологічне пояснення щастя як стану особистості, її переживань, емоцій, мрій і бажань. Усе це знаходить прояв у соціальній комунікації, відбивається на ній і спрямовує її, але також і зазнає від соціальної комунікації визначальний вплив – їх взаємозв'язок настільки тісний, що щастя варто визнавати швидше єдністю цих станів свідомості особистості з її поведінковим включенням у процеси соціальної комунікації. Тут варто звернутися до дослідження інституцій сенсу, яке здійснював, зокрема, Венсан Декомб (Декомб, 2007). Так само неможливо як пояснити, а тим більше підпорядкувати поведінку щасливої людини певним фізіологічним процесам, зміні гормональних станів, так і не можна ігнорувати ці зміни, адже вони обов'язково відбуваються у щасливої людини. Так само як досліджують єдність мислення і фізіологічних змін у мозку, як це робить Мічіо Кайку (Кайку, 2014), так само варто розглядати гормональні зміни в організмі щасливої людини у кореляції з її соціальною комунікацією. Але домінуючою буде щоразу не психологічна налаштованість і не гормональний фон, а саме соціальна комунікація. Дійсно, як психологічні, так і фізіологічні процеси можуть полегшувати чи ускладнювати здобуття щастя, але вони не можуть його викликати. Ті сурогати «щастя», а точніше штучної ейфорії, яку викликають психологічні тренінги і медитації, або медичні ін'єкції, не можуть ніяк пришвидшити здобуття щастя – до того, поки воно не отримає надійну основу у взаємодії з іншими людьми.

Це переконливо підтверджує ситуація зі щастям у шкільній освіті. Багато хто згадує шкільні роки із вдячністю, щастя для багатьох асоціюється зі школою, вчителями, однокласниками – але не для всіх. Варто проаналізувати, чому щастя когось оминуло. Не настільки очікувано щастя корелюється з успіхами у навчанні: не так вже й рідко, а швидше зазвичай хороші оцінки самі по собі не приносять щастя, а погані оцінки зовсім не обов'язково його забирають. З'ясування цього буде значимо не лише для кращого розуміння основ шкільної освіти, і навіть не лише для розуміння освіти загалом, але надасть важливі ідеї для розуміння щастя як такого.

Передусім, варто зазначити, що для щастя важлива взаємність, зустрічні прагнення, у яких люди знаходять одне одного. Тому важливо, щоби у людей виникало бажання такої зустрічності, щоби вони прагнули будувати свій власний, нехай маленький, але спільний соціальний світ. Саме це відрізняє хороший клас і хорошого класного керівника, та й кожного шкільного вчителя (та й вчителя як такого). Школа для цього створює якнайсприятливіші обставини: регулярні зустрічі, спільні справи, які легко можна зробити творчими, надзвичайна пластичність дітей як учасників комунікації, їхня готовність сприйняти нові знання і нові ідеї. Багато важить тому, наскільки вчитель готовий відповідати цій відкритості, запиту дітей на освоєння нового, їхньому щирому бажанню ставитися до навчання як до пригоди, наскільки вчитель сам хоче здивувати дітей, щодня «зняти для них зірку з неба». Адже об'єктивно вчитель має для цього безліч можливостей. Важливо, щоби вчитель не зловжив своїми перевагами, не почав створювати власного культу (як у романі Мюріел Спарк «Міс Джин Броді у розквіті літ» (Спарк, 1984)), не став вибудовувати вертикальні стосунки вождя-пророка-непомилкового месії зі своєю «паствою», сліпими послідовниками. Негативний приклад можемо читати у інавгураційній промові Мартіна Гайдегера при вступі на посаду ректора Фрайбурзького університету (Хайдеггер, 1995), позитивний – у книзі Жака Рансьєра «Вчитель-незнайко», де вчитель принципово, з самого початку приймає позицію, згідно якої учні з самого початку також у чомусь мають знання, більші за знання вчителя, а тому заслуговують на повагу, визнання рівності учнів з вчителем як учасників процесу навчання (Рансьєр, 2013). Така рівність не може бути абсолютною, більше того – вчитель все ж має залишатися організатором, якщо не вождем і ментором, то в усякому разі й не простим учнем серед учнів. Найкраще підходять тут як додаткові до класичного уявлення про вчителя, соціальні і освітні ролі фасилітатора, тобто людини, яка проводить спільні зустрічі, за цього – сприяє кожному учаснику зустрічі чіткіше висловити власну позицію, не втрачаючи при цьому фокусування на спільній для всіх темі зустрічі. Якоюсь мірою, хоча й не повністю ці ідеї перетинаються з концепцією Нової української школи (НУШ), зокрема з розширенням у ній імплементації ідей інклюзивності навчання.

Якраз така концентрація на головній темі зустрічі забезпечується завдяки тій функції, яка є основною для сучасного вчителя – забезпечити адекватність тих знань, якими опановують учні. У наш час надміру інформації, слабкої диференціації достовірної інформації від чуток, пропаганди, реклами і просто спаму, коли дехто вважає, що віднині буде панувати не істина, а пост-правда, важко

переоцінити роль вчителя як носія критичного мислення. Виявлення надійних знань, радісне відкриття істини як результат спільних зусиль надає освітньому процесу не просто успішності у сенсі прагматичної орієнтації на практичний результат, але й відчуття щастя від спільних зусиль, які було докладено не на марно. Без такої надійної основи неможливе досягнення щастя. При цьому воно пов'язане не лише з позитивними емоціями – адже шлях до істини нерідко буває тернистим і драматичним, знання приходить не завжди легко і безпроблемно. У школі це може означати і погані оцінки і елементи конфліктності у взаєминах, і змагальність, у якій обов'язково є як переможці, так і переможені. Водночас, правильна стратегія навчання дає змогу вчителю акцентувати увагу не на особистостях «відмінників» і «двійочників», «хорошистів» і «середнячків», а на особистому успіху кожного – нехай і не завжди вражаючому, але такому, який є обов'язковою складовою спільного успіху класу. Кожен робить свій крок уперед, свій власний прогрес, який може відрізнятись від прогресу сусіда, але який приносить радість самому учню, який відчуває, що поборов власні складнощі, що він поступово, але неухильно просувається власним шляхом у освіті, торує власну стежку до впевненості завдяки знанням, здобутим на власному досвіді. Хорошу оцінку можна отримати і списавши домашнє завдання у товариша (як потім списують деякі «дослідники» шматки чужих наукових досліджень), але щастя це не принесе... Як не принесе і справжніх знань. Як освіта не може базуватися на чужих знаннях, а потребує нарощування власного досвіду, так і щастя не можна здобути на імітації драматизму стосунків простим виконанням завчених соціальних ролей. Досягнення екзистенційної напруги у навчанні, так само, як і екзистенційні переживання взаємодії з Іншим як неповторної і як дарунку долі – ось вище відчуття власної адекватності, адекватності того, чим ти займаєшся, і водночас – вірна запорука щастя. До певної міри ці нюанси аналізує Карл Ясперс у своїй «Філософії» (Ясперс, 2012).

Нарешті, щастя не може бути егоїстичним. Що би не казали, що щасливі люди є егоїстами, що у своїй радості вони не помічають біди інших, - це перебільшення. По-перше, якщо у ейфорії щастя можуть і не помітити, то не через байдужість і цинізм, а через засліплення власним щастям: щаслива людина щиро вірить, що усі довкола теж щасливі, що не може бути нещасливих людей у цьому прекрасному світі, що щастя – це еманация, яка як сонце обігріває усіх довкола, і усмішка щасливою людини вже сама собою робить більш радісними усіх довкола. І у цьому є значна частина правди – але, на жаль, цього часто буває замало. І все ж, це свідчить, що немає егоїзму щасливих, а є їхня сконцентрованість на тій внутрішній радості, яку вони готові без вагань дарувати усім оточуючим. Якщо оточуючі не завжди готові прийняти і розділити цю радість – це вже інше питання, питання особливостей культури кожної людини і кожного суспільства. По-друге, щасливими люди не можуть ставати поодинокі і наодинці: щастя виростає з турботи, з піклування. Найчастіше щастя пов'язане зі спільним піклуванням, коли це не просто зустрічний рух, а рух разом, коли це вже спільний розвиток. Тому найчастіше щасливі закохані, щасливі батьки разом зі своїми дітьми, щасливі революціонери, щасливі люди, які вірять і поділяють віру зі своїми ближніми. Турбота зміцнює щастя,

робить його більш спокійним і більш гарантованим – хоча остаточно гарантувати щастя не дано нікому.

Освіта також може і повинна бути турботою: щирою турботою про людину, яка прагне навчатися, а тому врешті-решт турботою про знання, про пошуки істини. Саме тому нерідко філософів вважають мало не фахівцями з щастя – адже саме філософи невтомно шукають істину, шукають мудрість. Філософія як любов до мудрості є визнанням неможливості бути остаточно мудрим, остаточно щасливим. Щастя, як і знання полягає у невпинності пошуку – пошуку щастя, пошуку знання. Той, хто втомився шукати, заспокоївся, або зневірився, втрачає смак щастя, не помічає і не приймає його, коли навіть воно зовсім поруч, коли воно вже настало... Частіше не ми буваємо об'єктивно нещасливі, але ми виявляємося частіше нездатними, неготовими прийняти своє щастя.

Важливі роздуми щодо навчання як турботи, як піклування про себе знаходимо у праці Мішеля Фуко «Герменевтика суб'єкта» (Фуко, 2008). Тут Фуко на прикладах з античної культури роз'яснює, що така турбота потребує друга-наставника, який підкаже, де упущено важливі можливості, підкаже, що ще можна вивчити, як розвинути власні здібності – для того, щоби стати щасливим, адже саме у цьому вище призначення навчання. Саме таке розуміння навчання розкриває просту істину – навчання є найкращим шляхом до щастя, але якщо навчанням стає усе життя, а поруч з тобою є близькі люди, які поділяють твоє прагнення навчатися і навчаються разом із тобою. У цьому – найбільш шляхетна герменевтика, герменевтика освіти. Вона ще не знайшла свого спеціального дослідника-філософа, але саме вона має бути поєднанням філософського пошуку істини, педагогічної настанови на вшанування вже здобутих знань і дружнього ставлення до тих, хто ці знання шукає і допомагає шукати іншим.

Література

1. Декомб В. (2007) Інституції сенсу / Пер. з фр., післямов та примітки О.Йосипенко. К.: Український Центр духовної культури, 368 с.
2. Кайку М. (2014) Майбутнє розуму: Наукові спроби досягнути, вдосконалити і підсилити інтелект. Л.: Літопис, 408 с.
3. Рансьєр Ж. (2013) Учитель-незнайко. П'ять уроків із розкріпачення розуму /пер. з франц. А.Рєпи. К.: Ніка-Центр, с. 17-164.
4. Спарк М. (1984) Мисс Джин Броди в расцвете лет (сборник) /Составл. и вступ. статья Г. Анджапаридзе. М.: Радуга, 512 с.
5. Фуко М. (2007) Герменевтика субъекта: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1981-1982 учебном году пер. с фр. А.Г.Погоняйло. СПб.: Наука, 677 с.
6. Хайдеггер М. (1995) Самоутверждение немецкого университета /пер. с нем. В. Бибикина, примеч. Ф. Федье В: Историко-философский ежегодник 1994. М.: Наука, с. 298-304.
7. Ясперс К. (2012) Философия. Книга вторая. Просвещение экзистенции / пер. с нем. А.К.Судакова. М.: Канон+, 448 с.

БОРЩЕВСЬКА Анжела

кандидат медичних наук, доцент

кафедри психіатрії та психотерапії ФПДО

*Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького
(Львів, Україна)*

СТОСУНКИ І РЕСУРСИ ЩАСТЯ

*Всі великі мислителі людства
говорили про щастя нечітко,
щоб кожен з них міг визначати свої умови*
Анрі Бергсон

*Початком початку всього
є стан просто «бути»(being) або «існувати »,
що дається в присутності особи, що доглядає.
«Я є» - більш пізнє утворення і спочатку воно означає
«я є разом з іншою людською істотою»*
Дональд Вудс Віннікотт

Кожна людина при зануренні у ритми сучасних цивілізаційних процесів, зіштовхується з потребою пошуку внутрішньої рівноваги, прагне віднайти гармонію та частіше відчувати і переживати миттєвості щастя. Цього року, 10 жовтня, у День психічного здоров'я, в більшості країн світу проходила акція «40 секунд дії» (український слоган МОЗ: «40 секунд можуть врятувати життя»). Ідею акції спонукали наступні серйозні дані: кожен 40 секунд на нашій планеті хтось позбавляє себе життя; за останні 45 років кількість самогубств у всьому світі збільшилася на 60%; у деяких країнах самогубство є однією з трьох основних причин смерті серед людей у віці 15-44 рр. і другою за значимістю причиною смерті серед молодих людей від 10 до 24 рр. Означені цифри не враховують спроби самогубств, які відбуваються у 20 разів частіше, ніж завершені самогубства. В Україні торік покінчили життя самогубством 6,5 тисячі людей (2). Отже, якщо повернутися до ідеї «40 секунд дії», то вона звучала так: «Якщо ви маєте близьку людину у скрутному становищі – поговоріть з нею принаймні 40 секунд. Підтримайте її».

Науковці та спеціалісти сфери психічного здоров'я зазначають, що в останнє десятиліття значно змінився характер людської комунікації: вона набула рис незалежності, дистанційованості, ізольованості, самотності та втрати інтимності. Для узагальненого розуміння різнобічності порушень взаємодій між людьми було введено поняття «синдрому емоційного холоду» (Терещенко Н.М., Кочарян А.С.). Під цим мають на увазі складності встановлення та підтримки стосунків психологічної інтимності.

Особливе місце у сучасних наукових дослідженнях щодо сфери стосунків посідає вивчення впливу таких чинників міжособистісних стосунків як сім'я, соціальне оточення на адаптаційну поведінку людини, її здатність до подолання стресових впливів, до утримання потенціалу радості та щастя. Дослідження 4000 підлітків, зокрема, виявило, що найвагоміша серед їхніх життєвих цінностей є цінність щасливого сімейного життя. В цьому ж дослідженні було виявле-

но, що рівень тривоги та стресу підлітка пов'язаний з характеристиками батьківського стосунку, а саме: відсутністю позитивної цікавості зі сторони матері; ворожістю та непослідовністю батьківських проявів тата (Кривцова, 1997). Авторка вказує: «Відсутність впевненості в позитивності материнських відчуттів та тривожне очікування непередбачуваних реакцій батька невротизує дітей, робить їх високо тривожними особистостями, що не може не відобразитися на процесі їх соціальної адаптації...». Таким чином, вельми серйозним фактором неблагополуччя соціально-психологічної ситуації розвитку підлітків, є особливості батьківства, які можна об'єднати в загальний «синдром нещасливого батька (мами)» (Байярд, 2003 Лук'янченко, 1999). Сюди входять вина, безпорадність, невпевненість, депресивність, тривога і т.і., все те, що протидіє переможній, радісній, відкритій для нового подорожі по життю. Почуття нещастя або щастя є похідними наших внутрішніх особливостей, а не зовнішніх обставин. Багато зі страждальців демонструють просто завзятість у «послідовності відчуттів нещастя», не бажаючи і не вміючи по достоїнству оцінити кращі сторони життя.

Проблема відчуттів «не щасливості» - це проблема і дитячо-батьківських відносин. Всі батьки у своїх помислах бажають щастя своїм дітям. Але самих бажань є замало. В дітей має бути можливість долучатися до щастя, насичуючись ним і отримуючи зразки від найближчих і значущих людей. «Нещасливість» батьків - один з основних шкідливих чинників виховання як в поточному, ситуативному контексті, так і в контексті стратегічних цілей формування особистості.

По-перше, відношення до життя дорослого передається як меседж, його вихованцям. Якщо дитина, при зовнішньому благополуччі (дає раду з навчанням, має друзів, т.і.), стає незадоволена собою, схильна до песимістичного сприйняття реальності, дуже часто за цим можна виявити прояви «хронічної не щасливості» у батьків. По-друге, поряд з життєлюбним та позитивно налаштованим батьком (мамою) дитина чи підліток чують себе більш захищеними, а значить і більш впевненими та здатними до самореалізації. І, по-третє, свою «нещасність» батьки часто каузально чіпляють до дітей («Як можна радіти життю з такою дитиною, підлітком!?»), перекладаючи на них тягар відповідальності за власні негаразди та спричиняючи почуття провини (1).

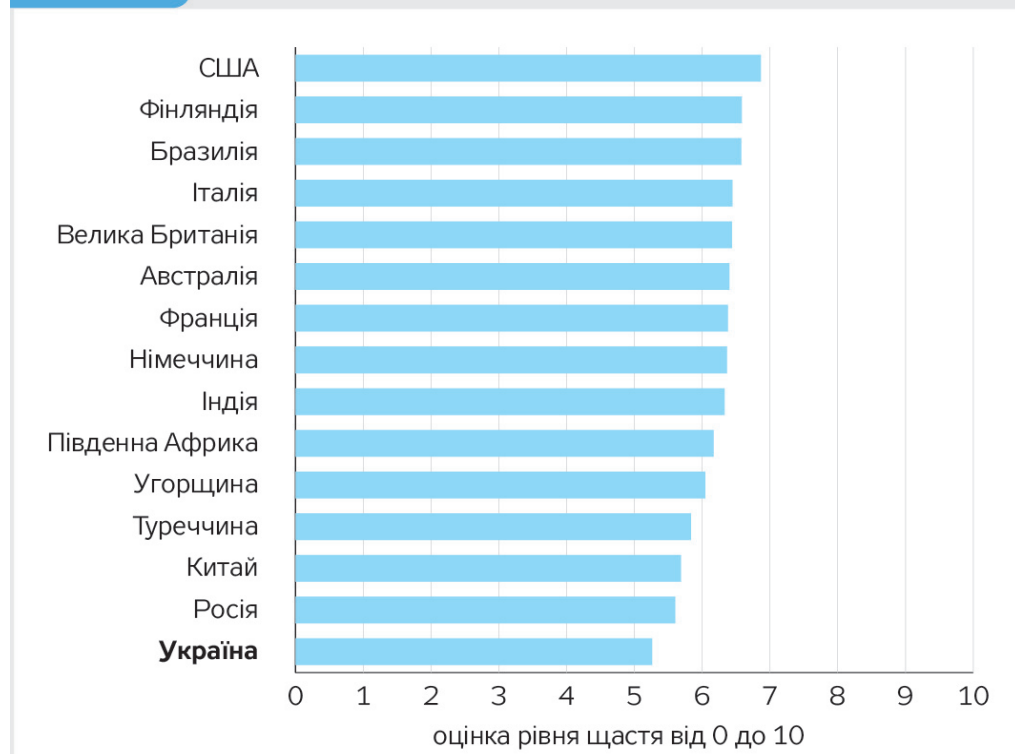
Отже, сім'я, соціальне оточення можуть бути тими ресурсами, завдяки яким ефекти стресових впливів різноманітним чином пом'якшуються та блокуються. Особливо в підлітковому віці батьки та інші близькі дорослі можуть створити своєрідний фундамент, зону зрозумілого, так звану, «психологічну подушку безпеки», так необхідні для впевненого входження у світ однолітків, та, поступово, і у дорослий світ.

Інші контексти стосунків у широкому соціальному розумінні та їх можливий вплив на відчуття щастя дорослими представлені у наступному блоці досліджень. Чи багато щастя у світі? В чому воно? Якою мірою, в уявленні людей, щастя залежить від влади, економічних і соціальних систем? Чи сприяють ці системи ошасливленню людей? Чи повинні? І наскільки люди самі готові за щастя боротися? У пошуках відповідей на ці та багато інших питань було проведе-

но «Глобальне дослідження щастя і політичних поглядів», що охопило, за словами авторів, репрезентативною вибіркою 51,9% населення світу. Польові роботи в 15 країнах у травні-червні 2019 року проводила компанія Schoen Consulting, а їх аналіз та підготовку забезпечив Джордж Вард — дослідник Массачусетського Технологічного інституту, співавтор Всесвітньої доповіді про щастя 2019 року. Спочатку соціологи попросили респондентів, покликаних репрезентувати більш ніж половину населення планети, визначити їхній рівень задоволеності життям на теперішній момент.

Рис. 1.

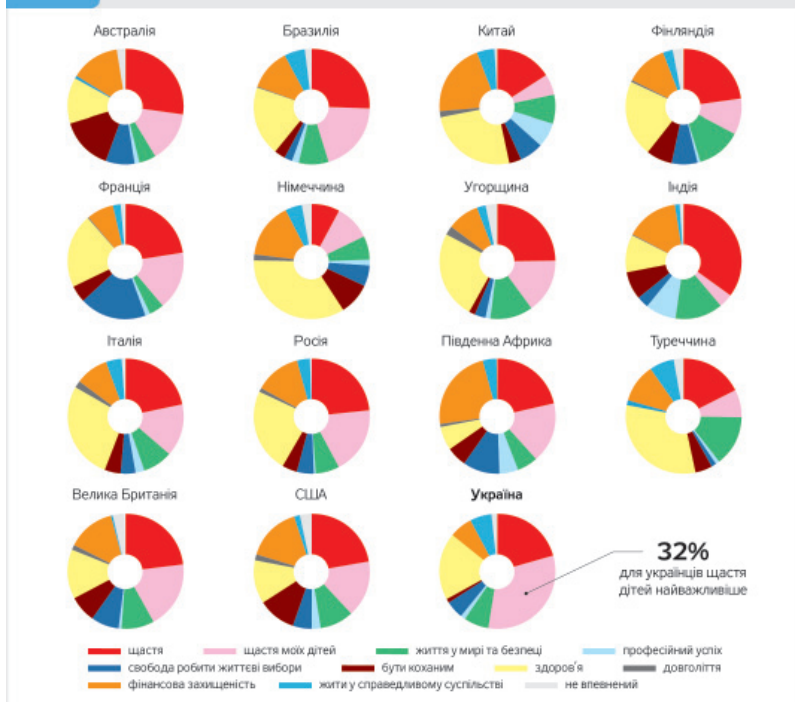
Щастя сьогодні у країнах світу

За 10-бальною шкалою «задоволеності життям тут і зараз», українці, на жаль, виставили собі найнижчу оцінку, і Україна опинилася на першому місці серед найнещасніших держав.

Прояснюючи, що для задоволення життям потрібно жителям різних народів, і чому саме щастя соціологи нарекли основною потребою більшості людей на планеті, дослідники опитали респондентів у 15 країнах.

Рис. 3. Який з цих факторів є найважливішим у вашому житті?

Респондентам було запропоновано 10 варіантів відповідей, із яких вони мали вибрати один. Відповіді охоплювали як емоційно-якісні, так і цілком вимірювані кількісні параметри життя. Підсумок: загалом у світі перемагає емоція, відсуваючи кількісно-матеріальне на задній план.

У цілому, люди насамперед прагнуть: бути щасливими — 22% опитаних; бути здоровими — 20%; щоб діти були щасливими — 15%; бути фінансово захищеними — 13%; жити у мирі та безпеці — 8%; мати свободу приймати власні рішення — 6%; бути коханими — 6%; жити у справедливому суспільстві — 4%; мати професійний успіх — 3%; бути довгожителами — 1%.

Автори дослідження далі роблять висновок, як перспективно та важливо для політиків та влади акцентувати у спілкуванні з людьми розвиток теми щастя. Складається враження, що ера матеріального споживання плавно перероджується в еру споживання емоційного. Ця тенденція дуже помітна на зміні пріоритетів молодого сегмента середнього класу в усьому світі: мобільні переміщення за робочим місцем по містах і країнах замість призу «За вірність фірмі»; наймана квартира замість раніше обов'язкового до 35 років іпотечного будинку; зручний одяг замість брендового; подорожі замість шуби; хобі замість приватної школи для дітей; орендована машина замість трьох — своєї, дружини та сімейної — в гаражі; хайп замість компетентності; задоволення замість тягаря відповідальності за інших. Отже, сучасний світ віддає перевагу пошуку емоцій.

Є й істотні відмінності в тому, що громадяни різних країн висувують на перші місця в життєвому рейтингу: Австралія — бути щасливим (28%), бути коханим (15%), щастя дітей (14%); Бразилія — бути щасливим (26%), щастя дітей (20%), здоров'я (19%); Китай — здоров'я (25%), фінансова захищеність (21%), бути щасливим (16%); Фінляндія — бути щасливим (23%), здоров'я (21%), мир і безпека (12%); Франція — бути щасливим (23%), здоров'я (21%), свобода прийняття власних рішень (19%); Німеччина — здоров'я (35%), фінансова захищеність (16%), щастя дітей (10%), бути щасливим — лише 8%; Індія — бути щасливим (35%), фінансова захищеність (15%), мир і безпека (13%); Італія — здоров'я (28%), бути щасливим (22%), щастя дітей (15%); Велика Британія — бути щасливим (23%), щастя дітей (19%), здоров'я (14%); США — бути щасливим (22%), щастя дітей (16%), фінансова захищеність (15%); Україна — щастя дітей (32%), бути щасливим (20%), здоров'я (19%).

Цікаво, що Україна — єдина країна з опитаних, громадяни якої на перше місце серед цінностей життя вивели щастя своїх дітей. Можна поміркувати, чому для українців не власне щастя, а щастя дітей є головною життєвою цінністю? Можливо тому, що нас роками націлювали на світле майбутнє (тобто для наших нащадків), а не вчили шукати задоволення в миттєвостях теперішнього. Можливо, тому що ми, не навчилися брати відповідальність і перекладаємо на плечі наших дітей побудову кращого життя. Можливо тому, що віра в дітей означає невіру в себе. І ми послідовні: Україна лідирує в рейтингу як країна, упевнена в тому, що наші діти будуть щасливішими, ніж ми, — так вважають 85% опитаних. (3).

В контексті нашого дослідження ресурсів стосунків, не можна не відзначити, що для задоволення життям лише в середньому 6% респондентів різних країн і культур відзначили чинник «бути коханим» (в Австралії він виявився найвищим, 15%).

Якщо повернутися до теми ресурсів щастя, а значить і психічного здоров'я, то можна вказати на одну із трактовок, актуальну тут: «...психічно здорові люди добре ставляться до себе; вони почуваються добре поруч з іншими, вони відповідають вимогам, котрі висуває життя» (С.Д. Максименко).

Отже, кожного дня всім випадає шанс почати спочатку. Кожний день — наш день народження (Далай-лама). Даваймо «народжуватися» з відчуттями вдячності кожному дню та вчимося тестувати реальність на щастя.

Література

1. Лукьянченко Н.В. Родительский фактор психологического неблагополучия подростков. - Журнал практической психологии и психоанализа. №1.- 2015.- <http://psyjournal.ru>
2. Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України.<http://khocz.com.ua/10-zhovtnja-2019-roku-vsievitnij-den-psiichnogo-zdorov-ja/>.
3. Юлія Мостова «Зробіть нас щасливими». ДТ №34 14-20.09.2019

ВИНОГРАДСЬКА Галина

*Молодший науковий співробітник,
Провідний зберігач фонду «Народна тканина»,
Завідувач сектору Музею етнографії та народного промислу
Інститут народознавства Національної Академії Наук України
(м.Львів, Україна)*

ТВОРЧІСТЬ ЯК КЛЮЧ ДО ЩАСТЯ

Відома біблійна притча про таланти і про прямий обов'язок наділених ними їх розвивати, спонукає мене поділитись власним досвідом пошуку щастя і віднайдення його у моїй творчій діяльності. Музика, поезія, прикладне мистецтво – ось три складові мого коду, мого ключа до щастя.

Свій музичний талант я розвиваю з самого дитинства. Закінчила семирічну музичну школу по класу фортепіано. І вже майже два десятиліття співаю у камерному хорі, у складі якого мала можливість дарувати слухачам свою енергетику пісні і отримувати вдячні оплески залів міст і містечок України та за її межами. Спробувала себе і у сольній іпостасі – фестивалі, конкурси, концертні зали та телебачення [Дет.див.:1].

Це своє замилювання музикою втілила у віршованих рядках:

Осяяння

*О, Музико! Як добре, що ти є!
На віях янгола бринять блаженства миті,
ці нотки-сльози терпко-соковиті
виповнюють ущертъ єство моє...
Поезіє! О, музико зі слів,
у ритми серця із небес улита
в сакральний час від сутіні до світла
десь на межі свідомості і снів.
Вплітаючи у музики красу
коштовності словесних інкрустацій,
гармонією надтонких вібрацій –
о, Пісне! – ти портал у Божу суть...*

2015

Реалізація мого творчого потенціалу у прикладному мистецтві виявилася у 2017 році через організовану мною, як автором ідеї, плану-проспекту та куратором, мистецької виставки ««ТКАНА ШЕВЧЕНКІАНА»: Погляд на роботи українських професійних майстрів художніх тканин зі збірки Музею етнографії та художнього промислу ІН НАНУ через призму “Кобзаря”», у Музеї етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України [Дет. див.:2, 3, 4], в якій я поєднала поезію Т.Шевченка та 36 авторських гобеленів понад 20 майстрів з 9 міст України. Тема Шевченкіани теж для мене є дуже близькою. Своє висвітлення вона отримала у низці моїх поезій, зокрема у вірші:

*«Золотий перетин»
...отоді я/ І лани і гори –
Все покину і полину
До самого Бога/Молитися...*

Т.Шевченко

*З гори Чернечої вдивляюсь у колишнє:
куди не глянь – кров, шабля, ятаган...
Вершина слави і... ридання тиші...
Софії дзвін!.. Розораний курган...
З гори Чернечої вдивляюся у нині:
жертвовність юні, впавлена в щити...
Й «перетин золотий» у небосині –
ну хто ж тоді, якщо не я і ти?!
З гори Чернечої вдивляюсь у прийдешнє:
і бачу Україну – навкруги!
Вона – могутня, горда, незалежна!..
І як роса, пощезли вороги...
З гори Чернечої так близько до престолу...
І вірую – нареши, в молитвах
Пророк полинув... Заповітне слово
утілилось! Зорить Чумацький шлях...
З гори Чернечої Всевишньому – осанна!
Доземний батьку й матері уклін...
Леліймо Україну, мов коханих,
і буде рід на сотні поколінь!*

2014

Третя складова моєї творчості – поезія. І хоч прийшла до неї я через непрості життєві випробування, саме вона стала для мене рятівним колом і шляхом до пізнання Бога і Щастя.

Найсокровенніше, що тільки може дарувати щастя для мене як людини, як жінки – це материнство:

...присипляння...

Синочкові

*Притулитися щічкою,
обійняти за шийку...
З епіцентру Вселенної -
ритмостукіт серденька.
Наслухати за подихом,
милуватись на вії...
...В узголів'ї над ліжечком
добрі очі Марії...*

2013

А ще , запорука відчуття жіночого щастя, - це відчуття надійного сильного плеча поруч, та бентежних світлих почуттів, що не згасають з роками:

Ностальгія

Чоловікові

*Коли були ми юно-молоді
й ходили, ще не взявшись за руки,
поезію спивали ми тоді
у сецесійних чарах без принуки!..
Як високо сягав тоді політ,
які у серці розгортались крила,
коли на мить завмер «вождя» болід
без постаменту, на шнурку без мила –
студентська осінь, тепла й золота,
і мітингове надрізноголосся...
Щоранку: «Слава!» (страйки замість пар),
а далі: «Кава?» – що кому вдалося...
Вечірній Львів. Задимлений «Нектар»,
морозиво, духмяна філіжанка
одна на двох... А що ж тепер той бар?
Піцерія! О, примха-забаганка
у ті часи... То ж нині «Челентано» -
одна на двох... І дрібка ностальгії...
І тет-а-тет... І погляду світанок...
І -надцять літ – як мить!.. Душа зоріє...*

2013

Вдячність батькам, без яких не було б мене на світі, теж має свій поетичний вияв. Мій батько має горде ім'я Архістратиґа Михаїла, тож і віршовані рядки для нього знайшли своє втілення саме у цьому образі, який нерозривно пов'язаний з відчуттям захищеності від усього злого:

Архістратиґ

Татові до Дня Ангела

*Холодна ніч. Маестро Листопад
на крижаному грає ксилофоні,
валторна вітру – в такт і невпопад...
І раптом: блискавиці білих коней –
небесні вої з дужими крильми!
Ураз – усе довкола побіліло...
Так затишно в передчутті зими
під захистом Святого Михаїла.
І тепло серцю – знаю, що Ти є
Архістратиґом добрим повсякчасно
для нас - дітей, онуків... Це – Твоє:
охороняти від усіх напастей...*

2013

Мій біль, і мій світлий сум – моя мама, яка відійшла у вічність ще у молодому віці. Йдучи на зустріч з нею до місця її вічного спочинку, зачудувалася образами величних львівських осінніх каштанів:

Біля «Янівського»

*Старі каштани – варта найвірніша –
рудаві сфінкси з карими очима.
Ви бачили багато: відчай-тиша
і відчай-зонок за вашими плечима.
Мовчать. Німують. Салютує вічність:
зелені метеори-«їжачата» -
«нащадки» «свіч» весняних білосніжних,
таких далеких, як життя початок.
Осінній дим гірчить мені крізь пам'ять -
долаю вкотре високосну гірку -
так гірко-гірко в тиші золотавій...
Життю і Осені - гіркокаштанне: «Гірко!»*

2013

Так! Життя триває! Приносить миті милування природою: весняною свіжістю, медовим бурштином літа, золотоосіннім буянням та пізньолистопадовою аскетичністю:

Антракт

*Вродило листя! Щедрі врожаї -
в копиці, стирти, бурти, на камази...
В задумі-сні оголені гаї,
діброви, парки - справжності оази.
Осіннє «ню» каштанів і беріз,
і ясен без жалю осипав шати...
Антракт... А там - й зимовий бенефіс,
костюми білі!.. Нуль... Першопочаток.*

2014

Автопортрет

*Малює Осінь «ню»-автопортрет:
без позолоти в листяній палітрі,
навідліг пензлями дощу і вітру...
А в кутику – факсиміле-офсет:
прадавні руни, таємничі знаки,
екслібриси дереворитних снів...
Брунатно-чорний, глиноземний хакі,
сріблито-сірий - колорити днів,
що листопадово-передзимово зимні,
ранкова паморозь мурашками пече...
Пухова біла хустка на плече...
Підрамник-«ню» за спокоєм гардинним...*

2014

І ще багато чого є сказати про ті іпостасі щастя, які виявляються у кожній миті мого щоденного буття. Підготована до друку моя поетична збірка, яка вміщуватиме понад 200 віршованих текстів, складатиметься з 6 тематичних розділів, в яких поезії групуватимуться у пейзажну, інтимку, філософську, громадянську лірику, посвяти тим, хто відійшов у інший світ, посвяти тим, хто продовжує разом зі мною мені торувати мій земний шлях, а також у рубрику з поезіями для дітей та іронічно-пародійними творами, зразками яких я б залюбки поділилася тут.

Та обмежений простір цієї публікації підводить мене до завершення моєї розмови з Вами, шановний читачу. Отож, на завершення, поезія про категорію, без якої щастя неможливе. А саме – про категорію свободи духу, творчості. Свободи яка не руйнує, не створює дискомфорту оточуючим, а несе насолоду буттям, насолоду від повноти щастя:

Лет

*Благословляю цей блаженний стан -
крилату мить свободи у польоті,-
сьогодні, вже, не завтра і не потім,
звіряючи свій поклик небесам.
О, з висоти усе земне – мале,
таке смішне, дрібненьке і мізерне,
де рубікони кривд і неповернень,
втрачають сенс, як зеркало криве.
Душі тобі не приручити, ні.
У клітці не щебече, при дресурі.
Вже краще понад жерла та крізь бурі,
ніж крихти при зачиненім вікні.
Благословляю цей вселенський лет,
новий виток, початок, прочування,
що це іще далеко не остання
мандрівка у міжпросторі комет.*

2019

Література

1. Дет.див: Галина Михайлик / авторська сторінка - <http://maysterni.com/user.php?id=6647>
2. Виноградська Г. «Ткана Шевченкіана»: поезія кольоровою ниткою // «Огні горять. Колективна збірка творів, присвячених Т.Г.Шевченкові.»- Упор. Т.Цибульська.- Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2017.- 162 с.- С.22-29. / <https://drive.google.com/file/d/0B3rTxvXarguRNy1RM0NjbFBvbHc/view?fbclid=IwAR3sjq4UBQeHuVNbohRJxbqh08BrpBIgwZTGunSWLAmaURc6sd62FgjdM0>
3. Луковська О. І., Цимбалюк Є. К. «Ткана Шевченкіана» в роботах українських майстрів // Вісник Закарпатської Академії мистецтв. Вип.10. – 2018 – С.129-134 / http://artedu.uz.ua/Fotos/visnyk/10_v_2018.pdf
4. Бандрук О. Виставку «ТКАНА ШЕВЧЕНКІАНА» відкрили у Львові в музеї етнографії та художнього промислу // https://photo-lviv.in.ua/vystavku-tkana-shevchenkiana-vidkryly-u-lvovi-v-muzeji-etnografiji-ta-hudozhnoho-promyslu/?fbclid=IwAR2o3KaWU-0JJKAZ9_cYEWHKYT7iCHwclDs5d95-A8bn6DZ3paUdhgeP0BI

ВОЛОДАРСЬКА Наталія
кандидат психологічних наук
Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України
(м.Київ, Україна)

ПОДОЛАННЯ ЕМОЦІЙНОГО СТРЕСУ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Актуальність. Впровадження методів формування психологічного благополуччя особистості набуває особливого значення в кризові періоди життя сучасної молоді. Зміни в суспільному, економічному житті сучасної молоді вимагають набуття навичок ефективного подолання емоційного стресу та напруження. До найголовніших чинників формування психологічного благополуччя відноситься саме підтримка психологічного здоров'я. На скільки особистість справляється з високою емоційною напругою, що призводить до стресу, на стільки стає можливим її психологічне благополуччя. Розробка методів корекції емоційної сфери особистості набуває особливої актуальності в періоди суспільних криз.

Сучасним спеціалістам-психологам та психотерапевтам для застосування у своїй практиці пропонуються різні методи відновлення емоційного стану, почуття психологічного благополуччя, як потужного чинника захисту особистості від негативного впливу зовнішнього світу. У роботах Орлова Ю.М. [1] пропонується метод корекції емоційної сфери особистості - оздоровчого мислення. *Вчений розділив мислення людини на патогенне, що породжує хворобу та страждання, і саногенне, що породжує захист та благополуччя.* За концепцією Ю.М.Орлова, саногенне мислення направлене на зниження страждань від негативних емоцій, зміну звичних, стереотипних, патогенних механізмів мислення та напрацювання нових, звичок мислення про емоції. Психологічне благополуччя особистості у контексті посттравматичного життєтворення розглядається в працях Титаренко Т.М. [2]. Так в роботах представника гештальт-підходу Дж. Франчесетти [3] вказується на можливість відновлення відновлення психічного здоров'я. Відновлення через переживання з приводу нездоров'я: стресу, депресії та інших станів. Психотерапевтичний супровід не лікує психічний розлад, а впливає на переживання людини з приводу цього розладу. Саме реакція людини на свій емоційний стан стає центром уваги для психологів та психотерапевтів. Психічні розлади залишаються в компетенції клінічних лікарів психіатрів. Кризові ситуації неоднозначно впливають на формування благополуччя людини. Дослідження саме факторів впливу на відновлення емоційного стану, почуття благополуччя стає вельми актуальним в періоди суспільних криз.

Метою дослідження є підбір та обґрунтування методів корекції емоційної сфери особистості, як умови формування психологічного благополуччя.

- Завданням дослідження було: визначення факторів впливу на відновлення емоційного стану особистості, яка опинилась в кризових життєвих ситуаціях.

Дослідження має теоретичне та практичне значення. Воно полягає в тому, що на основі вивчення особливостей формування психологічного благополуччя особистості в кризових ситуаціях було визначено необхідність корекції емоційної сфери особистості та чинники її формування, зокрема емоційних зв'язків, що є основою для розробки рекомендацій щодо методів формування психологічного благополуччя особистості.

Аналіз наукової літератури з психології та суміжних наук, а також експериментальні дані доводять та підтверджують зв'язок базових емоцій з виникненням психологічного благополуччя або загостренням розладів емоційної сфери особистості [4].

Зокрема, наприклад, результати проведеного нами експерименту показали, що особи з статусом тимчасових переселенців (90 осіб) які (за результатами опитування), мають прояви депресії, неврозу, панічних атак, найчастіше не здатні протистояти емоціям страху та образи. В наслідок цього дані прояви набувають глибокого хронічного характеру і, як наслідок, стають перепонами у формуванні психологічного благополуччя.

В експерименті взяли участь 90 осіб, з них прийняли участь в груповій та індивідуальній терапії - 31 особа. Проведення опитування визначило найбільш значущі фактори впливу на формування психологічного благополуччя особистості, яка опинилась в кризовій ситуації. Це - моральна підтримка в соціальному оточенні, матеріальна допомога, визначення пріоритетів в перспективах та життєвих цілях. На першому місці за значенням була визначена саме моральна підтримка оточення особистості, що підтвердило важливість відновлення емоційних зв'язків особистості в кризових ситуаціях. Це сформувало напрямки психологічної допомоги особистості, вибір наукового підходу, підбір методів та форм підтримки. Були визначені методи та засоби в гештальт підході, як і спрямовувались на відновлення емоційної сфери особистості.

Результатами емпіричного дослідження підтвердили дієвість та реальну цінність методів гештальт підходу у психологічній та психотерапевтичній практиці як факторів впливу на відновлення емоційного стану особистості, яка опинилась в кризових життєвих ситуаціях.

Усі дослідження проведено та описано до та після проведення вправ в груповій та індивідуальній терапії. В групах переселенців в опитуванні превалювали почуття «непотрібності», «зайвого в суспільстві», депресивні почуття, ознаки хронічної втоми. Проговорювання власних емоційних станів надавало усвідомлення переживань, факторів, що впливають на зміни цих станів, особливо таких енергетично сильних та впливових, як: образа, сором, заздрість, страх та провина. Звичні, стереотипні механізми мислення створюють перепони у формуванні нових звичок мислення про емоції. Тільки коли людина усвідомлює, зокрема, з чого складається її образа або провина, вона може їх контролювати, управляти, управляти своїми емоціями, знаходити нові форми їх прояву.

Були виокремлені чинниками впливу на стабілізацію емоційного стану людини: установлення соціальних контактів, позитивна переоцінка кризових ситуацій, впевненість у власних діях для вирішення проблемних стресових ситуацій. Проведення вправ на визначення позитивних особистісних ресурсів («Декатастрофізація життєвих негараздів», «Спогади на кінчиках пальців», малюнок «Мій дім») ак-

тивізувало обговорення можливості змін бачення кризових ситуацій. Обговорення асоціативного ряду, що виникав у процесі торкання пальцями рук запропонованого матеріалу в різних ємкостях, актуалізувало проблемні моменти в життєвій історії особистості. В цих відчуттях, переживаннях, спогадах виокремлювались можливості змін в стереотипах реагування на певні життєві події. Спогади з дитинства (доторкнувшись до піску – приємне переживання канікул з батьками), події сьогодення (відпочинок з дружиною), викликали ніжні почуття до рідних, близьких, бажання поновити емоційний зв'язок з ними (якщо він втрачений). Вправа на прояв вдячності, на готовність бути вдячним (почуття вдячності), яка потрібна людині, щоб знайти цілісність, почуття благополуччя та внутрішню гармонію.

Учасникам групи пропонується проглянути та проговорити за що можна бути вдячним:

- 1-Я вдячна жінкам
- 2-Я вдячна чоловікам (своєму чоловікові за народження дітей)
- 3-Я вдячна батькам
- 4-Я вдячна стареньким
- 5-Я вдячна дітям (своїм у тому числі)
- 6-Я вдячна своєму роду за все, що передалося з покоління до покоління
- 7-Я вдячна природі за ту погоду, що сьогодні є
- 8-Я вдячна собі, за все що відбувається в моєму житті
- 9-Я вдячна вчителям
- 10-Я вдячна тим, хто зробив мені зло
- 11-Я вдячна тим, хто зробив мені добро
- 12-Я вдячна всесвіту

Обговорити складність виконання завдання. В яких пунктах було важко визначити вдячність за когось чи щось? Наскільки переконливі були аргументи вдячності на користь тих чи інших людей? В яких пунктах виникали перепони в усвідомленні вдячності іншим людям?

Психологічне благополуччя людини формується в умовах відновлення емоційної близькості з найближчим оточенням. Знайти аргументи бути вдячним за добро і зло вчинене іншими людьми. Що отримала людина, коли зазнала втрат, образи, вигнання, ігнорування іншими людьми? Ці питання складні в усвідомленні позитивних змін в житті людини. У кризові ситуації людина може не усвідомлювати позитивні складові життєвих змін. Навіть зло, отримане людиною від інших може принести позитивні зміни в житті, підштовхнути до інших шляхів в житті. В обговоренні з людиною цих неприємних моментів допомагає усвідомити як негативні так і позитивні складові кризової ситуації.

Через почуття вдячності за все, що відбувається в житті людини відновлюється баланс «брати» і «давати». Людина, яка звикла очікувати того, що життя буде лише приносити позитив, не в змозі переборювати життєві негаразди. Страх очікування всіляких негараздів унеможливорюються формування почуття благополуччя. З острахом очікування найгіршого в житті людина програмує упереджене ставлення до будь-якої ситуації. Навіть, якщо ця ситуація незагрозлива, людина може бачити в ній негатив. Формування почуття вдячності людини за все, що з нею відбувається відновлює впевненість у переборення життєвих негараздів. При проведенні вправи

в групі проявлялись моменти непорозуміння в представлених учасниками аргументів на користь негативних змін, що відбулися в їхньому житті. Переїзд сім'ї в інше місце проживання змінив на краще стосунки між подружжям – «Чоловік знайшов роботу, старші діти стали навчатись у вишах». На перший погляд втрата майна, роботи, житла нанесла психологічну травму, яку важко перенесли усі члени сім'ї, з іншого боку – нові горизонти навчання дітей, нова зарплатня чоловіка. Зі слів учасниці групи: «Така плутанина позитивних і негативних змін в житті додала сил боротися за виживання і отримувати задоволення, а не тільки страждання».

Почуття благополуччя в різні моменти життя надає усвідомлення вдячності навіть за певні життєві «бонуси» благополуччя. Вміння бути вдячним, розуміння, що для вас зробили, або чим поділились - це можливість перевести стосунки в інший формат (поваги, визнання іншого). Це прояв зрілості у стосунках, можливість відверто ділитись власними переживаннями, замітити, зрозуміти проблеми іншого. Досліджувані особи навчилися переосмислювати емоції страху, невдачі, сорому, образи та провини. Методи гештальт-терапії спонукали до усвідомлення власних потреб. Учасники груп почали відокремлювати власні переживання від переживань інших людей. Вправа на переформулювання послань в діалозі дає ефект нового бачення обмежень в певних життєвих ситуаціях. Те, що здається неможливим, бачиться інакше. Фактор часу має значення у вирішенні цих можливостей. Розгляд обмежень в часі приводить до роздумів про перспективу в життєвих планах особистості. В більшості переселенців (85%) для формування психологічного благополуччя - на першому плані постає надання матеріальної допомоги, з часом (через два, три роки після переїзду з місць військових подій) актуальними постають проблеми зміни професій, місця роботи, проживання, подальшого навчання.

Застосовуючи цей метод у більшості досліджуваних спостерігалась зміщення інтересу в стратегіях поведінки (від керування, організації дій до критиці та підкорення, з стратегії наповнення, освоєння простору на керування і організацію дій). Під час обговорення в групі, виявилось, що такі зміни відбуваються в кризових ситуаціях (втрати здоров'я, матеріального достатку, помешкання для проживання, роботи, можливості вільного життєвого вибору). Особистість, яка втратила легкість у будуванні стосунків, чуттєвість до зовнішнього середовища, після переформулювання іншими її проблем, починає контактувати, встановлюються зв'язки з іншими і собою. У неї відбувається конструювання втрачених часток (відчуттів, потреб, ставлень) цілісної особистості. Бачення проблеми особистості іншими змінює її ставлення до цієї проблеми. Впливовими на ці зміни стає гумор, зменшення одних обмежень і збільшення інших можливостей у вирішенні проблеми. Здивування особистості від таких трансформацій в баченні її проблеми, змінює акценти в труднощах досягнення інших життєвих цілей, формуванні цих цілей. З висловлювань учасниці групи: «Останнім часом слідкую за тим, щоб знизити рівень очікувань від подій, тоді реальні події стають цікавіше, не виникає роздратування, образи від не виправданих очікувань. Намагаюсь подивитись на події з іншої точки зору, позитиву. Це дозволяє побачити труднощі інакше, з меншою тривогою, спокійніше, помірковано, з «ковтком свіжого повітря». В груповій терапії учасники порівнюють свої міркування про певні події з світобаченням інших. Проводячи вправи, спостерігались зміни ставлень учасників до цих проблем, здивування від різниці в баченні вирішення проблеми. Невпевне-

ність одних компенсувалась впевненістю, стійкістю інших – «ми переселенці – народ стійкий, живучий, такий, що вміє відстоювати свої права і брати відповідальність за свої дії». Це стало підтримкою для невпевнених, розгублених, що впливало на зниження рівня їх тривожності, прийняття різних позицій до кризових ситуацій – «усі ми різні, але ментальність схожа, бо ми українці».

В кризових ситуаціях особистість схильна до змін в реагуванні на ті чи інші події. Ці зміни формують стиль психологічного реагування особистості на дію зовнішніх чинників, який спрямований на підтримку психологічного здоров'я, вирішення стресових ситуацій, установлення соціальних контактів, позитивну переоцінку ситуацій, на впевненість у власних діях та на контроль емоційного стану. Відновлення емоційних зв'язків з рідними, близьким оточенням стає умовою формування психологічного благополуччя. На скільки особистість справляється з високою емоційною напругою, що призводить до стресу, на стільки стає можливим її психологічне благополуччя. Найближчими та найголовнішими емоційними зв'язками людини стає сімейна система. Зміни, що відбуваються в житті впливають на зміни в емоційному стані (зростання емоційної напруги, розчарування, пригніченості, стану фрустрації). Якщо зовнішні чинники впливають на ці зміни, то сімейна система може відновлювати емоційний стан її членів. Іноді негативний вплив на сімейні стосунки (розлучення, смерть або втрата здоров'я одного з членів сім'ї) може змінити емоційний стан інших членів сім'ї. Один з членів сімейної системи може втрачати контроль за проявом своєї злості, агресії, нетерпимості по відношенню до інших. Ресурсними можуть стати прямі прояви почуттів. Особливо таких, як злість, агресія, на які існує заборона на підсвідомому рівні і в реальності. Такі заборони формують у особистості пасивні форми агресії: газлайтинг, маніпулювання, утримання емоцій, ігнорування, саботування, інші. В діалозі з іншими, за різних обставин, проявляються то ясні і чіткі, то приховані форми емоцій. Іноді ці приховані форми мають сенс в певній життєвій ситуації, як найбільш придатні, адаптивні форми.

Висновки. Були виокремлені чинниками впливу на стабілізацію емоційного стану людини: установлення соціальних контактів, позитивна переоцінка кризових ситуацій, впевненість у власних діях для вирішення проблемних стресових ситуацій. Найголовніші фактори впливу на формування психологічного благополуччя особистості - підтримка психологічного здоров'я та контроль емоційного стану. Перспективи подальших досліджень. У перспективі планується дослідження гендерних особливостей емоційної сфери та розладів, притаманних сучасним чоловікам та жінкам (якісні та кількісні критерії).

Література

1. Орлов Ю.М. (2000). «Оздравляющее (саногенное) мышление» // www.vivat-center.ru
2. Титаренко Т.М. (2018) .Психологічне благополуччя особистості у контексті посттравматичного життєтворення // Особистість та її історія за ред. Н.В.Чепелевої, М.В.Папучі. – Ніжин: НДУ ім. Миколи Гоголя. – с.102 -112 // <http://lib.itta.gov.ua/710465/>
3. Франчесети Джанни, Жан Рубал (2015) Гештальт-подход в работе с депрессивным опытом / Биполярный опыт. -72с.
4. Володарська Н.Д. (2019) Зміни почуття благополуччя в кризових ситуаціях. // Збірник матеріалів IX Міжнародної науково-практичної конференції «Соціальна робота і сучасність: теорія і практика вирішення проблем учасників та постраждалих у збройних конфліктах». – Київ, ТОВНВП «Інтерсервіс». –С.46-48.

ВОЛОШОК Олена

Кандидат психологічних наук, доцент

Львівський національний університет імені Івана Франка (Львів, Україна)

НОЗДРІНА Лариса

Кандидат економічних наук, доцент

Львівський інститут ДВНЗ «Університет банківської справи» (Львів, Україна)

ЩАСТЯ: ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ

Що людині може приносити почуття щастя? На це запитання намагались шукати відповіді багато вчених: філософів, психологів, соціологів, медиків та економістів. Зокрема, на 6-тій щорічній зустрічі Ялтинської Європейської Стратегії YES 2019 «Щастя зараз. Нові підходи для світу в кризі» розглядалося, як фактор щастя суспільства впливає на вибори та політику і які потреби людей треба задовольнити для щастя. Було зазначено, що українці найбільше прагнуть добробуту для своїх дітей і разом з китайцями є найоптимістичнішою нацією, оскільки вірять, що будуть щасливими за 5 років [8].

Якщо розглядати феномен щастя з психологічної точки зору, то відповідь буде зовсім неоднозначною: щастя є суб'єктивним почуттям конкретної особистості. Його можна трактувати, як стан суб'єктивного психологічного благополуччя, вищого рівня задоволеності своїм життям. Згідно академічного тлумачного словника української мови, щастя – це стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення й безмежної радості, який зазнає хто небудь. Також щастя трактується, як - досягнення, успіх, удача, а також як доля, талан [6]. У кожного індивіда можуть бути свої специфічні умови та чинники, які будуть призводити до почуття щастя. З об'єктивної точки зору, людина може мати всі підстави для того, щоби бути щасливою, але не завжди вона такою себе почуває. Отже, немає однакових умов для всіх людей щодо переживання почуття щастя.

Але все ж таки, можна окреслити деякі загальні риси, що можуть становити фундамент (основу) для виникнення даного почуття. Якщо звернутись до теорії Абрахама Маслоу, кожна людина має певні вроджені потреби, задоволення яких буде сприяти переживанню комфорту і радості. Це – потреби фізіологічного характеру (запити тіла), потреби у безпеці (надія і захист), потреби соціального характеру: у приналежності, любові та визнанні. Найвищою ланкою в ієрархії потреб є потреба у самоактуалізації. Людині спочатку необхідно задовільнити потреби нижчого гатунку, щоби виявитись здатним до задоволення потреб наступного рівня. Всі потреби можна віднести до двох груп мотивів – дефіцитарних та мотивів росту. Дефіцитарні мотиви є стійкими детермінантами поведінки і сприяють задоволенню дефіцитарних станів (голоду, спраги і т.п.), Їх відсутність викликає хворобу. Можна сказати, що задоволення даних потреб сприяє виживанню індивіда та пристосуванню до умов навколишнього середовища. Мотиви ж росту (метапотреби) мають віддалені цілі, пов'язані з прагненням особистості актуалізувати власний потенціал. Вони збагачують власний досвід, розширюють світогляд. Прикладами метапотреб є потреба у цілісності, досконалості, красі,

добрі, істині, активності, унікальності. На нашу думку, саме задоволення мета-потреб буде сприяти появі у індивіда почуття щастя. Проте, реалізація мотивів росту, потреби у самоактуалізації досягає невелика кількість людей. Більшість людей, на думку А.Маслоу не знає про власний потенціал, має сумніви щодо себе, страх самовираження [7]. У психології є таке поняття як комплекс Іони – страх людини бути такою, якою вона уявляє себе у найдосконаліші хвилини свого життя, стійкий сумнів у власній здатності до саморозвитку, досягненню високого рівня самоактуалізації. Практично кожна людина у тій чи іншій мірі володіє цим комплексом, стримуючи не тільки гірші, але й кращі свої поклики, оскільки намагається уникнути відповідальності, яка покладається на нього долею, природою, життєвими обставинами. Це є певний захисний механізм, який перешкоджає особистісному росту. А. Маслоу називає цей комплекс «відхиленням від свого призначення», «втечею від власних талантів» [4]. Отже, людина може сама ставити собі перешкоди на шляху до власного щастя. Важливо усвідомити, що перешкоджає людині реалізувати свій потенціал і якщо це стосується власних ірраціональних переконань чи упереджень, то треба їх долати самостійно або звернутись на консультацію до фахівця-психолога.

Що ж може допомогти людині йти правильним шляхом до свого щастя? На нашу думку, це вчасне розкриття власних задатків до певного виду діяльності, рефлексія щодо власних бажань, ідей та задумів, самоаналіз результатів різних видів активності. Проте, зрозуміло, що не все залежить від самої особистості, але від умов виховання, від особистості батька й матері, близьких людей, які опікувались дитиною. Люди з найближчого оточення можуть якнайскоріше виявити вроджені задатки у своєї дитини шляхом спостереження за її іграми, першими спробами та результатами діяльності. Але вже у дорослому віці людина також здатна обрати собі ту сферу активності, яка може приносити їй задоволення, радість, а можливо і щастя. Відомий факт, що спеціальні здібності виявляються у різний віковий період. У нас в Україні, зокрема у Львові, діє університет третього віку, де особи похилого віку можуть опанувати для себе нову сферу знань і отримувати задоволення від процесу навчання. Якщо професію важко змінити у пізній дорослості, то хоббі, улюблені заняття можна змінювати або додавати впродовж усього життя. Їх наявність дозволяє людині отримувати позитивні емоції, розширити, поглибити власний світогляд і покращити якість її життя. Український філософ Г.Сковорода говорив, що сродна праця – це найсолодша у світі річ. Роби те, до чого народжений... [2]. Тут ідеться про працю, яка відповідає природнім задаткам людини.

Крім того, дуже важливими особистісними якостями і ресурсами у подоланні певних труднощів на шляху до реалізації власних цілей є оптимізм та позитивне мислення людини. На думку доктора філософії та відомого психолога Д.Гоулмана, сповнені надії люди менше схильні до депресії, вони впевнено йдуть по життю, досягають поставлених цілей і загалом тривожаться набагато менше та майже не страждають від емоційних дистресів. Позитивний чи негативний світогляд також може бути вродженою рисою нашого характеру, згідно Д.Гоулмана, оскільки деякі люди за своєю природою схильні поводитись в той чи інший спосіб. Проте, життєвий досвід може загартувати наш характер. Оптимізм і надія –

це риси, яких можна набути. В основі цього процесу лежить людська здатність, яку психологи називають самоефективністю особистості, або вірою в те, що ми можемо керувати подіями в нашому житті та протистояти будь-яким труднощам. Розвиваючи наші вміння, ми підсилюємо відчуття самоефективності, що у свою чергу, спонукає нас охочіше братися до складних завдань і ризикувати. Подолання труднощів також посилює відчуття самоефективності. Такий підхід дозволяє людям краще розкрити свої таланти і вміння або ж робити все необхідне, щоби їх розвинути [3. С.169-170].

Досить часто, людина може перебувати у полоні певних соціальних стереотипів, які обмежують її волевиявлення, ускладнюють її шлях до мрії. Дані стереотипи можуть стосуватись віку людини, її статі, виконання певних видів діяльності. Проте, важливо зрозуміти, що лише щаслива людина, яка любить і приймає себе саму, може принести щастя іншим. Тут йдеться про стан здорового егоїзму. Така людина буде сповнена внутрішньої гармонії і неодмінно захоче поділитись своєю радістю з іншими, обдаровуючи їх своєю любов'ю. І навпаки, людина, яка переважно жертвує своїми інтересами, потребами на користь інших буде накопичувати негативні емоції, і перебувати у стані незадоволення. В кінцевому рахунку, такий тривалий стан внутрішнього напруження може призвести до зовнішньої агресії або до аутоагресії, що тягне за собою появу психосоматичних порушень.

Безперечно, кожен з нас виконує певні соціальні ролі і має сімейні, професійні обов'язки, які необхідно виконувати. Але важливо дотримуватись балансу у різних сферах життя, намагатись адекватно і рівномірно розподіляти обов'язки між іншими членами родини чи трудового колективу, знаходити час для задоволенні потреби у самореалізації, щоби кожен мав можливість відчувати себе щасливим.

Якщо розглядати феномен щастя з економічної точки зору, то сьогодні науковці всього світу і України зокрема працюють над такими моделями розвитку своїх країн, де не тільки буде знайдений оптимальний баланс між потребами суспільства і обмеженими ресурсами, а й запропоновано шляхи максимізації емоційного благополуччя людства. Відтак з'являється унікальна можливість переосмислити стратегії соціально-економічного розвитку, спробувати створити нову економічну систему – економіку щастя, в яких можливе забезпечення матеріальної і духовної задоволеності життям.

Сьогодні для оцінювання рівня щастя у світі використовується Міжнародний індекс щастя (Happy Planet Index), який враховує такі показники: 1) вплив людини на природу; 2) тривалість життя; 3) добробут людей (задоволеність життям). Але матеріальний прогрес і економічне зростання автоматично не викликають зростання задоволеності життям. У 70-ті роки минулого століття професором економіки університету штату Південна Кароліна Р. Істерлін вказував на обмеженість впливу економічного зростання на рівень щастя громадян. В окремий момент часу зі збільшенням добробуту зростає і щастя, однак якщо доходи країни підвищуються протягом тривалого часу, і дохід на душу населення досяг відносно високого рівня, ця залежність зникає. У 2010 р. професор разом зі своїми колегами навів нові докази на користь своєї теорії, відомої як «па-

радокс Істерліна» [9]. Пояснюючи кореляцію економічного зростання в різних країнах і рівня щастя їх населення, економічна теорія щастя пропонує такі висновки: для найбідніших країн і країн з ринками, що розвиваються підвищення ВВП вирішить два завдання – зростання матеріального добробуту і поліпшення ментального благополуччя громадян. Що стосується розвинених країн, то, оскільки в них проблема досягнення високого рівня матеріального добробуту вирішена, на перший план виходить проблема підвищення ментального благополуччя [1].

За даними мата-аналізу 225 досліджень з понад 275000 учасників, «щастя веде до успіху майже ледь не в кожній сфері нашого життя, зокрема в шлюбі, здоров'ї, товариських стосунках, громадській діяльності, творчості, а особливо в роботі, кар'єрі та бізнесі» [10]. Дослідники з'ясували, що щастя передусім важливим результатом та показником процвітання: щасливі люди просто діють краще. Зокрема Дж. Сазерленд зазначає важливість щастя для успіху проектів за інноваційною технікою SCRUM гнучкої методології AGILE [5]: йому вдалося потроїти продуктивність проектної роботи тільки питаючи, що може зробити людей щасливішими.

Дослідником було запропоновано використовувати безперервне покращення (kaizen) як один з підходів до покращення роботи організації і для цього ввести «показник щастя» в кінці кожного спринту проекту. Кожний член команди повинен відповісти на декілька запитань: 1) Як Ви почуваетесь щодо своєї ролі в компанії за шкалою від 1 до 5? Як ви почуваетесь щодо компанії в цілому за тієї ж шкалою? 3) Чому Ви так вважаєте? 4) Яка одна річ могла б вас зробити щасливішим в наступному спринті?

У результаті клієнти заснованої Дж. Сазерлендом Scrum-агенції стали щасливішими, а прибутки різко зросли. Було виявлено, що показник щастя, на відміну від фінансових показників, є прогностичним, оскільки навіть при зростанні продуктивності отримується сигнал про проблему до її виникнення.

Як зазначалося вище, А. Маслоу наголошував на важливості верхнього шару піраміди ієрархії потреб, на якому зосереджений і Scrum: особистісне зростання та самореалізація, бо, піднімаючись цією пірамідою, люди стають щасливішими, ефективнішими та інноваційнішими.

Для дослідження рівня щастя серед студентів та викладачів університетів нами пропонується реалізувати проект «Щастя в Університеті» за технікою Scrum, де будуть за допомогою хмарної анкети GoogleForm опитані респонденти декількох вишів Львова на предмет розуміння, вимірів та чинників щастя, його впливу на продуктивність і творчість, а також зворотного впливу Інтернету, комп'ютерних ігор, соціальних медіа на його рівень.

Підсумовуючи все вище наведене, можна стверджувати, що психологічні аспекти феномену щастя та концепція «економіки щастя» мають велику теоретичну і практичну цінність, дозволяють по новому поглянути на проблеми людського розвитку. Можливо, саме економіка щастя може стати основою нової моделі сталого розвитку країн світу, здатної змінити на краще не тільки світову економіку в цілому, але і життя кожної людини зокрема.

Література

1. Антипина О. Экономическая теория счастья как направление научных исследований. Вопросы экономики. 2012. № 2. С. 94–107.
2. Афоризми Г.Сковороди про працю. URL: <http://dovidka.biz.ua/aforizmi-skovorodi-pro-pratsyu/>
3. Гоулман Д. Емоційний інтелект. Харків : Віват, 2019. 512 с.
4. Психологія особистості : Словник-довідник / За ред.: П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. Київ : Рута, 2001. 320 с.
5. Сазерленд Дж. Scrum. Навчись робити вдвічі більше за менший час. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 279 с.
6. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/shhastja>
7. Цигульська Т.Ф. Загальна та прикладна психологія. Київ : Наукова думка, 2000. 190 с.
8. Governance and Happiness. Global. URL: <https://yes-kraine.org/files/Documents/Full%20Scientific%20Report%20Web.pdf>
9. Easterlin Richard A., Angelescu Laura, Switek Malgorzata. The Happiness-Income Paradox Revisited. IZA DP. 2011. № 5799 URL: <http://www.pnas.org/content/early/2010/12/08/1015962107.full.pdf>
10. Lybomirsky Sonja, King Laura and Diener Ed. The Benefit of Frequent Positive Affect: Does Happiness Lead to Success? Psychological Bulletin. 131.6 (2005): 803-55.

ГАВДЬО Ігор

кандидат технічних наук, доцент,

кафедра електромехатроніки

та комп'ютеризованих електромеханічних систем

Національний університет "Львівська політехніка" (м. Львів, Україна)

ВІДОБРАЖЕННЯ СТАНУ ЩАСТЯ В ХУДОЖНІЙ ТВОРЧОСТІ

Проблема досягнення щастя торкається кожної людини, бо щастя є тією найважливішою цінністю в житті, яку намагається досягти особистість. Уявне щастя формує бажання, мрії особистості, оформлюється у життєві цілі. Людина докладає чимало зусиль для досягнення цих цілей, об'єднаних ідеєю досягнення щасливого буття.

Відомим є погляд Г. Гейне, який у переносному значенні порівнював щастя до жінки, котра погладить, поцілує і втече, а нещастя – до жінки, яка міцно притискається до серця, не поспішає і спокійно сідає біля твого ліжка. Щастя є швидкоплинною миттю, яка все ж залежить від людини. Натаніель Говторн говорив про це так: "Щастя подібне до метелика: якщо намагаєшся його спіймати – завжди вислизне з рук. Однак, якщо тихенько сидіти, щастя само може прилетіти". Щастя – це стан, переживання тут і тепер. Стан щастя особистості за своєю природою є передусім суб'єктивним. Одна людина оцінюватиме своє життя як щасливе, оскільки вона їсть усе, що захоче. Інша ж людина почуватиметься менш щасливою, оскільки не розв'язала рівнянь Максвелла. Справедливий відомий афоризм К. Прутков: «Якщо хочеш бути щасливим – будь ним»

До мотиву людського щастя часто звертаються в художній творчості. Практично в кожному художньому творі можна знайти епізоди, пов'язані з станом щастя.

Художня творчість – одна із форм (поруч із науковою, філософською) осягнення світу; відмінністю її від інших форм, в першу чергу, є чуттєво - образний характер. Специфікою художньої літератури є можливість цілісного бачення життєвого шляху, глибинного аналізу життєвих ситуацій і поведінки особистості [1].

Вважається доцільним використовувати як матеріали наукового дослідження буття особистості художні тексти. Всесвітньо відомі літературні тексти «.. завдяки художньо-образній реконструкції особистості дають можливість розкрити особистість в процесі її життєвого шляху об'ємно і цілісно, показати її суперечливість, завдяки інтуїтивному прозрінню істинного художника. В художній літературі різноманітність життєвих описів особистості розкриває життєві світи різної складності і життєві шляхи, які різною мірою наближають особистість до її справжнього призначення» [2]. Приклади художньої літератури неодноразово використовувались дослідниками для ілюстрації отриманих наукових фактів, що надавало фактам більшу об'ємність і життєву достовірність, як це наведено в другій частині монографії [3].

Розглянемо, як зображені стани щастя на прикладі художнього образу головного героя роману “Чорний принц” англійської письменниці Айріс Мердок.

Бредлі Пірсон багато років приятелював з плідним та популярним професійним романістом Арнольдом Баффіном. Бредлі теж мав письменницькі амбіції, однак він дуже вимогливий до себе у творчості (за сорок років опублікував лише три книжки), внаслідок чого не заробляв письменницькою працею. Бредлі вважав, що Арнольд поступався мистецтвом, підлаштовувався під смаки читачів, опускався на рівень літературної посередності. У 58 років Бредлі нагромадив заощадження і вирішив цілком присвятити себе літературній праці.

У цей час Бредлі закохався у двадцятирічну Джуліан – дочку Арнольда Баффіна. Авторка через роздуми Бредлі передала власні погляди на стан кохання: “Дивно, в літературі так часто говорять про те, що люди закохуються, але так рідко насправді описано, як це трапляється” [4]. Закоханий Бредлі “приголомшений щастям, яке йому випало”, відчував, що “мені не просто відкрився рай – я побував у ньому” [4]. Бредлі здивований і вдячний долі. Він почувався себе цілком оновленим, безтілесним, ніби вдруге народженим. Бредлі вирішив, що ніколи не признається Джуліан у своїх почуттях, що йому належить жити і кохати в самотності. Любити Джуліан, відчувати радість від того, що вона просто існує – цього досить йому для щастя. Адже любов без взаємності теж приносить радість. І зовнішньо і внутрішньо Бредлі змінився на краще. Лице стало свіжим та молодим, випромінювало блаженство. Оточуючі помітили, що Бредлі милий, добрий, безтурботний, бадьорий, умиротворений, подібний на святого. Це був час безхмарного щастя. Бредлі любив і очистився від гніву, ненависті, страхів та суєтних турбот. Щаслива людина перебуває у гармонії з собою і здатна полюбити цілий світ. Бредлі помирився з колишньою дружиною Крістіан, з розумінням поставився до бажання чоловіка своєї сестри Роджера одружитися з молодою коханкою, визнав Арнольду Баффіну, що упереджено ставився до його творчості.

Стан безтурботного щастя тривав лічені дні. Бредлі прагнув бути поряд з об'єктом своєї пристрасті, і незабаром не втримався від визнання своїх почуттів. Несподівано Джуліан відповіла йому взаємністю. Бредлі не вірив своєму щастю:

“Я тут, ти тут, ми обоє тут... Усвідомлюєш, що ці короткі, скороминущі миті – найбільш повне, найбільш досконале щастя... і надходить спокійне тріумфування” [4]. Джуліан щиросердно розповіла про роман з Бредлі батькам, отримала різке несхвалення, і закохані втекли, щоб усамотнитися. У цей час Бредлі сказав Джуліан, що на дванадцять років молодший, ніж насправді. Він не схильний до обману, але перемогло пристрасне бажання втримати дівчину біля себе.

Однак, щастя перебування поруч з коханою затьмарилося тривожними думками про спільне майбутнє, щемливим передчуттям неминучої втрати. Письменниця влучно охарактеризувала такий стан: “Щастя людини рідко нічим не затьмарюється, а безхмарне щастя само по собі викликає переляк” [4]. Бредлі не міг уявити собі майбутнього, для нього існувало лише теперішнє, наповнене захопленням та одночасно болісне і страшне. Звістку про смерть сестри Бредлі приховав від Джуліан, щоб відкласти від’їзд і мати ще один день для тілесних утіх з коханою. Арнольд Баффін розшукав втікачів, викрив обмани Бредлі і звинуватив його у хтивості. Розгублена Джуліан непомітно втекла від Бредлі.

Під час чергової подружньої сварки Рейчел Баффін вбила свого чоловіка Арнольда. На прохання Рейчел до місця трагедії приїхав Бредлі, і з свідка злочину перетворився на його виконавця. Бредлі засудили до довічного ув’язнення. Йому накинули цілком інший спосіб життя. Він вперше у житті по справжньому стрепенувся, ожив, і з висоти своєї нової свідомості побачив, що раніше був полохливою, ображеною людиною. Його любов до Джуліан не стала меншою, але зазнала змін, і тепер не завдавала болю. В ув’язненні почуття до Джуліан відновилося у своїй первісній цілісності. Бредлі усвідомив, що його здатність любити Джуліан є також здатністю писати. В ув’язненні Бредлі написав роман про любов, який уподібнився до історії його життя. Книга Бредлі виникла з абсолютної необхідності і з абсолютною свободою. В книзі – обожнювання Джуліан, а також її безсмертя. Книга стала подарунком для Джуліан, нерозривними обіймами Бредлі. Він повірив, що знайшов свого читача, який розділить з ним його щастя і страждання. Бредлі навчився жити теперішнім, відкинув марний біль, який єднає з минулим і майбутнім. Парадоксально, але в ув’язненні він стверджував, що тепер став безсумнівно щасливішим, ніж раніше.

Таким чином, на сторінках роману психологічно переконливо зображені три різні стани щастя головного героя: безхмарне щастя, викликане платонічним коханням; тривожне щастя перебування з коханою, бо усвідомлюється його тимчасовість; умиротворене щастя людини, яка не тривожиться за майбутнє.

Узагальнивши зауважимо, що описи станів щастя тут і тепер в художній творчості зустрічаються епізодично. Переважно герої згадують щасливі дні свого життя в минулому, або намагаються докласти зусиль, щоб досягти щастя у майбутньому. Це закономірно, бо художня творчість відображає життя, в якому щаслива, гармонійна людина, яка повністю вдоволена своїм життям, є доволі рідкісним видом.

Література

1. Андреева Я.Ф. До проблеми психологічного благополуччя особистості (на прикладі аналізу образу художньої літератури). IX-ті Гротівські читання. Ракурси психологічного

- благополуччя особистості. Всеукраїнський науково-практичний семінар. Тези доповідей. м. Ніжин, 2017.
2. Коржова Е.Ю. Психология личности в художественной литературе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://psibook.com/>.
 3. Леонгард К. Акцентуированные личности. – К.; Выща шк., 1989. –375с.
 4. Мердок Айрис. Черный принц. Пер. с англ.. И. Бернштейн и А. Поливановой. Послесл. И. Демуровой. М., “Худож. лит.”, 1977.

ГАПОН Надія

доктор філософських наук, професор

Львівський національний університет імені Івана Франка (Львів, Україна)

КОНЦЕПТ ЩАСТЯ В ПОЗИТИВНІЙ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНИХ ПРОЕКТАХ

До проблематики щастя впродовж останніх десятиріч зверталися дослідники, представники різних теоретичних напрямків. Основним напрямком була гуманістична психологія, яка опиралася на досягнення Г. Олпорта, А. Маслоу та К. Роджерса. Досліджувалися близькі до щастя стани особистого благополуччя (О. Штепа, О. Б'янка та ін.); чинники щастя (М. Аргайл); уявлення провінційної молоді про щастя в контексті емоційно-мотиваційної спрямованості (С. Жубаркін); психосемантичний аналіз уявлень про щастя студентів із різних соціокультур (Н.В. Виничук), жінок (С.І. Маслаков). Розглядали людське щастя як соціокультурний феномен (А. Шамсетдінова); здійснили соціально-філософський аналіз феномена щастя (Є. Мішутіна); психології щастя та оптимізму (І. Джідарьян); феліцитарність сучасної молоді (Н. Качур) тощо. Психологи А. Бандура, М. Селігман, Е. Десі, Е. Дінер, Р.М. Райан, Ч. Снайдер, С. Любомирські, Д. Гільберт, Дж. Гайдт, М. Чиксентмихаї та ін. здійснили внесок у розуміння феномену щастя.

Закордонні дослідники С. Любомирські, Р. Дікерхоф, Дж.К. Бем, К.М. Шелдон [5, с. 390] зверталися до з'ясування особливостей особистісних та соціально-психологічних чинників (відсутність професійної зайнятості, нестабільного матеріального становища, наявності внутрішнього дискомфорту, специфіки сприйняття власного здоров'я, сім'ї, оточуючих, свого майбутнього, суспільства), які знижують особисте щастя. Так, М. Селігман запропонував три основні напрямки для майбутніх досліджень: позитивні емоції та суб'єктивне відчуття щастя (наприклад, насолода, задоволення життя, почуття близькості, конструктивні думки про себе і своє майбутнє, оптимізм, упевненість у собі, наповненість енергією, «життєва сила»); позитивні риси характеру людини (мудрість, любов, духовність, сумлінність, сміливість, доброта, творчість, почуття реальності, пошуки сенсу, прощення, гумор, щедрість, альтруїзм, емпатія тощо); соціальні структури, що сприяють щастю та розвитку людей (демократія, здорова сім'я, вільні засоби масової інформації, здорове середовище на робочому місці, здорові локальні соціальні спільноти). М. Селігмана запропонував конструкт щастя, який вміщує

п'ять складових: позитивні емоції (positive emotion), взаємодія (engagement), відносини (relationships), сенс (meaning) та досягнення (achievement) [8, с.145]. Селігман вважає, що ці п'ять складових можуть допомогти людям досягти у житті самореалізації, щастя і сенсу. Ця модель також може бути застосована для організації розробки програм, щоб допомогти людям розробити нові пізнавальні та емоційні інструменти. Цей позитивний погляд на життя може допомогти у розбудові стосунків, надихати особу на працю, щоб бути більш творчою й зреалізувати більше шансів. Такий погляд на життя нівелює розвиток депресії, а концентрація на високих і позитивних аспектах життя надихає людину[1, с.10]. Однак існує проблема ціннісних орієнтирів в теорії позитивної психології. Наприклад, якою є цінність суб'єктивного благополуччя, або суб'єктивного добробуту (конструкт, запропонований Е. Дінером). Суб'єктивне благополуччя тут прирівнюється до щастя, містить задоволення життям (когнітивний аспект) та афект (емоційний аспект). Оскільки позитивний вплив часто трактується як результат, а не предиктор щасливого життя, потенційні переваги позитивного впливу треба постійно перевіряти. Відтак актуальним залишається проблема цінностей в процесі психологічної допомоги людям, що почуваються нещасливими. З одного боку, у деяких ситуаціях позитивний вплив – це не просто робота із внутрішньопсихологічними конфліктами, а й формування просоціальної поведінки (доброта, допомога, емпатія, альтруїзм, милосердя тощо). З іншого боку, щасливі люди можуть використовувати свою творчість, впевненість у собі, здатність до переговорів та комунікабельність для досягнення цілей, які шкідливі для соціальності, для суспільства. Психологи з'ясували, що щасливі люди міркують про умови в суспільстві доволі поблажливо, вони задоволення життям і суспільством [6, с. 847]. Чимала кількість таких «щасливих» людей можуть сприяти соціальній пасивності, застійним явищам у соціальному житті та політиці. Разом з тим, риси щасливих людей – оптимізм, енергія, соціальна зацікавленість, оригінальність, альтруїзм, симпатія, продуктивність, добробут можуть допомогти їм покращити умови власного життя та інших.

Власне гендерний аспект виховання щасливої людини розглянемо на прикладі двох протилежних культурно-освітніх, психотерапевтичних проєктів Марка Арброза та Валерії Роштадт. Французький дослідник М.Арброз розглядає мотиваційний потенціал щасливої людини, її можливості до цілезапочаткування, пізнання, відкриттів за допомогою поняття *кайнерастії* (ст.-гр. *kein* – новий, ст.-гр. *erast* – люблячий, шанувальник). Прагнення до новизни або кайнерастія для Арброза постає головним внутрішнім мотиватором суб'єкта. *Інстинкт до новизни* не тільки робить осілого індивіда мандрівником, “Великим Бездомним”, а й визначає модус існування, необхідну умову справжньої чоловічої суб'єктивації. Спонукає саме нею, а не лібідом, суб'єкти вирушають у мандрівки, здійснюють наукові відкриття, опановують найрізноманітніші сфери. З віком у людини зростає потреба чинити вибір, який, згідно з М. Арброзом є обмежувальним для кайноерестії й породжує стани далекі до відчуття щастя (тривога, неспокій, фрустрація, депресія тощо) У будь-якому випадку, – підсумовує погляди Арброза О. Сосланд, – виховання повинно містити в собі кайнерастичне просвітництво [3, с. 300]. Іншими словами, інстинкт новизни, який породжує цілезапочаткування, вводить молоду

особу в стан пошуку інформації про нові структури, що передбачає експансію нових інформаційних територій, що посилює відчуття щастя.

Натомість швейцарсько-німецький психолог Валерія Роштадт вважає подібне кайнерастичне просвітництво, навчання і виховання прищепленням агресивних, маскулінних установок. Подібно як казковий персонаж, молода особа, у межах цього світогляду ніби проектується на *боротьбу та подолання*. Відтак кордони, перешкоди, натуги є міграційно-креативними установками чоловічого світу. На думку Марка Арброза, відсутність кайнерастичного інформування та виховання є навпаки шкідливими, а утиск кайнерастичного інстинкту дитини виявить себе у негативному стані психічного самопочуття. Найважчим наслідком кайнерастії є так звана фастидіум-реакція (лат. *fastidium* – нудьга, відраза). Це більше, ніж просто втомливе роздратування індивіда внаслідок одноманітності, перенасиченості вже раніш опанованим змістом. Звідси – нульова мотивація, відчуття неблагополуччя, відраза до життя [3, с. 300].

Французький філософ і психоаналітик Ю. Крістева у праці “Сили жаху. Есей про відразу” провадить думку, що відраза – є відторгненням у межі простору власної територіальності, суб’єктивності. Це ніби вимушена мандрівка всередину себе. Відраза “набирається сил тоді, коли суб’єкт втомлений від невдалих спроб знайти себе у чомусь зовнішньому, виразити себе, віднаходить неможливе в самому собі. Це момент, коли суб’єкт збагне, що неможливе – це саме його ество...” [2, с. 85]. Вислизання суб’єкта від неперервного переслідування бажання, яке здійснюється під впливом власного Над-Я, перешкоджає реалізації інстинкту до нового. Відразливе і відраза – це те, що обмежує, що утримує особу на *межі* культури, звідки народжується страх. На відміну від інших страхів, – продовжує міркувати Крістева, – цей страх, без сумніву, є смертним. Таким (смертним) він є у тому значенні, що людина, яка притлумлює його, підштовхує себе на смерть за життя.

Для Арброза неправомірними видаються пояснення порожнечі і депресії відсутністю сенсу, екзистенційним вакуумом. Немає такого сенсу, який би утримувався надто довго. Новизна – ось головний сенс усього. Страх того, що в житті нічого нового більше не буде, – найнестерпніший. Відтак історичний аспект кайнерастії для нього є безсумнівним й очевидним. Усі нові соціальні групи, раніш утиснуті старим суспільним ладом, щораз виходять на перший план, причому стара влада, “влада втомленої кайнерастії”, не може встояти на шляху оновлення. Під таким кутом зору автор розглядає ХХ ст. як сторіччя втілення потягу до нового” у раніше незаних масштабах [3, с. 302].

Психоаналіз, за основу якого взято Едипів комплекс, також ґрунтується, згідно з Арброзом, на геронтократичній моделі. Психоаналітик виступає провідником геронтократичного світобачення, у той час як бунтівничий невротик мусить усвідомити свій комплекс, змиритися, замість реалізуватися. Тому структуру психіки людини можна переглянути з нових позицій. Не Ерос і Тонатос насправді ведуть боротьбу між собою, а Кайнерос і Кайнектрос (консервативно-охоронна інстанція; ст.-гр. *extros* – ворог). Арброз виокремлює два типи інстинкту новизни – активний і пасивний. Перший – можна уподібнити до історично сконденсованого людського досвіду міграції – пізнання Землі через фізично важке, ризиковане

і поступальне переміщення її поверхнею. Особистість по-справжньому реалізує свої кайнерастичні прагнення лише у творчості, тобто активно. Кайнерастична графікація новими враженнями, мандрівками і надбаннями збагачує людську психіку енергетичним ресурсом. Інколи, кайнерастична графікація є з того боку ситуації, в якій живе людина. Перед нею постає завдання знайти нове в собі [3, с. 303]. Це забезпечує відчуття щастя людиною.

Швейцарсько-німецький соціальний антрополог В. Роштадт окреслила теорію Арброза як крайній варіант маскулінного світогляду. За її словами, цей андроцентричний підхід, скерований у “дурну нескінченність пустої новизни”, ніколи ще не отримував такого радикального виразу. Подібне безсубстанційне вчення, на думку Роштадт, могло вирости лише на культурному підґрунті нівелювання жіночих вартостей” [7, с. 98]. В. Роштадт під впливом ідей, почутих на семінарах, лекціях Ж. Дерріди, М. Фуко, публікує “Універсальність фемінного” (1976) та “Зцілення жіночим” (1980). У її працях проводиться думка про те, що фемінне не є специфічним лише в сенсі статевої причетності, а навпаки, виходить далеко за межі властиво жіночого. Фемінність – це особливий стосунок до простору і часу, до життєвих проблем. Виходячи з цього, Роштадт сконструювала свій психотерапевтичний метод, що опирався на дихотомні, опозиційні полюси “фемінне/маскулінне”. Маскулінне є скероване на динамічний рух, який зумовлює потребу агресивно опановувати світ. Агресивність диктує неминучість розривання світу на окремі шматки. У цьому сенсі маскулінному життєсвіту не вистарчає цілісності, він страждає незавершеністю, відсутністю фундаментального відчуття повноти щастя. Авторка зазначає, що це є головним недоліком маскулінного світобачення, який знижує просоціальні компоненти переживання щастя” [7, с. 99].

Звернімося до іншого аспекту проблеми реалізації кайнерастичного інстинкту, зокрема зауважмо, що щастя індивіда породжує на лише новизна як така, його цікавить глибина та якість життя (інтенсивний вимір). Честолюбивість орієнтована саме на великий обсяг новизни (екстенсивний вимір), тому може послаблювати особисте щастя. Насильницьке опанування, експансія чужих просторів людиною, яка від того відчувається «щасливою» соціально, вартісно неприйнятним. У цьому виявиться вся сила й руйнівна могутність кайнерастичного інстинкту. Кайнерастична концепція М. Арброза також надає певного виміру поняттю свободи, адже свобода – це завжди свобода до нового. Відкритість індивіда до власної найглибиннішої енергетики змінює стосунок людини зі світом. Але реальність така, що завжди свобода вимагається для нового, старе виступає як необхідність. Повернення до старого, виступає у формі необхідності, і тому повернення до старого не може бути бажаним для істинно вільної особистості. Зануреність у площину повсякденності означатиме культивування зовнішнього і внутрішнього спрощеного образу світу, відчуття незмінності, втрату цілезапочаткування, нудьги, відрази.

Отже, у результаті своїх багаторічних досліджень, присвячених позитивним аспектам людського досвіду (радості, творчості, цілковитої поглинутості життям) представники позитивної психології М. Селігман, М. Чиксентмихаї [4, с. 2] виокремлюють є концепти «PERMA» та «поток». Робота людини над власним розвитком містить ключ до розуміння змісту «потоків» енергії. Відчуття власної активної діяльності людиною, зданість до цілезапочаткування, мотивація, са-

моконтроль сенсоутворенням є чинниками переживання щастя. Адже ці чинники впорядковують свідомість людини – зосереджують душевну енергію, окреслюють пріоритети. Основний сенс «потоків» діяльності – відкрити можливість для переживання людиною щастя, яке є значимим ресурсом життя. Ці чинники «потоків» важливо сьогодні продовжувати емпірично досліджувати з урахуванням низки критеріїв: вік, соціальна роль та соціальний статус особи, гендер, стать, тощо. Тема просоціальності щасливих людей є актуальною освітньо-виховною проблемою. Соціальна поведінка щасливих людей може бути проблемною, якщо вона не відповідає засадам просоціальності. Відтак у будь-якій психотерапевтичній програмі, що скерована на віднайдення повноти життя, особистого щастя має бути взаємодія етичних пізнавальних суджень та методик позитивної психотерапії.

Аналіз гендерних метафор концепції кайнерастії Арброза, на нашу думку, відкриває типові маскулінні конструкти щастя, які можна виразити поняттями: «рух», «прорив», «зрушення», «просування», «завоювання нового простору». Метафорика праць М. Арброза (“Божество новизни”, “Глухий кут сталості”, “Наші внутрішні гальма”, “Екстаз прем’єри” та ін.) вказує на прикметну тенденцію вирішення постсучасних проблем людини, зокрема проблеми щастя через посилення маскулінного (кайнерастичного) світогляду. Опозиційність маскулінності – фемінності як метафоричних понять, які відстежуються у дискурсах М. Арброза та В. Роштадт вказують на існування проблеми пріоритетних зразків конструювання людського світу, посилення щастя засобами психотерапії. Привертає увагу радикалізм поглядів Р. Роштадт та М. Арброза їхнього розуміння чоловічого та жіночого світу. Оскільки психотерапія є частиною „абстрактивних систем” постсучасності, які мають сильний вплив на формування людини, то подібний психотерапевтичний розмежування конструктів чоловічого та жіночого щастя є потребує подальшого осмислення. Опозиційність метафор, на мою думку, відображає бажання авторів цих дискурсів виокремити та протиставити фемінність та маскулінність, щоб показати причини культурних криз. Зрозуміло, що подання метафори власного дискурсу через опозиційність до іншого, посилює авторську теоретичну позицію. У цьому сенсі гендерні метафори відіграють лише вузьку, прагматичну роль – автори використовують їх у доктринальному розширенні своїх теорій. Соціотерапевтичне значення цих дискурсів, на жаль, неоднозначне. Дискурси, якщо навіть опираються на культурно-символічне розуміння статі, однак слугують розмежуванню, протистоянню сучасного гендерного світу. Таке дискурсивне вирішення проблеми щастя фемінного-маскулінного світів, з помилковим акцентом на перевагах тієї, чи іншої гендерної суб’єктивності та суб’єктивації суперечить ідеї людської солідарності.

Література

1. Б’янюк О.Б. Відчуття щастя та концепт «потоків» у позитивній психології / Б’янюк О.Б., Гапон Н.П. // Педагогіка і психологія: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі : збірн. наук. робіт учасників міжн. наук.-практ. конф. (20–21 квітня 2018 р., м. Одеса). – Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2018. – С.10-13.
2. Кристева Ю. Силы ужаса. Эссе об отвращении / Ю. Кристева // Гендерные исследования. – М.: Человек & Карьера, 1999. – С.78-88.

3. Сосланд А. Фундаментальная структура психотерапевтического метода, или как создать свою школу в психотерапии / А. Сосланд. – М.: Логос, 1999. – 368 с.
4. Чиксентмихайи М. Поток: Психология оптимального переживания: пер. с англ. / М. Чиксентмихайи. – М.: Смысл: Альпина нон-фикшн, 2011. – 461 с.
5. Becoming happier takes both a will and a proper way: An experimental longitudinal intervention to boost well-being / S. Lyubomirsky, R. Dickerhoof, J. K. Boehm & K. M. Sheldon // *Emotion*. – 2011. – No 11. – P. 391-402.
6. Lyubomirsky S. The benefits of frequent positive affect: Does happiness lead to success? / S. Lyubomirsky, L. King, E. Diener // *Psychological Bulletin*. – 2005. – № 131. – P. 803-855.
7. Rostadt W. Universalitat des Weiblichen / W. Rostadt. – Zurich: P.W., 1976. – S. 98.
8. Seligman M. Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize Your Potential for Lasting Fulfillment / M. Seligman. – New York: Free Press, 2004. – 256 p.

ГІРНА Наталія

*кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
(м. Львів, Україна)*

ЛЕСЯ УКРАЇНКА: У ПОШУКАХ ЖІНОЧОГО ЩАСТЯ

Завдяки старанням радянських літературних критиків Леся Українка і в ХХІ столітті постає перед читачем одним із трьох «вічних революціонерів», героєм без будь-яких особистісно-статевих ознак, борцем за суспільне благо. На підтвердження такої думки читачеві свідомо подається неповна цитата Івана Франка проте, що поетеса є «трохи чи не самотнім чоловіком на всю новочасну соборну Україну...». Щоб цього не було замало, майже кожному розповідь про Лесю Українку доповнює її портрет в чорній суворій сукні, зі стриманою зачіскою пензля Івана Труша. Але, читаючи далі, ми зустрічаємо дуже цікаве продовження – «Лесі притаманна жіноча грація та елегантність». Видається, що саме ця частина є визначальною, саме її хотів виділити Іван Франко.

Метою розвідки є дослідити роль і місце особистісних чинників у житті Лесі Українки, з'ясувати її сприйняття і розуміння щастя. Для досягнення цієї мети ми використали загально - наукові методи – порівняльний, хронологічний, синтезу, аналізу тощо.

Біографія Лесі Українки переконує, що вона, як і будь-яка нормальна жінка, хотіла подобатися, закохувалася, страждала, мріяла про сімейне щастя. «Всі – жінки, коли вони кохають», - безапеляційно стверджувала Леся в листі до сестри Олени. Її життя не раз спалахувало коханням – і нерозділеним, і взаємним. Зауважимо, що струнка білява блакитноока Леся (по-домашньому Зея) цікавила не одного чоловіка. Тим більше, що дівчина мала неординарний характер. Це поєднання природної стійкості, розсудливості та оптимізму. Вона «немов казкова фея, здатна була, появившись на горизонті, оживляти...», - писав у своєму щоденнику закоханий у жінку Агатангел Кримський.

Літературознавці виокремлюють кілька доленосних зустрічей в житті Лесі Українки. Більшість сходиться на думці, що першим коханням Лесі був Максим

Славінський – відомий у майбутньому перекладач і журналіст. Вони разом перекладали «Книгу пісень» Генріха Гейне. Микола Лисенко, вражений майстерністю перекладу, вірш «Коли розлучаються двоє» поклав на музику. Цей романс викликає захоплення і нині. А Леся присвятила «пану Максиму» один із кращих вірців своєї інтимної лірики – вірш «Сон літньої ночі». Невідомо, які причини зумовили поступове згасання почуттів і те, що відносини між ними стали дружніми. Існує думка, що негативне ставлення Олени Пчілки – матері Лесі – до Максима призвело до того, що пара розлучилася. Але, знаючи наполегливість і рішучість дівчини, тут можна довго дискутувати. На жаль, у своїх листах Леся Українка не згадує ні про стосунки із Максимом Славінським, ні про причини їх припинення. Але найважливішим є те, що цей короткий зв'язок залишив нащадкам прекрасний слід у музиці та літературі.

Найбільшими і трагічними були почуття Лесі Українки до Сергія Мержинського, з яким вже знана двадцятишестирічна поетеса познайомилася під час лікування в Ялті в 1897 році. Цей виснажливий зв'язок тривав три роки, до смерті Сергія. Виснажливий перш за все для неї, бо він вважав їхні стосунки тільки дружніми, а саму Леся подругою. Тільки жіноча вірність і самопожертва заради коханого можуть пояснити поведінку письменниці. А для дев'ятнадцятого століття вона була просто шокуючою і неприйнятною. Вона оббивала владні пороги в Києві, домагаючись для С.Мержинського посади в Криму, де був сприятливий для нього клімат, писала статті для петербурзького журналу «Жизнь», а виручені кошти витрачала на лікування коханого. Але хвороба не відступала. В останні дні життя Сергій попросив Леся записати листа до своєї коханої... Подивляємо, як зуміла жінка подолати таке приниження, перемогти свій фізичний біль, адже тепер, крім туберкульозу кісток захворіла ще й туберкульозом легень. «Хто зрікся вього, а себе не зрікся, - не любить той», - так охарактеризувала свій тодішній стан сама Леся. На допомогу прийшло слово, творча праця – за одну ніч письменниця створила свою першу і найемоційнішу драматичну поему «Одержима». Сергій Мержинський помер на її руках третього березня 1901 року. Переживши похорон, Леся Українка, аби не збожеволіти, сублімувала всі свої страждання у творчість. «Слово, моя ти єдина зброе...».

Напевно, так влаштована людська природа, особливо жіноча природа, що у моменти гірких втрат ми прагнемо захисту когось сильнішого, ми потребуємо того, хто убезпечить від нових страждань. Навесні 1901 року Леся Українка на запрошення Ольги Кобилянської гостювала у неї на Буковині. І саме там згорьована тридцятилітня поетеса познайомилася з молодим юристом, любителем фольклору та музики Климентієм Квіткою. Він був на дев'ять років молодшим від Лесі, але закохався в цю харизматичну жінку з першого погляду. Але вона ще страждала і писала вірші-посвяти С.Мержинському. Климентій виявився терплячим і цілих шість років мав у відповідь тільки «братерське почуття». «Притулись мене. Я дужий – здержу, ще й обороню...» писав К. Квітка до коханої. У 1907 році вони одружилися, письменниця знайшла в чоловікові вірного друга, який піклувався про неї і безтямно любив, оберігав від всіх негараздів. З ним Леся Українка завжди була спокійною, впевненою, саме під час заміжжя вона створила свої найвідоміші твори. І хоча здоров'я жінки постійно погіршувалося, подруж-

жя щасливо прожило майже шість років. У цей час вони займалися суспільною працею, подорожували, Леся Українка багато писала. Спокійне сімейне життя позитивно впливало на зовнішність і самопочуття письменниці. Климентій плекав надію на її зцілення. Але влітку 1913 року туберкульоз вразив нирки, 19 липня Лесі не стало. Климентій Квітка пережив дружину на сорок років і до останніх своїх днів оплакував її. Друзям казав, що волів би бути нею зрадженим, покинутим, забутим, щоб тільки Леся була живою.

Коротке життя Лесі Українки було сповненим всіх барв людських почуттів. Вона мріяла про жіноче щастя, шукала кохання, хотіла створити і створила сім'ю. На жаль, стан здоров'я не дозволив їй мати дітей, але жінка відчувала материнські почуття до дітей своїх родичів і друзів. Разом з чоловіком вона активно допомагала дітям-сиротам. Надійна чоловіча опора позитивно впливала і на творчість письменниці, адже саме у шлюбі Леся Українка написала свої найкращі, найзріліші твори.

Література

1. Денисюк І. Франки в гостині у Косачів на Волині. // Денисюк І. Невичерпність атома. – Львів, 2001. – С.208.
2. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. – Нью-Йорк, 1970. – С. 882-883.
3. Леся Українка. Листи: 1898 – 1902. – К, 2017. – С.132-134.
4. Пчілка О. (О.Косач) З біографії // Спогади про Лесю Українку / упорядн. Скрипка Т. – К, 2017. – С.35-36.
5. Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. – К, 1981. – Т.31. – С.254-256.

ГОЛЯШ Ірина

Кандидат економічних наук, доцент

Кафедра економічної експертизи та аудиту бізнесу

Тернопільський національний економічний університет (Тернопіль, Україна)

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ АСПЕКТІВ ЩАСТЯ

Упродовж двох останніх століть головним критерієм успіху державної політики було економічне зростання. Щастя громадян хоча й вважалося однією з цілей розвитку, проте воно переважно ототожнювалося з матеріальним благополуччям.

У світовій практиці в останній третині ХХ ст. відбулася зміна пріоритетів. Приводом до цього послужили трансформаційні зміни в королівстві Бутан, відповідно до яких, головною метою цієї держави стало збільшення Валового Національного Щастя, а не традиційного Валового Внутрішнього Продукту (ВВП).

За прикладом королівства Бутан й інші країни почали використовувати концепцію Валового Національного Щастя. Загалом цю ініціативу підтримали 50 країн світу.

Нова концепція знайшла своє відображення в резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Щастя: цілісний підхід до розвитку». Візія ООН викликала широкий

резонанс у наукових колах. Висновки вчених також поставили під сумнів традиційне прагнення суспільства до збільшення споживання у вигляді досягнення зростання реального Валового Внутрішнього Продукту (ВВП) на душу населення та визнали необхідність заміни цього показника.

У нинішньому році на зустрічі Всесвітнього економічного форуму (WEF) у Давосі, а також на 16-тій Щорічній зустрічі Ялтинської Європейської Стратегії (YES) **«Щастя зараз. Нові підходи для світу в кризі»** експерти та провідні економісти в черговий раз заявили про необхідність перегляду показника Валового Внутрішнього Продукту (ВВП), як універсального індикатора економічного зростання, була підтверджена необхідність пошуку нових інструментів для дослідження та вимірювання рівня щастя [1].

Загалом, у світі для вимірювання щастя використовують різноманітні альтернативні показники: Індекс людського розвитку, Індекс кращого життя, Індекс якості життя, Індекс задоволення життям, Індекс процвітання, Індекс щастя та інші, однак, універсального індикатора наразі немає [2].

Інтерес до питання щастя стимулював бурхливі наукові та політичні дискусії, внаслідок яких виник новий напрямок досліджень – економіка щастя.

Економіка щастя сформувалася на стику трьох наук: економіки, соціології та психології. Цей напрямок об'єднав економістів, які досліджують взаємозв'язок між зміною рівня доходів і зміною рівня суб'єктивної задоволеності життям громадян.

Дослідження проводилися на мікро- та макрорівнях. Було зібрано дані по 37 країнах світу з метою виявлення залежності щастя нації від економічного зростання країни.

Проводячи порівняння між країнами, дійшли висновку про те, що, досягнувши рівня життя, при якому забезпечені основні потреби, люди в багатих країнах, не стають набагато щасливішими, порівняно з жителями країн з більш низьким доходом.

В дослідженнях відправною точкою став так званий «Парадокс Істерліна». Було виявлено очікуване позитивне співвідношення між рівнем щастя та зростанням доходів в короткотерміновому періоді. Розрахований коефіцієнт залежності виявився близьким до 0,2–0,4, тобто збільшення доходу на 10% приводить до росту щастя на 0,02–0,04 бали за шкалою від 1 до 10 [3].

Проте в більш тривалій перспективі кореляція не спостерігалася. При цьому з'ясувалося, що для індивідумів важливим є відносний, а не абсолютний дохід, а тому було доведено, що зростання абсолютного (а не відносного) доходу не призводить до збільшення задоволеності життям в довгостроковому періоді. Тобто, якщо в суспільстві рівень життя підвищується рівномірно для всіх верств населення, то жодна категорія не стає щасливішою.

Була висловлена гіпотеза про існування ефекту насичення, сутність якого полягала в тому, що до тих пір, поки дохід не перевищує певну суму, яка є достатньою для того, щоб задовольнити основні потреби, додаткові надходження приносять все більше щастя, а після цього рівня - впливу доходів на рівень щастя немає [4].

У спробах спростувати «Парадокс Істерліна», ряд вчених провели повторні дослідження. Висновки підтвердилися, проте дискусії тривають і досі.

З точки зору міждисциплінарного підходу, економічний «Парадокс Істерліна» верифікується гедоністичною «теорією бігової доріжки», що була запропонована англійськими вченими. Ця теорія порівнює прагнення до щастя з людиною на біговій доріжці, яка повинна постійно працювати для того, щоб просто залишатися на тому ж місці. Відповідно до цієї теорії, людина після позитивної події, яка викликала бурхливі емоції і змусила випробувати щастя, завжди повертається до початкового стану, який був до піку ейфорії. Тобто коли людина заробляє більше грошей, її очікування та бажання зростають в тандемі, що призводить до відсутності постійного збільшення щастя. Людина швидко звикає до своїх обставин, особливо позитивних. Тому незалежно від того, якого рівня реального успіху вона досягла в житті, їй завжди хочеться більше. Саме тому багаті люди не набагато щасливіші за бідних, і навіть найбідніші люди можуть бути дуже щасливими. Позитивні зміни в житті можуть тимчасово підвищити рівень щастя, але більшість людей незмінно повертаються назад на свій попередній рівень.

Для людини, у якої базові потреби задоволені, настає адаптація, або точка насичення. Змінюється структура переваг, зростає роль різноманітних неекономічних потреб, зростає вимогливість до різних складових якості життя. Матеріальні потреби теж зростають, але акцент зміщується з завдання виживання на завдання вільного розвитку і самореалізації. Просте зростання матеріального добробуту вже не зможе забезпечити істотного зростання рівня задоволеності, що відповідає закону спадної граничної корисності. Загалом, безперервне зростання тих чи інших потреб змушує суспільство постійно прагнути до їх задоволення, залишаючись приблизно на тому ж рівні [5].

У рейтингу щасливих країн, опублікованому ООН у 2019 році, Україна посіла 133 місце зі 156 країн світу. Низька позиція України в цьому рейтингу свідчить про гостру потребу у вивченні економіки щастя і розробці нових моделей соціально-економічного розвитку. Незважаючи на неоднозначне відношення окремих науковців до концепції економіки щастя, політики вже побачили в цій концепції можливість відродження і порятунку України [6]. Якщо державі вдасться знайти універсальну формулу щастя для своїх громадян, то народ буде завжди довіряти та підтримувати таку владу.

Література

1. Щастя зараз. Нові підходи для світу в кризі: 16-а Щорічна Зустріч YES [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://https://yes-ukraine.org/>
2. Україна в міжнародних рейтингах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.sfii.gov.ua/україна-в-міжнародних-рейтингах/>
3. Гуриєв С. Количественные исследования счастья [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://republic.ru/posts/1/341925>
4. Парадокс Істерліна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://popecon.ru/240-paradoks-isterlina.html>
5. Істерлін Р. Міф про економічне зростання і добробут [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/71610>
6. Governance for Happiness: Global Survey Results https://yes-ukraine.org/files/pdf/Happiness_report_2019.pdf

ДЕРЖКО Ігор
доктор філософських наук, професор
завідувач кафедри філософії та економіки
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького
(Львів, Україна)

КОНЦЕПТ ЩАСТЯ У ВІДКРИТИХ ТА ЗАКРИТИХ СУСПІЛЬСТВАХ

З ідеальних понять, які використовує людство, щастя є тим, що найбільше соціально об'єктивоване та натуралістично матеріалізоване. Воно проникло в усі сфери нашого суспільного та індивідуального буття. Глибокі екзистенційні роздуми, облаштування власної сім'ї, висока політика – всі використовують ті чи інші тлумачення цього загадкового поняття. Щастя як мета досягнення досконалості, яка приносить ідеальне задоволення та матеріальну ситість, водночас настирливо нагадує про свою абстрактну сутність. Навіть спроба володіти вкраденим щастям та вдовільнитися ним максимально, рано чи пізно обертається виснажливими роздумами та вимогливо-критичним самоаналізом.

Щастя – це те, що може спонукати до невпинного пошуку. Щастя може бути ілюзією, яка гальмує будь-який поступ. Щаслива людина є суб'єктом, що здатний в мерехтінні одиничних фактів, у пістряві взаємозаперечливих думок, знаходити об'єднуючі закони, творити нові загальні поняття. Ілюзорне щастя перетворює людину в пасивний об'єкт застережливих реагувань на вимоги чужої йому соціальної дійсності, до якої він себе спростив.

Парадоксально, але – ідеологічно деформована реальність перероджує пересічну людину в слухняного агента свого самовідтворення. Ця одновимірна істота постійно підтримує чужу їй соціальну дійсність, від якої потерпає. Збереження такої патологічної рівноваги забезпечує ключове поняття тоталітарних ідеологій – світле майбутнє, в основу якого покладена концепція щастя.

Творці нових ідеологем розуміли, що ошасливлення в потойбічному світі не втримає маси в покірному спокої. Тому їм пропонувалась ідея дуже швидкої та глобальної перебудови світу, яка створить персонально досяжне світле майбутнє. У такому майбутньому всі будуть щасливі. Багато радянських міст, особливо новобудовні, мали вулиці, названі Щастям, Щасливими. У регіонах так званого комуністичного молодіжного будівництва аналогічно називали містечка. Тому після 1990 року на заході України перша хвиля декомунізації повалила пам'ятники вождям більшовизму та зірвала вивіски з ошасливлених вулиць.

Тотальна підміна понять, переписування історії, творення паралельної науки, загалом, і відчуженої від людини паралельної дійсності, насамперед, захопило поняття щастя. У таких трансформаціях, навіть у традиційно західних народів та народностей розпочали відроджуватися східні уявлення про світ та людину. Людині нав'язувався статус вічно інфантильної істоти, яка прагне знівелювати власну індивідуальність та отримує перманентне задоволення в сценаріях злиття та утотоження себе з так званими провідними лідерами – вождями, фіюрерами.

Поява авторитарних диктатур в Європі вкотре привернула увагу до соціально-психологічної та ментальної різниці культур Сходу та Заходу. У праслов'ян, як і в більшості народів Сходу, щастя – це вміння часткою, одиницею перебувати в цілому, загальному. Той, хто зуміє максимально пристосуватися до загальних переконань, та могутньої сили цілого, той отримує максимум благ та стає щасливим. Притча про блудного сина має два тлумачення. Східне – після поневірян син повертається до батьків, кається, отримує прощення та повертається в лоно цілого – роду, племені, поселення, родини. І тільки в тому цілому знаходить своє щастя. Західний варіант – повернення блукаючого теж завершується прощенням. Йому дають окрему ділянку, де він розпочинає свій окремий родовід.

Як бачимо, щастя у цьому випадку – це вміння зберегти індивідуальність. Пріоритети цілого, загального, мають вторинний характер.

На Сході людина поза суспільством – це нонсенс. Російське «изгой, изверг» нагнітає атмосферу зневаги більше, ніж український «вигнанець». Перший немає жодних прав, другий – втратив їх частково. Перший випав за систему соціальних зв'язків, Другий – має змогу творити нову мережу соціальних взаємин.

Всі закриті суспільства продукували концепцію щастя, як мінімум індивідуалізації особи та максимум злиття з соціумом. Для них характерне те, що категорія загального є водночас символом добротного, прекрасного, благодатного.

Для відкритих суспільств характерне одиначне окреме ще, тільки Заходу властивого, стану приватного. Приватне на Заході – це перспективне, успішне.

На Сході, щоб створити самостійну кар'єру, необхідно максимально розчинитися в громаді, у власній суспільній групі, яка надає тобі персонального імпульсу. На Заході приватне вже є тим імпульсом. Об'єднання з інтересом громади настає лише тоді, коли особистість відчула власну самодостатність. Тому на Заході загальне благо опирається на щастя окремої індивідуальності.

На Сході – персональне щастя ти отримуєш, як сегмент суспільного цілого. Виродження демократичних режимів у авторитарні та ще більш жорстокі, тоталітарні, розпочинається з трансформації ідеї щастя. Щастя, насамперед, спільний добробут. Щастя – це прагнення розчинитися у лідері.

На Заході демократичний режим зберігається тільки за умови збереження індивідуальних прав особистості. Тому прогрес у державному будівництві там – це поступове перекладання державних функцій на громадські організації, а громадські організації – функції контролю передають окремим особам.

На Сході законослухняна людина – це та, яка з почуття страху не порушує.

На Заході особа стає законослухняною за умови активного розвитку правової самосвідомості.

Західна цивілізація сповідує концепцію щастя, в якій основну частину займає гедонізм. На Сході таку ж функцію виконує аскетизм. Таке співвідношення не є сталим та довічним. Захід демонструє вміння самообмежуватися в доктрині реформаторського протестантизму. Схід неодноразово дивує візантійською розкішшю, надмірністю, а також вмінням опікати власне тіло та дивувати азійською кухнею.

Цивілізація Заходу на шляху концепції сталого розвитку посилено матеріалізує та активно опредмечує щастя в структурах державного управління – міністерствах щастя. Визначення успіху соціально-економічного розвитку країни та його

сприйняття окремими громадянами визначається так званими одиницями щастя. Цей новий параметр стає настільки ж значимим, як і показник ВВП. Неформальна заборона на виявлення незадоволення життям вербально чи невербальною лексикою, створює атмосферу загального прагнення самостійно вирішувати власні проблеми та реалізувати власну концепцію щастя.

Трактування щастя як ідеальної абстракції, яка має самостійний статус, нагадує нам часи, коли відмовилися від марксистської догми зумовлення економікою суспільної та індивідуальної свідомості. Людина – істота біосоціальна, але феномен – виключно духовний. Вона може віддати себе на відкуп матеріальній природі та природі економічних процесів. Вона стає духовно залежною від зовнішнього середовища, але наша сутність – самодостатня, самозумовлена та самодетермінована. Тільки людині властиво опиратися на ідеальні поняття, що дає можливість змінювати зовнішнє середовище. Вона може стати повним господарем як зовнішнього довкілля, так і власної внутрішньої реальності.

Щастя як системоорганізуюча категорія, здатна впливати на інші духовні поняття, тому від її здорового наповнення залежить як наше персональне здоров'я, наше щоденне психічне здоров'я, так і здоров'я великого соціально-економічного організму, що творить ноосферу та зберігає біосферу.

ДЗЮБКО Людмила

*Кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України (Київ, Україна)*

ТЕРЕЩЕНКО Людмила

*Кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України (Київ, Україна)*

РАДІСТЬ І ЩАСТЯ ЯК МЕТОД І МЕТА РОДИННОГО ВИХОВАННЯ

Щастя - одна з основних людських цінностей. Прагнення до щастя закладено в кожній людині і становить невід'ємну частину її природи. Питання досягнення щастя як мети людського життя, як найвищого блага, можливого й досяжного стану людського буття, завжди привертало увагу не тільки мислителів, філософів, фізіологів, соціологів, педагогів, психологів, а всіх пересічних людей. Потреба у радості і щасті є одною з бажаних і сутнісних для людини: «Людина народжена для щастя як птах для польоту» (А.П.Чехов). Важливість щастя для людини визнали навіть на міжнародному рівні, адже є міжнародний індекс щастя, який підраховують для кожної країни. Головне завдання індексу відобразити «реальний» добробут Нації. Синонімами щастя вважають радість, удачу, задоволення тощо. В літературі описаний відомий експеримент, коли мишу навчили натискати на педаль, що активізувала в мозку зону задоволення, ця миша померла, бо не їла, не пила, нічим не займалась, а тільки тисла до останньої миті свого життя на «педаль задоволення, радості і щастя». Отже, відчуття задоволення, починаючи з фізіологічного рівня, є сильним мотивом будь-якої

діяльності (навіть шкідливої). Дослід проводили на миші, тому не можна однозначно переносити його результати на людину, але давайте згадаємо пияк, наркоманів... У свідомості багатьох людей задоволення ототожнюється із радістю і щастям. Чи різняться поняття задоволення, радості і щастя? До чого саме ми прагнемо?

У словнику Вл.Даля ми не знайшли слова задоволення, натомість «Удовольняють» в розумінні «доставляти потреби життя; виконувати чийсь (тут і далі курсив наш) бажання, вимоги, робити задоволеним». Тобто, задоволення розглядається як щось зовнішнє від діяльності людини. У Вікіпедії задоволення пояснюється як контрольовані певною ділянкою головного мозку тактильні відчуття, що створюють позитивний емоційний фон, як позитивно забарвлена емоція, що супроводжує вдоволення однієї або кількох потреб.

Щастя – найбільш широке поняття, яке включає в себе і радість і задоволення. Це стан внутрішньої вдоволеності своїм життям, відчуття повноти й осмисленості життя. Вл.Даль підкреслював такі сутнісні характеристики щастя як приємна доленостність, благополуччя, бажане життя, благоденствие (тобто мати благо і робити благо іншим), тривалість, протяжність у часі цього позитивного почуття (стану), внутрішнє переживання («Щастя в нас, а не ззовні»). Радість – це душевне почуття веселощів, насолоди, втіхи, внутрішнє почуття задоволення, приємного. Щоб краще зрозуміти сутність слова, дослідник аналізував однокорінні, близькі за звучанням і значенням слова: «Радувати – бути причиною радості. Радущие (щирість) – доброзичливість, прихильність, душевна готовність служити іншим, старанно піклуватися, дбати про них, робити добро, радіти добру іншого».

На перший погляд дивно, що радість поєднується з роботою, турботою, старанністю і т.д., оскільки все перераховане потребує певних (якщо не сказати чималих) зусиль, обмежень, вольових проявів, уміння і бажання бачити потребу іншої людини. Адже нашому сучаснику засоби масової інформації нав'язують зовсім інше бачення радості і щастя: у побуті – байдужість, лінощі, всюдозволеність, різноманітні пасивні розваги (коли розважає хтось, а ти тільки споживаєш), всюдозволеність; в сімейному житті – «велике кохання», в якому важливі тільки власні інтереси, споживацьке ставлення до свого чоловіка (дружини); і взагалі все має бути легко і красиво. І таке бачення радості стало сприйматися як нормальне. Сутність поняття спотворилось. Цінність радості в житті людини дуже велика, а викривлення поняття призводить до того, що починають шукати чогось іншого. Цікаво, що В.Даль простежив зв'язок слів радість і радуниця (день поминання померлих батьків). Отже, навіть етимологія слова говорить, що перші уроки радості дитина пізнає в родині, від батьків. І потім ця радість через осмислення свого роду, який тримає дитя (а потім вже дорослу людину) на світі, захищає його від негараздів. Піклування батьків про неї, а потім вже її власне піклування про інших проходить через все життя людини, поєднуючи її назавжди з батьками, дітьми, з усіма близькими людьми.

Цей дещо філологічний екскурс у сутність понять дозволяє зробити психолого-педагогічний висновок, що людину можна виховати так, щоб вона була спроможна відчувати радість і щастя. При цьому мають бути дотримані необхідні зовнішні умови для розвитку внутрішніх складових щастя і радості.

Радість для дитини є природним нормальним емоційним фоном, який дає ресурс для її розвитку. Радісний емоційний фон є показником душевного, психіч-

ного здоров'я дитини. Якщо дитина не відчуває радості, то не тільки для розвитку, а навіть для функціонування вимушена витратити багато енергії. Саме тому «Задача школи і родини – дати кожній дитині щастя» (В. Сухомлинський). І перш за все – родини. В народі говорять: «Посієш вчинок — пожнеш звичку, посієш звичку — пожнеш характер, посієш характер — пожнеш долю». Звичка помічати і робити у повсякденному житті гарне, хороше і радіти цьому закладається в сім'ї. Ця звичка формує звичний радісний настрій, позитивний погляд на те, що відбувається зараз і очікування сприятливого майбутнього, звичний образ думок – словом характер. А такий характер сприяє щасливій долі. Як батьки можуть сприяти тому, щоб їх дитина жила в радості? Щастя відноситься до категорії моральної свідомості особистості, отже матеріальна сторона тут не завжди головна, адже радість і щастя суб'єктивні. («Людина така, яке її уявлення про щастя», зазначав В.О.Сухомлинський). Тому найголовніше, що можуть зробити батьки для власної дитини – самі бути щасливими. Як відомо, діти наслідують, копіюють поведінку, реакції, світовідчуття своїх батьків. Нещаслива мати не може дати дитині те, чого в неї немає – радості. Щастя – це позитивний стан задоволеності від себе, інших, життя, це радість буття, наближення до ідеалу. Щастя нерозривно пов'язане з почуттями та емоціями, які надають йому інтенсивного позитивного забарвлення. Так само і радість – одна з базальних емоцій, психічний стан підвищеної, позитивно забарвленої емоційної піднесеності, великим збудник нервово-психічної сили людини, мотивація до дії. Виходячи з цього, батьки мають не тільки відчувати, а й демонструвати свій позитивний стан; вміти і вчити дітей планувати майбутню радість; докладати зусиль до власного розвитку, реалізації. І це має бути у досвіді дитини, тобто вона має в цьому вправлятися.

На жаль, діти швидше опановують негативними емоціями і станами ніж позитивними. Чому це відбувається? Щасливій людині важко сподіватися на допомогу в той час як нещасна викликає жалість і отримує те, що хотіла. В такій педагогічній ситуації діти розуміють, що бути щасливим не вигідно і швидко опановують негативними переживаннями. Тому вихователю (батькам) треба підкріплювати позитивні переживання і максимально функціонально (без емоцій, по суті) реагувати на негативні.

Хочемо зупинитися на розповсюдженій практиці швидкого вдоволення батьками дитячих потреб. Наші спостереження свідчать, що сучасні батьки намагаються дати дитині те, що вона хоче швидко і безумовно, без жодного зусилля з боку дитини. Якщо таке задоволення потреб дитини практикується систематично, це закладає неадекватні домагання, споживацьке ставлення до життя та інших, а в подальшому призведе до розчарування і негативних переживань. Адже в реальному житті треба час і зусилля для задоволення потреб, тому очікування дітей не співпадатимуть з реальністю, і це викликатиме в них смуток, пригнічення, роздратування. Натомість можливість самому докласти зусиль і отримати результат віддячить почуттям впевненості і значущості. Батькам треба знати і донести до дітей словом і дією, що почуття радості може породжуватись певним видом діяльності – радість пізнання, радість праці, радість творчості, радість спілкування.

Хочемо звернути увагу на те, що батькам треба не тільки навчити як бути радісним і щасливим, а й як не бути сумним, зневіреним, виснаженим. Для цього

треба вміти гальмувати власні негативні емоції, думки і стани. Не відмахуватись від негативу, який є у житті, а спробувати максимально «відключити» емоції під час аналізу складної ситуації, зробити з неї раціональні висновки і більше не згадувати, не «жувати». Таку стратегію роботи з негативом можна показати на власному прикладі, можна пройти цим шляхом разом з дитиною, демонструючи алгоритм дії під час вирішення конкретної ситуації, на практиці навчаючи її це робити, можна надати їй цю інформацію у формі знань (якщо за віком дитина здатна це зрозуміти).

За визначенням характеристиками щастя є повнота і насиченість життя. «Мета в житті є серцевиною людської гідності і людського щастя» – стверджував К. Ушинський. Батьки здатні виховати дитину так, щоб вона ставила перед собою гідну мету, діяла, отримувала результати власних зусиль, отримувала від цього насолоду. Радість виникає як від усвідомлення досягнутого, так і від відчуття реальної перспективи, яка приводить до досягнення поставленої мети, а будь-яка досягнута мета окрилює дитину, вселяє в неї віру у свої сили і здібності. Очікування радості для дитини – це джерело руху вперед, велика спонукальна і виховна сила, що розкриває всі внутрішні потенції дитини. Через відчуття радісних перспектив відбувається рух і розвиток особистості. Таку перспективу спочатку треба намічати батькам, потім робити це разом з дітьми, а згодом діти стануть здатні це робити самостійно.

«Труд – батько щастя» – був впевнений Бенджамін Франклін. Якщо діяльність безпосередньо або опосередковано викликає радість (в процесі діяльності, за її результатом, радість подолання труднощів, виконаного обов'язку, допомоги ближньому і т.п.), то цією діяльністю діти бажають опанувати, її виконують старанно, бажають досягти в ній успіхів, вдосконалити. Отже, радість – це найкращий метод виховання, це мета бажаної якості людського життя. Щаслива радісна людина задоволена своїм життям.

Література

1. Психологічний словник / За ред. В.І.Войтка – Київ, «Вища школа», 1982. – С.154
2. Толковый словарь В. Даля. Современное написание слов. Републикация выполнена на основе II издания (1880—1882 гг.). URL: <http://www.agape-biblia.org/books/Book05/index.htm>

ДОБКО Тарас

Ph.D., доцент кафедри філософії

Український католицький університет (Львів, Україна)

ЩАСТЯ І РЕАЛЬНІСТЬ

Що вважати визначальним для щастя людини?

Щастя – це об'єктивний факт людського життя, коли людині вдається успішно і второпно поєднати реалізацію її морального потенціалу з володінням нею достатньою кількістю зовнішніх благ? Чи радше вирішальним для щастя є її ставлення до тих благ, якими вона володіє, хай навіть їх мізерна кількість? Чи можна

бути щасливим, не відчуваючи себе щасливим? І, навпаки, чи можна назвати когось щасливим тільки тому, що він чи вона вважає себе щасливим?

Ця проблема стара як світ.

Услід за Аристотелем, сформувалася ціла філософська традиція, на думку якої щастя в жодному разі не може бути суто психологічною категорією. Під щастям тут розуміють найвищу форму людського життя, найдосконаліше благо, яке для людини є найбільш бажаним зі всіх можливих і внаслідок володіння яким вона вже більше нічого не потребуватиме. Розбіжності виникають, коли намагаються визначити зміст цього найвищого блага, критерії способу життя, яке веде до найбільшого процвітання людської істоти. Це розуміння щастя не є лише наслідком філософської абстракції. Воно напрошується нашим вживанням мови, коли, скажімо, говоримо про «щасливе життя».

Разом з тлумаченням щастя як найповнішої реалізації закладеного в людській природі потенціалу, філософи намагалися визначити роль моральних цінностей та чеснот у найбільш вартісному й найдостойнішому способі життя. Так стоїки вважали, що праведна людина буде щасливою у цьому сенсі навіть розіп'ятою на дибі. Аристотель шукав за більш інклюзивним поняттям щастя. На його думку, сповнення людської природи відбувається не лише завдяки інтелектуальній діяльності та чеснотливій поведінці (союз філософії і політики), а й внаслідок володіння іншими – більш «мирськими» – благами. Такими є здоров'я, матеріальний достаток, друзі тощо. Без них ні філософія, ні успішне життя в полісі не будуть можливими.

Психологічні виміри сповнення людської природи також перебувають в центрі уваги етичної рефлексії. Загальний емоційний стан людини належить до переліку благ, конститутивних для її щастя. Не найважливіших, але бажаних. Праведний мудрець стоїків перебуває у стані внутрішнього миру і спокою (*атараксія*). За Аристотелем, більш досконалим є той, хто чинить справедливість з радістю, ніж той, хто робить те саме з холодним серцем.

Під впливом все більшого і глибшого розвитку уявлень про автономію людини, її статус як особи (кожна людина є «єдиною у своєму роді»), її унікальну самість, цінність автентичного способу людського існування, сучасна практична філософія поступово перейшла до опису найдостойнішого і найбажанішого способу життя як автентичного «само-сповнення». Поступово щастя все більше стає передусім психологічною категорією, що окреслює позитивний емоційний стан людини (*θύμος*). Щасливою є людина, яка веде емотивно сповнюючий спосіб життя. Щастя є станом психічного процвітання людської особи. Відтак, в якомусь сенсі, можна говорити про щастя як ключовий елемент і головний показник психічного здоров'я людської істоти. Таке уявлення про щастя теж не є філософською примхою. Воно напрошується слововжитком, коли, наприклад, бажаємо комусь здоров'я і щастя, чи коли звертаємо увагу, що хтось виглядає сьогодні щасливим, як ніколи.

Щастя як позитивний загальний афективний стан людини є, як на мене, одним з головних елементів і показників її психічного здоров'я. Водночас щастя у психологічному значенні не є лише бонусом у щасливому житті людини, не є лише певним екстра, без якого в принципі можна було б обійтися у найбільш бажаній формі людського життя. *Щасливе життя може вести тільки щаслива людина.*

В наш час щастя як предмет критичної рефлексії вже не є монополією філософів. Все більше до теми щастя звертаються емпіричні науки – психологія, соціологія і навіть економіка. Зокрема, намагаючись встановлювати кореляції між щастям людей, їхнім соціальним чи професійним статусом, рівнем заробітку, освітніми досягненнями, ставленням до релігії чи ступенем реалізації особистих прав і свобод. Як наслідок, концептуальне позиціонування щастя між двома полюсами «стану справ» і «стану самопочуття» отримує нові формулювання.

Скажімо, у психології постав окремий напрям – «психологія суб'єктивного благополуччя», який відмовився від панівного підходу класичної психології, де головним дослідницьким зацікавленням є різні форми дисфункціональності людської психіки. Новий напрямок, заснований американським вченим Едом Дінером та його учнями, поставив собі за мету з'ясувати взаємозв'язок різних факторів і обставин людського життя з його переживанням і оцінкою як такого, що може вважатися благополучним. Не заглиблюючись в деталі психологічної теорії щастя як суб'єктивного благополуччя, скористаємося одним з висновків цих досліджень, де стверджують, що «більшість людей є щасливими». Такі відважні твердження змушують нас знову і знову замислюватися над тим, що таке щастя, а також якими критеріями треба керуватися для віддання переваги одній дефініції над іншою. Скажімо, емпіричні дослідники, які готові підписатися під позицією про щастя більшості людей, на захист свого оптимізму наводять соціологічні дані, за якими більшість людей повідомляють про досить високий рівень задоволення своїм власним життям, а також про перевагу позитивного самопочуття над негативним. Такі уявлення дослідників про людське щастя ґрунтуються на двох теоріях – «теорії щастя як загального вдовolenня життям» і «гедоністичній теорії щастя».

З іншого боку, квазіаристотелівська концептуалізація щастя все частіше використовується соціологами та економістами для оцінки та порівняння рівня суспільного розвитку країн. З 2012 року під егідою ООН проводять соціологічне опитування “World Happiness Report” (<http://worldhappiness.report/>). Під щастям тут розуміють якість життя. Відповідно до цього щорічного дослідження, де, до речі, Україна займає тільки 138 місце, до 6 основних категорій, які найбільше впливають на різницю в даних, поряд з показниками матеріального добробуту, також належать рівні соціальної підтримки і довіри. Зі свого боку, Організація економічного співробітництва і розвитку вже два роки публікує «Індекс кращого життя» (www.oecdbetterlifeindex.org/), де якість життя описують за допомогою 11 категорій. В кожному разі, бачимо, як прогрес у суспільному розвитку країн намагаються вимірювати вже не виключно рівнем ВВП, а й апеляцією до якості життя загалом.

Принциповим моментом цієї тривалої дискусії є питання зв'язку досвіду щастя з реальністю. Адже нерідко апеляція до щастя використовується як стоп-кран для продовження дискусії. Бо про щастя, мовляв, як і про людські смаки, не сперечаються. Під усе більшим впливом гедоністичної теорії, яка вбачає у щасті суто позитивне самопочуття, залежне від заспокоєння всіх можливих людських потреб чи уникнення їх фрустрації, панівним став погляд, що досвід щастя більше говорить нам про саму людину та її індивідуальне самопочуття, ніж про дійсність, у взаємодії з якою вона перебуває. Досвід щастя немов замикає особу в її іманентності і не дозволяє проявитися їй у найглибших аспектах її особового

ества. Такої думки ревно дотримувався Кант, чия позиція на століття визначила головну лінію в інтерпретації щастя як суб'єктивного стану людської психіки без жодного істотного відношення до правди речей.

«Краще бути невдоволеним Сократом, ніж вдоволеним дурнем»

На нашу думку, сепарація досвіду щастя від розумного зв'язку людської особи з реальністю не витримує критики. Про це свідчить феноменологічний опис різних елементів людського досвіду. Розглянемо деякі з них.

1974 року американський політичний філософ Роберт Нозік запропонував уявний експеримент, яким випередив сюжет фільму «Матриця»: «Припустімо, що є машина переживань, яка дасть вам змогу пережити будь-яке відчуття, будь-який досвід, який ви тільки забажаєте. Супер-пупер-нейропсихологи можуть стимулювати ваш мозок так, що будете думати і відчувати, ніби ви пишете великий роман, або подружилися з кимось, або читаєте цікаву книжку. Весь час будете плавати в резервуарі з прикріпленими до вашого мозку електродами. Чи повинні ви під'єднатися до цієї машини на все життя, наперед програмуючи свої життєві переживання? [...] Звичайно, поки ви в резервуарі, то не знаєте, що ви там є; будете думати, що це відбувається насправді. [...] Чи під'єднаєтеся ви?» [4, 1974; р.3].

Розумовий експеримент Нозіка – чи фільм «Матриця» – вказує на одну важливу річ. Щастя – це не тільки і не стільки психічний стан задоволення чи приємності. Людина не прагне такого щастя за всяку ціну, а тим більше, за ціну відмови від *реальності*. *Нас, людей, цікавить дійсність і контакт з нею, хай яким вимогливим він може виявитися.*

Про це свідчить той факт, що люди прагнуть не просто бути щасливими, а бути щасливими від чогось. Так Йозеф Піпер вказує на те, що «прагнення щастя є не що інше, як бажання мати причину і привід для радості» [5, 1973; р.17]. Віктор Франкл дотримується такої ж думки, стверджуючи, що люди зацікавленні скоріш у підставах бути щасливими, ніж в самому щасті [2, 1962; р.46]. Він наводить виразний приклад для ілюстрації своєї думки. Якщо б чоловікові, котрий оплакує смерть дружини, порадили прийняти пігулку, яка приглушить відчай і зробить його «щасливим», скоріш за все він би одразу відкинув таку пропозицію і розцінював би її як непристойне глузування. Він усвідомлює, що насправді важливим у цій ситуації є не його внутрішній стан, а його причина, тобто об'єктивна реальність.

Схожу думку висловлює Вольтер у своїй «Історії про доброго браміна». Мудрий брамін чується нещасним внаслідок усвідомлення обмеженості його знання, але при цьому не хоче бути на місці своєї недалекої, але щасливої сусідки. Схоже на те, що підставою для цього є усвідомлення браміном, що справжнє значення має не щастя саме по собі, а його передумови, тобто стан об'єктивної реальності.

Роберт Шпеман яскраво показує, як об'єктивне відношення до реальності слугує за умову щастя і щасливого життя. Що більше, навіть найрадикальніший і найбільш послідовний гедонізм не може обійтися без цього. Скажімо, навіть радикальний гедоніст має погодитися, що проблему пошуку умов «приємного життя» не вирішити належним чином за посередництвом лише констатації факту задоволення, отриманого від відповіді на це питання, тобто зі суто гедоністичної перспективи. Ця відповідь є вартісною, якщо вона правдива, тобто відповідає об'єктивній дійсності. «Бо саме істинна, а не приємна відповідь на питання може

запевнити нас, що ми на доброму шляху до найбільш приємного життя» [7, 2000; р.34]. Інакше, гедонізм навряд чи надавався би як спосіб життя, якого вартувало би дотримуватися. Таким чином, навіть найуспішніший гедоніст не може повністю позбутися об'єктивного відношення до світу, зводячи його в кожному випадку до простого засобу для свого задоволення. Так чи інакше, він мусить коли-небудь поглянути на світ, як він існує насправді, тобто сам по собі, навіть якщо тут істина цікавить його як тільки засіб для більшого задоволення.

Про те, що щастя годі звести до простого психологічного задоволення і відчуття задоволеності без жодного стосунку до справжнього значення «речей у собі», також опосередковано свідчить спостереження, що наша розмова про щастя завжди включає складні міркування про різні фактори, що виходять за рамки простого повідомлення про стан нашого самопочуття. Ми говоримо про те, як прийшли до щастя. Ми намагаємося передбачити перспективи та умови його збереження. Ми інформуємо інших про його вплив на наше життя. В наших дискусіях щастя ніколи не є повністю відірваним від будь-яких обставин та подій у світі. Зайве говорити, що таким чином ми теж намагаємося виправдати щастя, яке відчуваємо, виходячи при цьому за межі психологічного стану як такого. *Повідомлення про те, що хтось щасливий, є контекстуальним.* Діл В. Гадсон звертає увагу, що плекання психологічного задоволення відволікає нашу увагу від основних життєвих благ і реальності загалом. Людина у такому разі вдається до оманливого самонавіювання шляхом створення «димової завіси для досягнення деструктивних цілей» (алкоголь, наркотики, т.д) [3, 1996; р.74].

Відокремлення щастя і реальності є наслідком нерозуміння гедоністами світового життя. Вони розглядають його як сукупність неінтенційних станів. Погляд Фрейда на реальність, в основі якого лежить так звана опозиція між принципом задоволення і принципом реальності, ґрунтується саме на цих підставах. Зрештою, реальність трактується ним як ворожа до щастя людської особи, адже вона накладає негативні обмеження на її безпредметне і безконечне прагнення задоволення. «Тут під реальністю не розуміють ту єдину річ, де потреби і прагнення раціональної істоти можуть бути задоволені. Її розуміють як межі, з якими нам доводиться миритися, щодо можливості отримання нами задоволення. Можна сказати, що людина є кульгавим гедоністом чи нарцисом. Людська культура є наслідком цієї кульгавості, а тому ворожа до щастя» [7, 2000; р.45]. Як бачимо, чимало залежить від того, якої концепції реальності дотримується людина.

Людське життя розкривається у відповідь на зустріч людини з дійсністю. Можна навіть простежити етапи його розвитку, за своїм характером схожі з процесом пробудження людини до типово людських форм свідомості. На зорі нашого дитинства наш перший контакт з буттям – це зустріч зі світом як самостійною реальністю. Ми починаємо розуміти, що реальність – це не світ мрій, де все має бути так, як ми того хочемо. Ми усвідомлюємо, що людське життя – це в першу чергу не процес пристосування речей до наших потреб, і що речі – це не просто інструменти, які слугують нашому самозбереженню і життєвому самоствердженню. Людське життя розкривається як діалог людини зі світом, як відповідь на реальність, що пробуджує нас від екзистенційного сну і змушує зайняти відповідальну позицію у відношенні до цього світу. Звісно тут слід визнати ви-

рішальну роль батьків. Це їх обов'язок зробити все можливе, щоб перша зустріч їхньої дитини із зовнішнім світом була дружньою. Найважливіше, щоб в цьому першому дотику зі світом дитина сприймала його як можливість, а не загрозу. Завдяки батьківській любові дитина може отримати невичерпний запас довіри до реальності загалом і до людей зокрема, а це може захистити її в майбутньому від настирливої спокуси і випробовування цинізмом.

Дуже важливою є зустріч людини зі світом цінностей, коли реальність виражає себе не як нейтральна, незалежна даність, а як простір добра і краси. Без відкриття світу як космосу цінностей людська особа опиняється в зоні ризику сприймати своє життя як вимушене і меркантильне підпорядкування до чогось, що від неї не залежить і саме внаслідок цієї незалежності накладає свої рамки на людину та її свободу. Щоб сприймати реальність як шанс, можливість чи пригоду, ми маємо вступити в діалог з добром і, таким чином, розпочати наше моральне життя.

У досвіді щастя людина не відокремлює себе від об'єктивної реальності, не закривається у своїй іманентності. Радше, вона при цьому демонструє її зв'язок зі світом, її відкритість до трансцендентності. Щастя є дуже важливим етапом у спілкуванні людини з трансцендентною реальністю.

Досвід нудьги

Можна впевнитися у наявності істотного стосунку щастя до об'єктивності з феноменологічного опису досвіду нудьги. Давайте «розшифруємо» її основні послання стосовно унаочнення зв'язку щастя з реальністю.

Досвід нудьги є дуже характерним антагоністом до досвіду щастя. Елізабет Гудстайн називає нудьгу «переживанням без властивостей». Під його впливом людина відчуває внутрішню порожнечу, яку навіть весь світ не може заповнити. Він постає як неспроможний запропонувати що-небудь гідне уваги людини, як недостатній для визначення її свідомості, як позбавлений важливого змісту, здатного претендувати на пробудження її зацікавлення і практичної дії.

Для опису «порожнечі» нудьги і характерного для її досвіду страждання варто скористатися цікавим розрізненням між актами і функціями свідомості, зробленим Максом Шелером. На його думку, роль і значення свідомих функцій, на зразок нюхання, слухання, логічних умовиводів та інше, вичерпується у їх інтенційній здатності відносити людину до їхніх об'єктів [6, 1954]. Людська особа не є дана собі у необ'єктний спосіб під час виконання функцій, на відміну від того, як вона здатна досвідчувати себе у здійсненні інтенційних актів, таких як любов, радість, вдячність тощо. Іншими словами, у виконанні функцій свідомість немов залишається прозорою, «ніякою».

За словами Дам'яна Федорики: «Чим більше занурюєшся, наприклад, в переживання слухання, тим менше “відчуваєш” себе і усвідомлюєш те, “ким” і “чим” є. Чим більш поглинутий функціями, тим більш втрачаєш і забуваєш себе. Скидається на те, що в таких переживаннях все змістовне перебуває на “об'єктному боці”, тоді як на боці суб'єкта залишається лише “чиста” і невизначена свідомість. ... На думку Макса Шелера, ці фізичні функції не мають жодного конститутивного значення для свідомого буття... З іншого боку, все, що є типовим для актів, є конститутивним для свідомості. ...у випадку функцій свідоме буття і його свідомість не набувають жодних “прикмет”: свідомість функціонує, але залиша-

ється “чистою”. У випадку інтенційних актів, свідоме буття і його свідомість набувають певних ознак» [1, 2000].

Анонімність і «ніякість» свідомості, притаманна досвіду нудьги, не є наслідком розчинення самості людської істоти у функціональній і формальній інтенційності її стосунку до світу. Воно походить з утрати світом «притягальної сили» внаслідок уречевлення дійсності, перетворення суцільних в сиривець, деградації щоденних корисних речей через їх інструменталізацію. З утратою вміння і бажання цінувати суцільне, з усе більшим наголошенням на «одноразовому» характері речей людина все більше відчужується від дійсності, розриває з нею змістовні зв'язки. Наслідком нігілістичного відношення людини до світу стає нудьга, яка виявляє атрофію здатності людини «захоплюватися» суцільним заради нього самого.

Людина різниться від тварини тим, що володіє пробудженою свідомістю. Цей «пробуджений» стан свідомості проявляється у самосвідомості людини, завдяки чому вона спроможна вступати у діалог з об'єктивним світом. Нудьга засвідчує кризу цього діалогу. Дійсність вже більше не дана людині як партнер, здатний збагачувати її внутрішній світ, поглиблювати її самоприсутність і самовладання. Під дією нудьги людина немовби занурюється у летаргичний сон. Суцільне для неї стають тільки «феноменами», більше не претендують на об'єктивне значення і не апелюють до її свідомості. Як твердить Федорика, «на зразок тієї особи, яку ніколи не “кличуть” на ім'я, така людина переживатиме себе як щось анонімне, “без роду і племені” у цьому світі, як ... невиразний центр, позбавлений будь-яких якостей. Порівняно з внутрішнім світлом і ясністю свідомості особи, що перебуває в діалозі з дійсністю, власне “я” “сплячої” людини є лише неясно дане її свідомості, більше відсутнє, ніж присутнє для самого себе» [1, 2000].

Оте переживання «наближення до нуля» свого власного «я» внаслідок розриву діалогу з дійсністю, є характерною прикметою нудьги як «досвіду без власливостей». Людина, яка щаслива, яка «чується вдома» у світі, не знає досвіду глибинної нудьги.

Справжнє щастя має за передумову зустріч людини з реальністю і добром, завдяки чому людина розцвітає у її людських здатностях, стає кращою людиною. Таке щастя можна досягнути тільки за умови відмови від перетворення його на безпосередню ціль і від підпорядкування реальності як засобу досягнення цієї цілі. Щасливими можуть бути тільки ті, чий ум зосереджений на чомусь іншому, ніж їх власне щастя: на щасті інших, покращанні людства, мистецькій діяльності, створенні цікавого бізнесу чи дослідженні, якого прагнеш як самоцілі, а не як засобу. Націлюючись на щось інше, на реальний світ, людина немовби знаходить щастя «між іншим». Іншими словами, для досвіду щастя характерна «свідомість поцінування», а не «володіння». Щаслива людина займається не експлуатацією світу, а цінує добро і потверджує його.

Література

1. Дам'ян Федорика, *Інтенційність та самосвідомість // Досвід людської особи: нариси з філософської антропології*. – Львів: Свічадо, 2000.
2. Viktor E. Frankl, *Man's Search for Meaning: An Introduction to Logotherapy*, trans. by Ilse Lash. – New York: A Touchstone Book, 1962.

3. Deal W. Hudson, *Happiness and the Limits of Satisfaction*. – Lanham: Rowman & Littlefield, 1996.
4. Robert Nozick, *Anarchy, State and Utopia*. 1974.
5. Josef Pieper, *In Tune with the World: A Theory of Festivity*, trans. by Richard and Clara Winston. – Chicago: Franciscan Herald Press, 1973.
6. Max Scheler, *Vom Umsturz der Werte // Gesammelte Werke*, 3 Band, hrsg. von Maria Scheler. – Bern: Franke, 1954.
7. Robert Spaemann, *Happiness and Benevolence*, trans. by Jeremiah Alberg, S.J. – Notre Dame, London: University of Notre Dame Press, 2000.

ЄЩЕНКО Тетяна

*кандидат філологічних наук, доцент, член НТШ,
завідувач кафедри українознавства, Львівський національний
медичний університет імені Данила Галицького (м. Львів, Україна)*

АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ ВИЯВ АДРЕСАНТА КРИЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПТУ «ЩАСТЯ»

Постановка проблеми. Специфіка способу аксіологічного мислення адресантів поетичної комунікації постає крізь призму споконвічних понять («душа», «щастя», «сумління», «віра», «воля», «правда», «пам'ять», «мрія», «доля» тощо). Кожна з цих категорій має систему первинних і вторинних значень, характеризується широкими асоціативними зв'язками, здатністю виконувати когнітивні функції метафоризації, символізації, персоналізації, посиленими можливостями включатися в різноманітні контексти, утворювати стійкі звороти. Концепт як лінгвально-ментальний феномен здатний виявляти особливості мовомислення поетів, їхні поведінкові стереотипи як представників певного етносу, певного мовно-літературного покоління, вербально виявляти картину світу, передусім її індивідуальну й етнокультурну площину, демонструвати, як мовно-етнічний досвід переосмислюється на рівні свідомості окремого індивіда. Поняття «концепт» розуміємо як дискретну одиницю колективної свідомості лінгвоспільноти, яка зберігається в національній пам'яті мовців у вербально позначеному вигляді. Як відомо, когнітивне осмислення дійсності відбувається через дію та емоцію. Людська свідомість оцінює об'єкти, явища, процеси в різних аспектах і за різними параметрами - прагматичними, естетичними, моральними і релігійними. Стратегії оцінювання навколишнього світу є надзвичайно різноманітними. Особливістю поетично-образної (метафоричної) репрезентації світу є те, що одиниці цього рівня здатні утілювати діяльнісний образ світу в знаках-символах, покликаючи до національних сцен та сценаріїв, до культурної діяльності етносу як сукупності дій чи процедур, створюючи світ прототипних (стереотипних) ситуацій. Художні образи є не тільки генераторами нових семантичних конотацій, образно-поетичних смислів, змінюючи цим повсякденну мову і способи нашого сприймання, пізнання світу, а функціонують як механізми передання і перетворення знань; існують як посередники між розумом конкретного індивіда і культурою, розви-

ток і внутрішні зміни якої можна дослідити за допомогою лексико-семантичної репрезентації слів-концептів. Останні постають конденсаторами мовно-культурної пам'яті і фіксуються концептосферою національної мови. Вони становлять когнітивно-семантичний континуум, цілісний мовно-образний націєпростір, що утілює неповторність світобачення, аксіологічні норми світосприймання, своєрідність концептуальної організації світу, спосіб життя українців, власне їх філософію, етнокультурний колорит, традиції та специфіку здобуття гносеологічного досвіду. Адже кожна культура володіє іманентними і ціннісними їй вимірами. Цінність є власне антропоморфною категорією, своєрідною культурологічною призмою, що відображує норми сприймання носіями мови (екстра-) інтросвіту і цим самим репрезентує унікальність лінгвоперсони комуніканта. Вузлові слова культури побудовані не за законами «раціо», а за принципами інтуїтивно-емоційного пізнання. Це абстрактні слова-концепти, які не мають денотативної реалізованості і за якими постають не предмети і явища довкілля, а ідеальна, трансцендентна сфера духовного світу людини, що позбавлена референтного виміру. Мовна семантика аксіологічних одиниць розкриває ті знання, уявлення мовців, які з часом склалися про концепти (щастя усміхається, щастя падає з неба, піймати щастя, віднайти щастя, щастя ллється, щастя настає). Семантичне значення ідіоетнічних лексем визначається закономірностями не мовної системи, а тезаурусним рівнем носіїв мови. Поетично-художні еталони, когнітивно-асоціативні стереотипи і міфологеми народного світорозуміння транслюються у міжпоколінньому відтворенні через художні образи, унаслідок чого вони постають експонентами названих культурних знаків.

Аналіз наукової літератури надав підстав констатувати: концепт ЩАСТЯ був об'єктом вивчення з позицій когнітивного, логічного, культурологічного та семантико-психологічного підходів. Так, фахівці з лінгвокультурології розглядають особливості об'єктивації концепту ЩАСТЯ в ономаціологічному аспекті на матеріалі англійської та української лексики, фразеології й паремії (О. В. Бабакова і М. Є. Нескреба [1], Т. В. Братусь [2]). Різнобічне дослідження лексико-семантичного поля «щастя» у світлі вивчення когнітивної лінгвістики про мовну картину світу здійснює В. Ільєнкова [4]. Етимологічні й структурні аспекти концепту «щастя» описує О. В. Малярчук [5].

Мета розвідки – описати антропоцентричний вияв адресанта поетичного тексту крізь призму концепту ЩАСТЯ залежно від художньо-образного рівня маніфестації.

Тезовий виклад основного матеріалу. Унаслідок проведених спостережень дійшли висновку: напрям варіювання концептів в українській поезії кінця ХХ початку ХХІ століть, в основі яких лежать ідіоетнічні цінності, охоплює концепт ЩАСТЯ (пор.: Душа (індекс частотності - 172 – метафоричні контексти, 5,6%), Доля (137 метафор, 4,4%), Пам'ять (51 метафоричний контекст, 1,7%), Любов (кохання) (29 метафоричних контекстів, 0,9%), Думка (22 метафори, 0,7%), Надія (індекс частотності - 21 метафора, 0,7%), Щастя (20 метафор, 0,7%) та ін.). Аксіологічні концепти є виявами ціннісних і понятійних домінант українських поетів, постають етнокогнітивними й мовно-естетичними нормами національної культури. При цьому емоційний концепт є різновидом культурного концепту і

зберігає всі його ознаки, маючи додаткові емотивні й ціннісні характеристики. В його основі лежить оцінювання як онтологічна властивість людини» [5, с. 133]. Така аксіологічно значуща одиниця становить пріоритетно-концептуальне ядро світобачення мовців досліджуваного часового зрізу – кінець XX – початок XXI століть - і набуває оригінальної інтерпретації та новітнього метафоричного моделювання через авторські образно-художні парадигми. Адресанти поетичного тексту виявляють самотунність, репрезентуючи такі асоціативні зв'язки:

I. Концепт «щастя» - людина. Репрезентація абстрактної лексеми щастя у художньому мовленні містить асоціації антропологічного характеру через контекстуальні семи, що виражають психофізіологічні вияви людської особистості, а саме – ЩАСТЯ → боїться, → торгує, → п'яне, → сиве: «Щастя боялось. / Склом поставали стерні» (Ігор Павлюк); «Благає щастя на колінах: / Ріж! / Своє мовчання хоч гріхом спокутий» (Назар Федорак); «І впокорене щастя, як *стій*, / ще зупиниться на світлофорі. / Ще напишеться двісті листів / про кохання. А сумніви хворі, / наче постаті друзів-невах. / швидко зникнуть при згадці про речі / неспаківані. Борг вже віддав, / кинув широко харківський вечір» (Ігор Бондар-Терещенко); «сиве щастя» (Роман Скиба); «Моя душа душила в глибину, / А п'яне щастя торгувало совістю» (Ігор Павлюк); «Ледве щастя моє ледве дихає, ледве живе. / Повертаючись в дзеркало, двері ховає від мене. / чорні сміху окрушини: в купеля човник пливе, / І маленьке дитя в купіль хлюпає вроду студену» (Маріанна Кіяновська); «Ти каєшся. Ти кличеш, та дарма - / Не та у квітів сонячна розмова. / Убила щастя покритка-зима / І витекла сльозою аж до Львова» (Ліліана Косановська); «Я не знаю, скільки ще судилось / Днів щасливих чи сумних пройти, - / Лиш вони б тобою освятились. / Я живу. Мене провадиш ти...» (Надія Черкес); «Можеш ти усе-усе на світі: / Ощасливиш зиму в теплім літі. / Увінчаєш всі земні стремління / Як найвище Господа творіння» (Надія Черкес); «...Щастя танцює танець весільний - / Наш яблуневий вальс» (Ліліана Косановська). Бачимо, що епіцентром антропометафоричних контекстів у мовно-художньому світі поетів є етноміфологема щастя, у парадигматичну модель якої входять уявлення українців про актуалізований концепт як утілювача психічного світу людини, її духовної свідомості. Останнє визначає життя, здібності й існує дуалістично з тілесними аспектами людського буття.

II. Концепт «щастя» - тварина, птах. Апробованими образами національної міфопоетики, які увійшли до активного тезаурусу носіїв української мови і засвоїлися поетичним поколінням кінця минулого і початку XXI століть, є зоометафори, що обумовлюють існування в українській поезії художньо-образної парадигми «щастя-птах», виявляючи специфіку мовно-культурного середовища: «Губиться з вітром гомін травневий, / Мовкне весняний грім. / Щастя кружляє, лине до неба, / Та не розтане в нім. / Спрухує птахом радісно, звільна, / Наздоганяє час...» (Ліліана Косановська); «Не даруй мені нічого / крім незабудок / живих / шукай-знаходь / притуляй до очей / не зів'януть / сполохаєш щастя блакитне...» (Надія Дичка); «Вона схожа на зайця але не зовсім її зая - / біла заяча лапка / на рукоятці ножа – на щастя, / на *вепра* і на *вужа*» (Олена Степаненко).

III. Концепт «щастя» - рослина: «Між двома нечуваними тишами / Щастя уже пахне полином» (Ігор Павлюк, Магма); «Просто в душі чомусь так, ніби протяг /

Сутінки й тіні. В'яне у роті / Щастя, *стежина, калина, сльоза...*» (Павло Вольвач); «Щастя вогником засвітить, / Ніби папороті цвіт. / Хтось зірве, хтось не помітить / І повз нього піде в світ...» (Надія Красоткіна).

IV. Концепт «щастя» - предмет, категорія часу, явище, стихія, речовина. Уподібнення людських якостей, абстрактних категорій, мисленнєвих і психічних процесів до явищ предметного, речового світу, а також до матеріальних результатів діяльності людини (артефактів) є зворотним вектором розгортання асоціативних планів у сучасній поезії щодо семантико-стилістичного процесу «оживлення» (або одуховнення). Опредмечування ознак полягає у тому, що семема слів-каталізаторів передає сему чи зчеплення сем в семему номінації опредмечуваного поняття, унаслідок чого на поетичній палітрі утворюється нова смислова інновація, пор.: «... Розлите щастя витираю з долу» (Оляна Рута); «Захлюпає щастя солодкими спазмами...» (Павло Вольвач); «- Якого кольору щастя? / Можливо побачити вдасться? / - Це ж колір веселого літа, / І ніжно-духмяного жита, / Яскравого неба в блакиті, / І квітів, росою, що вмиті...» (Лана Майська); «Зрадливий лебедю, покинь, / Покинь це плесо – плесо щастя. / *прилебединь, прилебединь, / Згаси журу мою й нещастя*» (Ліліана Косановська); «Вона ж - чекала радості причастя, / Без зайвих жестів, фальшу зайвих слів, / Для тебе буйно вибухала щастям, / *А ти його й пізнати не зумів*» (Надія Черкес).

Цікаво помітити, що вимір людського життя та його окремих виявів (початок і кінець) у сучасній українській поезії повністю відбиває мовні стереотипи українців, пор.: «- *чи буває пристрасть* зі щасливим кінцем? - / *спитала я одного разу у продавця морозива*» (Ольга Вербицька); «Кохання веселою бути не може / я щастя мав життя було байдужим / котиться краплина з підвіконня / плаче похована весна між шибками мого вікна / там ти збираєш проліски моїх і своїх бажань / там я байдужий до всього окрім тебе / там наша казка з щасливим початком / там все / тут нічого» (Микола Туз).

В сучасній українській поезії подекуди щастя змальовується як емоційний стан (емоція), за якого людина відчуває внутрішню задоволеність / незадоволеність умовами свого існування, повноту й осмисленість життя і здійснення свого призначення; усвідомлення позитивності / негативності контексту власного існування, пор.: «Є в крота очі, / але він не бачить. / Є в мене щастя, / *Але собаче. / Щастя собаче / Зле і жорстоке: / Прокушене горло, / Порвані боки*» (Юрко Позаяк); «Прости мені, / моя далека сестро, / Що я щаслива, - / винна без вини, - / А ти в світах / стрічаєш ранки-весни, / Відмірявши / простори чужини» (Надія Черкес). Слово «щастя» може тлумачитися як сприйняття суб'єктом об'єктивної реальності, як його участь у сприйнятті довкілля, де суб'єкт є творцем свого буття. Звідси, виникає концепт участі суб'єкта у цьому процесі, спроможність його до переживання, сприйняття обставин об'єктивного світу. При цьому суб'єкт бере безпосередню участь у витворенні (пошуці, здобутті) щастя, яке тісно пов'язане з долею, з Божественною сутністю Буття, пор.: «Напитав я долю, **щастя** віднайшов, / Схожа на тополню вимрія-любов. / А вода нуртує, а вода дзюрчить, / Може, нам віщує лебедину мить» (Ліліана Косановська); «- А щастя..., *яке воно саме?* / Скажи, де заховане є? / І чи віднайде ще мене? / - Воно ж у погляді очей коханих, / В ласках рук таких жаданих. / В ніжно-пристрасних цілунках, / Щедрих долі подарунках...» (Лана Майська); «- Літо – без

осені, / Радість – без суму. / Хто тебе, щастя, людям придумав? / Сонцем ціловане, в білому світі. / Спершу ти наміри мало нехитрі: / Там, де квітуче кінчалося літо, / Ти намагалося землю нагріти. / В час, коли мрія лишала людину, / Ти нахиляла обрії сині. / Світ все багатшав. Роки минали. / Люди для себе щастя шукали. / З доброго дива, з власної волі / Стало залежним щастя від долі» (Ганна Чубач); «Скільки є людей повсюди, / Стільки в світі й щастя є. / Ніби ж всі подібні люди, / Щастя в кожного своє...» (Надія Красоткіна). Традиційно складається і відповідна система передумов, що саме потрібно людині для щастя: «усе що потрібно для щастя купуєм в аптеці / і серце покрите лускою ховаємо в пазуху / я житиму так доки в котрійсь із наших Венецій / навек не настане травнева омріяна засуха» (Лариса Радченко); «Без мене ти не будеш щасним, - / Без мене вдарять холоди, / Без мене зорі чисті згаснуть, / Без мене згорнутьсся світи» (Надія Черкес).

Висновки. Психосемантичний зв'язок у свідомості поетів досліджуваного періоду аксіологічного концепту, за яким стоять не емпірично пізнавані предмети і явища об'єктивної дійсності, а явища духовного світу людини, її внутрішнього життя, майже недоступні зовнішнім спостереженням, зі світом людей, тварин і рослин, предметів та явищ ґрунтується на сублогічній, індивідуально-авторській рефлексії поетів-адресантів кінця ХХ початку ХХІ століття, їх особистісному тезаурусі і виражаються у наведених вище образно-художніх парадигмах. Це вказує на вияв текстової категорії «антропоцентричність», вербалізацію емоційного концепту «щастя» через слова, що характеризують людську індивідуальність, психічний модус, а також лексичне виявлення базового поняття культури української мовноспільноти, її духовного життя через антропо-, зоо-, ботаноморфну метафорику. Останнє дозволяє мовцям відобразити гуманістичне ставлення до природи в аксіологічних художньо-образних номінаціях, розширює і збагачує семантичний зміст вказаного слова, вказує на пантеїстичне сприймання поетами світу і Всесвіту. Переконаємося: на підставі сенсорних механізмів свідомості мовця здійснюється однакове метафоричне асоціювання: душа – світ живого (істота (людина, тварина), рослина); душа – світ неживого (предмет, явище, артефакт, стихія тощо), а також образне конструювання всього словесного цілого.

Література

1. Бабакова О. В., Нескреба М. Є. Асоціативне поле концепту «щастя» [текст] / О. В. Бабакова, М. Є. Нескреба // Мова. Свідомість. Концепт: збірник наукових праць. – Вип. 8. – С. 51 – 53.
2. Братусь Т. В. Гендерна специфіка об'єктивації концепту «щастя» у сучасному англomовному художньому дискурсі [текст] / Т. В. Братусь: Автореферат дис... кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.04 – германські мови. – Х.; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2009. – 21 с.
3. Єщенко Т. А. Аксіологічний концепт як мовно-етична і етнокогнітивна норма національної лінгвокультури Наука. Релігія. Суспільство. – 2018. - № 1. – С. 99 – 106.
4. Ільєнкова В. Дослідження лексико-семантичного поля «щастя» у світлі вивчення промовну картину світу (на матеріалі гуманітарних наукових досліджень 1963 – 2015 років) [текст] / В. Ільєнкова // Лінгвістика. – Вип. XXVII. – С. 211 – 217.
5. Мальярчук О. В. Емоційний концепт ЩАСТЯ: етимологічні та структурні характеристики // Вісник Житомирського державного університету. – Вип. 2 (74). – Філологічні науки. – С. 132 – 138.

ЖАДЬКО Віталій

*доктор філософських наук, професор
Запорізький державний медичний університет (Запоріжжя, Україна)*

БІДЗІЛЯ Петро

*кандидат історичних наук, доцент
Запорізький державний медичний університет (Запоріжжя, Україна)*

ЩАСТЯ ЯК КАТЕГОРІЯ ФІЛОСОФІЇ І СТАН ЖИТТЯ

Наукове дослідження має починатись із того, що учасники обговорення будь-якої проблеми повинні мати хоча б більш-менш спільне визначення змісту понять, які її окреслюють. Інакше буде еkleктика, а не діалектика. Звичайно що поняття, які відносяться до людини як суспільної істоти, не можна визначити однозначно. Все ж спробуємо підійти до обраної теми з об'єктивних позицій, які визначає діалектична логіка. А саме: всебічний, настільки це можливо, підхід до врахування умов, які суттєво впливають на об'єкт, певний стан якого потребує понятійного визначення.

Безумовно, що кожна людина бажає щастя та щасливого життя. Складність у тому, що в різні моменти її життя уявлення про щастя змінюються. Тому перше, на що варто звертати увагу, це те, що щасливий стан не може бути тривалим. Адже людина постійно перебуває в ситуації взаємодії з різними об'єктами природи, різними людьми, які впливають на її душевну рівновагу. А рівновага і є нормальним станом будь-якої системи. Вона, звичайно ж, також прагне до душевної рівноваги, до гармонійної взаємодії з природним і суспільним довкіллям, але це стан бажаний, досяжний лише в певні миті життя. Збереження душевної рівноваги – вже момент щастя. Проте, як писав поет, «вічний бій, а спокій лише сниться».

Людина – природно-соціальна істота. Вона мікрокосм, тому спосіб її життя визначається всіма структурними складовими макрокосму, всією специфічною сукупністю фізико-хімічних, біохімічних, біофізичних, біосоціальних процесів, що постійно відбуваються в її організмі і які вона також постійно переживає. У свою чергу, ці процеси суттєво залежать від суспільних умов. Так відбувається діалектична взаємодія духовної сутності людини, яка потенційно безмежна й універсальна в думках, мріях, планах, і тих можливостей для їх актуалізації, які надає їй суспільство, починаючи від власної родини до країни в цілому.

На нашу думку, вичерпну позицію у визначенні сутності щастя навів видатний філософ-гуманіст Л. Фейєрбах у праці «Евдемонізм». Надаючи щастю онтологічного статусу для всього живого, він стверджував: «Те, що живе, – любить, хоча б тільки і своє життя; хоче жити, тому що воно живе; хоче бути, тому що воно є; але, відмітьте, хоче бути тільки здоровим і щасливим, бо тільки щасливе буття є буття з точки зору живої істоти, такої, що відчуває, бажає, лише воно є бажаним, любимим буттям» [6, с.578]. Звідси «прагнення до щастя – це основне, первинне устремління всього того, що живе й любить, що існує й хоче існувати, що дихає і що не сприймає в себе з «абсолютною байдужістю» вуглекислоту й азот замість кисню, мертве повітря замість цілющого» [6, с.579]. Врешті, «щастя... є ніщо інше, як здоровий, нормальний стан якої-небудь істоти, стан хорошого здоров'я,

або благополуччя; такий стан, за якого істота може безперешкодно задовольняти і насправді задовольняє його індивідуальним, характерним потребам і устремлінням, що відносяться до її сутності і до її життя» [6, с.579].

Свідомо чи несвідомо, але Конституція України зафіксувала наведені міркування у Статті 3: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [3]. Тому тема конференції надзвичайно актуальна, адже визнання відноситься насамперед тією категорією людей, які лікують людину і як живу істоту, і як істоту соціокультурну, духовну. Йдеться про лікарів і представників системи освіти. Дуже бажано, аби таке визнання було у всіх тих, хто відноситься до державних службовців і працівників системи освіти.

Засобом, який реалізує потреби, прагнення, устремління живої істоти, людини найперше, є воля, яка є похідною від сили відчуттів і почуттів. Від природи воля живої істоти до життя вільна. Тут діє об'єктивний принцип, він же закон, світобудови – подібне творить подібне, притягується до подібного як до засобу свого існування, який, в даному разі не лише для живих істот, але й для неорганічних, «чомусь» віддалений від них. У випадку людини це прагнення до свого, але віддаленого, і є прояв щастя, прояв свободи волі до життя. Якщо ж об'єкт волевого прагнення віддалений, відчужений від живої істоти, вона стає нещасною, бо життєві потреби виявляються не задоволеними.

Зважаючи на зазначену сутність людини, щастя як прояв свободи волі залежить як від вроджених їй властивостей, так і тих, які можуть реалізуватись у суспільстві. Сучасна філософська антропологія, досліджуючи людину в єдності властивих їй біологічних і соціальних чинників, стверджує, що вкрай важливо для практичного утвердження цілей, зафіксованих не лише в нашій Конституції, але й у «Загальній декларації прав людини», виходить із того, що щасливий розвиток людини слід починати з раннього дитинства. Доктор біологічних наук, генетик В.П. Ефроїмсон, посилаючись на чільних представників цього напрямку К. Лоренца і Е. Морена, як і на основі власних глибоких досліджень, стверджував: «До кожної людини потрібно підходити з індивідуальними мірками, індивідуальними вимогами і засобами впливу. І цей індивідуальний підхід повинен починатись відразу ж, від народження. Тому що фундамент палацу, в якому буде (або не буде) жити геній – це умови життя людини, починаючи з самого раннього віку» [8, с.18-19]. Це тим більш важливо, що «дитина у вісім років вже досягає 90% всіх своїх інтелектуальних можливостей» [8, с.24].

Чи не тому батьки часто чують від своїх дітей, як вони вважають, не заслужені, не виправдані докори про їх провину за нещасливе не лише дитинство, але й доросле життя. Так, не завжди в кожній родині є умови для повного розкриття талантів своїх дітей. Л. Фейербах мав підстави для твердження про те, що «сутність життя є прояв життя. ... У палаці мислять інакше, ніж в хатині, низька стеля якої немовби тисне на мозок. На вільному повітрі ми інші люди, ніж у кімнаті; тіснява стискає, простір розширює серце й голову. Де немає випадку проявити талант, там немає й таланту; де немає простору для діяльності, там немає й стремління, в крайньому разі істинного стремління до діяльності. Простір – основна умова життя і духу» [4, с.224]. Але нині в Україні не можна стверджувати, що її громадянам не вистачає простору для життя духу. Важливо тільки, щоб він всіма категоріями населення не зводився до простору їх помешкань, звичної заздрості, ненависті відносно тих,

чий простір визначений вічністю й безкінечністю духу, властивого розумній, а не свавільній волі. Не слід свідомо робити себе нещасними.

Нашому люду не вистачає самокритичного ставлення до себе самого. Адже ніщо суттєво не заважає слідувати відомим пращурам, які вийшли із хатин, але не визначали духовний простір їх свідомості. Так, Г. Сковорода прославився на весь світ як Сократ Нового часу мандрівним способом життя, вважаючи його щасливим, бо весь час біологічного життя займався спорідненою з його власним духом діяльністю. Тому «світ ловив його, але не впіймав». Аналогічно Т. Шевченко із любові до життя народу дорікав йому за неповагу до власних геніїв. «Не так тії вороги, Як добрії люди – І окрадуть жалкуючи, Плачучи осудять... Без ворогів можна в світі Як-небудь прожити, А ці добрі люде Найдуть тебе всюди, І на тім світі, добряги, Тебе не забудуть» [7, с.77-78].

Отже, соціально-духовне щастя – це стан задоволення життям, його якістю, визначеною самою людиною, а не зовнішнім примусом. Я – остання літера в алфавіті, але перша в її житті. Це варто не забувати вихователям, викладачам, які й у наш час за радянським педагогічним стереотипом нав'язують учням цей хибний постулат.

Біологічне щастя – це стан здоров'я як стан рівноважної гармонійної взаємодії всіх життєдайних органів людського тіла.

Формула щастя для людини як суспільної істоти – це мир і злагода, взаєморозуміння в первинному родинному колі життя і порозуміння в тих соціальних структурах, які складають суспільство в цілому і від яких жодна людина не в змозі абстрагуватись.

Для людини, яка знає себе в тих здібностях, які об'єктивно наявні в ній, щастя в тому, щоб мати реальні можливості для їх реалізації хоча б у певні моменти життя.

Щастя – споріднена зі здібностями життєдіяльність. Звідси відома максима щасливого життя: кожному його здібності, які він здатен реалізувати. Це й буде щастя спорідненої праці.

Те, що щастя в душевній рівновазі, маємо у філософії епікуреїзму та стоїцизму. Стан системи – небесної чи душевної – є стан рівноваги і спокою. Епікур назвав його атараксією. Її суть «полягає у відреченні від усього цього і постійному збереженні в пам'яті загальних і найважливіших принципів» [1, с.354]. Відповідною до неї має бути й соціальна структура суспільства – найкращі відповіді й результати можна отримати, розмірковуючи над ними разом із подібними собі однодумцями на безпечній духовній відстані від натовпу. Життєве кредо Епікура: «Живи непомітно!». І вимога до держави, яка має знати наступне: «Закони видані заради мудрих – не для того, щоб вони не чинили зла, а для того, щоб їм не чинили зла» [1, с.360]. Нещастя мудрих якраз в тому, що, не розуміючи їх вчень, думок, пересічний люд не йде за ними, зневажає їх. Пригадаємо широко розрекламований серед нього вислів «вождя світового пролетаріату» В. Леніна про те, що «інтелігенція – це лайно». Хоча К. Маркс серед усіх філософів найвище цінував Епікура.

Сенека, будучи прихильником вчення Епікура, відзначав, що раб в людині, людина в якості раба – це її тілесна природа; дух – «носієй начал гордості, честі, мужності, великодушності, дарованих усім людським істотам, яким би не було їх суспільне положення», а тому «немає рабства більш ганебного, ніж рабство добровільне» [1, с.508,509].

Як позбутись рабського стану душі і духу? Для цього потрібно, по-перше, не йти за «вожаками стада»; по-друге, за натовпом; по-третє, йти за велінням обов'язку, визначеного розумом, оскільки він об'єктивний, автономний і загальний, а не просто спільний для значної більшості. Навпаки, «схвалення натовпу – доказ повної неспроможності. Предметом нашого дослідження має бути питання про те, який спосіб дій найбільш гідний людини, а не про те, який зустрічається найчастіше; про те, що робить нас здатними володіти вічним щастям, а не про те, що схвалюється черню, цією найгіршою тлумачницею істини. ..Про духовне достоїнство зобов'язаний судити дух» [1, с.510]. Ось чому «людина, не маючи поняття про істину, ніяким чином не може бути названа щасливою. Отже, життя щасливе, якщо воно незмінно ґрунтується на правильному, розумному судженні. Тоді дух людини відрізняється ясністю; він вільний від усіляких негативних впливів, позбувшись не тільки від мук, але й від дрібних уколів: він завжди готовий утримувати зайняте ним положення і відстоювати його, незважаючи на жорстокі удари долі» [1, с.512].

Ідеї стоїцизму сповідував римський імператор Марк Аврелій. Наведемо його думки, зміст яких, дуже бажано, щоб мали нинішні керманічі, причому – не тільки на державному рівні. Виходячи з трипостасної природи людини – тіла, душі й духу, де «тілу належать сприйняття, душі – устремління, духові основоположення», він констатував: «...все, що відноситься до тіла, подібне потокові, до душі – сновидінням і диму. Життя – боротьба і мандрівки по чужині; посмертна слава – забуття. Але що ж може вивести на шлях? Ніщо, крім філософії» [1, с.520]. Тільки філософія досліджує дух, тому дає основоположення. Як це їй вдається? – Вона починає пізнання не з констатації мінливого, до чого підштовхують тіло й душа, а з незмінного як чогось цілого й цілісного, як самої цілі. «Дух Цілого вимагає єднання. ..Все сплетено одне з одним, всюди божественний зв'язок і навряд чи знайдеться що-небудь чуже всьому іншому. Все об'єднане загальним порядком і слугує для прикрас одного й того ж світу. Адже зі всього складається єдиний світ, все пронизує єдиний бог, єдина сутність всього, єдиний закон, єдиний і розум у всіх одухотворених істотах, єдина істина» [1, с.522,523].

Вкрай важливо розуміти, що саме філософія, а не релігія в її церковному варіанті, веде до розуміння сутності щастя як поняття і щасливого життя, узгодженого в своїх проявах із його змістом. Філософія стає релігійною від того, що її зміст сприймається як такий, що відповідає внутрішнім почуттям народу кожного разу, коли конкретний індивід перебуває наодинці зі всесвітнім об'єктивним розумом. Тому він освячується, а релігія і є святість зв'язку людини з внутрішніми об'єктивними зв'язками в самих природних процесах, святість зв'язку з духовним досвідом людства, акумульованим у текстах видатних прашчурів. Люди за природою, згідно вчень всіх стоїків, споріднені як зі Всесвітом, так і між собою: у них спільна матерія і спільна причина – розум. «Розум – ніщо інше, як частина божественного духу, вміщена в тіло людей» [1, с.506]. Він ріднить людей із богом і відрізняє від тварин і рослин. Не забуваймо, що *theos* – це розум, який пересічною людиною, схильною до образно-асоціативного предметно-речового способу мислення, зводиться до його втілення в якусь позаземну істоту, якій вона довіряє, адже довіряти земним мудрим людям заважає заздрість. Тому бажать бути наодинці з Богом, якого фізично не існує, а не з його розумом, який існує в текстах.

Звідси й найнижчий рівень щасливого життя у православних, бо вони чомусь довіряють посередникам, а не самому розуму Святого Писання.

Зміст і сутність бажань і пристрастей людини позначається на її тілі мірою розвиненої їй духовності, морально-етичною благодійністю. Тому тіло є віддзеркаленням її духу, темним і злим, якщо пристрасті суто матеріальні; світлим і добрим, якщо в ньому панує чистий дух небесної благодаті. Його чистота визначається спрямованістю на вічне і нетлінне, безтілесне. Тіло – темниця і пута душі, якщо її дух прикутий до нього; навпаки, світлиця, якщо дух має вищі устремління – моральні, образно кажучи –небесні. Не церква і не жреці наближають людину до духовних висот; «всередині нас знаходиться дух святий, що слідкує за нами і спрямовує нас серед добра і зла; залежно від того, як ми його пестимо, він оберігає і нас: без бога не можна стати чесною людиною» [1; 508].

Можна, спираючись на попередні міркування, стверджувати, що не щастя саме по собі в його понятійному визначенні має бути ціллю життя, а постійний рух до нього, до тих моментів у житті, коли відчувається гармонія буття, коли людина виходить за його межі в безмежність, за межі власного самоусвідомлення, розчиняючись в світовій душі, включно з духовними надбаннями попередників. Нещастя – це стан повернення в межі буття та його суто матеріально-земні зваби.

Нещастя від усвідомлення людиною того, що вона смертна, а в неї багато нереалізованих планів, які вона здатна реалізувати, якщо б жила триваліший час. «Пам'ятай про смерть», тому живи на безсмертя. Інший варіант – жити так, ніби часу не існує взагалі. Так можна жити щасливо, якщо є що розвивати в собі. Якщо немає, бо не йшов шляхом самопізнання, тоді час потрібно «вбивати». Так з'являються ілюзорні форми щастя у вигляді наркоманії, алкоголізму, апатії, байдужості до всього, хоча це фактично депресивні стани, які потребують лікування терапевтичними засобами.

Шлях до щастя Л. Фейєрбах визначив таким чином: «У практичному відношенні індивідуалізм це соціалізм, але соціалізм не в сенсі французького соціалізму, що скасовує індивідуальність або – що одне і те ж і що є лише його абстрактним вираженням – свободу» [5, с.892]. У К. Маркса: розвиток вільної індивідуальності без будь-якого наперед заданого масштабу в абсолютному русі становлення, тобто перетворення здібностей у здатності, спроможності їх реалізувати й реалізовувати.

Щастя у вигляді моментів життя, його щасливих станах у схвальних, від «щирого серця» відгуках інших людей на адресу конкретної людини, яка здійснила щось або героїчне на загальну користь, або ж стала творцем чогось такого, що не вписується в наявні стандарти. Для українців, які вважають себе православними християнами, вирішальним серед восьми проявів щастя, або ж блаженства, має бути наступне: «Блаженні чисті серцем, бо вони бога побачать» [2, Матв., 5:8]. Якщо цього немає, то, мабуть, не слід заявляти про притаманну їм від самої природи щирість. Відзначимо, що для Конфуція «щирість – це шлях Неба».

Діти щасливі у своїй безпосередності доти, доки їх не починають виховувати, бо виховання – це суцільні заборони. Вони потрібні, але доросла людина має прийти до самообмеження в тому разі, якщо доросте до розумно-вольового способу мислення і, відповідно, способу життєдіяльності. І прийде, якщо вона щира у своїх намірах жити з однодумцями як тими, кого вона збагачує і хто на-

взаєм збагачує її. Без цього вона буде постійно шукати щастя і не знаходити його. З наукової точки зору радість щасливого життя дають певні моменти задоволення ним від досягнутої єдності мислення і буття. Пересічна людина, як здається, переконана, що стан щастя має постійно супроводжувати її без того, щоб вона докладала власних зусиль для його утвердження в повсякденні.

Створення в деяких країнах міністерств щастя, по-перше, відбувається саме на догоду пересічній більшості населення як електорату; по-друге, своєю діяльністю воно не підштовхне до формування індивідуальної суб'єктності, навпаки – породить патерналістські настрої, які в наш час потужно проявляються в розвинених країнах, переповнених бажанням мільйонів людей зі слабо розвинутою економікою й демократією будь-якими засобами попасти в «зону щастя»; по-третє, недолік досягнення такого стану в тому, що, як цілком справедливо відзначав К. Маркс, стан, який викликає повне задоволення, вульгарний, себто простонародний; по-четверте, навряд чи можна досягти всенародної гармонії без розуміння всіма членами суспільства того, що має бути «рівна для всіх нерівність» (Г Сковорода), а не рівність як однаковість, яка не передбачає якихось цілеспрямованих індивідуальних зусиль в напрямку саморозвитку, самовдосконалення.

Література

1. Антология мировой философии. В 4-х т. – М., «Мысль», 1969. – Т.1. – 936 с.
2. Біблія. – К.: Українське біблійне товариство, 1994. – 1255 с.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30.
4. Фейербах Л. Против дуализма тела и души, плоти и духа // Л. Фейербах // Избр. филос. произв. В2-х т. – М.: Политиздат, 1955. – Т. 1. – С.211-238.
5. Фейербах Л. Лекции о сущности религии / Л. Фейербах. – Избранные философские произведения. В II-х т. – М., Госполитиздат, 1955. – Т.II. – С.490-894.
6. Фейербах Л. Эвдемонизм / Л. Фейербах // Избр. филос. произв. В 2-х т. – М.: Политиздат. – 1955. – Т. 1. – С.578-641.
7. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів. У 12-ти т. / Т.Г. Шевченко. – К., Наукова думка, 1990. – Т.2. – 589 с.
8. Эфроимсон В.П. Загадка гениальности / В.П. Эфроимсон. – М.: Знание, 1991. – 64 с.

ЖИГАЙЛО Наталія

доктор психологічних наук, професор

Львівський національний університет імені Івана Франка (Львів, Україна)

ПРАГНЕННЯ СВОБОДИ, ІСТИНИ ТА КРАСИ ЯК ШЛЯХ ДОСЯГНЕННЯ ЩАСТЯ

Початок 21 століття ознаменувався наполегливим і цілеспрямованим входженням України в Євросоюз; перехід на нові щаблі економічного, соціального, інтелектуального та духовного розвитку особистості. Зусилля всіх ланок суспільства, понад усе освіти, спрямовані на формування фахівця європейського

рівня. Постає питання: яким має бути фахівець європейського рівня? Професійно компетентним, висококваліфікованим. Відповідальним, працьовитим (Ледачий вершини не завойовує). Самоорганізованим, дисциплінованим (Якщо світ поганий і ти хочеш його змінити – почни з себе). Жертовним, самовідданим (Не заради подяки). Досвідченим (Досвід – найцінніший багаж). Висококодуховним, релігійним.

Чому ми прагнемо європейського рівня? Що ми під цим розуміємо або хочемо (чисто по-людськи)? Не в плані економіки чи бізнесу, безвізових перевезень тощо? **Ми хочемо добре жити, бути щасливими!**

Вчені вирішили дослідити щастя експериментальним науковим методом. Серед вибірки найуспішніших і найбільш задоволених життям людей учені намагалися знайти спільний знаменник: хтось із них навіть не закінчив університет, інші ж мали докторські ступені, одні виростили в багатстві, іншим доводилось підніматися з бідності тощо. Однак, у кінцевому аналізі всієї інформації пошук науковців увінчався успіхом. Вони виявили, що кожен із досліджуваних суб'єктів був просто **доброшукачем** (довелось ввести цей термін, щоби описати цю спільну рису). **Доброшукач** – це та людина, яка шукає і знаходить, що є доброго в ній, в інших людях, і в усіх життєвих ситуаціях. (Ми бачимо і знаходимо те, що шукаємо. Наприклад, поет, політик і священник ідуть разом однією вулицею – кожен бачить своє. Або ж, легенда про пташку і змію)

Нашою гіпотезою (припущенням) є те, що лише в поєднанні наукового пізнання та практичної духовної основи, якою є Господь Бог – як **Абсолютна Істина і Абсолютна Любов** можна досягти мети життя!

МЕТА ЖИТТЯ або Природне бажання Людини бути щасливою:

Прагнення Свободи Прагнення Істини Прагнення Краси=Як результат: досягнення **ЩАСТЯ**

ПРАГНЕННЯ СВОБОДИ

*Що є свобода? Добро в ній яке є?
Кажуть неначе воно золотее?!
Ні ж бо! Не злотне! Зрівнявши все злото –
проти **свободи** воно лиш болото!*

Г.Сковорода

Від народних пісень «Ой, з-за гори чорна хмара, мов хвиля, іде...», «Максим козак Залізняк; класики «Хіба ревуть воли як ясла повні?» Панаса Мирного; «Заповіту» «Гайдамаків», «Кавказу» Тараса Шевченка; «Камінний господар», «Боярині», «Лісової пісні» Лесі Українки - до сучасників Василя Стуса «За літописом Самовидця», Ліни Костенко «Маруся Чурай»; від демократичної конституції Пилипа Орлика до сучасних демократичних лідерів, вчених, педагогів, інтелегенції, духовенства тощо — постійне змагання за волю: у різні історичні часи, прославляючи свободу як основу життя нації; як основу людської гідності через призму свободи для цілого народу. Усе життя цих митців чи політиків, вчених чи пересічних громадян – вірець служіння свободі і прагнення свободи для свого народу. Хай стане совість на сторожі права! Тоді наступить омріяна свобода!

ПРАГНЕННЯ КРАСИ: Стиль модерн: прагнення краси і втеча від стандарту.

(У стилі модерн поєдналися європейські та східні традиції культури. Романтизм, почуттєвість, тверда лінійно-структурна основа успадковані з традицій Європи, площинна декоративність — з Азії) тощо.

У Ватиканській базиліці Папа Франциск зустрівся з молоддю: «Нашою ціллю є великі й гарні речі. Ви – будівничі майбутнього, оскільки у вас є три прагнення. По-перше, прагнення краси. Ви любите красу. Коли займаєтесь музикою, театром, малюванням, то шукаєте краси. По-друге – ви пророки добра. Любите добро і ним заражаєте інших. По-третє, у вас є прагнення правди. Правдою не володіють, з Правдою зустрічаються. Це зустріч з Богом. Ці три прагнення занесіть в майбутнє. Це виклик, який стоїть перед вами. Будуйте майбутнє красою, добром і правдою! З відвагою крокуйте в життя. Кажіть ні наркотикам, алкоголю, протистійте тій цивілізації, яка вас нищить. Будуйте світ на вартостях краси, добра і правди. Саме це я хотів вам сказати!» На завершення зустрічі після молитви Папа вказав молоді Марію, як найкращий приклад для наслідування як Матір краси, Матір добра і Матір Правди. «Нехай вона випросить нам ласку відважного життя, бо вона сама є взірцем відваги», – підкреслив Франциск.

ПРАГНЕННЯ ІСТИНИ

Людина прагне світла і уникає темряви

1. Неграмотна людина йде до ворожки
2. Вчені користуються формулами (екстраполяційний аналіз)

Винаходи науки не вирішують людських проблем і не замінять собою необхідну людині духовність (проф. Іван Болеста, фізик)

3. Решта діють - як Бог дасть

Молитва – щоб Божу волю пізнати, щоб Божу волю прийняти (усвідомити), щоб отримати силу Божу волю виконати. Віра мусить мати підставу. Ми можемо вірити у неймовірні речі (якщо ми чогось не знаємо – ми не можемо в це вірити). Тому потрібні знання (і в тому числі Бога)! 5 місць теологічних, в яких Бог людини себе відкриває:

Молитва, сумління, історія нашого життя, Святе Письмо, наука Церкви.

Розуміння істини доступне лише осердечненому розуму! Коня готують на день бою, але від Господа перемога!

”Все минає з тим, аби повернутися”- так писав стародавній мислитель Сенека в одному зі своїх моральних листів до Луцілія. І справді, ми спостерігаємо в навколишньому світі повторюваність багатьох явищ, зумовлених зовнішніми чи внутрішніми чинниками - чи це зміна дня і ночі, чи зміна однієї пори року іншою, чи зміна і повторюваність моди, моральних устроїв, законів, кодексів, правил, принципів тощо.

Але попри це - ми шукаємо закономірності або іншими словами ІСТИНИ. Причому – ЗАВЖДИ!

*..Молю ридаючи, пошли, Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила, Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило. І на Україні понеслось,
І на Україні святилось Те слово, Божеє кадило,
Кадило істини. Амінь.*

Т. Шевченко

Зараз ми звертаємося до ІСТИН, які не є новими, а були і є ВІЧНИМИ!

Був час, коли про них НЕ знали, а просто не говорили! Прагнення свободи, прагнення істини, прагнення краси мають єдину духовну основу. І цією основою є віра в Бога - як Творця всього навколишнього світу. Це фундамент життя і центральний стрижень нашої свідомості!

Утвердження і розквіт нашої держави можливий лише за умови професійного та духовного становлення і здійснення кожного громадянина, фахівця, професіонала, який має стати вирішальною силою, що забезпечить незворотність поступу України до своєї волі, слави, економічного та соціального добробуту, здорової нації, сильної держави європейського та світового рівня.

Література

1. Балл Г. О. Психологія і духовність / Упоряд.: Г. Балл, Р.Трач // Гуманістична психологія. – 2005. – 279 с.
2. Боришевський М.Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості. – К., 2000. – 76 с.
3. Жигайло Н. І. Психологія духовного становлення особистості майбутнього фахівця : Монографія. - Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008 – 336 с.
4. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості : наук. монографія. – К. : КММ, 2006. – 255 с.
5. Максименко С. Д. Психологія особистості : Підручник. – К. : КММ, 2007. – 296 с.
6. Моргун В.Ф. Схема многомерной структуры личности // Гамезо М.В., Домашенко И.А. Атлас по психологии. – М.: Просвещение, 1986. – С. 70.
7. Москалец В.П. Психологія особистості: Навч. посібник. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 416 с.
8. Савчин М. В. Духовний потенціал людини: монографія / М. В. Савчин. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 508 с.
9. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку. – К.: Знання України, 2003. – 450 с.
10. Ситник Г. Національні цінності як основа прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави // Вісн. НАДУ. – 2004. – Вип. 2. – С.369-374.

ЗАВІДНЯК Богдан

*Кандидат філософських наук, Доцент кафедри філософії,
Український католицький університет (м. Львів, Україна)*

ЕВДЕМОНОЛОГІЧНИЙ ДОКАЗ ІСНУВАННЯ БОЖОГО БУТТЯ

Коли професори Києво-Могилянської академії схилялися до традиційних доказів існування Бога, то творчість Григорія Савича Сковороди може служити містком до побудови самобутньої містично-досвідної української теодицеї, в якій евдемонологічний доказ знаходив би міцне підґрунтя у філософії щастя. Це опертя на біблійній основі не варто розглядати як хитке і ненадійне підґрунтя для філософічного дискурсу, а навпаки, воно є найстійкішим і глибоким саме з філософської точки зору, адже правдивим щастям у філософії Сковороди виступає сам

Бог, і розуміється воно як “царська” дорога Богопізнання. Це далеко не філософія протестантизму на взір філософії Канта. Тож метою цієї статті є підкреслити важливість і потребу у сучасній Євангелізації, – в часи глибокої філософської кризи, яка привела до ослаблення мислительного процесу у світі – у ренесансі філософсько-богословських поглядів українського мандрівного філософа.

Коли у Д. Чижевського існує точка зору про неоригінальність думок про Бога у Сковороди, то тут, у філософії щастя, самотність і свіжість цих поглядів більш ніж очевидна і переконлива.

Так, Чижевський наводить достатньо прикладів з творів філософа про феномен Богопізнання і пробує підвести його під основу західноєвропейського спекулятивного мислення, що, звісно ж, не вдається ефективно здійснити. Але ж у теодицейній думці філософії Заходу посів своє належне місце *евдемонологічний* аргумент, про що можна довідатися з фрагменту книги «Теодицея» польського богослова В. Граната. Щоправда, у такому масштабі мислення, який зауважується у Сковороди, ніхто на Заході до нього не писав і не мав змоги розвивати філософію серця. Хоч, дійсно, існує дослідження В. Татаркевича, висновкам якого ми скоро матимемо змогу приділити належну увагу, але тут за основу візьмемо погляди Сковороди, які не лежать на поверхні і стрімнині людського життя, а криються у “печерах” душі. Адже, у таких формулюваннях, на взір: “Любов є насолода чужим щастям”, – як зауважив Ляйбніц – *Amorem voluptatem ex felicitate aliena*. [8, 143], європейський принцип гідності, хоч і проступає, однак лежить у площині антропоцентричній, а не метафізичній, як це є у Сковороди.

Тож, розглянемо доказ із природного прагнення щастя.

Сьогодні рідко можна зустріти цей термін, тим більше, у його властивому розумінні, у поясненні античних мислителів. Але “евдаймонія”, про яку поведемо мову, має пряме відношення до споглядального життя, від якого отримується велика і світла радість як щастя від самого споглядання Бога і Його діл. Античні мислителі більше міркували про те, який спосіб життя є розумніший, психічні стани – приємні, а які блага здатні зробити людину більш досконалою.

Отож, спершу про сам феномен щастя. Існує чимало трактатів на тему щастя: Арістотель, *Етика Нікомахова*; Сенека, *De vita beata*; Св. Августин, *De vita beata*; Св. Тома Аквінський, *Сума теології*, I-II, 2-5, 31-39 та інші мислителі залишили свої думки з приводу цього невідомого об’єкту прагнення людини. Варто повторити, що існує цікаве комплексне дослідження, яке належить перу польського мислителя Владіслава Татаркевича [9; 4], своєрідна *Summa de beatitudine*. (Дивно, але в цій книзі не знайдемо навіть згадки імені Григорія Сковороди, не те, що розроблену українським філософом концепцію феноменології щастя). У ньому автор відштовхувався від думки Арістотеля про пошук такого виду знань, що не завжди потребує остаточного формулювання: “Достатньо, якщо пояснення дано настільки, наскільки це дозволяє сам предмет, тому що не у всіх міркуваннях слід домагатися точності...”. Як ніякий інший феномен, щастя, надається до порівняння з Богом, завдяки “незнанню” про Нього, і приблизному характеру підходів до щастя: як об’єктивно, так і суб’єктивно. На думку італійського поета Джакомо Леопарді “чим би не було щастя, воно недосяжне”, тобто неможливо постійно бути задоволеним життям. Та й самі логіки вважають, що не можна навіть визна-

чити, що ж це таке щастя, оскільки саме слово є багатозначне. Однак для відчуття самого щастя не так вже й важливо, чи воно точно окреслене понятійними рамками, адже до щастя підходить, а значить достатньо і простіших понять, щоб порозумітися щодо цього предмету та щось таки про нього вирозуміло сказати. Так, один із літературних героїв Шекспіра (молодий дворянин з Флоренції, Клавдіо), зауважував: “Мовчання – найкращий оповісник радощів. Невелике було б моє щастя, коли б я міг висловити, який я щасливий!” [6, 26].

Які ж існують песимістичні і оптимістичні пояснення феномену щастя?

1. Крайній песимізм. Вважається, що немає щастя, немає щасливих людей, воно просто неможливе. Оптимізм притримується протилежної точки зору: щастя – це природний стан людини, а якщо людина й нещаслива, то це тому, що в цьому її вина. Жодна з цих позицій не є правильною.

2. Поміrkована форма. Песимісти вважають, що переважає нещастя, а оптимісти – що перевагою наділене саме щастя. Так, поет Ф. Шиллер зауважив: “Страждання – короткочасне, але радість – вічна”.

3. Поміrkований песимізм. Тут щастя розуміється як перехідне, епізодичне, оскільки йому на зміну приходить нещастя. На думку Епікура, люди є нещасливі тому, що не можуть уявити себе щасливими. (Як відомо, для філософа Саду правдива дорога до щастя вела через філософію). А поет Р.-М. Рільке називав щастя “передчасною вигодою від близької втрати”.

То що ж таке щастя? Добра вдача, велика радість, чи ще щось?

Щастя – річ, яка не залежить від нас, вона випадкова, а вдача – результат наших прагнень, коли сама людина виступає ковалем свого щастя. Ще Френсіс Бекон підкреслював: “форма для відлиття щастя є в нас самих, але метал, з якого його виливають, треба шукати поза нами”. Об’єктивна точка зору може визначити щастя як вдалу подію, яка трапилась з кимось, а суб’єктивна – приємне пережиття; або як щастя у життєвому значенні та у психологічному.

Тобто: щасливою можна назвати ту людину, яку супроводить щаслива доля; яка пізнала найбільші втіхи (матеріалістичне розуміння); найвищі блага (духовне розуміння); і ту, яка задоволена життям (повсякденне розуміння).

Щастя – це одне з тих найвищих благ, якого може досягнути людина, але важливо, щоб воно було довготривалим. Це повне і тривале задоволення життям в цілому. Оскільки, такий стан не може тривати ціле земне життя, адже насправді так не буває, то залишається вважати щасливою таку людину, яка принаймні наблизиться до цього ідеалу. До такої думки схилився Северин Боецій (У «Розраді від Філософії» він називає цей стан вічністю: “*interminabilis vitae tota simul et perfecta possessio*”). “Цілковите посідання непроминального життя, у всьому подібного до досконалого” [Пор.: 2]).

В такому випадку, хто менш за все думає про щастя, той і буде щасливий. Щастям є тільки таке задоволення, що до глибин проймає всю свідомість людини. А таким є Бог. Для щастя треба, щоб у певну мить життя відгукувались глибини душі. Воно не лежить на поверхні. Щастя треба вміти належно оцінити, потрібне інтелективне життя, як необхідна умова. Ось де прозріння Рішара Сен-Вікторського перед св. Томою Аквінським! І ось як Данте оспівує щастя Bora: *Luce intellettual piena d’amore; / amore di vero ben pien di letizia; / letizia che*

trascende ogni dolzore (*Paradiso* XXX, 40-42). (“Розумне світло сповнене любові; / Любові істинної, радості сповна; / Що перевищить втіхи всі медові”, – переклад Б. 3.). У щасті є і запал і холодне розуміння. Усвідомлення його цінності. Умовою щастя має бути гідність його бажання. Уява сприяє задоволенню життям, як забуття дає змогу забути про потреби і бажання. Хоч це й сурогат щастя, але він легший від опіуму.

Згідно з Арістотелем, щастя – це приємне життя і життя у задоволеннях [1, кн.1, §2]. Воно визначається ним як добро, остаточна мета діяльності.

У Сенеки знаходимо посилення на вірш поета Публілія Сіра (I ст. до Р. Хр., родом із Сирії, автор мімів. Збереглися його Сентенції з мімів): “Не чуєшся щасливцем – то й не будеш ним” [3, 58. Лист IX.]. Тобто не буде щасливим той, хто не впевнений у щасті, або його не знає. Щастя – це *securitas et perpetua tranquillitas* (впевненість і постійний душевний спокій) – вважав сам Сенека.

У згаданого вище Боеція щастя розуміється ще й як “стан досконалості, отриманий сукупністю всіх благ” [2. Кн. 3]. Щастя знаходиться в нас самих: “*Quid extra petitis intra vos positam felicitatem?*”

Погляди мислителів розходились, коли вважалось, що щастя полягає у моральному добрі, бо воно найвище з усіх; інші притримувались гедоністичних поглядів, вважаючи, що метою життя є насолода; ще інші радили рівномірно поєднувати блага. Тобто під евдаймонією розумілося володіння найвищими благами.

Св. Августин у творі *Про щасливе життя* зауважував: щаслива людина та, котра має те, що хоче, але не хоче нічого поганого [7. Кн. X]. Іншими словами, щаслива та людина, яка живе з Богом.

Св. Тома Аквінський запропонував об’єктивне розуміння щастя: той, хто досягнув щастя, вже не може нічого бажати: адже воно найвище добро, яке містить в собі всі інші блага [10. I-a, II-ae, q. 2, a. 6]. Тобто суть щастя полягає в досягненні найвищого, непромінального добра, яке є таким за своєю надприродною суттю. Таке щастя запевнює віра, з якою людське життя матиме цінність і глудз. Хоча й варто визнати, що не кожне релігійне життя може служити гаванню спокою і запевненням глибинної рівноваги духа. На прикладі Паскаля можна бачити великий неспокій, який пропавив його душу: “Вогонь” – писав він у відомому “Меморіалі”, як і бентежність, яку провокувало виставлене питання до Бога мислителем Сьореном К’єркегором: “Чому не спитав мене [Боже], коли кликав на світ?” – свідчать про неповторність сприйняття релігійного явища, що заслуговує на окремий розгляд у філософії релігії. Джерелом щастя може виступати лише його непромінальність, а значить воно має ґрунтуватись на якомусь фундаменті. Вміння його відшукати, покластися на інтуїцію і цілеспрямовано добиватись прихильності Божої ласки, завдання, яке ставили і ставлять перед собою великі подвижники і святі, переступаючи межі природного виміру задля омріяної та обіцяної Небесної Батьківщини – Бога.

У сьогоднішньому світі переважає таке розуміння: щастя є тоді, коли людина задоволена життям. Проте, хоч володіння благами важливе, але не є основне. Щастя можна тільки пережити. Той, хто задовільняється меншим, може бути щасливішим від того, хто ставить до життя великі вимоги. Тобто, як у Вольтера: “Можна пізнати щастя й не будучи щасливим”.

Ідеальне щастя (без домішок зла і терпінь) не було б справжнім щастям. Значить Бог добре поступає, що допускає зло. Тоді найнещаснішими можна назвати саме щасливих людей, як парадоксально зауважив Сенека: “... brevem tibi formulam dabo... *infellicissimos esse felices*” – “Я подам тобі коротке правило, яким ти зможеш сам себе оцінити й пересвідчитися, чи вже сягнув досконалості. Так ось: своїм благом володітимеш тоді, коли зрозумієш, що найнещасливіші люди – це щасливці” [3, 562. Лист СХХІV]. Не буває глибокого щастя без страждання. Це стосується як індивіда, так і народу. Щастя вимагає зусиль, відмову від того, до чого ми схильні по природі, аскезу.

Ще Дж. Еліот визначала щастя як небезпечну байдужість до чужого горя. Це морально хибне поняття: комусь добре, коли комусь погано. Таке щастя годиться лише для егоїстів.

Та чи буває щастя, отримане без жодних зусиль? Християнська думка заперечує долю, тобто щаслива доля, випадок, з точки зору християнської метафізики не існує, бо немає нічого випадкового, за принципом причинності. Тож щастя належить від ставлення людини до життя, а не тільки від умов життя.

Коли розглянути етимологію слова «щастя» [Див.: 4, 60-62], то з’ясується той факт, що в Стародавній Греції існували такі його синонімічні поняття, як: щаслива доля, коли просто щастить. Греки називали її “доброю долею” *εὐτυχία* (від *εὖ* – добро і *τύχη* – доля, тобто людина з добрими шансами в житті – це дофілософське поняття), а в міфологічних творах – *εὐδαίμονία* (від *εὖ* – добро і *δαίμων* – божество). Під евдаймонією розумілася людина, яка знаходиться під опікою доброго божества і володіє найціннішими благами. Під *ἡδονή* розумілося задоволення (буквально, насолода). Тривала насолода називалась *χαρά*, безтурботний настрій – *εὐφροσύνη*, а під словом *ὄλβος* – успіх, радісне життя, коли таланить людині. Але ці слова програвали за змістом перед задоволенням найвищою мірою, перед блаженним станом – *μακαριότης*, який досяжний богам Олімпу та душам в Елізіуму (в раю).

У Демокріта зустрічається слово *εὐεστώ*, *εὐθυμία* – добрий стан душі, гарний настрій, задоволення життям, коли в душі *ἁρμονία* (гармонія), все відповідно *εὐρυθμία* (пропорційно), як морські плеса – *γαλήνη*, чи штиль – *νηνεμία*. У Арістотеля [1. Кн. 1] – це “золота середина”: не тому людина щаслива, що задоволена, а задоволена тому, що щаслива. Сам Стагірит діалектично розумів необхідність і потребу у різних видах блага. Під повним щастям він усвідомлював блаженний стан щасливої людини – $\Leftrightarrow * \forall \emptyset : \cong \gamma \mathbf{H} \text{ } \mathbf{1} \forall \mathfrak{R} : \forall \mathbf{1} \zeta \Delta 4 \cong 4$. Було розуміння, що не задоволення робить життя кращим, а блага, які є в ньому. Щастя розглядалось об’єктивно, а не суб’єктивно, хоч сама людина його творить собі на власний розсуд. Революція Сократа, звернена до людини, зуміла це підкреслити і розвіяти це вагання. Проте кінець епохи еллінізму засвідчив схилення в напрямку до трансцендентного світу, адже для позаземного щастя має існувати й неземне благо, Бог. Тож неоплатонізм в особі Плотина віднаходив джерело щастя у Бозі та спогляданні блага.

Християнська філософсько-богословська традиція, покликаючись на Євангеліє, розглядає щастя як трансцендентне поняття. Його отримується в Небесному Царстві, в глибинних маршрутах до Бога, у сповненні Христових блаженств На-

гірної Проповіді. Щасливою є блаженна, свята людина. Грецьке слово : $\forall\iota\varsigma\Delta 4\cong 4$ латиною передається як *felicitas*. Проте вживалось і слово у грецькому значенні євдаймонії – *beatitudo*. Під ним розумілось посідання найвищого добра, тобто у арістотелівському значенні: коли вище задоволення, сама радість, з якою ніщо не порівняється, випливає зі щастя (позаяк саме задоволення не є щастям): *summa delectatio seu ineffabile gaudium ex essentia beatitudinis necessario sequitur*. Без Божого благословення, Його участі, любови та допомоги, не може бути справжнього щастя. Показовим у цьому сприянні є Псалом 127. Приведу його у власному переспіві:

*Коли б Господь будівлі не звів, –
Марні труди градарів.
Коли б і град Господь не беріг, –
Чого сторожити поріг?
Дарма підніматися з ложа в рань,
Сидіння по-ночах – марні.
Дарма споживати гіркий бухань,
Бо ж Господь прийде любим у сні.
Діти – Господній спадок,
Тож в нагороду – нащадок.
Як стріли у воя в руці,
Такі його молодці.
І наречеться блаженним такий,
Що ними сповнив сагайдак:
Біля воріт їх і недруг чужий
Не посоромить ніяк.*

Християнська філософія зуміла прийти до висновку, що самого розуму недостатньо для отримання Найвищої Істини, як і чеснот, хоч, безсумніву, вони є дуже вагомими середниками на шляху до досконалого щастя. Та інколи іскра Божя, яка впала до серця люблячої людини, здатна змінити її світ, і цієї одної іскорки, що палає в серці достатньо, щоб знехтувати всіма скарбами земного світу. Досвід правдивого християнського життя, а, зокрема, пережиття великих містиків засвідчує, якою великою може бути радість від усвідомлення присутності в душі Божої любови. Це глибинне відчуття здатне проймає цілу душу і серце віруючої людини, викликати радість захоплення і приводити до блаженного оніміння та спокою. Не даремно, напр., такі містики як св. Бернард Клервоський і Гуго Сен-Вікторський, раді були докласти всіх зусиль, щоб не чути галасу земного світу, і для цього навіть закладати до вух шматки воску, задля того, щоб не переривався їх духовний контакт з Богом у невимовній радості щастя від проявів Божої любови. А на щаблях сходження до такої любови, Рішар Сен-Вікторський описував і містичну насолоду, і знемогу та розслаблення від блаженства, запал духа і холод ума, всю цю напругу, яку здатна відчувати душа, причасна до пізнання Бога. Чернеча логіка завжди полягає в усвідомленні володіння всім в лиці Всемогучого Бога, за умови неприв'язаності до земного життя та повного зречення від матеріального світу. “Ти маєш позбавити сенсу будь-яке задоволення, покинути

його в порожнечі та темряві. Нехай твоя душа завжди схиляється не до легкого, а до важкого. Не до солодкого, а до гіркого. Не до того, що подобається, а до того, що викликає відразу. Не до того, що втішає, а до того, що опечалює. Не до відпочинку, а до праці. Не до все більшого володіння, а до все меншого. Не до бажання для себе самого кращого і найкоштовнішого, а до бажання найгіршого і убогого”. І навпаки: “Тільки одного неповздержного бажання достатньо, щоб полонити душу і зробити її брудною та бридкою, так що вона ніяк не може злитися з Богом, доки не очиститься від цієї похоті. Яка ж мерзенна та душа, що віддана на поталу своїм власним неповздержним пристрастям та жаданням, наскільки ж далеко вона від Бога і Його чистоти!” – писав св. Йоан від Хреста [Пор.: 5, 63].

Отриманого в заміну щастя від Божого пережиття цілком достатньо, щоб співчутливо поставитись до людей, які потонули у земному добрі. Так, поетеса Анна Ахматова пригадувала: “Ми вважали, що були дуже бідними та, коли стали втрачати одне одного, зрозуміли, якими ми були багатими”.

Коли продовжити мову про етимологію слова, то французьке слово *bonheur* (від *bon* та *heur*, утвореного від латинського *augurium*) означає щастя як доля; німецьке – *der Glück*, від слова *gelingen* – вдатися, поталанити; слов'янське, зокрема, українське – від кореня “частка”, “частина”, тобто та ж “доля”; те ж саме у польській, чеській та російській мовах.

Чимало слухних думок залишив В. Татаркевич у своїй книзі про щастя. Ось деякі з них:

“Надія і страх мають особливу силу. Коли приходить те, чого ми боялись, ми перестаємо боятись, а коли збувається надія, ми перестаємо надіятись” [4, 109]. “Ми дивимось на щасливу людину пристрасно, а тому вважаємо поганим і страшним те, що щаслива людина таке взагалі не вважає” – покликається польський мислитель на Плотина (*Еннеади*, I, 4, §15). [4, 114]. “Література харчується нещастям і вимре, коли людство стане в майбутньому щасливим: бо щасливі не мають літератури”. [4, 118]. (Можливо, в Україні відчуття сурогатного щастя настільки має вплив, що це і є причиною значної відсутності філософської продукції).

Щаслива та людина, яка цілковито віддана якійсь справі, живучи реальністю, а не та, що бачить тільки себе. Так, вчителю для щастя потрібні учні, письменнику – читачі тощо.

“Слід віддалятися від себе, мандрувати в далекі країни, щоб отримати справжнє щастя. Щастя лежить у майбутньому”. [4, 121]. Нема щастя в домі, коли його нема в країні.

Оскільки дана мить, навіть дуже приємна, не може забезпечити щастя тій людині, яка живе пам'яттю про минуле і турбується про майбутнє, то щастя визначає не тільки те, що актуальне в дану хвилину, але й те, що вже не існує або ще не існує. “Щастя характеризує ретроспективність і перспективність” [4, 131]. “У хвилини радості проминулі печалі бачаться як би через поменшуюче скло, а проминулі радощі – через збільшуюче” [4, 131].

Тож правдиве щастя – подарунок долі. Приходить знезапче, як у Хуана де ла Круса, дарується під виглядом “незнання”. Щастя тільки в Бозі. У правдивій любові.

Схоласти (напр., св. Тома Аквінський) розрізняли: “*in quo est beatitudo*” (“те, в чому щастя”) і “*quid requiritur ad beatitudinem*” (“те, що треба для щастя”).

“Вольтер, як завжди дотепно-іронічно, зауважив, що люди так шукають щастя, як п’яничко свій дім: не можуть його знайти, але знають, що він є” [4, 147].

Чим може бути щасливий філософ?

“Реальні речі ми не можемо на власний розсуд перетворювати, тоді коли мріями і спогадами – як завгодно. У них свідомість відривається від життя і мандрує в ідеалізоване життя, у світ, що відповідає бажанням людини” [4, 162].

І наостанок: “Не є по-справжньому щаслива людина тоді, коли не впевнена, що жодне зло її не спіткає” – зауважив Плотин (*Еннеади*, I, 4).

Евдемологічний аргумент в теодицеї добре узгоджується з п’ятим томістичним шляхом доказу існування Божого буття, телеологічним, позаяк метою людського життя стає щастя досягання Творця інтелектуальним зусиллям, адже щастя ближче до Істини від будь-якого іншого поняття. І коли дорога до щастя пролягає через філософію, тоді справді дивно, чому так мало справжніх філософів, здатних його шукати.

Література

1. Арістотель. Нікомахова етика / Αριστοτέλους. Ηθικα Νικομαχεια. переклад з давньогрецької, коментарі В.Ставнюк. К.: Аквілон-Плюс, 2002.
2. Боецій С. *Розрада від Філософії*, Пер. з лат. А. Содомори. “Основи” Київ, 2002.
3. Л. Сенека. *Моральні листи до Луцілія*, пер. з лат. А. Содомори, Основи: Київ, 1999.
4. В. Татаркевич. *О счастье и совершенстве человека*, пер. з пол. Л. Коноваловой, Прогресс: Москва, 1981.
5. Св. Хуан де ла Крус. *Восхождение на гору Кармель*, пер. с исп. Л. Винаровой, Москва, 2004.
6. В. Шекспір. *Багато галасу з нічого*, пер. з англ. І. Стешенко // Твори в шести томах, “Дніпро” Київ, 1986.
7. S. Aurelii Augustini. *De beata vita* // S. Aurelii Augustini. Opera Omnia. PL 32. Paris, 1845.
8. *Leibnizens gesammelte Werke*, Zweite folge Philosophie, 1 Bd., herausg. von G.H. Pertz. Hannover, 1846.
9. W. Tatarkiewicz. *O szczęściu*, (Wydanie szóste), PWN Warszawa, 1962.
10. S. Thomae Aquinatis. *Summa Theologiae*. Pars prima. Quaestiones 1-64 / под ред. Н. Лобковича и А. В. Апполонова. – М.: Изд. Савин С.А., 2006.

ЗЕЛЕНСЬКА Зоя

науковий кореспондент лабораторії вікової психофізіології,
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України
(м. Київ, Україна)

УДОСКОНАЛЕННЯ СКЛАДОВИХ СПІЛКУВАННЯ ЯК ШЛЯХ ДО ЩАСТЯ

Уміння ефективно спілкуватися – один із найголовніших чинників успіху в будь-якій сфері сучасного життя, його можна вважати радше мистецтвом, аніж технологією. Це означає, що кожен може й повинен знайти свій стиль спілкування, який би відповідав і його особистості, й особливостям людей, які його оточують.

В.О. Сухомлинський писав: «Найвище щастя й радість людська – спілкування з людьми. Він наголошував: «Невикорінною духовною потребою будь якої людини є спілкування з людьми, у спілкуванні з ними вона знаходить радість і повноту життя» [5].

Поняття «спілкування» вживається у психологічній літературі в різних значеннях:

- як обмін думками, почуттями, переживаннями (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн);
- як один з різновидів людської діяльності (Б.Г. Ананьєв, М.С. Коган, І.С. Кон, О.О. Леонтєв);
- як специфічна форма інформаційного зв'язку (О.Д. Урсун, Л.О. Резніков);
- як взаємодія, стосунки між суб'єктами, які мають діалогічний характер (Г.М. Андрєєва, В.С. Соковін, К.К. Платонов).

На думку Г. Сковороди, людина, спілкуючись реалізує свої природні обдарування, які можна реалізувати тільки через освіту та самопізнання. Пізнати в собі справжню людину – в цьому щастя, а корінь нещастя – неправильному розумінні своїх здібностей, самого себе [2, с. 6-7].

Метою розвитку навичок спілкування має бути не вдосконалення здатності маніпулювати іншими, а розвиток здатності створювати самому чи спільно з партнерами такі умови й атмосферу стосунків, які б сприяли психологічному зростанню особистості, розкриттю її конструктивних можливостей.

Першоосновою до розуміння складових феномену спілкування може бути структура спілкування, яка впроваджена Андрєєвою Г.М. Вона виділяє в спілкуванні три головні складові: комунікативну (обмін інформацією); інтерактивну (взаємодія); перцептивну (розуміння людини людиною) [1, с. 84 -141].

Ці складові, як правило, не існують у чистому, ізольованому вигляді. Реальне спілкування включає всі складові одночасно, які переплітаються між собою. Крім цього, спілкування буває творчим і репродуктивним, глибоким і поверховим, маніпулятивним і суб'єктивним [3, с. 16]. Як зазначає Петровська Л.А., розвинене спілкування має тісно пов'язані грані: спілкування на суб'єкт-об'єктній основі й на суб'єкт-суб'єктній основі [3, с. 24].

В літературі описано три основні складові спілкування: комунікативну, інтерактивну і перцептивну. Спілкування може бути творчим і репродуктивним, глибоким і поверховим, маніпулятивним і суб'єктивним. Процес спілкування можна оцінювати за кількома критеріями, насамперед за ефективністю спілкування та мірою задоволення потреби у вияві своїх почуттів.

Діалогічне спілкування як рівноправна суб'єкт-суб'єктна взаємодія має за мету взаємне пізнання, самопізнання партнерів по спілкуванню. Воно можливе лише у випадку дотримання низки правил взаємовідносин:

- 1) Зосередження уваги на власному актуальному стані та психічному стані співрозмовника (дотримання загальноновизнаного принципу «тут і зараз»).
- 2) Безоцінне спілкування з партнером, апіорна установка на довіру до його намірів.
- 3) Сприймання партнера як рівного, який має право на власну думку і рішення.

- 4) Включення проблем і невирішених питань у зміст спілкування.
- 5) Персоніфікація спілкування, тобто ведення розмови від власного імені (без посилання на думку авторитетів), представлення своїх справжніх почуттів і бажань [4, с. 21-29].

Здійснення спілкування вимагає наявності комунікативних умінь. Комунікативні уміння виробляються на основі певних комунікативних здібностей, основним компонентом яких вважають товариськість. Це складна якість, яка включає в себе комунікабельність (здатність відчувати задоволення від процесу спілкування), соціальну спорідненість (бажання знаходитись серед інших людей) та альтруїстичні тенденції.

Комунікативні здібності – це вміння і навички спілкування з людьми, від яких залежить його успішність [6, с. 76]. Люди різного віку, освіти, культури, різного рівня психологічного розвитку, що мають різний життєвий і професійний досвід, відрізняються один від одного за комунікативними здібностями. Освічені й культурні люди володіють більш вираженими комунікативними здібностями, ніж неосвічені та малокультурні. Багатство життєвого досвіду людини, як правило, позитивно корелюється з розвиненістю в неї комунікативних здібностей [6, с. 78].

Важливим компонентом у структурі комунікації є вміння слухати. Співрозмовники, які випадково зібрались, рідко вміють слухати один одного. Говорити завжди простіше, ніж слухати. Існує поняття «активне слухання», що включає в себе відповідальність за те, що людина чує. З «активним слуханням» пов'язане інше поняття – «емпатійне слухання», яке об'єднує спроможність слухати й уміння передавати почуті емоції іншого. «Емпатійне слухання» означає уміння не просто слухати, а правильно зрозуміти значення, зміст, а найголовніше – емоційний контекст повідомлення, істинні почуття опонента по спілкуванню.

Отже, через удосконалення таких складових спілкування, як взаємне пізнання, безоцінне спілкування, комунікабельність і емпатійне слухання відбувається психологічне зростання особистості, розкриваються її конструктивні можливості, формується власний стиль спілкування і здатність отримувати задоволення від спілкування і життя.

Література

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 376 с.
2. Кайдалова Л.Г., Пляка Л.В. Психология спілкування: навчальний посібник/ Л.Г. Кайдалова, Л.В. Пляка.- Х.: НФаУ, 2011. – 132 с.
3. Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л.А. Петровская. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.
4. Петровская Л.А. Теоретические и методические проблемы социально-психологического тренинга / Л.А. Петровская. – М.: Изд-во МГУ, 1982. –168 с
5. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський. – Київ : Рад. школа, 1988. – 304 с.
6. Цукерман Г.А., Мастеров Б.М. Психология саморазвития / Г.А. Цукерман, Б.М. Мастеров. – М. Интерпракс, 1995. – 288 с.

ІВАНЦІВ-ГРІГА Ірина

Кандидат медичних наук, асистент

*Кафедра педіатрії та неонатології факультету післядипломної освіти львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
(Львів, Україна)*

ІВАНЦІВ Христина

*призер ііі етапу всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких
робіт учнів-членів малої академії наук*

*Львівська обласна мала академія наук, секція журналістики,
місто (Львів, Україна)*

ІВАНЦІВ Роман

лікар-психіатр, лікар-невролог

*відділ охорони здоров'я краматорського прикордонного загону,
(Краматорськ, Україна)*

**ЗМІНА КОНЦЕПТУ ЩАСТЯ ПРОТЯГОМ СТОЛІТЬ НА ПРИКЛАДІ
ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ТА ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА**

Щастя – це одвічна мрія кожної людини, яка коли-небудь жила за часів цивілізації. Досягти його часто означає виконати свою місію в житті, дійти тієї такої бажаної мети. Звичайно, що скільки людей – стільки поглядів на щастя. Дослідниця Тетяна Братусь наводить таке визначення концепту щастя: «... концепт ЩАСТЯ постає як індивідуальне знання, що віддзеркалює особистісну інтерпретацію соціокультурного досвіду й актуалізується у дискурсі як динамічний набір аксіологічних асоціацій, які мають орієнтуючий зміст і можуть отримати адекватну інтерпретацію завдяки інтерсуб'єктивній природі дискурсу»[1]. Отже, зрозуміло, що саме це поняття різниться для кожної особистості, але читаючи, розуміємо, що все-таки спільною є «поняттєва оцінка суб'єктом власної долі, і, як наслідок, - позитивний емоційний стан переживання суб'єктом цієї оцінки; образні асоціації уречевлюють це переживання на підставі уподібнення більш конкретним об'єктам»[1].

Зважаючи на те, що цінності людей протягом сторіч кардинально змінювалися, то змінювалося й уявлення щастя у всіх дискурсах. Наприклад, у праці Вікторії Ніснер досліджено щастя як філософсько-педагогічну категорію. У ній виокремлено кілька етапів розвитку поглядів на щастя впродовж віків: «Як свідчить історичний огляд, розвиток поглядів на щастя як філософську-педагогічну категорію пройшов декілька етапів:

- 1-й етап – ранні ідеї про щастя на початку історії людства;
- 2-й етап – гуманістичні погляди на щастя мислителів Античної епохи;
- 3-й етап – етичні концепції щастя епохи Середньовіччя;
- 4-й етап – ідеї про щастя доби Відродження (XIV – XVI ст.);
- 5-й етап – погляди на щастя мислителів доби раціоналізму та Просвітництва (XVII – перша пол. XIX ст.);
- 6-й етап – філософсько-педагогічна думка про щастя мислителів другої половини XIX – XX ст.»[3]

Наявність різних бачень щастя в різні епохи також проявилася і в Україні. Помітна зміна концепту щастя відбулася на зламі XIX-XX століть, коли світовою культурою запанував модернізм. Порівнюючи мислителів, наприклад, XVIII та XX століть, можна простежити перехід цінностей та бачення щастя від Бога до людини. У випадку України це досить помітно на прикладі Григорія Савича Сковороди та Володимира Кириловича Винниченка. Двоє значних людей свого часу і разом з тим двоє відомих письменників мислять зовсім по-різному. Так, Григорій Сковорода розуміє його як «чесні сани і благословенні види промислів, які не суперечать Божому й людському закону»[4]. Він переконаний: «Щасливий той, хто живе за волею блаженного духа»[4]. Велике значення приділено також співіснуванню людських душ та покликанню людей: «... а складають плодоносний церкви, ясніше кажучи, суспільства сад, як окремі частини складають годинниковий механізм. Він тоді ладно може йти, коли кожна людина не лише добра, а й споріднену собі, розливу по всьому складу діла, відправляє роботу. Це і є бути щасливим, пізнати себе чи свою природу, взятися за своє споріднене діло і бути з ним у злагоді із загальною потребою»[4]. Протилежне поняття, тобто нещастя, трактується так: «Саме це слово – нещастя – звідти народилося, бо зваблена людина, що пішла, керована сліпою натурою, схопилася за хвоста, поминувши голову чи ту найвищу частину: «Частина моя ти є, Господи!» Яку повинність маємо перед матір'ю нашою Біблією? Вона безперервно кладе нам у вуха якесь інше найвище начало, єство, називаючи його началом, оком, отцем, сильним, Господом, царем, ангелом поради, духом владичним, шляховідним страхом, другою людиною, світлом, радістю, веселощами, світом тощо»[4]. Щодо самих пошуків щастя, філософ спростовує думки багатьох про його віддаленість: «Шукаємо щастя по країнах, століття, а воно скрізь і завжди з нами; як риба в воді, так і ми в ньому, і воно біля нас шукає нас самих. Нема його ніде від того, що воно скрізь. Воно схоже до сонячного саява – відхили лише вхід у душу свою»[4].

Зовсім інші переконання були у видатного письменника XX століття, громадського та державного діяча, голови Генерального секретаріату Української Центральної ради, а згодом – Директорії Української народної республіки Володимира Винниченка. За словами дослідниці Наталії Гусак читаємо таку характеристику його світогляду: «Вибір Винниченка, життєвий і громадянський (у тому числі і як політичного діяча), детермінований його марксистськими уподобаннями, які згодом вкарбувалися у свідомість як певна етична мрія, що втілювала ідеал свободи – «всебічне визволення». Це спростовує однозначність характеристик «мінливої» і «непевної» особистості Винниченка і виправдовує її визначення як представника типу «етики кінцевої мети»; водночас, у власній моделі вдосконалення людства, він органічно поєднав свої соціальні і політичні ідеали з модерною філософією»[2]. Щодо поглядів письменника на щастя, зазначено, що «інтерес Винниченка до проблеми щастя, його утопії і сама концепція «творення щастя» пояснюються, передусім, шуканнями морального характеру, які висунула його доба: перехід у нове XX століття, що супроводжувався світовими війнами та соціальними катастрофами, вимагав нового ідеалу щастя»[2]. Цей новий ідеал перейшов у «переконання, що щастя - цілком можлива річ і що тільки в уяві «обивательських мас» воно несе печать стихійності і фаталістичності, а з іншого

– обурення тим, що соціалістичні теорії, де кінцевою метою є людське щастя, не трактували адекватно питання щодо його природи. Позаяк головною підвалиною особистого щастя, за Винниченком, має бути внутрішня рівновага, гармонія, його система набула назви «Конкордизм» - з латинської «погодження». Саме поняття гармонії стало началом відліку в етичній концепції письменника»[2].

Отже, провівши аналіз концепту щастя, який кардинально змінювався у мислителів протягом останніх століть, ми побачили, що відбувся перехід фокусування поглядів щастя від життя у послуху Богові, як це простежувалося у працях Сковороди, до надії на саме суспільство, на простий народ, який показав свою спроможність до влади та гідного управління державою на тлі повалення імперіалістичних устроїв, як видно на прикладі Винниченка. Те, що об'єднує ці два філософські підходи – це пошуки щастя в гармонії зі собою та світом, тієї справи, яка варта всього життя.

Література

1. Братусь Т. Гендерна специфіка об'єктивації концепту щастя у сучасному англomовному художньому дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. В. Братусь. – Харків, 2007. – 18, [7] с.
2. Гусак Н. Щастя в етичній концепції «конкордизму» Володимира Винниченка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.07 «Етика» / Н. І. Гусак. – Київ, 1999. – 21, [5,7,8,12] с.
3. Ніснер В. Щастя як педагогічна категорія в історії вітчизняної освіти і виховання. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / В. Б. Ніснер. – Умань, 2011. – 19, [11,12] с.
4. Сковорода Г.С. Розмова про істинне щастя. – Х.: Прапор, 2002. – 280, [169,249] с.

ІЩУК Наталія

*доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії, біоетики та історії медицини,
Національний медичний університет ім. О.О. Богомольця (Київ, Україна)*

ОСОБИСТІСНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ТА ЩАСТЯ У ПРОСТОРІ ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Протягом багатьох століть людина прагнула зрозуміти: що таке щастя і від чого воно залежить? чи є воно відносною чи абсолютною метою? як співвідноситься щастя з нещастям інших людей? В різних етичних концепціях щастя асоціювалося з: 1) прихильністю долі; 2) володіннями абсолютними благами; 3) станом задоволення життям; 4) станом інтенсивної радості. Проте на рівні буденної свідомості не йшлося про розмірковування про феномен щастя, а скоріше – про пошук способів бути щасливим чи, принаймні, зробити щасливішим власне життя. В цьому контексті сучасний світ пропонує людині різноманітне «меню» можливостей. З посеред них - дещо особливе, не властиве попереднім

часам – пропозицію віртуального щастя: технічно доступного, привабливого, комфортного.

Віртуальний простір Інтернету є не що інше, як глобальна квазіреальність, альтернативний світ, доступний для сучасної людини. Завдяки Інтернету вона, хоча й імітаційно, але реалізує ті стани та соціальні ролі, що недоступні їй у повсякденному житті. Механізмом такої актуалізації в Інтернет-комунікаціях вважається свобода, що виражається у формах звільнення від будь-якого зовнішнього й внутрішнього примусу, прагматичних артикуляцій, наявних соціальних стереотипів. Мається на увазі, що в Мережі людина може спілкуватися поза межами власної тілесності, уникаючи ідентифікації за класовими, національними й навіть статевими ознаками. Трапляється, що користувачі обирають протилежну стать або «позастатеву» форму самопрезентації в Мережі. Такі явища, досить вичерпно описані Е. Рейдом, виражаються в тому, що «межі, окреслені культурними конструкціями тіла, у віртуальному оточенні або позбавляються чіткості, або загалом зникають... Ці кіборги, вияви особистості за межами фізичного світу, що існують у просторі, де ідентичність не задана заздалегідь, а визначає сама себе. Вони починаються із заперечення зв'язків між тілом і особистістю й призводять до нівелювання категорій статі й сексуальності, що відіграють провідну роль у реальному світі» [8, с.61]. В такий спосіб мінімізується вага зовнішнього вигляду комунікаторів для процесу спілкування, а також усуваються культурнодетерміновані (звичаєві, релігійні, етичні, етикетні) контексти гендерної комунікації.

Інтернет-комунікації усувають як об'єктивні (наприклад, просторові), так і суб'єктивні (наприклад, сором'язливість) перепони для спілкування. Здійснюючись на засадах анонімного спілкування, вони мінімізують загрози упередженого або „нерівного” спілкування, тим самим вивільняючи найпотаємніші прагнення людини. Виконання цих завдань потребує певних засобів, що відтворюють фон міжособистісного спілкування, відтворюючи насправді найбільш стандартні емоційні стани. Кодування цих станів здійснюється за допомогою здебільшого візуально виражених кодів (емотіконів), що відображають як внутрішні (емоційні й емоційно-діяльнісні), так і зовнішні (наприклад, статусні) контексти комунікатора. Саме застосування емотіконів у найкращий спосіб відтворює атмосферу міжособистісного спілкування в Мережі.

Комунікація в Мережі нівелює вимоги буденної реальності, підмінюючи її конвенційною. Буденна реальність Інтернет-комунікації впливає з того, що адресант та адресат є реальними людьми, що існують у межах реального часу-простору, мають вікові, статеві, національні та інші ознаки. Спілкування між ними хоча й має опосередкований характер, але потребує певних вольових, інтелектуальних, емоційних зусиль. Конвенційна компонента Інтернет-комунікацій пов'язана з їх віртуальним характером і виражається в тому, що під час спілкування у Мережі людина дистанціюється від будь-яких вищезазначених ознак. У Мережі особистість ідентифікують за ознаками, які виражаються специфічною мовою Інтернету: 1) ніком – умовно обраним ім'ям-маскою, що вирізняє людину зпоміж інших суб'єктів спілкування та є засобом ідентифікації на тому чи іншому ресурсі. Нік обирається користувачем для семіотичної репрезентації власної особистості; 2) аватаром – невеликою картинкою, що візуалізує образ віртуальної

особистості та супроводжує всі повідомлення користувача на форумі або блозі. Інколи аватар супроводжується профілем – набором даних, наданих користувачем для первинного ознайомлення інших користувачів з собою; 3) ориджином, або підписом, що кріпиться після основного тексту в повідомленнях на форумах або в листах. Зазвичай виступає у вигляді якогось оригінального й стислого висловлювання, що виражає світоглядну установку особистості або загальну інтенцію її віртуального спілкування.

Користувачами Інтернету є люди, що використовують Мережу з метою вирішення завдань – навчальних, розважальних, ділових. Як зауважує сучасний український дослідник Інтернет-комунікацій С. Ішук, спостерігаються дві основні інтенції особистої самореалізації в Мережі: готовність мислити й готовність споживати [5, с.67]. Щодо особистісних характеристик комунікантів, існує багато способів класифікації користувачів Мережі. Зокрема, запропонований С. Азаровим поділ за ступенем засвоєності можливостей Мережі на «громадян Мережі», «мігрантів» і інше людство [1]. Під «громадянами Мережі» він розуміє індивідів, що практично «живуть» в Інтернеті. Інша субкультура – «мігранти» – це ті користувачі, що проводять однакові проміжки життя в Інтернеті й у реальному житті. Щодо третьої категорії, то, на наш погляд, вона є досить «розмитою», адже до «іншого людства» можна віднести темпорально широке коло індивідів. Відмітимо й запропоновану І. Негодаєвим індивідів. Відмітимо й запропоновану І. Негодаєвим спробу класифікувати користувачів за моральнопсихологічними та прагматичними мотиваціями. Відповідно до них, науковець розрізняє «агресорів», «психопатологів», «дезадаптованих», «хакерів», «крекерів», «кіберпанків», «інформаційних брокерів» [7, с. 240]. «Агресорами» та «психопатологами» представлена девіантна, заснована на сумблімації, поведінка індивідів у Мережі, які не можуть виразити свої схильності в реальному житті. «Деадаптованими» – соціально-дезорієнтований сегмент користувачів, які через власну некомунікабельність підміняють «реальне» спілкування віртуальним. «Хакерами» та «крекерами» – професійний прошарок користувачів, спроможний суттєво впливати на формування культури Інтернету. З боку «хакерів» це відбувається завдяки активному практичному впровадженню ціннісних приписів хакерської етики: всілякому сприянню свободному доступу до будьякої інформації для широкого загалу без учинення шкоди інформаційній системі. Вплив «крекерів» здебільшого є негативним, адже пов'язаний із зламуванням систем, крадіжкою інформаційних даних та створенням комп'ютерних вірусів. «Кіберпанками» представлена негативістська частина Інтернет-спільноти, що свідомо й рішуче протиставляє себе суспільству, обираючи свободне від соціальних детермінант життя в просторі віртуальної кібертехнології. Останнім часом серед користувачів Інтернету поширеними стають так звані «інформаційні брокери», своєрідні торговці інформацією [7, с. 245-247]. Отже, бачимо, що мотиваційна сфера користувачів Інтернету є доволі різноманітною: від прагматичних – до компенсаторних інтенцій; від обміну інформацією в Мережі до намагання віднайти в ній сенс життя та щастя.

Показовим є перелік особистісних рис віртуальної особистості, запропонованих в одному з Маніфестів Рунета. Даний документ фіксує такі риси віртуальної особистості: 1) безтілесність, редукція особистості до її семіотичних

маніфестацій (тобто до текстів у найбільш широкому сенсі); 2) анонімність, принаймні, можливість такої (див. популярний афоризм, представлений у журналі «Нью-Йоркер»: «В Інтернеті ніхто не знає, що ти пес»). Анонімність в Інтернеті означає не відсутність, а приховування реального імені, що виражається в семіотично довільному зв'язку між «реальною» та «онлайновою» особистостями; 3) розширення можливості ідентифікації, свобода наділяти віртуальну особистість будь-яким переліком характеристик; 4) множинність, тобто можливість мати низку різних віртуальних особистостей одночасно або послідовно; 5) автоматизація, можливість повністю або частково симулювати активність віртуальної особистості, застосовуючи комп'ютерні програми (що зв'язує віртуальну особистість із штучним інтелектом та робототехнікою) [4].

Чи існують контраргументи та перестороги щодо пошуку щастя в Мережі? Їх досить значна кількість. Наразі розглянемо найбільш істотний з позицій особистісного благополуччя та психічного здоров'я людини. Важливими є механізми впливу віртуальності на особистісне сприйняття інформації. Зокрема, Н. Луман, порівнюючи класичний та комп'ютерний спосіб передачі інформації, стверджував, що «комп'ютер змінює співвідношення (доступної) поверхні й глибини... Поверхня тепер – це екран монітору, що передбачає гранично обмежене звернення до людських почуттів; глибина ж, навпаки, – невидима машина, нині спроможна в одну мить перекопювати себе саму, наприклад, реагуючи на запит користувача. Зв'язок поверхні й глибини може відбуватися в цьому випадку за допомогою команд, що вказують машині, що належить показати на екрані або сформулювати у вираз. Сама ж вона залишається невидимою» [6, с. 138]. Виходячи з цього, інформаційний обмін у просторі реальної віртуальності перетворюється на «поглинання» кіберпростором «суб'єкта» спілкування й утворення Людини Телематичної (термін Ж. Бодрійяра). Для Людини Телематичної співбесідником та метою спілкування стає екранний світ машини, подібний до задзеркалля. Подібно до того, як «вона споглядає перед комп'ютером із процесором World картину свого мозку, знаходячись перед мінітелем (minitel), спостерігає фантазмагоричне видовище й бачить картини віртуальних насолод» [2, с. 79]. Внаслідок цього відбувається своєрідний симбіоз, «гомеостаз людини з машиною», коли не тільки «машина виконує лише те, чого від неї вимагає людина, але натомість людина виконує те, на що запрограмована машина» [2, с. 83-86]. В такий спосіб внутрішня активність людини вже неспрямовується на перетворення реального світу чи спілкування з реальною людиною, а стає інтерактивністю екранів. Отже, погодимося з відомою українською дослідницею глобалізаційних проблем сучасності Є. Герасимовою, що «насправді пануюча у високотехнологічному суспільстві логіка оперування віртуальними об'єктами в антропологічному вимірі приводить до гіпервиснаження емоційно-почуттєвих функцій і гіперспрошення розуму людини» [3, с. 39].

Підсумовуючи, комунікації в Мережі нівелюють вимоги буденної реальності, підмінюючи її конвенційною. Конвенційна компонента Інтернет-комунікацій пов'язана з їх віртуальним характером і виражається в тому, що під час спілкування у Мережі відбувається віртуалізація особистості, внаслідок якої складаються передумови для імітації найбільш значущих особистісних характеристик. Означені тенденції, окрім плюралізації дискурсів особистої самореалізації в Мережі,

призводять й до негативних наслідків, пов'язаних з емоційним гіпервиснаженням, інтелектуальною примітивізацією та «поглинанням» кіберпростором «суб'єкта» спілкування. За таких умов предметом імітації можуть стати й особистісні сенси, світоглядні позиції, породжуючи химери щастя, сурогати задоволення та симулякри повноти буття.

Література

1. Азаров С. Феномен Интернета и мировоззрение. – Режим доступу : <http://www.zerkalo-nedeli.com/nn/show/257/23201/>.
2. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла/ Ж. Бодрийяр. – М.: Добросвет, КДУ, 2006. – 258 с.
3. Герасимова Е. М. Економічне знання у дискурсі становлення глобалізованого світу: соціально-філософський аналіз (Монографія). – Чернігів: ЧДІЕУ, 2008. – 336 с.
4. Горный Е. «Онтология виртуальной личности». – Режим доступу: <http://www.zhurnal.ru/staff/gornyy/texts/ovr.html>.
5. Ішук С.М. Дискурси особистісної самореалізації в Мережі/ С.М. Ішук// Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. 2014. № 1 (19). – С.63-67.
6. Луман Н. Медиа коммуникации / Н. Луман; [пер. с нем. А. Глухов, О. Никифоров]. – М.: Издательство «Логос», 2005.– 280 с.
7. Негодаев И. А. Информатизация культуры: Монография. – Ростов н/Д.: ЗАО «Книга», 2003. – 320 с.
8. Рейд Э. Идентичность и кибернетическое тело // Массовая культура, современные западные исследования. – М.: Фонд научных исследований «Прагматика культуры», 2005. – С. 204-224.

КАРІВЕЦЬ Ігор

*доктор філософських наук, доцент кафедра філософії
Національного університету «Львівська політехніка» (Львів, Україна)*

ТЕОРЕТИЧНЕ, ПРАКТИЧНЕ І НАРОДНЕ ПОНЯТТЯ ЩАСТЯ

Про щастя написано стільки, що, з одного боку, здається сказати про нього нічого нового вже не можливо і тому людина вже знає, що таке щастя й розглядає його як тривіальне поняття чи феномен; тому кожен може сказати, що таке щастя, виходячи зі свого суб'єктивного досвіду, бо щастя – це суб'єктивний стан і для кожного воно різне. А з іншого боку, ми не знаємо, що таке щастя, хоча й думаємо, що знаємо про нього все: від нейронауки про щастя до релігійних вчень про щастя. Такий стан досліджень щастя не може бути задовільним. Тому необхідно переосмислювати, як поняття щастя, так і феномен щастя.

Поняття щастя належить до теоретичного рівня його осмислення в його об'єктивному значенні. Кожне поняття потребує аналізу свого походження. Поняття щастя у грецькій мові означало «долю людини, яка є під наглядом богів» (eudaimonia). В українській мові поняття щастя також означає «частина», «доля», але «краща частина», «добра доля». Тому поняття щастя означає краще життя, добре життя, яке випало на долю людині. Чого в житті людини більше: щастя чи нещастя? На це питання точно відповісти неможливо, адже у кожної людини є смуги, як щасливого життя, так

і нещасливого життя. Навіть українська приказка фіксує єдність щастя і нещастя/горя/біди: «Із щастя та горя скувалася доля» або «із щастя та горя – вродилася доля» Отож, важко визначити, що все ж таки переважає у людському житті: щастя чи нещастя. Тому до поняття щастя треба підходити спокійно і помірковано, розуміючи, що щастя переплетене з нещастям й «чистого визначення» (об'єктивного) щастя не існує.

Під практичним поняттям щастя ми розуміємо, як люди переживають на досвіді стан щастя, тобто його суб'єктивне значення. Тут можливі неоднозначні відповіді, бо кожна людина, яка переживала чи переживає стан щастя, може по-своєму його визначати. Відповіді про те, що ж таке пережите людьми щастя, дуже різні, а саме: здоров'я, гроші, кохання, подорожі, діти, внуки чи внучки, природа, тварини, праця, яка приносить задоволення, їжа тощо. Люди вважають, що коли вони переживають насолоду чи зазнають задоволення, то це є щастям. Проте, стан щастя може визначатися досвідно, як просто стан спокою, умиротворення, блаженства, духовного екстазу тощо. Ці стани й посідання речей про які йшлося вище не є вічними: вони минулі. Здоров'я погіршується й людина починає хворіти, старіти; гроші можна втратити; кохання, вигорівши, може закінчитися; подорожі можуть набриднути; діти не слухняні й вередливі; внуки та внучки не виправдали надій; природа завдає прикрощів людині: цунамі, землетруси, повені, буревії; найулюбленіша домашня тварина вкусила дитину; втрата місця праці – безробіття; їжа більше не приносить задоволення. Тобто, те, що приносить щастя може перетворитися на свою протилежність і стати нещастям.

Таким чином, не можна чітко окреслити ні теоретичне, ні практичне, поняття щастя. Вони мінливі за своїм змістом й суперечливі. Не існує чистого щастя, бо щастя завжди супроводжується нещастям і це, знову ж таки, фіксує народна психологія у вигляді приказки: «Щастя з нещастям на одному коні їздять».

КАШУБА Марія

Доктор філософських наук, професор,

Завідувач кафедри гуманітарних дисциплін

Львівська національна музична академія ім. М. Лисенка (Львів, Україна)

ТРАКТУВАННЯ ПРИРОДНОГО ЩАСТЯ ЛЮДИНИ В КУРСАХ ЕТИКИ ПРОФЕСОРІВ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ

Професори Києво-Могилянської академії включали розділ етики у свій філософський курс як факультативну дисципліну: викладання етики започаткував Теофан Прокопович (1677-1736), який читав курс філософії у 1707-1709 рр., проте його розділ не зберігся повністю. Трактатування природного щастя людини міститься у збереженій першій книзі, де професор розмірковує про останню мету людських дій, яку називає найвищим добром, або найвищим щастям. На жаль, рукопис обривається там, де професор перераховує думки різних авторів про щастя людини, переважно це античні мислителі. Власну думку про досягнене для людини щастя Т.Прокопович формулює на основі того, що людина завжди у

своїх діях має на увазі кінцеву мету. Ця мета може бути потрактована як найвище бажання, бо для її досягнення людина спрямовує всі зусилля. В його етиці це звучить так: «А кінцева мета, оскільки вона є найвищим бажанням, коли все спрямовується для досягнення її, є найвищим добром: його називають і найвищим щастям. Бо володіння тим, чого бажаєш, є щастям. Отже, досягнення того, чого найбільше бажаєш, є найвищим щастям»[1, с.513].

Після Т.Прокоповича етику включив у філософський курс Стефан Калиновський (1700-1753), який викладав філософію в 1732-1733 рр. Його досить обширний розділ етики не завершений, очевидно, професорові забракло часу для викладу всього курсу. Обривається рукопис на міркуваннях про афекти пристрастного бажання, зокрема на розгляді розсудливості. Нас же цікавлять думки професора С.Калиновського про щастя людини. Подібно до Т.Прокоповича, С.Калиновський пов'язує щастя як блаженство з останньою метою людських вчинків. Він переконаний, що така мета може бути тільки одна, а вся інші їй підпорядковані. Блаженство людини він уявляє двояко: одне, яке повинно називатись блаженством просто й абсолютно, і про його зміст відомо, що воно може само собою задовільнити бажання людини і тому робить людину цілком і досконало щасливою. Друге може бути назване блаженством природним, про його зміст відомо, що воно є найвищою природною досконалістю людини, яка вміє володіти силами природи [2, с.89]. У своїх розмірковуваннях С.Калиновський покликається на «Етику» Аристотеля.

Розділ етики професора Сильвестра Кулябки (1704-1761) дуже лаконічний (викладав філософію в 1740-1741 рр.), він стисло міркує про блаженство, визначаючи його за Боецієм: «Досконалий стан, досягнутий накопиченням всіх благ» [2, с.279], однак мислить про блаженство в стилі християнина. У його викладі блаженство, зокрема, поділяється на природне й надприродне. Природне, яке так називається тому, що може збільшуватись силами природи, є двояке: одне спекулятивне, що полягає у спогляданні Бога, наскільки Його можна пізнати силами природи. Друге - практичне, воно полягає в любові Бога, наскільки нею можна оволодіти за посередництвом природи. У такому ж стилі охарактеризоване й надприродне блаженство: воно таке, що дуже специфічно стосується тільки Божої милості, і воно двояке: одне - у цьому житті, воно полягає в актах віри, надії й милосердя; друге - у житті майбутньому, яке полягає у спогляданні Бога і Його любові.

Михайло Козачинський (1699-1755), відомий також як письменник, суспільний діяч, основоположник сербської літературної мови, викладав три курси філософії (1739-1745). Про щастя розмірковує в окремій главі своєї обширної етики, розглядаючи детально думки про щастя людей жадібних, ласих до насолод, а також політиків. Окремо викладає міркування стоїків, Платона й Аристотеля про щастя людини. Визначення щастя подає лаконічно: «Щастя – це стан, досконалий через нагромадження всіх благ»[2,с.324]. Обґрунтовує своє визначення тим, що щастя повинне бути таким, щоби задовільняти будь-яке бажання, а для цього необхідний стан, досконалий нагромадженням всіх благ. Професор поділяє щастя на два види: одне – об'єктивне, або матеріальне, друге – формальне. Об'єктивне, або матеріальне – це таке благо, оволодівши яким стаєш щасливим. Формальне

ж є саме володіння й актуальне використання цього блага. Матеріальне можна уявити як гроші, а формальне - володіння цими грошима. Проте сотворені блага не є об'єктивним щастям, а формальне щастя – це пізнання й споглядання Бога. Жадібні вбачають своє щастя в багатстві, похитливі – у чуттєвих насолодах, політики ж своє щастя зосереджують у владі, знатності, почестях, похвалі, славі, блиску – все це може бути назване почестями. Але все це – марнота, воно не дає повного щастя. Стоїки, - розмірковує М.Козачинський, - вбачали щастя в одній чесноті – мудрості, а нещастя – в глупоті. Детально цитує Платона, викладає його думки про щастя із діалогів «Парменід», «Федр», «Федон» та «Горгій», ствердивши, що Платон переконував, ніби тільки нечисленні досягають щастя в цьому житті, підіймаючись до нього через споглядальне знання і моральні чесноти, за посередництвом яких стають друзями Бога. Найдетальніше професор розглядає думки Аристотеля про щастя, які Філософ виклав у своїй «Етиці», увінчуючи висновком: «Афекти щастя такі: по-перше, воно є почесне благо...по-друге, воно є найпрекрасніше благо, найкраще і найприємніше, бо ці три поєднані разом і навіть нероздільні. Ніхто не може краще філософувати про щастя тільки природним світлом» [2, с.345]. Названі ним філософи, вважає М.Козачинський, повинні бути похвалені за те, що не розміщували щастя в благах долі й тіла, принаймні не вважали їх головними.

Георгій Кониський (1717-1795), викладав два курси філософії у 1747-1751 рр., вважається останнім професором, хто побудував свій курс самостійно, спираючись на твори Аристотеля та своїх попередників, особливо Т.Прокоповича. Його курс етики завершений, написаний досить лаконічно, проте тут докладно викладені всі «програмні» питання, що стосуються цього розділу практичної філософії. Щодо щастя, то він розмірковує про цю категорію у двох підрозділах. Перший називається: «У чому полягає найвище благо, чи щастя, і чи може воно бути у цьому житті?». Тут детально перераховані думки про щастя сімнадцяти авторів, античних філософів, навіть Анахарсіса-скіфа і сарматів. Про останніх пише: «Сармати - батьківщина й рід наш, вже тоді з самого початку вбачали найвище щастя у пияцтві, бо Еліан свідчить, що скіфам притаманно безмірно пити. Тому й пише Юстин, що скіфи раніше переможені пияцтвом, ніж війною» [2, с.447]. Професор вважає, що всі ці думки не варті уваги, бо навчають, що в цьому житті не можна досягнути найвищого щастя, тому не треба його шукати. Сам він стверджує, що смертній людині необхідно шукати найвищого щастя в цьому житті, а не очікувати його, хіба що в іншому безсмертному житті, для якого ми народжені й призначені Богом.

Другий підрозділ має назву: «В чому полягає не просто найвище щастя, а найвище в цьому житті?» Професор переконаний, що людині в цьому житті треба шукати не найвище благо, а те, яке може бути в цьому житті досяжним. Він відкидає міркування про таке благо як насолоду епікурійців, чесноту стоїків, роздуми Анаксагора і славу Антистена. Цих благ часто прагнуть численні люди, добиваючись їх з великими зусиллями й стараннями. Відкинувши такі уявлення про щастя, професор стверджує, що істинною є думка Аристотеля, який відносив до найвищого людського щастя в цьому житті не одне, чи друге з перерахованих, а розглядав усі. Він же встановив, що найвище благо полягає частково в му-

дрості й чесноті, частково - в благополуччі тіла й долі [2, с.451]. Отже, - робить висновок професор,- щастя людини чотирискладове: два складники містяться в душі – мудрість і чеснота; два інші менш почесні - у тілі: здоров'я, елегантність, сила та ін., і в долі: багатство, слава й почесні. І є чотири протилежні види нещастя: глупота, злочинність, хвороба й злидні.

Завершують роздуми Г.Кониського про щастя дві етичні аксіоми. Перша: щасливіший той, хто володіє кращими й численнішими благами; найщасливішим у цьому відношенні не може здаватися ніхто в цьому світі. Друга: всі суспільні дії людей треба визначати тим, щоб ми були чесні, розумні, здорові, або, принаймні, безтурботні, безпечні й щасливі.

Отже, кожен із професорів філософії Києво-Могилянської академії по-різному оцінював можливість досягнення людиною щастя в земному житті, а їхні роздуми про цей феномен засвідчують прагнення вселити надію на досягнення щастя.

Література

1. Прокопович Феофан. Філософські твори. Т.2. Логіка. Натурфілософія або Фізика. Етика. К.:Наукова думка.1980.550 с.
2. Памятники этической мысли на Украине XVII – первой половины XVIII ст. К.:Наукова думка,1987.527 с.

КОСТЮК Світлана

*к.е.н., доцент кафедри українознавства та філософії
ДВНЗ «Івано-Франківський національний медичний університет»
(Івано-Франківськ, Україна)*

ПАНЬКО Ольга

*к.м.н., доцент кафедри оториноларингології та офтальмології
з курсом хірургії голови та шиї
ДВНЗ «Івано-Франківський національний медичний університет»
(Івано-Франківськ, Україна)*

ГОСПОДАРСЬКО-ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА ЯК ФАКТОР РЕПРОДУКЦІЇ ЩАСЛИВОЇ ЛЮДИНИ-ВЛАСНИКА

Щасливою є та людина, яка протягом життя відчуває себе власником результатів своєї праці. Саме власність є запорукою реального щастя. Людина-власник – це дбайливий господар. А господар – це свобода, без якої немає ефективного виробництва, розвитку, прогресу, щастя. Це – інтерес, повна економічна відповідальність, самоконтроль, самовдосконалення і самовиховання високої моралі. Господар і власність становлять єдине ціле і один без одного не існують.

Людина соціальна сама по собі, але реалізуючи себе у своїй власності, стає справжнім творцем свого щасливого життя.

Власник завжди залишається вільним доти, доки він володіє своїм майном, незалежно від того, чи стало воно капіталом чи ні. Власність здатна руйнувати споконвічні капіталістичні підвалини, якщо вона не є монополією вузького кола осіб.

Суспільство, де усе всенародне, не може бути демократичним і привабливим для індивіда, який без власності є люмпеном, пролетарієм, а отже таке суспільство приречене на загибель, або в кращому разі, на жебрацьке існування. Така людина не є щасливою.

Людина-власник, яка має високий рівень господарсько-економічної культури, формує високо ефективну економіку.

Господарсько-економічна культура - це поняття (соціально зумовлений рівень розвитку особистості у сфері економічної діяльності) інтегральне, його структура може бути представлена такими компонентами як ціннісні економічні орієнтації, національне економічне мислення як складова соціально-економічної свідомості та економічний самоконтроль.

Ціннісні економічні орієнтації як компонент господарсько-економічної культури — це вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтована на певний аспект соціально-економічних цінностей, які формуються в процесі розвитку індивіда, його участі у конкретних видах економічної діяльності. За ціннісними орієнтаціями можна робити висновки, яке місце, позицію займає особистість у соціальній структурі суспільства, в найближчому оточенні, які соціальні ролі виконує чи прагне виконувати.

У нашому суспільстві проходить процес трансформації системи цінностей, а подекуди її докорінна перебудова. І тут важливим є те, що слід акцентувати увагу на дотримання таких принципів, як плюралізм, альтернативність, гуманістичність, оскільки саме ці принципи забезпечують можливість формування системи цінностей, котра відкриває простір для розвитку особистості творчої, вільної, а отже і щасливої, здатної до самостійного, відповідального вибору, в тому числі й економічного. Стає цілком очевидно нагальна необхідність створити нову систему цінностей, яка слугувала б орієнтиром у вихованні щасливого молодого покоління та громадян будь-якого віку. Така система загалом і кожен її структурний компонент зокрема мають становити одне ціле, в якому об'єднуючим началом є духовність людини.

Господарсько-економічна культура — явище суб'єктивно-об'єктивне, адже немає культури без її носія — людини, як людини немає без певної культури. Саме остання визначається соціально-економічною свідомістю, яка створює цю культуру і є її складовою, це власне й соціально-економічна свідомість, визначена цією культурою.

Сферами прояву останньої є характер та ступінь взаємовідносин між людьми та ставлення людини до самої себе.

Аналіз характеру та ступеня взаємовідносин між людьми, дає можливість дійти висновку, що господарсько-економічна культура сприяє формуванню господаря-власника, який і є тим об'єктивно необхідним імпульсом до виробництва, який не тільки спонукає людину-власника до високоефективної праці, до безперервного творчого пошуку і прогресу, але й змінює, облагороджує мислення і психологію людини, робить її щасливою. Крім того, господарсько-економічна

культура виховує у господаря патріотичні почуття, саме тому власність він повинен використовувати для загального блага і процвітання всього народу України. Однак, трансформування інституту власності на базі широкомасштабної приватизації в Україні поки що не привели до формування прошарку ефективних власників, розвитку підприємництва, підвищення конкурентоспроможності виробництва.

Однією із сфер прояву господарсько-економічної культури є характер та ступінь ставлення людини до самої себе. Людина не тільки створює, збагачує і споживає цінності культури, але й у процесі свого розвитку піднімає на новий, більш високий ступінь свободи. Однак, свобода це не тільки відсутність обмежень, а й самодисципліна і повна економічна відповідальність, самоконтроль, самовдосконалення і самовиховання високої моралі.

Реаліям сучасної української дійсності, на жаль, відповідає поки що вкрай низька господарсько-економічна культура людей, особливо молодих, які уявляють економіку як необмежене поле споживацького ринку, на якому здійснюються найпростіші операції купівлі-продажу, порушуючи принципи моральності. Цьому сприяє багато факторів:

- економічна дійсність (деградація продуктивних сил, передусім людини-трудівника, антигуманний і антидемократичний характер трансформаційних процесів в системі економічних відносин), яка формує безвідповідальне, антигосподарське ставлення до матеріальних і духовних цінностей, навколишнього середовища і т.ін.;
- нестабільність соціально-політичного становища;
- відсутність системи ефективного взаємозв'язку сім'ї, навчальних закладів, виробничо-фінансових і комерційних структур, зацікавлених у підготовці юнаків і дівчат до трудової діяльності в нових соціально-економічних умовах;
- відірваність рівня життя між незначною частиною і загальною масою населення;
- обернено пропорційна оплата праці до рівня освіченості і компетентності спеціалістів;
- не однакові можливості юнаків і дівчат в реалізації прав на освіту, працю і соціальний захист;
- переоцінка цінностей, що призвело до руйнування попередньої трудової етики, коли не сформувалася ще нова, яка б відповідала цивілізованим ринковим відносинам;
- відсутність у базовому навчальному плані загальноосвітньої школи спеціального курсу, який забезпечував би соціально-економічну освіту і виховання учнів;
- недостатня науково-методична база змісту безперервної соціально-економічної освіти і виховання молоді;
- переважаючий просвітницький характер навчання та інформаційна модель навчання, відсутність плюралістичної та багатовимірної методології, зв'язку з практикою, виробничо-економічною діяльністю;
- згортання трудового навчання та суспільно корисної праці в школах;

- недостатня компетентність батьків, вчителів у питаннях економічної освіти і виховання юнаків і дівчат, що є однією із головних причин нерозвиненого в них економічного мислення;
- відірваність освіти і науки від культури: слабкий зв'язок соціально-економічної підготовки молоді з українськими національними і культурно-історичними джерелами, гуманістичними традиціями трудової педагогіки тощо.

В умовах реформування суспільства, коли загострюються економічні та соціальні проблеми, люди, особливо молодь, проявляють низький рівень розвитку господарсько-економічної культури, пов'язаний з марнотратством та вандалізмом.

Справжня висока господарсько-економічна культура — це гармонія знань і морально-етичних якостей, які, безумовно, залежать від інтелектуально-культурних якостей особистості. Аналіз рівня розвитку господарсько-економічної культури дав можливість зробити висновок про те, що в Україні складається нова соціально-економічна і культурна ситуація, що породжує нову соціокультурну реальність, складовою якої є нова господарсько-економічна культура, яка переноситься на інші галузі життя і діяльності.

Трансформування інституту власності, приведе до наявності у людини певних сукупностей свобод і прав, тобто, можливість вільно обирати собі заняття, відповідно до своїх уподобань здобувати собі майно, не порушуючи «безпечності» інших людей та наявності прав власності на засоби виробництва, продукт і дохід. Процес формування та розвитку господарсько-економічної культури повинен регламентуватися відповідними законодавчими актами.

Для створення господарів-власників з високо розвинутою господарсько-економічною культурою тільки законодавства мало. Це важлива передумова, але потрібна й інша — забезпечення сприятливого економічного середовища, яке б реально забезпечувало, а не декларувало свободу господарського вибору, право власності, самоуправління тощо. Іншими словами, необхідний ринково-конкурентний режим.

Отже, сучасний процес становлення і розвитку господарсько-економічної культури в Україні має бути спрямований на істотне прискорення реалізації національних економічних інтересів та досягнення стабілізації економіки і умов для подальшого економічного піднесення, технологічної модернізації економіки, включення національної економіки до міжнародного поділу праці, прискореного формування національного ринку та вітчизняного підприємництва, досягнення економічної незалежності та добробуту щасливої нації.

Література

3. Василевич С.В. Формування та розвиток національної господарсько-економічної культури в умовах ринкової трансформації економіки України: Автореф. дис. ... канд. екон. наук. — К., 2003. — 20с.

КОШЛЯЦЬКА Наталія

*старший викладач Вищій комунальний навчальний заклад «Володимир-Волинський педагогічний коледж ім. А. Ю. Кримського»
(м. Володимир-Волинський, Україна)*

ДУХОВНА ЛЮДИНА – ЩАСЛИВА ЛЮДИНА

Проблема духовності завжди займала розуми вчених різних поколінь. Вона залишається в центрі уваги представників науки і сьогодні. Тему духовності можна віднести до однієї із самих актуальних тем у всі часи, оскільки в ній розглядаються сутнісні основи людини. Інтерес до проблеми духовності в останні роки викликаний, з одного боку, збільшеним значенням «людського фактору», а з іншого – великими соціальними змінами, зміною стереотипів життя, активним проявом життєвого прагматизму людей, зниженням соціальної значущості праці у великої кількості молоді, наростанням індивідуалістичних орієнтацій, кризи ідентичності тощо.

У зв'язку з цим значно підвищуються вимоги до педагога як носія духовності, який формує у підростаючого покоління готовність до самостійного, активно-творчого життя, реалізації свого призначення.

Отже, що ж таке духовність, дух, духовна віра?

У релігійному контексті духовність пов'язується з такими категоріями як Віра (у спасіння, вічне життя тощо), Надія (на Бога, на перемогу добра), Любов (до ближніх, Бога). У світському розумінні зміст духовності становлять філософські категорії – ідеали людяності, краси, добра, правди.

За визначенням Павла Євдокимова (богослов, громадський діяч) справжня духовність – це пошук Бога у власній душі, це життя з Богом, любов до Бога і несення божественного світла любові людям... І я повністю з цим погоджуюся.

Духовність – це живе ставлення до Бога, це встановлення зв'язку між Богом і людиною. Духовність – це не продукт культури, традицій, нав'язаний людині. Духовність – це істинне єство людини, що знаходиться в глибинах її духу, її надсвідомого. Духовне начало людини засноване на християнській моралі, любові до ближнього. Найсуттєвіше в духовності людині – дія в ній Бога через Духа Святого, який знаходиться у глибинах, основі душі. Дух – абсолютне ціле, істинне, нескінченне й водночас справжнє у внутрішньому світі людини, якого не можна до кінця збагнути.

Духовна віра – це пізнання істини, слідування духовним законам, розуміння яких допомагає розв'язувати нескінченну проблематику життя, осмислювати його, долати відчай і страх, депресії, переосмислювати страждання. Людина має жити так, щоб кожна хвилина її існування, усе неодмінно було поставлене у відношенні до найглибших основ буття.

Моя позиція співзвучна з трактуванням М. Боришевського, що духовно досконала особистість не тільки усвідомлює вирішальне значення моральності у людських стосунках, у розвитку та функціонуванні суспільства на гуманістичних засадах, а й активно утверджує моральне начало у повсякденному житті – у ставленні

до інших людей, до себе самої. Пробудження духовності дає особистості більшу незалежність від оточення, спрямовує її до ідеальної мети – до вдосконалення, досягнення душевної гармонії, щастя, справжньої радості життя, до спасіння.

Не варто думати, що дух це поняття містичне чи теологічне. Дух це неосяжна сутність, яка проникає крізь простір та час, рухає живим світом і спричинює його розвиток. До прикладу, вітер. Ми знаємо, що він є, і ніхто цього не заперечує. Ми його не бачимо, не можемо торкнутися руками, але ми бачимо його дію, наслідки. У Біблії [Івана 3:8] сказано, що «Дух дихає, де хоче, і його голос ти чуєш, та не відаєш, звідкіля він приходить, і куди він іде. Так буває і з кожним, хто від Духа народжений».

У народі говорять, що очі – дзеркало душі, а серце є органом, який відображає духовне здоров'я людини. Недаремно сказано, що із серця виходять лихі думки, розпуста, крадіж, душоубство, перелюби, вбивства, лукавства, підступ, безсоромність, завидющее око, богозневага, гордощі, безум... «Послухайте, діти, напучення батькового, і прислухайтеся, щоб навчитися розуму, бо даю я вам добру науку: закона мого не кидайте... Нехай держиться серце твоє моїх слів, стережи мої заповіді та й живи! Здобудь мудрість, здобудь собі розум, не забудь, і не цурайся слів моїх уст...» [Біблія. Приповісті 4:1-5].

Термін «духовний» в широкому значенні пов'язаний з внутрішнім станом людини. У цьому контексті «духовне» відображає не тільки ті переживання, які традиційно вважаються релігійними, а те, що торкається сприйняття та пізнання, всю людську активність та всі функції, у яких загальний підсумок – володіння цінностями, більш високими, ніж загальноприйняті – такі, як: етичні, естетичні, героїчні, гуманістичні та альтруїстичні.

Духовність надає сенс життя окремій людині, в ній людина шукає і знаходить відповіді на питання: навіщо вона живе, яке її призначення в житті, що є добро і зло, істина і омана, красиве і потворне тощо. Як спосіб, як образ буття в цілому, духовність відкриває людині доступ до любові, совісті та почуття обов'язку, до права, правосвідомості і державності, до мистецтва і художньої краси, до очевидності і науки. Тільки духовність може вказати людині, що є насправді головне і найцінніше в її житті, дати їй щось таке, за що варто жити, за що варто нести жертви.

Як зараз поняття духовності розуміє сучасна молодь? Чи потрібна вона людині та яким чином ми можемо підвищити свій духовний рівень? Найчастіше ми зіставляємо духовність із рисою характеру людини у противагу чомусь аморальному, низькому та злочинному. Але чи можна розкрити силу свого духа, чи можна розвинути духовність?

Духовно-моральне виховання молоді – це велика відповідальність і джерело зміцнення нації. Духовно-моральний потенціал складають загальнолюдські та християнські цінності, моральні норми, які є регуляторами взаємовідносин у суспільстві.

Дуже важливо формувати особистість з раннього дитинства, так як нахили і якості, набуті людиною в дитинстві, більшою мірою залишаються в ньому на все життя. «Мій сину, прислухайся до моїх слів, до речей моїх уху своє нахили! Нехай не відійдуть вони від очей твоїх, бережи їх в середині серця свого! Бо життя

вони тим, хто їх знайде, а для тіла усього його лікування. Над усе, що лише стережеться, серце своє стережи, бо з нього походить життя. Відкинь ти від себе лук-кавство уст, віддали ти від себе крутість губ. Нехай дивляться очі твої уперед, а повіки твої нехай перед тобою простують. Стежку ніг своїх вирівняй, і стануть міцні всі дороги твої: не вступайся ні вправо, ні вліво, усунь свою ногу від зла!» [Біблія. Проповісті 4:20-27].

У чому ж полягає сутність духовно-морального виховання? Існують різні точки зору на цей рахунок. Одна з них полягає в тому, що в їх об'єднанні проявляється прагнення з'єднати релігійне і світське розуміння духовності: духовність – поняття релігійне, моральність – світська.

Але, оскільки людина – істота соціальна, вона повинна розвиватися, зростати духовно, пізнавати світ і себе у ньому, реалізуватись як творець, а не тільки задовольняти суто фізіологічні потреби, то стає очевидністю те, що формування духовності молоді повністю має здійснюватись за допомогою педагогічного організованого процесу. І тому навчальний заклад – це той осередок, який зможе вплинути на студента духовно. Саме у навчальному закладі відбувається процес залучення молоді до загальнолюдських моральних та естетичних цінностей, таких як добро, краса, істина, любов, гармонія, духовність.

Юність – це пора вільної активної волі, яка вчиться розрізняти добро від зла: послух від свавілля, любов від пожадливості, совісне від безсовісного. Це вміння розрізняти повинні підтримати ми, – педагоги, куратори, – бо якщо цього не відбувається, то студенти втрачають природне чуття духовного, справедливого, правдивого. Слід допомогти їм зберегти його, показати їм, що зло дуже часто вибирає свої підступи, сіє у барвисті привабливі шати. Потрібно пояснювати юнакам і дівчатам, що зло несе лише руйнування, біль, страждання.

Життя ставить чимало випробувань, які дуже складно подолати, особливо у молодому, юначому віці. Це період поривів і наснаги, ризику і необдуманості. У цей час молодь здатна на все, і дуже часто вдається до вчинків, які стають фатальними. Таким чином, молода людина губить сама себе. Для того, щоб попередити такий хід подій, ми повинні виховувати духовно здорових студентів.

Існує філософський принцип: подібне створюється подібним – моральність виховання формується моральністю викладача, вчителя, вихователя, духовність – духовністю. Чи в змозі сучасний викладач з його достатньо прагматичним світосприйняттям і мисленням, виконати ту високу місію, яка перед ним ставиться?

Мудрий філософ Григорій Сковорода, писав, що людина народжується двічі: фізично і духовно. Біля духовної колиски стоїть духовний наставник – вчитель, який стає людині другим батьком, матір'ю, бо прищеплює її душі моральні якості віри, надії, любові, глибокої поваги до рідної землі, свого роду, держави.

Але щоб закласти в душі студента високі моральні принципи, викладачу потрібні не тільки теоретичні знання. Саме його життя повинно бути побудовано на тих же принципах. Духовна людина – це та, яка прагне духовного зросту, духовної зрілості, чистоти, досконалості, і тому уникає всього того, що могло б перешкоджати цьому росту.

Вироблення нових стратегій освіти та виховання, що враховують необхідність перебудови системи цінностей – це сьогодні, мабуть, найбільш складне, але і най-

більш важливе завдання. Вона не достатньо осмислена, і тому важлива сама її постановка, що вимагає критичного аналізу вже звичних та напрацьованих підходів.

Нові освітні реформи... Чи готові ми до таких кардинальних змін? Багато думок відносно цього: позитивних і негативних. І це є природно. Адже, все нове завжди сприймається з осторогою. «Не можна вливати молоде вино у старі бурдюки, бо вони порвуться...», – говориться у Біблії. Людині зі старою закваскою важко змінити спосіб свого мислення, поглядів, звичних дій і прийняти щось нове. Тому перед нами стоїть нагальне завдання – це оновлення нашого розуму.

Усякий прогрес здійснюється завдяки людям, які не задоволені тим, що в даний момент усім іншим здається нормальним, звичним. Завжди є якийсь шлях – і завжди є кращий шлях. Хтось із мудрих людей сказав: «Ніколи не задовільняйся хорошим, якщо є щось краще!».

Зараз уся увага зосереджена саме на різних технологіях, інноваціях, формах, засобах досягання перебудови освіти тощо. На жаль, більше на «зовнішньому», ніж «внутрішньому». Але ми повинні пам'ятати, що нашим будівельним матеріалом є студенти. І наше завдання – навчити їх добру, любові, співпереживанню, бути готовими на всяке добре діло, керуватися здоровим глуздом і духовними, моральними цінностями. Знання надимають, а любов будує! Тому знання і духовні цінності мають бути в єдності. І це одне з найважчих завдань. Педагог не може навчити того, що сам не знає. Педагог не може виховати здорову нову людину, якщо сам не здатний відчувати чужу біль, вміти прощати, дарувати тепло тим, хто є поряд, любити навколишнє, милуватися красою природи, творінням і т.п.

«Люби свого ближнього, як самого себе...», – навчає нас Слово Боже. Чи здатні ми змінюватися сьогодні саме в цьому напрямку? Що є цінностями у нашому житті? Адже, справжня «любов довготерпить, любов милосердствує, не заздрить, любов не величається, не надимається, не поводить нечемно, не шукає тільки свого, не рветься до гніву, не думає лихого, не радіє з неправди, але тішиться правдою, усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить! Ніколи любов не перестає!» [Біблія. 1 Коринтянам 13:4-8]. Це тест для нас – педагогів, вихователів, батьків, студентів.

...Чоловік, побачивши змію, яка звивалась серед хмизу у вогні, вирішив витягнути її з полум'я. Коли він зробив це, то змія вкусила його, викликавши нестерпний біль. Чоловік швидко відкинув змію, і вона знову впала у вогонь. Чоловік схопив металеву палицю, витягнув змію з полум'я і врятував їй життя. Хтось зі спостерігаючих наблизився до людини і сказав: «Ця змія вкусила тебе. Чому ти як і раніше намагаєшся спасти її?». Чоловік відповів: «Природа рептилій – кусати, але це ніяк не повинно змінювати мою сутність – допомагати, навіть, якщо мене боляче поранили».

Задумаймося, яке наше призначення? Якщо виховувати особистості, то давайте будемо це робити належним чином, проявляючи всю свою батьківську любов, турботу, мудрість і терпеливість.

Ми хочемо представити Європі високоморальних, розумних людей, товариських, сміливих, творчих, з великим потенціалом. Хто має готувати таких людей? Педагог! Отже, почнімо з себе!

За одну ніч не можна змінити своє життя. Але за одну ніч можна змінити свої думки, які назавжди змінять наше життя. Не можна повернутися в минуле і змінити свій старт. Але можна стартувати зараз і змінити свій фініш.

На мою думку, найперше, повинна бути переоцінка духовно-моральних цінностей кожного освітянина, батьків і усіх причетних до справи виховання дітей, молоді не залежно від закладу, де вони виховуються, навчаються і т.д. Людина, яка думає, що вона все знає, просто перестала думати. Якщо ми думаємо, що досягли успіху, то нас обов'язково випередять.

Зазирнімо у своє серце: чим воно наповнене? «Нема доброго дерева, що родило б злий плід, ані дерева злого, що родило б плід добрий. Кожне ж дерево з плоду свого пізнається. Не збирають-бо фіг із тернини, винограду ж на глodu не рвуть. Добра людина із доброї скарбниці серця добре виносить, а лиха із лихої виносить лихе. Бо чим серце наповнене, те говорять уста його!». [Біблія. Луки 6:43-45]

...Колись давно старий індіанець відкрив своєму онукові життєву істину. «В кожній людині йде боротьба, дуже схожа на боротьбу двох вовків. Один вовк представляє зло – заздрість, ревності, образу, егоїзм, амбіції, неправду... Інший вовк представляє добро – мир, любов, надію, істину, доброту, вірність...». Маленький хлопчик, зворушений до глибини душі словами діда, на якусь мить задумався, а потім запитав: «А який вовк в кінці перемагає?». Старий індіанець ледь помітно усміхнувся і відповів: «Перемагає той вовк, якого ти годуєш...».

Духовно здорова людина щаслива! Полюби життя і живи щасливо – ось секрет. Нам корисно інколи дивитися на тих, кому гірше, щоби протверезіти, покаятися і дякувати Богу за те, що ми маємо.

...Біля дороги стояв вбогий і просив милостиню. Вершник, який проїздив поряд, вдарив бідного пліткою. Той, дивлячись услід вершнику, який віддалявся, сказав: «Будь щасливий!». Інший чоловік, який бачив все це, запитав: «Чому ти побажав йому щастя?». Вбогий відповів: «Якби вершник був щасливим, він не став би мене бити».

«Не будь переможений злом, а перемагай зло добром» [Біблія. Римлянам 12:21].

Нам, людям, властиво помилятися. Проте, помилки набагато краще використовувати як можливість чогось навчитися, ніж як привід для ненависті до себе чи когось. Це може стати жахливою перешкодою для благополуччя і подальшого життя.

Висновок. Попри усю можливу критику і скептицизм тих людей, котрі далекі від християнської моралі, все ж хотілося б висловити дещо категоричне судження: найкращими умовами для засвоєння морально-духовних основ, а також християнських чеснот, вважатимуться умови таких ВНЗ, в яких домінуватиме атмосфера, спрямована на утвердження християнських цінностей.

Основи духовно-морального виховання закладають, передусім, батьки, родина, священнослужителі, педагоги, а тому його ефективність можлива лише за участі усіх виховних інституцій, що повинні тісно співпрацювати між собою.

Отож, не занедбуймо того, що було подароване нам Богом – це життя, і що було доручено в наші руки – це юні душі.

«Настав юнака на початку дороги його, і він не вступиться з неї, навіть коли постаріє» [Біблія. Приповісті 22:6].

Література

1. Біблія або книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту / переклад проф. Івана Огієнка. – Українське Біблійне Товариство, 2011. – 1376 с.
2. Боришевський М. Й. Дорога до себе. Від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія / М. Й. Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416с.

КРИВОКОНЬ Наталія

доктор психологічних наук, професор

*Чернігівський національний технологічний університет,
Навчально-науковий інститут права і соціальних технологій
(Чернігів, Україна)*

НАСНАЖЕННЯ В СУПЕРВІЗІЇ АБО ЯК ЗРОБИТИ ЩАСЛИВИШИМИ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Вибір тематики даної публікації зумовлений нашим прагненням висловити міркування стосовно можливостей вдосконалення вітчизняної соціальної роботи як професійної діяльності та створення більш комфортних умов праці для спеціалістів соціальної сфери. Йдеться про те, що в Україні становище фахівців із соціальної роботи наразі характеризується досить невисоким соціальним статусом (що певною мірою підтверджується низьким рівнем їх заробітної плати, значною плінністю кадрів), значною завантаженістю, багатофункціональністю, різноплановістю діяльності та високою відповідальністю (кількість справ/підопічних/клієнтів на одного фахівця перевищує всі норми переважної більшості європейських держав, як і кількість здійснюваних у соціальних службах перевіроч з боку контролюючих органів), не завжди зручними, ергономічними та впорядкованими належним чином умовами праці тощо. Крім того, постійні зміни в соціальному законодавстві (з одного боку) та усе зростаючі соціальні потреби (а частіше – проблеми) значної частки членів нашого суспільства (з іншого) створюють умови для тривалого напруження, виснаження, розвитку стресових станів і, як наслідок, професійного вигорання у соціальних працівників різноманітних соціальних служб. Відтак, актуальними уявляються дослідження, спрямовані на пошук шляхів оптимізації діяльності фахівців із соціальної роботи, зокрема і завдяки запровадженню супервізії на основі наснаження.

Маючи більш ніж двадцяти річний досвід підготовки та перепідготовки соціальних працівників для соціальних служб різного підпорядкування у вищому навчальному закладі, а також враховуючи власну супервізорську практику у низці недержавних організацій, що надають соціальні послуги, хочемо поділитися напрацюваннями, котрі спрямовані на підвищення рівня суб'єктивного соціального благополуччя у фахівців соціальної сфери.

Передусім зазначимо, що, розділяючи погляди авторів щодо розмитості та невизначеності категорій «щастя», «благополуччя» (англомовного «well-being»)

у психологічному та соціально-психологічному дискурсі, ми скористаємося підходом, запропонованим Т. В. Данильченко для характеристики феномену, котрий «відображає усвідомлення й оцінку соціального функціонування на основі співвідношення між рівнем домагань і ступенем задоволення соціальних потреб суб'єкта, у результаті чого особистість визначає своє соціальне буття як оптимальне й переживає відчуття приємності» [1, с. 102]. Науковець для позначення даного феномену використовує термін «суб'єктивне соціальне благополуччя» і виділяє два його основні аспекти: 1) позитивне функціонування в соціумі, що дає змогу людині задовольнити соціальні потреби та відчувати себе елементом соціуму («соціальне благополуччя»), 2) позитивні суб'єктивні оцінки соціальних зв'язків як наслідок соціального функціонування, що об'єктивуються у феномені «суб'єктивного благополуччя». Інакше кажучи, суб'єктивне соціальне благополуччя – це інтегральне соціально-психологічне утворення, що відображає суб'єктивну оцінку (позитивне переживання) успішності функціонування індивіда в соціальному середовищі. Відповідно його атрибутами є соціальна рефлексія, самовизначення, задоволеність соціальних потреб і позитивний ефект щодо соціального функціонування [1, с. 104].

Враховуючи наведені вище міркування в контексті соціальної роботи, розвиток у соціальних працівників суб'єктивного соціального благополуччя може відбуватися завдяки: 1) створенню належних умов для розгорнутої рефлексії щодо їх професійної діяльності (змісту, особливостей взаємодії, відповідності стандартам професії тощо); 2) підтримці й формуванню професійної ідентичності (її афективного, оціночного та поведінкового компонентів); 3) сприянню у задоволенні соціальних потреб (зокрема усвідомлення соціальної значущості їх діяльності, цінності фасилітації як такої, задоволеності результатами праці тощо); 4) фіксуванню позитивних змін у скрутних життєвих ситуаціях клієнтів (в тому числі й завдяки створенню з боку соціального працівника умов для залучення й мобілізації соціальних ресурсів). Усі ці умови можливо створити в ході супервізії, в основі якої лежить принцип наснаження.

У своїх роботах [2, с. 295 - 296] ми розглядаємо наснаження (англ. – *empowerment*) як важливу цінність та професійну модель діяльності соціального працівника, завдяки якій відбувається активізація життєвої позиції клієнта. Причому, внаслідок такої активності відбувається усвідомлення та/або розвивається посилення відповідальності особи за стан вирішення власної проблеми, а також формуються навички самодопомоги та залучаються ресурси. Власне, і головне призначення соціальної роботи визнається як допомога людині допомогти самій собі. Методологія наснаження передбачає не просто формування певних дій, планів а, перш за все, – усвідомлення проблематики з боку самої особистості, організацію мотивування до пошуку прийнятних шляхів вирішення ситуації («кристалізацію» мотивів), пошук і залучення ресурсів, отримання нових знань, досвіду і безпосереднє виконання запланованого шляхом взаємодії та побудови нових стосунків із оточуючими. Наголошуємо на тому, що в процесі наснаження дії індивіда є усвідомленими, цілеспрямованими, такими, що базуються на формуванні позиції впевненості у власних силах та/або мобілізованих ресурсах, наділенні повноваженнями, що посилює відчуття відповідальності за себе та своє життя.

Водночас, для досягнення позитивних результатів в процесі вирішення проблематики людини та її наснаження важливими є не лише особливості самої особистості, її соціальний розвиток, але і спрямовуючий, відповідно професійно організований вплив інших людей. Ключовими функціями фахівців з метою наснаження особистості є, перш за все, організація мотиваційного процесу, спонукання людини до активності, прагнення досягти змін, покращити якість життя, набутти новий досвід або по-новому переосмислити попередній. Наснажувати людину означає так впливати на неї, щоб відбулися зміни у емоційній, когнітивній та поведінковій сферах особистості. Зокрема, приміром, на рівні емоцій повинні з'явитися відчуття впевненості у своїх силах, насиченість енергією, певне піднесення, натхнення. На когнітивному рівні, має відбутися переоцінка можливостей, сформуватися нове бачення, «увімкнутися» позитивне, конвергентне мислення, розкритися потенціал, проявитись аналітичні здібності тощо. Поведінкова сфера особистості має характеризуватися активністю, прагненням реалізації планів і конкретними діями, налагодженням взаємодії з іншими, побудовою нових стосунків, пошуком однодумців та ін.

Для такого впливу важливою умовою є формування довіри, відвертих стосунків, коли людина може відкрито й щиро обговорювати ті чи інші події, враження, ділитися переживаннями, сумнівами, іноді, навіть, визнавати власні помилки чи невдачі. Ось чому ми просуваємо наснаження не лише як важливий принцип і методологію, але і як основу для моделі супервізії в соціальній роботі.

Поняття супервізії як складової професійної соціальної роботи для вітчизняних соціальних працівників є доволі новим, і почасти, – незрозумілим. Ми неодноразово стикалися із настороженням і, навіть, упередженням ставленням до процесу супервізії. Мовляв, термін «супервізія» дуже схожий на слово «ревізія», а, отже, передбачає перевірку результатів роботи на відповідність встановленим нормам, стандартам, правилам із подальшими висновками, зауваженнями тощо. Звичайно, це не може не викликати певного напруження, внутрішнього дискомфорту і прагнення «закритися» з боку працівників. Однак, коли в ході спілкування із супервізором фахівець отримує професійну підтримку (як психологічного так й інформаційного характеру), консультацію, допомогу у розвитку необхідних йому компетенцій і навичок, а також може по-іншому поглянути на складну виробничу ситуацію (таку, що хвилює, викликає негативні емоції тощо), самостійно прийняти рішення щодо оцінки власної роботи і намітити подальші дії для її вдосконалення, – ставлення до супервізії змінюється на позитивне.

Наш п'ятирічний досвід проведення супервізії дозволяє розглядати її як: 1) особливий вид психологічної практики, метою якої є надання консультації та допомоги фахівцям у складних, чи таких, що викликають у них сумніви, ситуаціях; 2) фасилітативну діяльність, засновану на професійній взаємодії і спрямовану на підвищення якості та моніторинг надання послуг клієнтам; 3) унікальну, творчу, інноваційну технологію розвитку професійних компетенцій фахівців та як інструмент їх індивідуального та/або групового навчання; 4) управлінську технологію, котра дає змогу повніше використовувати внутрішні ресурси організації через створення системи взаємної допомоги та надання підтримки з боку більш досвідчених працівників тим, хто її потребує; 5) складову системи соціально-пси-

хологічного забезпечення діяльності фахівців у сфері соціальної роботи та практичної психології.

Доповнюючи узагальнені вище уявлення про супервізію в цілому, варто додати, що розуміння її в контексті наснаження передбачає, розгляд не лише як можливості (форми) навчання та підвищення кваліфікації соціальних працівників, але і як унікального, суто індивідуального неперервного процесу професійного розвитку, вдосконалення, що базується на аналізі отриманого попереднього досвіду та формуванні нового бачення, ставлення, розуміння ситуації. Також наснажуюча супервізія виступає не лише як професійний супровід і підтримка, а і як усвідомлений цілеспрямований процес підвищення ефективності самого спеціаліста, розвиток навичок самонаснаження і мобілізації внутрішнього особистісного потенціалу професіонала. Іноді, для того, щоб актуалізувати внутрішні ресурси соціального працівника, важливо допомогти спеціалісту розібратися у власних особистісних проблемах і труднощах, особливостях стосунків із клієнтами, колегами чи керівництвом, сприяти формуванню навичок самодіагностики та саморегуляції.

Крім того, в процесі обговорень різних професійних ситуацій супервізор показує можливі варіанти розвитку подій і підкреслює важливість зробленого працівником вибору. І, навіть, у випадку, коли цей вибір виявляється не зовсім вдалим (таке трапляється), завдяки наданій з боку супервізора підтримці, фахівець не відчуває негативу, позаяк відразу ж відбувається побудова нової стратегії та/або плану дій. Варто враховувати, що коли супервізор наснажує, він не просто консультує, він створює умови для формування складових професійної ідентичності, оцінки діяльності самого фахівця на відповідність стандартам соціальної роботи та принципам організації. Результати такої супервізії не лише забезпечують підвищення якості послуг та їх ефективність, але і передбачають розвиток прагнення працівника дотримуватися стандартів, слідкувати за правильністю своїх дій та відповідністю їх професійним обов'язкам у майбутньому. Відтак, супервізія на основі наснаження не просто створює умови для самоактуалізації, стимулювання до самовдосконалення шляхом аналізу професійного досвіду (як позитивного, так і не зовсім вдалого) (свого та колег), але й забезпечує формування навичок системної саморегуляції професійного розвитку.

Таким чином, супервізія на основі наснаження передбачає, з одного боку, – створення належних умов для професійної соціалізації спеціалістів, розвиток їх професійної самосвідомості, надання допомоги у вирішенні поточних проблем, а з іншого, – надає можливість «відрефлексувати» проблемні теми, зняти напруження, що виникає іноді внаслідок переживань і сумнів стосовно правильності власних дій в тій чи іншій ситуації, сформувати більш впевнену позицію, попрацювати над мотивацією, неупереджено проаналізувати власний досвід, по-іншому оцінити результати своєї праці, намітити перспективи, краще усвідомити можливі ризики та запланувати заходи щодо їх попередження тощо.

На підтвердження зазначених вище тез слугують висловлювання різних фахівців із соціальної роботи, коли вони відповідали на запитання: «Що Вам дала супервізія?». Переважна більшість опитаних стверджували, що після супервізії в них «знялося напруження», «відбулося чітке структурування важливої інформації», «я отримав

відповіді на запитання, що мене хвилювали», «з'явилося відчуття потреби, значущості моєї роботи», «мені допомогли усвідомити себе, свої стани і можливості», «відчула полегшення від того, що я правильно вчинила в непростій ситуації», «перестала докоряти собі за помилки, натомість з'явилася впевненість, що зможу виправити ситуацію», «стала сильнішою і більш впевненою у власних силах» тощо.

Відтак, ми сподіваємося, що представлені у даній публікації матеріали стосовно запровадження супервізії на основі наснаження зможуть посприяти розвитку професійної соціальної роботи в Україні як такої, а також допоможуть соціальним працівникам отримувати більше задоволення від своєї дуже важливої для нашого суспільства діяльності і частіше досягати відчуття суб'єктивного соціального благополуччя.

Література

1. Данильченко Т. В. Суб'єктивне соціальне благополуччя як психологічний феномен. / Т. В. Данильченко // Психологічні перспективи. – 2016. – Випуск №28. – С.93 – 107.
2. Кривоконь Н. І. Соціально-психологічне забезпечення соціальної роботи / Н.І. Кривоконь. – Харків : видавництво ФОП Олійник, 2011. – 480 с.

ЛИПКА Ольга

Кандидат філософських наук, доцент

Львівська національна музична академія ім. Миколи Лисенка (Львів, Україна)

ЩАСТЯ У РОЗУМІННІ ЖАНА ВАНЬЄ

У травні 2019 року на 91-ому році життя відійшов у вічність Жан Ваньє, католицький філософ і богослов, відомий передусім як засновник Ляршу (з фр. Ковчег) та співзасновник руху «Віра і Світло»¹. У 2015 році він отримав Темплтонівську премію, яка вручається людині, яка, на думку журі, здійснила «визначний внесок у ствердження духовного виміру життя через розуміння, відкриття чи практичні роботи» [6]. Що ж особливого зробив Жан, що удостоївся такої почесної відзнаки? У юнацтві він став офіцером морського флоту, потім – доктором філософії і теології, та, зрештою, купив будиночок у французькому селі Тролі і, забравши з психіатричного закладу двох розумово неповносправних чоловіків Філіпа Се та Рафаеля Сімі, почав мешкати разом з ними і о.Томою Філіпом. Згодом такий спосіб життя притягував і надихав інших, – поставали спільноти Ляршу у різних країнах. Як сам Жан свідчив, він не мав на меті творити якісь великі речі, він просто мав бажання жити з цими людьми, для яких у суспільстві не

¹ Лярш є спільнотою, де разом живуть люди з розумовою неповносправністю та асистенти, вони разом працюють у майстернях, готують їсти, моляться, відпочивають, радіють і сумують. Членами спільнот «Віра і Світло» є розумово неповносправні люди, їхні батьки та приятелі (волонтери). Вони зустрічаються разом принаймні двічі на місяць, щоб роздумувати над Св. Письмом, молитися, ставити пантоміми, святкувати, ділитися своїм життям, теж їздити на прощі та на табори. Це спільноти дружби.

знаходилося місця. І цей досвід привів його до розуміння багатьох сокровенних речей, якими він ділився у своїх книгах. Цей досвід виявив світові безцінний дар розумово неповносправних людей зворушувати серця, бачити красу у простих речах, радіти, жити тут і тепер.

Прагнення бути щасливим чи не найглибше прагнення людини, і воно не залежить від місця народження чи соціального статусу. Це підтверджують питання учнів у школах в Італії, Україні, Росії, про що розповідає Олександр Філоненко у книзі «Океан таємниці». Змінюються історичні, культурні, соціальні обставини, але прагнення залишається тим самим. Жан Ваньє зазначає: «Ми перейшли від світу, що керується мораллю на базі сім'ї та релігії, до світу, що керується особистим успіхом, матеріальними здобутками, владою, самореалізацією; від почуття відповідальності перед іншими, нашою країною і Богом до пошуків нашого власного достатку. Психологія та економіка зайняли місце моралі та стали пріоритетними» [2, С.171]. Чи від такої зміни пріоритетів люди стали щасливішими? В одних країнах – надмір виробництва, в інших – брак їжі; екологічна ситуація на планеті погіршується, але усвідомити наслідки своїх дій далеко не всі хочуть, змінювати спосіб життя – теж. Дух змагання, – бути кращим, першим, сильнішим, багатшим – ось критерії успіху. Успіху – так, але чи щастя? Адже ці критерії плекають нездоровий егоїзм. Чому молоді люди приходять у Лярш і залишаються там асистентами на кілька років, а дехто – на ціле життя, і говорять, що вони тут щасливі? Адже життя у цій спільноті базується на цінностях, протилежних до тих, які пропагує світ, – на служінні, діленні, вбогості, бутті собою; тут виникає чимало труднощів, але їх намагаються вирішувати в душі любові. Невже можна бути щасливими поруч із слабкими, «неуспішними», відсунутими на маргінес? У книзі, написаній для молоді ще у 1986 р. Жан зазначав, що, прийшовши у Лярш зі світу змагань і суперництва, асистенти поволі відкривають для себе інший світ цінностей, відкривають істину, що «єднання і взаємодовір'я стають джерелом одужання і життєдайності, вони відкривають для себе новий сенс свого життя» [3, с.85]. Важко плекати єднання серед суперництва, коли кожен зводить навколо себе мури, щоб бути недоступним для інших. Важко плекати довіру серед неправди, коли одягаються маски, щоб видаватися кращими, відповідати певним стандартам. «Ми прагнемо жити в ідеальному світі, в ідеальній спільноті, в ідеальній Церкві. Нам бо ж часто вбивали у голову, що мусимо бути ідеальними й що не можна бути слабшим, розбитим, крихким і вразливим. Ідея про досконалість, за яку чіпляємось, настільки вкорінена у нас, що вона заставляє заперечувати власні вади, зневажати вади в інших і ганьбити неідеальні спільноти, чи такі, що не відповідають нашим уявленням...»[3, С.96].

Неможливо не погодитися з Жаном Ваньє, що суперечність між омріяним ідеалом та реальністю часто стає причиною наших розчарувань і відчуття нещастя. Суперечність між нашим ідеальним «я» і нашими вадами, якщо ми маємо відвагу побачити себе у правді, між бажаним статусом і наявним. Змінити кут зору – ось ключ до щастя. Ця істина не є новою, і про це говорить Жан в одній з останніх своїх книг «Дорога додому»: «Щастя можна знайти всередині себе. Проблема в тому, щоб змінити своє ставлення до реальності й подій» [2, С.154]. Сила його слів – у його житті, у житті з розумово неповносправними людьми, які допомогли

Жанові зрозуміти, що значить бути людиною. «Це може дивує, що люди, слабкі, виключені з суспільства, можуть бути учителями людяності, але це та правда, яку я відкрив, живучи з ними» [1, С.9]. Звичайно ж, не всі здатні так радикально змінювати своє життя, як Жан Ваньє, але його досвід виявляє, що людина здатна бути щасливою тоді, коли вона пізнає себе і йде за своїм внутрішнім голосом, навіть коли це приводить її у зовсім неочікувані місця та спільноти. «Зростання починається, коли ми полишаємо мріяти про себе і приймаємо нашу людську природу такою, якою вона є, обмеженою і вбогою, але водночас прекрасною. Деколи відмова прийняти себе приховує справжні дари і здібності. На людей чигає небезпека хотіти бути інакшими, ніж вони є, хотіти бути кимось іншим чи навіть хотіти бути Богом. Нам треба бути собою, з нашими обдаруваннями і здібностями, нашою здатністю до сопричастя і співпраці. Це і є шлях до щастя» [2, С.162].

Непростий час зараз переживає українське суспільство, і непевність у майбутньому породжує страх і тривогу. Чи можливо бути щасливим за таких умов? Ці слова Жана написані в іншому контексті, але у них звучить відповідь і на наше запитання: «Ми чекаємо на щось, що, на наше переконання, має принести нам щастя, а воно не наступає. Ми бачимо лише негативні речі, які стаються в нашому житті, – хворобу, неповносправну дитину – і ми замикаємося в гніві та бунті. Людська мудрість – це спуститися на землю, не зациклюючись на прекрасному ідеалові, який ми повинні досягнути, а прийнявши реальність такою, якою вона є, відкрити для себе Бога, присутнього в реальності, не боротися проти реальності, а працювати разом з нею, відкрити для себе зерно життя, можливості, заховані в ньому. Звичайно ми повинні мати бачення майбутнього і зосереджуватися на ньому, повинні планувати, бути свідомими і відповідальними за майбутнє, але наша надія й бачення повинні корінитися в теперішньому. Це будистська, а також християнська мудрість – відкрити для себе Бога в сучасному моменті, потоваришувати з часом і реальністю [2, С.169].

Чи не тому українці – найнещасливіша нація чотирьох континентів [4], що помічають передусім лише негативні речі і в своєму і в суспільному житті, що нездатні потоваришувати з часом і реальністю? Вочевидь, це стосується не всіх. Але з огляду на рейтинг щастя – більшості. Працювати разом з реальністю, відкрити для себе зерно життя, можливості, заховані у ньому. Перебування на майдані під час Революції Гідності – це приклад такої праці з реальністю, і плодами її були єдність, довір'я, повага до інших. І хіба то не було окрім гордості, також і відчуття щастя, що ми як народ здатні на такі дії? Куди усе вивітрилося? Днями Олег Сенцов сказав: «Я добре пам'ятаю, як було тією зимою, коли ми спілкувались одне з одним ввічливо, коректно і чесно. Я пам'ятаю те світло і тепло, яке було між людьми. Це допомагало мені 5 років. Я знав, заради чого ризикував, і заради чого сиджу. Це мені допомагало. Приїхавши і побачивши, що відбувається в нашому суспільстві, я виявив, що ми все це втратили. Революція гідності перетворилась на контрреволюцію ненависті. Як би гірко це не звучало. Ми агресивні, розрізнені, нетерпимі до іншої думки близьких людей» [5]. Так, це гірка правда. Але ніколи не пізно починати знову торувати дорогу до щастя. Під час Майдану це сталося якимось стихійно, в одному пориві духу. Прийшов час, коли нам, - і кожному зокрема, і як народу, важливо осмислити критерії та цінності, які ми хочемо

покласти в основу свого і суспільного щастя, і, не оглядаючись на інших, жити відповідно до них. Досвід Жана Ваньє хай буде надихаючим прикладом для нас, як із бажання однієї людини розділити своє життя із слабшими, постали спільно-ти у різних країнах світу і стали місцем радості і щастя для багатьох.

Література

1. Ваньє Жан. Бути людиною / пер. з фр. Олега Романчука. Львів-Київ: Свічадо-Кайрос, 2000. 156с.
2. Ваньє Жан. Дорога додому / пер. з анг. Ганни Косів. Київ: Дух і Літера, 2015. 280с.
3. Ваньє Жан. Розбите тіло. Повернення до єднання / пер. з фр. Маркіян Якуб'як. Львів: «Свічадо», 1993. 144с.
4. Зінченко Олександр. Українці. Найнещасливіша нація чотирьох континентів URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/08/22/156102/>
5. Путін, корупція, а тепер - і ми самі: Сенцов назвав головні проблеми України URL: https://espresso.tv/news/2019/10/30/putin_korupciya_a_teper_i_my_sami_sencov_nazvav_golovni_problemy_ukrayiny
6. Темплтонівська премія URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D0%BC%D0%BF%D0%BB%D1%82%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%8F

МАГАС Василь

кандидат економічних наук, доцент

Львівський національний університет імені Івана Франка (Львів, Україна)

ДЕЩО ПРО ЩАСТЯ ТА ШЛЯХ ДО НАЦІОНАЛЬНОГО ЩАСТЯ

Досі мав щастя не думати про щастя. Проте, активізація поборників загального щастя змушує говорити на цю тему.

Можна виділити позитивне і негативне трактування щастя.

Позитивне трактування щастя передбачає одночасну наявність чогось, що потрібне для щастя. Незважаючи на те, що позитивне розуміння щастя є суб'єктивним, існує стандартний «щасливий набір» пересічної людини, який може включати здоров'я, злагоду в сім'ї, добробут, повагу тощо. В умовах ринку, коли багато що купується, дехто напівжартома його звужує до формули: щастя = здоров'я + гроші. Додаючи при цьому, що «щастя не в грошах, а в їхній кількості».

Таке трактування щастя характерне більше для молодих, енергійних та амбітних людей, які до того ж упевнені, що вони є ковалями свого щастя.

Щастя у негативному трактуванні розглядається як відсутність нещастя. У поглядах щодо нещастя, напевно, є більша єдність, ніж у розумінні самого щастя. Зокрема, про убереження від нещастя моляться у кожній недільній літургії.

Негативне трактування щастя з'являється тоді, коли у тій чи іншій мірі уже задоволений рівень потреб, які входять до позитивного переліку щастя, коли людина втомлюється у гонитві за підвищенням рівня їх задоволення, чи ж коли доходить до думки про їх ілюзорність.

Задоволення більшості потреб, які лежать в основі позитивного щастя, здійснюється через механізм ринкового обміну. При цьому кожна сторона обміну отримує щось для власного щастя, пропонуючи те, що необхідне для щастя іншої.

Паритетність також можна спостерігати практично в усіх інших сферах людських стосунків, таких як любов, дружба тощо.

Обмеженість ресурсів, необхідних для задоволення потреб, робить неминучим їх неповне задоволення. Окрім того, оскільки потреби мають тенденцію до зростання, а структура та форми задоволення потреб постійно змінюються, то людина весь час змушена перебувати у гонитві за своїм щастям.

Звідси – спроби розширити розуміння щастя, не ув'язуючи його із задоволенням потреб. Тоді щастя подається як не просто наявність чогось, що потрібне для щастя, а як стан душі, як уміння бути щасливим, або ж щастя, - як шлях до щастя.

Першими це зрозуміли індійські йоги і знайшли спосіб абстрагуватися від проблем цього світу, упавши в нірвану. Алкоголь, наркотики та інші психотропні речовини, напевно, теж мали б належати до цього ж ряду.

Ринок регулярно пропонує нові способи задоволення. Дослідження, спрямовані на вивчення частин головного мозку, які відповідають за задоволення, відкриття гормонів чи інгредієнтів щастя і т.п., напевно, призведуть у майбутньому до продажу пігулок щастя, стимуляторів щастя і т.п. Тоді людство, напевно, помре від такого щастя.

Шлях до щастя усіх і кожного, як на мій погляд, дуже простий. Це – систематична і раціональна праця та дотримання норм моралі.

Можна по-різному трактувати їх походження. Але все те, що дає можливість становленню і розвитку суспільства та полегшує пристосування людини до нього, знаходить своє вираження у десяти Божих Заповідях.

Уявімо вільних людей у вільному суспільстві в якому усі дотримуються Заповідей Божих. Усі в поті чола здобувають хліб насущний. Адже, хто не працює – той не їсть. Водночас, - ніхто не краде. Ніхто не обманює свого ближнього. Кожен шанує батька свого. Ніхто не жадає жінки ближнього свого. Кожен ставиться до інших так, як би він хотів, щоб ставилися до нього. Кожен прощає ближньому заподіяні ним якісь прикросці і образи. Усі люблять і шанують Отця свого. Відносини між людьми будуються на засадах добровільного обміну, любові та самопожертви. Дотримуючись Заповідей Отця людина зберігає свободу. Зло не поширюється, - бо воно вмирає у зародку. За таких умов немає потреби у насильстві щодо порушників. Тому тут немає місця державі, як інституту примусу. Це те, що називається Рай.

Цей шлях до щастя непростий. Проте, справжні проблеми із щастям починаються тоді, коли шлях до щастя прагнуть скоротити, поклавши на державу обов'язки щодо щастя. Це відбувається тоді, коли вільні громадяни перетворюються у підданих.

З точки зору вільної людини ніхто не може обмежувати її прагнення до щастя. Саме про це йде мова у Декларації Незалежності США (1776 рік). Зокрема там сказано: «Ми вважаємо за самоочевидні істини, що всіх людей створено рівними; що Творець обдарував їх певними невідбірними правами, до яких належать життя, свобода і прагнення щастя...». [1] Тобто за людиною визнається право добиватися щастя, яке надане їй самим Творцем.

У Конституції України взагалі не згадується слово щастя. Зате в ній виписано все те, що стосується матеріального щастя – право на працю, право на відпочинок від праці, право на житло, соціальний захист, право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, право на освіту і т.д. У цьому плані Конституція України мало чим відрізняється від Конституції СРСР, яку писав Йосип Сталін у 1936 році. Як і від Декларації прав людини, яка писалася у 1948 році за активної участі СРСР, як одного з переможців другої світової війни.

Головна особливість Декларації Незалежності США в тому, що її писали вільні люди для вільних людей. В Україні конституція писалася колишніми рабами для рабів. Адже вільні люди все, що виписано в українській конституції, мали б сприймати як самоочевидні речі, які в принципі не можуть потребувати чийогось схвалення. Раби ж дійсно, як доповнення до праці, потребують окремого обумовлення прав на відпочинок, на дах над головою, на медичну допомогу, освіту тощо.

При цьому для рабів держава виступає гарантією виписаних прав. Завдяки такому підходу державна влада в Україні є практично необмеженою. Для вільних ж людей, які самим Творцем наділені правом на «життя, свободу і прагнення до щастя», «уряди встановлюються між людьми на те, щоб забезпечувати ці права, а влада урядів походить із згоди тих, ким вони управляють; що в кожному випадку, коли якась форма правління стає згубною для такої мети, народ має право змінити або скасувати її і встановити новий уряд, спираючись на такі принципи та організовуючи його владу в такі способи, які видаються народу найдоцільнішими для досягнення своєї безпеки і щастя». [1]

Саме завдяки правильному трактуванню свободи і щастя ми маємо сьогодні США, як безсумнівного лідера світу. Так, США не належить до найщасливіших країн. Але до США прагнуть емігрувати багато хто не тільки із нещасливих країн, але й з тих, що знаходяться у верхніх частинах сумнівних рейтингів щастя.

Україна, де ошасливлення громадян є функцією держави, належить до числа найнещасливіших країн світу. Причина видається в тому, що Україна й досі знаходиться під прокляттям соціалізму. Незважаючи на сам по собі індивідуалістичний український дух, державна політика просякнута старими колективістськими цінностями. Це проявляється в тому, що індивідуалістичні цінності свободи і конкуренції незмінно підносяться в жертву колективістським цінностям рівності та справедливості.

Виникає питання, може краще перестати покладати на державу виконання функцій організації позитивного щастя? Чи не краще звужити завдання держави лише до того, що вона повинна лише забезпечувати дотримання умов, коли кожен матиме свободу (найширші можливості) робити себе щасливими? У спосіб, який не заважатиме прагнути реалізовувати своє прагнення до щастя для собі подібних!?

Наполягаючи саме на такому шляху до загального щастя, потрібно виходити з того, що у нинішньому складному світі формули колективного пристосування до мінливих обставин немає і бути не може. Життя – багатоманітне, проблем – надто багато, вони – складні, єдиного рецепту їх вирішення немає, ще важче досягнути спільної згоди та організувати колективне їх подолання.

У більшості випадків набагато легше виживати малими групами чи поодинокі, виходячи із локального розуміння нагальних викликів та доступних засобів їх подолання. Сім'ї, родині, громаді і нації в цілому легше вижити і краще, якщо

кожен буде здатен не тільки самостійно вирішувати свої особисті проблеми та реалізовувати власні устремління, не ускладнюючи цим самим завдання виживання малої чи великої групи, до якої кожен із нас належить, але й, у разі чого, буде спроможний прийти на допомогу іншому члену групи чи, коли проб'є дзвін, стати на захист загальнонаціональних інтересів.

Це вірно за умови, що способи виживання окремого індивіда прямо не суперечать інтересам інших членів групи чи суспільства в цілому. Адже, батько сімейства не може використовувати все зароблене на особисті потреби, нехтуючи інтересами сім'ї. Не може чиновник виживати, беручи хабарі та розкрадаючи кошти платників податків. Не може окрема політична сила заради власного виживання закликати на допомогу зовнішні сили і ставити за мету будь-яким чином знищити опонента. Або ж забезпечувати свої інтереси, нехтуючи інтересами спільноти. Не може викладач вузу виживати, беручи побори у студентів. Не можна виживати на рекламі, руйнуючи при цьому суспільну мораль. Не можна виживати торгуючи наркотиками тощо. Не можна вимагати заробітну плату, не заробивши її. Не можна претендувати на підприємницький прибуток, не запропонувавши на ринок потрібний продукт на конкурентних умовах і т.д..

Тобто, у всіх випадках кожен має право на життя і прагнення до щастя і зобов'язаний це право реалізовувати конкретними діями, але ці дії не повинні суперечити певним нормам поведінки. Порушення цих норм руйнує сім'ю, родину, громаду, фірму і суспільство в цілому.

У кожному розвинутому суспільстві сформувалися ці норми і способи забезпечення їх дотримання, незалежно від рівня розуміння їх значення і важливості дотримання з боку окремих осіб. Ці норми знайшли своє втілення спочатку у звичаях, традиціях, освячені релігією, і пізніше, частина з них, закріпилися у формі писаних законів.

Це – істина. Істина, що кожен має право на Життя, Свободу і стремління до того, що він вважає для себе Щастям. Істина також і в тому, що кожен, реалізуючи ці Богом дані права, не вправі діяти способами, які б обмежували такі ж права інших людей.

Спільноти, які усвідомили цінності Життя, Свободи і Прав найменшого із них, яким були відкриті правильні норми поведінки, і дотримувалися цих норм, нині належать до тих, що ми вважаємо розвинутими і успішними націями. На фоні тих, напевно, багатьох, яких ми не пам'ятаємо, або знаємо, що вони зникли, їх не так уже й багато. Ще менше тих, які вважаються успішними. Таким чином, завдяки цінностям і правилам, якими керуються ті чи інші спільноти, вони або виживають і процвітають, або зникають чи животіють.

Перед загрозою зникнення може опинитися і українська спільнота. Спільнота, окремі особи якої дуже полюбляють говорити про процвітання нації. Але при цьому відмовляються робити усе можливе для власного виживання, чи виживання тих, кому вони реально можуть і зобов'язані допомогти. Або ж роблять це способом, який нищить окремих членів спільноти. Тобто, за їх рахунок чи всіляко обмежуючи їх права. Це, насамперед, стосується чиновників усіх мастей (податківців, митників, пожежників, суддів, працівників силових структур, суддів і т.п.), які досі, діючи від імені держави, не соромлячись, відверто, на системі псевдо-

законня, свавілля та хабарництва вибудовують щасливе майбутнє для себе і своїх оприсків, нехтуючи інтересами виживання суспільства та держави.

Цінності і норми поведінки, без яких неможливе виживання і розвиток спільноти, дані Богом у формі Його Заповідей і донесені до загалу пророками та мислителями. В умовах, коли у хворої нації практично не стало моральних авторитетів, які б могли дати їй правильні орієнтири, залишається один вихід – уповати на Бога. І вірити в те, що йдучи за Ним, і з Ним, не порушуючи Його Заповідей, не буде полишений ніхто із нас, і ми в цілому. І для цього нам треба просити у Нього підтримки, щоб Він дав нам правильно розуміти суть Своїх Заповідей у нинішніх реаліях, і моральні сили їх дотримуватися у всіх, без винятку, сферах нашого життя!

Література

1. Декларація Незалежності. Ухвалена Конгресом 4 липня 1776 року.// http://www.archives.gov/exhibits/charters/declaration_transcript.html

МАЗИКІН Микола

*Голова ГО «Європейська Галичина» Керівник проекту «Нейрокультура»
(Львів, Україна)*

ФОРМУВАННЯ КЕРОВАНОГО ВІДЧУТТЯ ЩАСТЯ МЕДИТАТИВНОЮ НЕЙРОБІОЛОГІЄЮ

Буття українського суспільства останні п'ять років надзвичайно сповнене стресовими ситуаціями, які зумовлені збройним конфліктом та поганим економічним станом. За статистичними даними в Україні 1,2 млн. мешканців має психічні розлади, а від різних нервово-психічних розладів страждає кожен третій українець. Більше того Україна посідає перше місце за кількістю психічних розладів у Європі. Інвалідизація від психічних захворювань вийшла на друге місце серед інших захворювань. Зараз наше суспільство зіткнулося з епідемією посттравматичного стресового розладу у ветеранів АТО і необхідно було віднайти дієвий та доступний спосіб корекції цього психічного розладу. ГО «Європейська Галичина» започаткувала волонтерський проект «Нейрокультура» у рамках якого здійснювалася нейропсихокорекція у ветеранів психічних розладів набутих на війні. Виявилось, що найефективнішим способом повернення втраченого відчуття щастя ветеранам і їхнім сім'ям є медитативна нейробіологія. Сучасні нейротехнології, зокрема нейроінтерфейс дозволив об'єктивно оцінювати важкість розладу, здійснювати моніторинг перебігу психотерапії та робити прогноз на майбутнє. Крім того дозволяє швидко виробляти навички самоконтролю та керованого відчуття щастя. Адже, як зазначає Seligman (2004), що відчуття справжнього щастя залежить в першу чергу від самої свідомості людини, а не від генів чи життєвих

обставин. На користь цієї тези свідчить грандіозний проект у 2000 році «Медитативна нейробиологія» Інституту «Розум і життя» у якому вивчаються медитативні науки з 1980-х років. У цьому проекті брали участь майстри медитації (монахи тибетського буддизму), а також представники нейронаук з 20 університетів під керівництвом Вісконського університету (Davidson, & Begley, 2012; Rinpoché, & Tworkov, 2014).

Schwartz та Begley (2002) виявив, що застосування глибокої медитації впливає на активність чолової кори мозку, а практикування медитації протягом десяти тижнів у 12 з 18 пацієнтів з обсесивно-компульсивним розладом покращило психологічний стан. Цей процес самосцілення називається самокерованою нейропластикою.

Penman та Burch (2013) створили усвідомлену медитацію для терапії депресії та нівелювання впливу стресових ситуацій на людей. Сеанс усвідомленої медитації триває чверть години на добу і дозволяє людині контролювати наплив думок та небажані емоції. Зараз ця методика в Англії запатентована як лікувальна процедура.

Davidson та Begley (2012) у своєму дослідженні виявили, що особи з підвищеною активністю у правій півкулі мозку потребують більшої інтенсивності подразників щоб отримати задоволення. Міжпівкульна збалансована активність є точкою відліку для щастя. Після того як людина зазнала позитивних (активізується ліва півкуля мозку) чи негативних (активізується права півкуля мозку) емоцій міжпівкульна активність завжди повертається до цієї точки відліку для щастя. Davidson та Begley припустили, що можна завдяки медитації навчитися керувати міжпівкульною асиметрією і у такий спосіб позбутися депресії, обсесивно-компульсивного розладу, і саме головне, отримати довготривале відчуття щастя. Для перевірки гіпотези вони обрали медитацію співпереживання, сформуvalи дві групи: першу із звичайних студентів, а другу з монахів майстрів медитації. Монахи провели тренінг для студентів по медитації співпереживання. Було проведено вивчення мозкової асиметрії у студентів до та після тренінгу. Встановлено, що у студентів активність з правої півкулі рівномірно розподілилася у обох півкулях. Проте у монахів до медитацій активність була рівномірно розподілена у обох півкулях, а після медитації активнішою була ліва півкуля мозку. Це ще раз засвідчує, що відчуття співпереживання чи відчуття щастя є тренованим навичком.

Всі ці дослідження показали високу ефективність терапевтичного впливу медитативних технік на психічні та соматичні процеси людини. Результати цих досліджень спричинили до масового впровадження у країнах Європи та Північної Америки світських медитацій у системі освіти, медицини, війську, поліції тощо.

Наше суспільство переживає бурхливий інтерес до філософії Сходу, Йоги та інших духовних практик. Проте домінування авраамічного світогляду у постатеїстичному суспільстві перешкоджає щирому сприйняттю медитацій і їхньому широкому впровадженню у суспільній та професійній практиці. Проте нам вдалося адаптувати до ментальних особливостей українського суспільства медитативні техніки в межах когнітивно-біхевіоріальної терапії посттравматичного стресового розладу. Для цього було застосовано три основні форми буддиських медитацій: зосередженості, усвідомленості та співпереживання.

Під час медитації зосередження людина повинна сконцентрувати свою увагу на якомусь об'єкті чи явищі (візуальний образ, ритм серця тощо). Коли зникає увага, то її необхідно поновити. Цей процес відволікання і повернення уваги містить чотири цикли: 1. вислизання уваги; 2. усвідомлення відволікання; 3. переорієнтація уваги; 4. відновлення стійкої уваги. У момент відволікання активними є задня тім'яна ділянка, передклинна, задня пояснична кора, медіальна чолова кора та латеральна ділянка скроневої кори. Проте коли виникає усвідомлення того, що відбулося відволікання підвищується активність острівцевої та передньої поясничної кори мозку. Саме цей момент у медитації є дуже важливий. Коли відбувається відволікання, то активними стають дорзолатеральна чолова кора та нижня тім'яна частка. Тоді як стійка увага характеризується високою активністю дорзолатеральної чолової кори мозку (Davidson et al., 2003; Kellawon, 2014; Apple, Fonseca, & Kokovay, 2016).

Медитація усвідомлення передбачає максимальне сприйняти всіх подразники (всі модальності сприйняття, відчуття, переживання тощо), що супроводжується зниженням тривоги. Важливою умовою є сприйняття подразників, а не їх аналізування. Саме ця медитація призводить до зниження активності острівцевої кори та мигдалеподібних тіл (Penman, & Burch, 2013; Rinpoche, & Tworkov, 2014; Макгонігал, 2017; Диспенза, 2017).

Медитація співпереживання спрямована на вироблення почуття доброзичливого ставлення до інших та здатності засвоєння досвіду інших. Ця медитація призводить до підвищення активності у скронево-тім'яній ділянці та вентромедіальної чолової корі (Hanson, & Mendius, 2009; Penman, & Burch, 2013; Rinpoche, & Tworkov, 2014)

Вважаємо, що успішність застосування медитацій та нейроінтерфейсу у терапії посттравматичного стресового розладу та повернення втраченого відчуття щастя дозволяє стверджувати про необхідність розвитку медитативної нейробіології та впровадження медитативних технік у різних сферах нашого суспільства.

Література

1. Диспенза, Д. (2017). Керуй своєю підсвідомістю. Київ: BookChef.
2. Макгонігал, К. (2017). Сила волі. Шлях до влади над собою. Київ: Наш Формат.
3. Apple, D. M., Fonseca, R. S., & Kokovay, E. (2016). The role of adult neurogenesis in psychiatric and cognitive disorders. *Brain Res.*, Jan 15;1655, 270–276. doi: 10.1016/j.brainres.2016.01.023.
4. Davidson, R., Kabat-Zinn, J., Schumacher, J., Rosenkrantz, M., Muller, D., Santorelli, S. ... Sheridan, J. F. (2003). Alterations in brain and immune function produced by mindfulness meditation. *Psychosomatic Medicine*, 65(4), 564–570.
5. Davidson, R. J., & Begley, S. (2012). *The Emotional Life of Your Brain: How Its Unique Patterns Affect the Way You Think, Feel, and Live - and How You Can Change Them*. New York: Hudson Street Press.
6. Hanson, R., & Mendius, R. (2009). *Buddha's Brain: The Practical Neuroscience of Happiness, Love, and Wisdom*. Oakland: New Harbinger Publications, Inc.
7. Kellawon, G. A. (2014). *Yoga Meditations*. Bloomington: Balboa Press.
8. Penman, D., & Burch, V. (2013). *Mindfulness for Health: A Practical Guide to Relieving Pain, Reducing Stress and Restoring Wellbeing*. London: Little, Brown Book Group.
9. Rinpoche, Y. M., & Tworkov, H. (2014). *Turning Confusion into Clarity: A Guide to the Foundation Practices of Tibetan Buddhism*. Boston & London: Slow Lion.

10. Schwartz, J., & Begley, S. (2002). The mind and the brain: Neuroplasticity and the power of mental force. New York: Regan Books.
11. Seligman, M. E. P. (2004). Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize Your Potential for Lasting Fulfillment. New York: Atria Books.

МАКСИМОВИЧ Соломія

магістр права,

РАБІНОВИЧ Петро

доктор юридичних наук,

професор Львівського національного університету ім. Івана Франка

(Львів, Україна)

КОНЦЕПЦІЯ ЗАГАЛЬНОГО ЩАСТЯ У ФІЛОСОФІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ТА СУЧАСНІ ВСЕСВІТНІ СТАНДАРТИ

Генеральною асамблеєю ООН 19 липня 2011 року була ухвалена Резолюція 65/309 «Щастя: комплексний підхід до розвитку», в якій наголошувалось, що щастя є однією з основних цілей та надій людства, а відтак державам-членам було запропоновано продовжувати їхні зусилля з розробки додаткових заходів, в яких повніше враховується важливість прагнення до щастя і благополуччя в контексті розвитку, з метою орієнтації їхньої державної політики [1]. З ініціативи Королівства Бутан, в Конституції якого закріплено право на щастя, ГА ООН 28 червня 2012 року ухвалила Резолюцію 66/281 про Міжнародний день щастя. В ній знову підкреслювалось, що прагнення до щастя є однією із засадничих цілей людства, отож визнавались актуальність щастя і благополуччя як загальнолюдських цілей і прагнень у житті людей в усьому світі та важливе значення їхнього відображення в завданнях державної політики. Також стверджувалась необхідність застосування більш комплексного, справедливого і збалансованого підходу до економічного зростання, який сприяє сталому розвитку, подоланню бідності та забезпеченню щастя і благополуччя всіх народів [2].

У своєму посланні з нагоди Міжнародного дня щастя Генеральний секретар ООН зазначив, що прагнення до щастя лежить в основі людських бажань. Люди у всьому світі хочуть мати щасливе життя, яке приносить задоволення, не відчуваючи страху і нужди та перебуваючи в гармонії з природою. Разом з тим, наразі базовий матеріальний добробут є недоступним для надто великого числа людей, що живуть у крайній бідності. А інші живуть в умовах постійної загрози, які створюють соціально-економічні кризи, насильство і злочинність, погіршення стану навколишнього середовища та явища, пов'язані із зміною клімату [3].

Названі резолюції ООН адресовані й Україні, як її державі-учасниці. Тут слід звернути увагу, що для української філософської, суспільно-політичної та правової думки ідея прагнення до щастя не є новою. Ще у XVIII ст. визначний український мислитель, філософ-просвітител, гуманіст, педагог, поет і байкар Григорій Савич Сковорода (1722-1794) сформулював своєрідну концепцію загального щастя.

Засадничою у філософії Г. Сковороди була проблема людини, її внутрішньої суті, людського щастя і шляхів його досягнення. Мислитель вважав, що проблема щастя може бути вирішена лише за умови розкриття людиною своєї божественної сутності та виявлення її природних здібностей і можливостей. Тому усе повинно бути підпорядковане пізнанню людини, з'ясуванню шляхів до її щастя [4, с. 113].

Найвищим благом людини Сковорода, як і інші гуманісти, визнавав свободу і проголосив її «головною мірою» свого життя. «Что то за волность? Добро в ней какое? Ины говорят, будто золотое. Ах, не златое, если сравнить злато, против волности еще оно блато» [5, с. 80]. Усі філософські твори мислителя і його літературна творчість сповнені палкого бажання сприяти приходу тієї щасливої пори, коли люди стануть вільними, бо передусім саме зі свободою пов'язане людське щастя на землі, і без неї неможливий суспільний прогрес.

На думку філософа, свобода дій людини залежить від ступеня пізнання нею своєї природи і законів зовнішнього світу. Самопізнання у Сковороди спрямоване на розкриття людиною своєї сутності – божественного начала, – пізнавши яку вона стає істинною людиною. Слідувати своїй природі означає слідувати Богу – це є «найсолодше джерело миру, щастя та мудрості». Мислитель твердив, що внаслідок самопізнання відбувається ніби друге народження людини. Самопізнання перетворює людину із раба своїх пристрастей у духовно вільну людину. «Духовный же человек есть свободен. В высоту, в глубину, в широту льетает безпредельно. Не мышают ему ни горы, ни рьки, ни моря, ни пустыни» [6, с. 418]. Лише пізнавши свою природу і закон свого щастя, людина може вільно спрямовувати свої дії на досягнення гуманних цілей, зробити своє життя змістовним і високоморальним. «Сие-то есть быть счастливым – узнать, найти самого себе».

Сковорода наголошував, що щастя є найвищим, «пременужнейшим и любезнейшим для всех» благом [9, с. 14], «всѣм блаженство, всем мир нужен» [10, с. 254]. Усі люди народжені для щастя, потребують щастя, прагнуть до нього. «Мы родились к истинному счастью и путешествуем к нему, а жизнь наша есть путь, как рька, текущий» [8, с. 208], «наше желание верховное в том, чтоб быть счастливым» [8, с. 212]. Філософ, подібно до інших гуманістів, визнавав, що прагнення людини до щастя є загальним і що право на щастя мають усі люди без винятку. «Премилосерднейшее естество всѣм без выбора душам открыло путь к счастью... все-на-все родилось на добрый конец. А добрый конец – разумный счастье. Так можно ли сказать, что не всякому дыханию открыла путь всеобщая мать наша натура к счастью?» [8, с. 212].

Відтак, мислитель вважав, що благословення Боже на всіх суспільних станах, тобто усі перед Богом рівні, усі гідні щастя. «Что тогда бы было, когда бы бог блаженство наше заключил в одном коем-либо званіи? Тогда бы счастье ограниченно было тьснотою одной стороны и одного только времени. Тогда мог ли бы бог в одной сторонѣ и в одном времени помьстить весь род человекій, когда каждому счастье нужно?.. Все то одно: не можно и бесполезно» [7, с. 222]. Сковорода зазначав, що «божіе царство вездѣ присутствует, и счастье во всяком стати живет, если входиш в оное за руководством твоего создателя, на тое самое тебе в мир сей произведшаго, и во сто раз блаженнее пастух, овцы или свиньи с природою пасущій, нежели священник, брань противу бога имущій» [7, с. 208]; «бог вездѣ

есть, и щастіе во всяком состояніи, если с богом в оное входим. Нужно только узнать себе, куда кто рожден. Лучше быть натуральным котом, нежели с ослиною природою львом» [7, с. 223].

Відповідно, він стверджував, що досягнення щастя не може бути пов'язане з якоюсь певною країною, епохою, займаною посадою, рівнем освіти, конкретною людиною, достатком і навіть здоров'ям. «Что было бы тогда, естли бы щастіе зависьло от мьста, от времъни, от плоти и крови? Скажу яснѣе: что было бы тогда, естли бы щастіе заключил бог в Америкъ, или в Канарских островах, или в азіатском Іерусалимъ, или в царских чертогах, или в соломоновском вѣкъ, или в богатствах, или в пустынь, или в чинъ, или в науках, или в здравіи?.. Тогда бы и щастіе наше и мы с ним были бѣдные. Кто б мог добратся к тѣм мьстам? Как можно родится всѣм в одном коем-то времени? Как же и помѣстится в одном чинъ и стать? Кое ж то и щастіе, утвержденное на пѣскъ плоти, на ограниченном мѣстѣ и времени, на смертном челоуѣкъ?» [9, с. 14]. Відтак, Сковорода резюмував: «Не привязал бог щастія ни к временам Авраамовым, ни к предкам Соломоновым, ни к царствованію Давидову, ни к наукам, ни к статьям, ни к природным дарованіям, ни к изобилію: по сей причинъ всѣм к нему путь открыл» [8, с. 219].

Поряд з тим, мислитель не заперечував того, що щаслива людина може займати високу посаду чи жити у добробуті, бо щасливою людину робить не сама по собі посада чи добробут: «Я не говорю, что щастливый челоуѣкъ не может отправлять высокаго званія, или жить в веселой сторонѣ, или ползоваться изобиліем, а только говорю, что не по чину, ни по сторонѣ, ни по изобилію щастливым естъ» [8, с. 219].

На продовження цієї думки філософ запитував: «Можно ли быть всѣм изобильными или чиновными, дружими или пригожими, можно ли поместится во Франции, можно ли в одном вѣкъ родится? Нѣльзя никак! Видите, что родное щастіе ни в знатном чинѣ, ни в тѣль дарованія, ни в красной странѣ, ни в славном вѣкъ, ни в высоких науках, ни в богатом изобиліи» [8, с. 168]. Тобто щастя, до якого прагне людина, не пов'язане зі світом матеріальних речей, а визначається нашим внутрішнім душевним станом, гармонією із собою та Богом: «Если кто щасливо живет в изобиліи, не потому щаслив, что в изобиліи, но что в изобиліи с богом. А без сего гораздо его щасливѣе природный нищій» [7, с. 227]. «Щастіе наше естъ мир душевный, но сей мир ни к коему-либо веществу не причитается; он ни золото, ни серебро, ни древо, ни огонь, ни вода, ни звѣзды, ни планеты» [10, с. 254]. Сковорода стверджував, що «щастіе наше внутрь нас... пускай никто не ожидает щастія ни от высоких наук, ни от почтенных должностей, ни от изобилія... Нет его нигдѣ. Оно зависит от сердца, сердце от мира, мир от званія, званіе от бога. Тут конец: не ходи далѣе. Сей естъ источник всякія утѣхи, и царствію его не будет конца» [7, с. 227]. «Щастіе живет во внутреннем сердца нашего мирѣ, а мир в согласіи с богом. Чем кто согласнѣе – мирнѣе, блаженѣе и щастливѣе» [8, с. 231].

Відтак, мислитель підкреслював: «Ищем щастія по сторонам, по вѣкам, по статьям, а оное естъ вездѣ и всегда с нами, как рыба в водѣ, как мы в нем, а оно около нас ищет самих нас. Нѣтъ его нигдѣ, затѣм что естъ вездѣ. Оно же преподобное солнечному сіянію: отвори только вход ему в душу твою» [8, с. 221]. І продовжував думку, що щастя доступне усім і кожному: «Щастіе ни от небес, ни

от земли не зависит... Щастіе, яко необходимая необходимость, тунь вездь и всегда даруется... Всякому вьку, странъ и статьи, полу и возрасту для того отворена дверь, что щастіе всъм без выбора есть нужное» [8, с. 224].

Зауважимо, що зосередження Сковороди на внутрішньому світі людини і пізнанні нею власної божественної природи, що й веде до щастя, не означало бездіяльності в зовнішньому світі. Натомість філософ висунув ідею, що щастя людини полягає у праці, яка відповідає її природним нахилам, її єству, натурі, є їй «сродною». Тож основою нового справедливого суспільства, за переконанням просвітителя, буде загальна «сродна» праця. Членам цього суспільства ніщо не заважатиме обирати для себе заняття відповідно до своїх природних здібностей. У діяльності за покликанням кожний член суспільства знайде своє справжнє щастя. «Каждый член сродную себя разлившиися по всему составу должности часть отправляет. И сіе-то есть быть щастливым, познать себе, или свою природу, взяться за свою долю и пребывать с частию, себя сродною, от всеобщей должности» [7, с. 205]. Жодна людина не може бути позбавлена права виконувати ту роботу, яку вона сама собі обрала, яка найбільше відповідає її інтересам, потребам і можливостям. «Отнять от души сродное дѣланіе – значит ее лишитъ живности своей. Сія смерть есть люта» [7, с. 226].

Сковорода наголошував, що лише «сродна» праця може принести людині моральне задоволення і спокій душі. «Самая добрая душа тѣм безпокойнѣе и несчастливѣе живет, чем важнѣйшую должность несет, если к ней не рождена» [7, с. 205]. Натомість: «Голод, холод, ненависть, гоненіе, клевета, руганіе и всякий труд не только сносен, но и сладостен, если ты к сему рожден» [7, с. 228]. Тому мислитель закликав кожного навернутися до своєї «сродної» праці («скільки должностей, столько сродностей»), призначеної індивідуально кожній людині природою: «Наплой на всѣ дѣла твои, сколько ни хороши они и славны. Все то для тебе худая пища, что не сродная, хотя бы она и царская» [7, с. 207]. «Природа запалает к дѣлу и укрепляет в трудѣ, дѣлая труд сладким» [7, с. 205].

Сковорода зазначав, що найбільшою мудрістю, яка приносить людині вітиху і радість, є коритися своїй природі, слідувати її спонукам, виконувати Божу волю, яка вказує кожній людині істинний шлях на землі, і ту земну справу, яка є людині найближчою, вродженою, а тому й найбажанішою і найприємнішою. «Не думай никто, будто от нашей воли зависит избрать стать или должность. Владеет вышній царством человеческим, и блажен сему истинному царю послѣдующій... И сіе-то есть с богом щасливо вступить в званіе, когда человек не по своим прихотям и не по чужим совѣтам, но, вникнув в самого себе и вняв живущему внутри и зовущему его святому духу, послѣдую тайному его мановенію, принимается и придерживается той должности, для которой он в міръ родился, самым вышним к тому предопредѣлен» [7, с. 206-207]. Отже, для мислителя здійснення людиною певної праці за її власним вибором і розсудом, зумовленим її природним покликанням та відповідно до Божої волі, є запорукою земного людського щастя і повноцінного життя.

Підсумуємо головні засади концепції загального щастя Сковороди.

Метою людського життя є щастя, яке філософ пов'язує з душевною рівновагою, усвідомленням людиною сенсу свого життя, свого призначення і місця у Всесвіті згідно з божественним порядком, а відтак максимально ефективного ви-

користання нею даних їй Богом можливостей. Щастя людини полягає у пізнанні істини, тобто у пізнанні самої себе, у пізнанні Бога і своєї істинної божественної сутності. Подібно до Сократа Сковорода вказував, що «бути щасливим – се значить пізнати себе або свою природу, взятися за свою долю та робити своє діло». Нещасливим же людину роблять чотири речі: «братися за те [роботу, заняття, справу. – Примітка С. М.], що тобі не підходить; мати посаду, супротивну твоїй природі; навчатися тому, до чого не родився; дружити з тими, з ким не вроджений дружити». Будь-яка робота є шляхетною та шанованою, коли виконується відповідно до внутрішньої схильності, тобто є «сродною працею» [11, с. 118]. Отже, призначення людини – через самопізнання, наполегливу працю знайти своє місце в житті і суспільстві, яке визначене кожному Богом, природою, відшукати власні здібності, власну «споріднену працю», щоб не став «вовк вівчарем, ведмідь – ченцем, а лошак – радником» [12, с. 242].

Однак, відзначимо, що попри беззаперечну цінність концепції загального щастя, мислитель не знаходив в сучасних йому історичних умовах реальних сил, які могли б створити справедливий суспільний лад, що був би реалізацією прагнень людей, їхнього морального ідеалу. Саме усвідомлення безвихідності такої ситуації зумовило сформулювання філософом-гуманістом такого вчення, в якому критика суспільних відносин та боротьба за їхню перебудову не виходили за межі просвітництва. Вихід із існуючого становища просвітитель вбачав не в активній боротьбі, а у втечі від світу зла і досягненні свободи у сфері духу. Шукаючи щастя, Сковорода закликав зосередитися на собі, не шукати його у «великому світі», обмежитися «тим, що необхідне». Він переконував, що справедливе суспільство може відродитися на основі пізнання людьми самих себе та врегулювання ними свого ставлення до матеріальних благ та до інших людей. Тому у мислителя простежуються, зокрема, такі думки, що «не всь рождены к изобилию» [7, с. 227], та застереження: «Не ревнуй в том, что не данно от бога. Хочь ли быть щаслив – будь сыт в своей доле» [13, с. 249].

Поза тим, вчення та й, передусім, саме життя Сковороди як мандрівного філософа були викликом світові зла і несправедливості. Своєрідність цього протесту була пов'язана з витворенням мислителем власного розуміння філософії як науки про щастя. Адже щастя потрібне кожній людині, і тому наука про нього є найголовнішою серед усіх інших [14, с. 224-225]. До речі, на сьогодні така позиція філософа впроваджується, у певному сенсі, у життя, зокрема, через Інститути дослідження щастя.

Зауважимо, що, зокрема, О. Гончар звернув увагу на специфіку концепції щастя Сковороди: «Руссо, Сковорода, Толстой [який відзначав про Сковороду: «Багато в його світогляді є дивовижно близького мені» [15, с. 406-412]. – Примітка С. М.] геніально передчули вищу мудрість, яка стала найгострішою потребою нашого часу: вернутися до природи, шукати гармонійності з нею. Іншого шляху нема. Цивілізація несе зручності, але щастя людині не може дати... Ось де вузол усіх філософій» [16, с. 54].

Відтак, концепція Григорія Сковороди загального щастя була передовою у свій час і залишається до певної міри актуальною за своїм основним змістом і сьогодні, і багато в чому не втратила своєї унікальності. Саме Сковорода одним з перших у світовій філософсько-етичній думці сформулював ідею про загальне

щастя, що є головною метою життя, прагненням, невід'ємною потребою та найвищим благом кожної людини. Відзначимо, що право на прагнення до щастя в сучасну мислителю епоху було законодавчо закріплене лише у Декларації незалежності США 1776 р.

На сьогодні ж ідея загальнолюдського щастя актуалізувалась, зокрема, завдяки відповідним, згаданим вище, документам ООН, а також щорічно встановлюваному ООН рейтингу найщасливіших країн світу (в якому Україна у 2019 році посіла, на жаль, лише 133 місце серед 156 держав-учасниць, поміж Чадом та Ефіопією) [17]. **Вперше такий рейтинг** був підготовлений в 2012 році і приурочений до Конференції ООН про щастя. Вважається, що він зможе допомогти державним керівникам та політичним і громадським діячам краще реагувати на потреби і сподівання своїх громадян з метою підвищення добробуту і сталого розвитку. При складанні рейтингу враховуються наступні показники благополуччя: ВВП на душу населення, очікувана тривалість здорового життя, соціальна підтримка (тобто допомога близьких у разі потреби), свобода вибору в житті, щедрість (тобто благодійність), і сприйняття корупції у державній владі та бізнесі. Крім зазначених непрямих показників, основну частину щорічного дослідження рівня щастя становлять результати опитувань громадської думки жителів 156 країн про те, наскільки щасливими вони себе почувають. Цьогорічний рівень щастя оцінювали за такими критеріями: як розвивалося щастя упродовж останніх десяти років з урахуванням технологій, соціальних норм, конфліктів та державної політики, які привели до цих змін [18].

Отже, Г. Сковорода розумів щастя частково як суб'єктивний, внутрішній стан людської свідомості, що полягає у пізнанні кожною людиною власної істинної, тобто божественної, сутності та, відтак, гармонії із собою та Богом, а отже душевному спокої; а частково як самореалізацію своїх природних здібностей у праці за покликанням. Сучасний же підхід до всесвітніх стандартів у трактуванні феномену щастя передбачає поєднання об'єктивних, передусім матеріальних та нематеріальних, чинників, а також суб'єктивних, насамперед внутрішнього відчуття щастя (що до певної міри близьке концепції щастя українського мислителя).

Література

1. Счастье: целостный подход к развитию : Резолюция ГА ООН 65/309 от 19 июля 2011 года. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/65/309>
2. **Международный день счастья** : Резолюция ГА ООН 66/281 от 28 июня 2012 года. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/66/281>
3. URL: <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/news/3067-2013-03-20-12-40-59-sogodni-v-bagatoh-krayinah-svi>
4. Кухта Борис. З історії української політичної думки. Київ : Генеза, 1994.
5. Сковорода Григорій. De libertate // Твори у 2-х т. Київ : Наукова думка, 1961. Т.2.
6. Сковорода Григорій. Книжечка о чтении священнаго писанія, нареченна жена Лотова // Твори у 2-х т. Київ : Наукова думка, 1961. Т.1.
7. Сковорода Григорій. Разговор, называемый алфавит, или букварь мира // БУЛ. Київ : Наукова думка, 1983.
8. Сковорода Григорій. Разговор пяти путников о истинном счастье в жизни // БУЛ. Київ : Наукова думка, 1983.
9. Сковорода Григорій. Начальная дверь ко христіанскому добронравію // Твори у 2-х т. Київ : Наукова думка, 1961. Т.2.

10. Сковорода Григорій. Кольцо. Дружеский разговор о душевном мире // Твори у 2-х т. Київ : Наукова думка, 1961. Т.1.
11. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Харків : Право, 2009.
12. Мироненко О. М., Горбатенко В. П. **Історія вчень про державу і право : Навч. посібник. Київ : Академія, 2010.**
13. Сковорода Григорій. Басня Есопова // Твори у 2-х т. Київ : Наукова думка, 1961. Т.1.
14. Сковорода Г. Твори : В 2 т. Т. 1 : Поезії, байки, трактати, діалоги. Київ : АТ «Обереги», 1994.
15. Толстой Л. Н. Г. С. Сковорода // Полн. собр. соч. : В 90 т. Т. 40. М., 1956.
16. Гончар О. Щоденники : У 3 т. Т. 2 : 1968-1983. Київ : Веселка, 2003.
17. URL:<https://www.dw.com/uk/%D1%80%D0%B5%D0%B9%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3-%D0%BE%D0%BE%D0%BD-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D0%B9%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%88-%D1%89%D0%B0%D1%81%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%B0-%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0-%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B8/a-47984988>.
18. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/283095-nayschaslivishi-krayini-svitu-ukrayina-mizh-chadom-i-efiopieyu>

МАРТОЛОГ Наталія

*науковий кореспондент лабораторії вікової психофізіології,
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України
(Київ, Україна)*

ДУХОВНІСТЬ В КОНТЕКСТІ ЩАСЛИВОЇ ЛЮДИНИ

Позитивна психологія вивчає щасливі і нещасливі моменти нашого життя, утворений між ними зв'язок, позитивне сприйняття і позитивний характер, **позитивну** установку стосовно своєї особистості та **духовне** зростання. Дослідження феномену духовності набуває нової актуальності у специфічних умовах сучасного життя. Адже суспільство щоденно вимагає від людини зміни ставлення до самої себе, до гармонійного розвитку своїх фізичних і психічних можливостей, до нового розуміння ціннісних орієнтацій. Стрімкий розвиток соціального оточення зумовлює стимулювання переоцінки загальнолюдських цінностей особистості, які складають основу життєдіяльності людини та її духовного розвитку.

Водночас серед багатьох проблем нашого суспільства є проблеми зростання та розвитку інтелектуального, духовного та фізичного компонентів людини та безпосередньо молоді. Особливістю неперервності освітнього та професійного вдосконалення особистості потребує звернення до загальнолюдських і національних цінностей, та, насамперед, духовно-моральних. Стрімкий розвиток суспільства, постійна зміна пріоритетів та цінностей спонукають до більш глибокого вивчення поняття духовності та його розуміння. Різні аспекти проблеми формування духовності особистості упродовж багатьох століть вивчали філософи, богослови, а з часом і педагоги та психологи. Серед відомих дослідників цього наукового на-

пряму — В. Баранівський, Е. Помитків, С. Хорунжий, П. Щербань та ін. Філософське обґрунтування сутності духовності, духовної культури знаходимо у працях М. Бердяєва, В. Вернадського, Г. Сковороди, В. Соловйова, П. Флоренського, О. Чижевського, П. Юркевича.

Проблема духовності стала об'єктом роздумів таких дослідників, як С. Аверінцев, А. Асмолов, Б. Братусь, Л. Буєва, Ю. Вяземский, П. Ершов, А. Зеліченко, І. Іл'їчева, М. Каган, В. Кемеров, Р. Лівшиц, П. Сімонов, В. Стрелков, С. Франк, В. Шевченко і ін. У роботах Б. Братуся, В. Зінченко, Ф. Василюка й інших ставиться проблема духовного життя людини. Разом з тим кожен дослідник відображає в своїй концепції якусь грань духовності, якийсь її аспект.

Гуманістична гілка психології відродила інтерес до внутрішньоособистісного змісту психічного через ідею самоактуалізації і активне використання категорії «Я». В межах природничо-наукової парадигми психології поняття «душа», і, відповідно, її похідні перестали бути центром уваги, що прокоментував Л. Виготський: «Людину забули». У багатьох психологічних концепціях, внутрішній стан і реалізація потенцій особистості розглядалося через поняття «самозвеличання» (А. Асмолов, У. Джеймс, Ч. Кулі, Д. Мід, Ф. Перлз, Г. Салліван, К. Юнг і ін.). У свою чергу проблема розвитку духовного потенціалу особистості та її духовної самореалізації ґрунтовно висвітлена і в роботах М. Савчина та Г. Балла.

На теоретико-методологічному рівні проблема духовності, духовної культури особистості висвітлена в працях вітчизняних філософів та культурологів (В. Баранівський, М. Бахтін, В. Біблер, О. Дорошенко, Т. Костіна, С. Кримський, В. Ксенофонов, Д. Лихачов, О. Лосєв, В. Лутай, М. Мамардашвілі, Г. Платонов, С. Пролєєв, В. Ремізов.). Серед зарубіжних учених актуальними є погляди на проблеми духовності й духовної культури особистості М. Боуена, Ж. Бросса, М. Коула, Н. Роджерса, Тейяра де Шардена, В. Франкла, А. Швейцера та ін.

У вітчизняній інтелектуальній традиції останньої чверті ХХ століття досліджується широкий спектр компонентів духовного світу людини:

- знання та його види (І. Бойченко; В. Храмов та ін.);
- віра та переконання (П. Копкін, М. Михальченко, В. Шинкарук та ін.);
- оцінки, цінності і ціннісні форми свідомості (В. Возняк, М. Зелінський, Л. Сохань та ін.);
- цілі, ідеали, норми, орієнтири та інші регулятивні компоненти духовності (В. Малахов, І. Надольний, В. Ярошовець, О. Яценко та ін.).

Дослідження духовності у контексті психології особистості передбачає вибір одиниці аналізу цього феномена. Такою одиницею можуть слугувати ціннісні орієнтації, котрі безпосередньо чи опосередковано пов'язані з моральністю. Саме мораль, внутрішні моральні інстанції особистості є еталоном, за допомогою якого можна визначити наявність та міру розвиненості духовності у людини. Що тісніше пов'язаний зміст ціннісних орієнтацій з моральністю, що вагомішим є їхній зв'язок з категорією добра, справедливості, тим вищим може бути рівень духовності. І навпаки: відсутність такого зв'язку — свідчення бездуховності.

Є підстави вважати, що духовність, процес її становлення та розвитку зумовлюється не лише соціальними впливами на особистість та їх активною

трансформацією людиною, але й певними природженими, успадкованими особливостями кожного конкретного індивіда, зокрема його індивідуальними психофізіологічними властивостями, що позначаються на особливостях його реагування на різні явища, що тією чи іншою мірою пов'язані з духовністю. Особливе значення у становленні й розвитку духовності особистості має наявність у неї потреби у постійному самовдосконаленні, розвинених механізмів саморегуляції, що забезпечують можливість якнайповніше актуалізувати й зреалізувати свої потенційні можливості і завдяки цьому здійснити, виконати себе.

У контексті сучасного розгляду феномену духовності привертає увагу стаття М. Чурсіна, Ю. Тищенка «О структуре и эволюции понятия духовности» [11, с. 265], в якій розглядається поняття духовності, пропонується структуризація цього поняття, яке може аналізуватися в контексті релігії і в контексті наукового пізнання. Обґрунтовується інструментальний характер духовності, що складається в забезпеченні пріоритетності інтересів виду перед інтересами окремого його представника. Показується, що духовність поступово переходить із чуттєво-підсвідомої сфери в усвідомлювану і раціонально вибудовану модель поведінки особистості.

Х.Шапаренко у своїй статті «Духовний розвиток особистості в культурно-освітньому просторі ВНЗ» [12, с.279-286] розглядає поняття «духовність» у психологічному та етичному аспектах з точки зору якостей особистості. У статті зазначається, що онтологічні аспекти прояву духовності різноманітні: психічна діяльність, робота свідомості, моральний вибір. Визначаючи духовність як основу людської сутності і спосіб життя людини, на думку автор наголошує, що саме духовність, маючи первинну заданість, визначає напрям людського життя, є принципом самобудівництва.

Психологічна наука в ХХІ столітті все більше оперує термінами «духовність», «душа», «душевність», що характеризують найголовнішу ознаку людини, яка визначається не тільки її здатністю до розуміння предметів та явищ дійсності, але й до їхнього переживання, почуттєвого сприймання й оцінювання. Духовність в психології розглядається з різних точок зору, але заслуговує на увагу її розуміння як початково притаманна кожному індивіду людська якість, завдяки якій людина входить у світ культури і в світ людини. Т.Л. Антоненко у своїй роботі «Фундаментальні цінності становлення духовності людини» [3, с. 20-30] висвітлює одне із найбільш серйозних протиріч сучасності — протиріччя між постановкою завдань з боку суспільства щодо гармонійного і духовного розвитку особистості та наявним станом реалізації цих завдань, яке свідчить про утвердження пріоритету матеріальних цінностей над духовними.

Детальну характеристику одухотвореності та культури особистості як домінуючих компонентів її ціннісно-сміслової сфери автор подає у статті «Одухотвореність та культура особистості – домінуючі компоненти ціннісно-сміслової сфери» [1, с. 6-18], де зазначено, що сучасне суспільство переживає найбільш небезпечну кризу духовності, втрати ідеалів та людського в людині, вихід з якої автор статті бачить у становленні ціннісно-сміслової сфери особистості як фун-

даменту людськості. Сутнісну характеристику ціннісно-сислової сфери особистості, духовності науковець подає через аналіз стану сучасного інформаційного простору та його впливу на становлення ціннісно-сислової сфери особистості у статті «Ціннісно-сислова сфера особистості – фундаментальна основа її духовної безпеки» [2, с. 25-33].

Також питання духовної безпеки розглянуто в статтях наступних науковців: Г.П. Шевченко «Духовна безпека: духовна культура і духовні цінності сучасної людини» [14, с. 361-370]. Стаття присвячена дослідженню проблеми духовної безпеки сучасної людини. Фундаментом духовної безпеки є духовна культура і духовні цінності, які створюють архітектуру духовності особистості стверджує Ю.Л. Сватко у статті «Духовна безпека особистості в епоху «пост-»: її кордони і вороги» [8, с. 238-260], де презентовано онтологію сучасного ліберального Світу Людини.

Л.В. Помиткіна, Б.В. Бессонов у статті «Свідоме поєднання праці й відпочинку в житті особистості як умова духовної безпеки» [7, с. 188-196] відкривають питання праці й відпочинку в житті особистості як умови його духовної безпеки. М.М. Чурсін у статті «Духовна безпека, духовна культура і концепція стійкого розвитку суспільства» [10, с. 346-361] проаналізовані основні наукові підходи до вивчення праці й відпочинку, подані основні види відпочинку.

Проблему виховання та розвитку духовності висвітлює у своїй статті Г.Г. Шевцова [13], відзначаючи її однією із центральних проблем сучасної педагогіки та психології. Духовні потреби розглядаються як перша сходинка у становленні духовності особистості, завдяки їй формуються духовні ціннісні орієнтації, далі — духовні здібності, що зумовлюють духовну діяльність. Варта уваги стаття «Бездуховність як чинник саморуйнування людини і суспільства (у контексті інформаційно-енергетичної парадигми)» Т.Г.Тюріної [9, с. 287-300]. У праці в світлі концепції ноосфери В. Вернадського та сучасної інформаційно-енергетичної парадигми виявлено еволюційну роль духовності людини у процесі гармонізації.

Проблема духовно-морального становлення особистості виступає в нерозривній єдності із загальним процесом формування позитивної особистості. У світлі зміни і тенденції сучасного суспільства визначаються особливостями формування ціннісних духовно-моральних пріоритетів підростаючого покоління. Отже, духовний розвиток особистості, підготовка її до самостійного щасливого життя — найважливіша складова розвитку суспільства, держави. Одним з найважливіших засобів здійснення цього процесу є духовне самовдосконалення особистості відповідно до реалій нашої епохи. Важливим є вибір стратегії розвитку людства і, відповідно, вибір цінності за критерієм добра і зла, сформувавши нову філософію, психологію, педагогіку, етику майбутнього щасливого суспільства.

Література

1. Антоненко Т.Л. Одухотвореність та культура особистості – домінуючі компоненти її ціннісно-сислової сфери //Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць / Гол. редактор Г.П. Шевченко. – Вип. 6 (75). – Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – 316 с.

2. Антоненко Т.Л. Ціннісно-сміслова сфера особистості – фундаментальна основа її духовної безпеки // *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць / За матеріалами VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Формування духовної безпеки особистості в умовах сьогодення: виклики і проблеми» (24 травня 2017 року, м. Київ); Ч.1 / Гол. редактор Г.П. Шевченко. – Вип. 3(78). – Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. – 378 с.*
3. Антоненко Т.Л. Фундаментальні цінності становлення духовності людини // *Духовність особистості: методологія, теорія і практика : збірник наукових праць / За матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції «Духовно-культурні цінності виховання людини» 27 травня 2015 р. / Гол. редактор Г.П. Шевченко. – Вип. 3 (66). – Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – 304 с.*
4. Бех І.Д. Довільна спонука як механізм оволодіння вихованцем духовною цінністю// *Духовність особистості» (24 травня 2017 року, м. Київ) ; Ч.1 / Гол. редактор Г.П. Шевченко. – Вип. 3(78). Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. – 378 с.*
5. Бех І.Д. Духовний розвиток особистості у фокусі сучасного виховного процесу// *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць / Гол. редактор Г.П. Шевченко. – Вип. 6 (75). – Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – 316 с.*
6. Виховання духовності особистості : навчально-методичний посібник / [М. Й. Боришевський, Л. І. Пилипенко, О. І. Пенькова та ін.]; за заг. ред. М. Й. Боришевського. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – 104 с.
7. Помиткіна Л.В., Бессонов Б.В. Свідоме поєднання праці й відпочинку в житті особистості як умова духовної безпеки// *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць» (24 травня 2017 року, м. Київ); Ч.1 / Гол. редактор Г.П. Шевченко. – Вип. 3(78). – Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. – С. 188-196.*
8. Сватко Ю.І. Духовна безпека особистості в епоху «пост-»: її кордони і вороги// *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць» (24 травня 2017 року, м. Київ); Ч.1 / Гол. редактор Г.П. Шевченко. – Вип. 3(78). Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. – 378 с.*
9. Тюріна Т.Г. Бездуховність як чинник саморуйнування людини і суспільства (у контексті інформаційно-енергетичної парадигми)// *Духовність особистості» (24 травня 2017 року, м. Київ); Ч.1 / Гол. редактор Г.П. Шевченко. – Вип. 3(78). Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. – 378 с.*
10. Чурсін М.М. Духовна безпека, духовна культура і концепція стійкого розвитку суспільства// *Духовність особистості» (24 травня 2017 року, м. Київ); Ч.1 / Гол. редактор Г.П. Шевченко. – Вип. 3(78). Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. – 378 с.*
11. Чурсин Н. Н., Тищенко Ю.А. О структуре и эволюции понятия духовности//*Наукове видання духовність особистості: методологія, теорія і практика За матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції «Духовно-культурні цінності виховання людини» (27 травня 2015 р.) Збірник наукових праць Випуск 3 (66). – 2015. – С. 265-275.*
12. Шапаренко Х.А. Духовний розвиток особистості в культурно-освітньому просторі ВНЗ // *Наукове видання духовність особистості: методологія, теорія і практика, 2017р., С. 279-289.*
13. Шевцова Г.Г. Формування духовних потреб молодших школярів як основа морального виховання // *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Духовна культура України: філософські та психологічні аспекти» – м.Херсон – 2016 р. Режим доступу: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/>*
14. Шевченко Г.П. Духовна безпека: духовна культура і духовні цінності сучасної людини// *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць»(24 травня 2017 року, м. Київ) ; Ч.1 / Гол. редактор Г.П. Шевченко. – Вип. 3(78). Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. – 378 с.*

МАР'ЯНЕНКО Ліана

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)*

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ДОСЯГНЕННЯ ЛЮДИНОЮ ЩАСТЯ: РІЗНІ ВИМІРИ РОЗВ'ЯЗАННІ ПРОБЛЕМИ

*«Давно вже відмічено розумними людьми, що щастя –
як здоров'я: коли воно є, його не помічаєш.
Але коли промайнуть роки, – як згадаєш про щастя,
о, як згадаєш!»
(М. Булгаков)*

Православне бачення проблеми. Самі великі радості земні ховають у собі зародки печалі, внаслідок думки, що вони колись припиняться. (протоієрей І. Толмачов). Можливе на землі щастя туманиться думкою, що або ми залишимо його, або воно залишить нас. (Карамзін). Усе земне мінливе, проходить як тінь, в'яне як цвіт, зникає немов дим. (Філарет Архієпископ Чернігівський). Кожний промінь сонця, що рідко пробирається крізь хмари, знову швидко ховається за ними – нагадує нам про швидкоплинність наших радощів, про нестійкість земного щастя. Не прив'язуй свого серця до того, що проходить як тінь. Воно мінливе, як хмарка; нестійке як пар; непостійне, як подих вітру. Що було б з нами, коли б земне наше щастя було б постійне, якщо і при непостійності його ми стільки до нього прив'язані. (Св. Григорій Богослов). На цьому світі справді щасливий лише той, хто щастя не бажає, а нещастя не боїться. Усі шукають щастя, але не багато хто знаходить його там, де воно є. Можна все життя бігати за щастям і не набути його. (Кирил Єпископ Мілітопольський). Ніяке земне джерело не може наситити нашого серця. Зберіть усі радощі і задоволення земні і віддайте їх володіти одній людині: вона і тоді скаже: все це для мене – ніщо, поки я відчуваю в глибинах мого серця бажання, що ще не здійснилось; пустоту, що ще не заповнилася. Безсмертну душу не можна напоїти водою земних задовольнень: ця вода тільки посилить спрагу в бідній душі. (Філарет Архієпископ Чернігівський). Серце людське ніяким тимчасовим благополуччям не може бути задоволене. Чим більше багатства, слави, честі, тим більше зростає і пристрасть до них. (святитель Тихон Задонський). Душа наша в усіх земних речах не може нічого знайти, щоб бажання її задовольнило з причини її великої нестійкості. Всяке щастя, яке можна втратити – є щастя оманливе. Для справжнього щастя потрібно те, що завжди і всюди з нами може бути, і чого ніхто із смертних не може ні дати, ні відняти. (сенатор Лопухін). За щастям їздять за моря і рискають по всьому світові, а воно в нас, в нашому серці, куди ми зовсім майже не заглядаємо. Тільки серце може нас нагородити справжнім спокоєм, а значить – і щастям. Не шукайте нічого поза душею, - все в ній. Шукай щастя у власному своєму серці. Якщо там його немає, то ніде не знайдеш. О, якби люди могли зрозуміти, що щастя залежить не від зовнішніх обставин, а від

внутрішнього стану серця! Хтось – багатий, але в постійних печалях, а другий – бідний, але веселий. Не завжди значить щастя, якщо ти великий, знаменитий, багатий і сильний, - нерідко це тільки випробування твоє для справжнього щастя. Живуть і в низькому стані спокійно і благополучно. (Філарет Митрополит Московський). Наука бути щасливим – проста: люби свої обов'язки і шукай в них насолоди. (Мотвіль). Внутрішнє усвідомлення, що ми в усякому разі із сумлінням, по совісті виконуємо нашу посаду, є дорогоцінне щастя, якого тільки розумна людина має шукати. Воно доставляє душі мир і спокій, з яким не може порівнятися ніяка вигода і ніяке схвалення від людей. Немає людини щасливішої за ту, хто може з повною свідомістю сказати, що її тимчасове щастя набуто і заслужене вірним виконанням обов'язків свого знання. (Протоієрей А. Толмачов). З усіх задоволень саме приємне є те, яке відчувається після доброї дії. Щастя допомагає тому, хто сам собі допомагає розумом і працею. Щоб бути щасливим, треба бути благочестивим. Май справжнє благочестя, і тоді будеш мати справжнє щастя (Св. Тихон Задонський). Справжнє щастя зароджується у страху Божому. Якщо немає страху Божого, то немає і справжнього щастя. Злі і розбещені люди, не дивлячись на свою зовнішню веселість, внутрішню, у душі своїй позбавлені того миру і спокою, яким насолоджуються одні праведні і благочестиві. «Не можуть радіти нечестиві – рече Господь Бог (Пс. 57). Один язичник молився: «Господи, змилуйся над злими, бо Ти усі радості передав доброму». Марна людині слава людська, якщо всередині викриває її жорстока совість! Навіщо хворому жаром те, що лежить він на ліжку із слонової кістки, а жар його не проходить? Неприємно також щастям своїм бути зобов'язаним нещастям інших. Досконале щастя полягає в тому, щоб других щасливити (Люпен). Хто собою задоволений, той щасливий і багатий, але щасливіший той, хто робить інших благополучними. Також набудь любов, щоб набути собі можливе на землі щастя, бо любов є невичерпний скарб. Хто цим скарбом володіє, той багатий, а хто його не має, той бідний (св. Златоуст) [2, с. 91-96].

Щасливим бути – нікому не досаджати. Живи у мирі з усіма – будеш блаженним. Щасливий той, у кого совість спокійна [3, с. 157-164]. Нещасний той, хто не надіється на Бога, а міркує, що сам себе зробить щасливим. Бог за своєю мудрістю посилає нам нещастя заради нашого щастя. Справжню і повну радість одержують тільки ті люди, в яких перебуває Бог. З Богом бути і жити – це щастя і в нещасті. Наш дух – від Бога, і тільки в Богові він може знайти щастя і блаженство. Воля Божа – не тільки самий вищий закон, але і саме велике благо. Хто поважає і виконує постанови Божі, того Бог береже від усякого зла, а хто не поважає їх, того диявол «береже» (губить) [4, с. 3, 4, 7, 23].

«Господь нам Отець, самий рідний, самий близький, самий дорогий, самий кращий. І немає більшого щастя, як любити Бога всім розумом і серцем, усією душею, як заповідав Господь, і ближнього, як самого себе» [5, с. 154]. Господь звертається до людей: « Я – Світ, а ви не бачите мене: Я – Шлях, а ви не слідуєте за Мною; Я – Істина, а ви не вірите Мені; Я – Життя, а ви не шукаєте Мене; Я – Учитель, а ви не слухаєте Мене; Я – Господь, а ви не маєте послуху Мені, Я – ваш Бог, а ви не молитесь Мені; Я – ваш кращий Друг, а ви не любите Мене. Якщо ви нещасні, то не звинувачуйте Мене».

Побутове розуміння проблеми.

За тлумачним словником Володимира Даля читаємо про щастя. «Щастя – су-місна частка, доля, пай), частина і участь, доля. Всякому – своє щастя. У чуже щастя не заїдеш. Випадковість, бажана несподіваність, талан, вдача, успіх, спориться справа. Благополуччя, земне блаженство, бажане насущне життя без горя, смутку, тривоги, спокій, достаток, все те, що заспокоює людину за її переконаннями, смаком і звичками. Жити у щасті – мати благополуччя на кожен день. Щастя – в нас самих, а не навкруги та навколо. Домашнє щастя – рада та кохання. Лад у сім'ї – велике щастя. Дасть Бог здоров'я, дасть і щастя. Зі щастям на скарб набредеш, а без щастя і гриба не найдеш. Щастя – не надійне. Щастя – дорожче багатства, розуму. Щастя – що трясця, на кого захоче, на того й нападе. В змаганнях щастя – велике діло. Не те щастя, про яке уві сні мрієш, а те щастя, на чому сидиш та їдеш [6, с. 666-667].

Етико-матеріалістичне розуміння проблеми

Щастя – поняття моральної свідомості, що означає стан людини, який відповідає найбільшій внутрішній задоволеності повнотою і осмисленістю життям, здійсненням свого людського призначення. Щастя є чуттєво-емоційною формою ідеалу. Матеріалісти вважають щастя одним із природжених прав людини, але попереджають, що щастя у відриві від альтруїзму може виродитися в егоїзм [7, с. 557-558]. Щастя складається з двох складових: по-перше, моральних якостей, міри доброчинності людини і, по-друге, сукупності факторів, що визначають і забезпечують її життєве благополуччя (здоров'я, матеріальний статок, везіння). Як і мрія, щастя є чуттєво-емоційною формою ідеалу, але на відміну від неї означає не устремління особистості, а виконання цих устремлень. Поняття щастя не просто характеризує конкретне об'єктивне положення, або суб'єктивний стан людини, а виражає уяву про те, яким має бути життя людини, що саме є для неї блаженством. Дане поняття має нормативно-ціннісний характер. В залежності від того, як людина вбачає призначення і смисл свого життя, реалізується і зміст щастя. Різні люди вкладають у щастя різний зміст, відповідно до умов життя і своїх інтересів [8, с. 343-344].

Секулярно-психологічне бачення проблеми

Щастя пов'язується із смислом життя. Смисл життя є психологічною основою щастя. У свою чергу, щастя виконує функцію психологічного стимулу життя. Смисл життя програмує людську діяльність, надає кожному акту поведінки конкретну спрямованість і зміст, визначає їхню цілеспрямованість. «Без знання того, що я таке і навіщо я тут, неможливо жити» [9, с. 388]. В психологічному плані смисл життя виступає як потреба обґрунтування значення буття людини, знаходження напрямку дій, що заслуговує на її увагу і схвалення. Смисл життя виражає психологічну і моральну сутність людини. Осмислення смислу життя залежить від світогляду і переконань людини. Щастя можна схарактеризувати як емоційно-оцінне ставлення особистості до результатів і ходу власних дій і вчинків. Прагнення до щастя або бажання зберегти його виступає як могутній стимул активізації ставлення людини до життя. В цьому плані виокремлюються такі поняття, як «відчуття щастя», «почуття щастя», «стан щастя», «зміст щастя». Почуття щастя – сприйняття життя з точки зору задоволеності. Відчуття щастя

– позитивна емоція радості, задоволення, яка глибоко прихована в душі людини і переживається у її внутрішньому світі. Стан щастя, на відміну від почуття щастя, фіксує стан дій, діяльний стан суб'єкта, або результат його діяльності. Ж.-Ж. Руссо стан щастя розуміє як повне задоволення душі наявним буттям, як задоволення тим, що ми існуємо благополучно. Він пише, що це такий «стан, в якому час – ніщо, в якому теперішнє все продовжується, не даючи, однак, відчувати своєї тривалості, і не зберігаючи на собі слідів зміни днів, не викликаючи ніякого почуття позбавлення або радості, задоволення або страждання, бажання або страху, наповнюючи всю душу єдиним почуттям того, що ми існуємо [10, с. 617]. Далі стан щастя тлумачиться мислителем як звільнення «від усіх земних пристрастей, що народжуються суєтністю» [Там само, с. 619]. Але за межами значимої для людини діяльності і без неї не можуть бути виявлені ні відчуття, ні почуття, ні стан щастя. Почуття щастя фіксує стани людини, зумовлені предметно наповненими її потребами. Щастя реалізує ставлення людини до себе, людей, суспільства, світу. Все залежить від людини, яка прийняла ту чи ту ідеологію, чи певний світогляд, релігію, і на цій основі вона визначила свій смисл життя. «Птицю щастя» можна спіймати сіткою незаплямованої совісті і почуттям виконаного обов'язку. «Щастя – відчуття повноти буття людини, пов'язане із її самоздійсненням» [11, с.175]. Зміст щастя – це задоволення матеріальних, соціальних та духовних потреб і інтересів людей. Кожна людина може мати свій зміст щастя [12, с. 29-34].

Розв'язання проблеми з точки зору православної психології. Що таке щастя? Щастя мало пов'язане з досягненнями науки і техніки. І має мало загального з матеріальними цінностями. Ні обнова, ні канікули в екзотичній країні, ні людська слава не здатні зробити нас щасливими. Людина, що поклоняється богу свого «я», все більше незадоволена тим, що має. Все ненаситнішими стають її бажання, все більш жорстокішою боротьба за них. Життя доводить, що багаті «також плачуть». І для успішних, реалізованих досягненнями людей щастя так і залишається недосяжним. Справжня сила таїться в тих людей, хто зумів покорити самих себе. Ця перемога дорожча, ніж перемога над багатьма царствами. Визнати себе щасливим – це бути вдячним. Щоб досягти щастя для себе, необхідно шукати його для інших. Це шлях відмовитися від своїх пристрастей, дорога до сили, причетність до життя іншого і школа вдячності. Виходить, що шляхи до щастя і до святості зливаються. Якщо ми вирішуємо бути щасливими, то необхідно узгоджувати свій шлях з дорожніми вказівками – заповідями Христа, і детальним описанням їх маршруту. Хто пройшов по цьому шляху, той дійшов до щастя. Щастя людини невід'ємно пов'язане з любов'ю. Людину, яка живе без любові, неможна назвати щасливою. [13]

Література

1. М. Булгаков. Афоризмы. – К.: ФЛП Кобысь Р.В., 2016- 400 с.- С. 128.
2. Счастье // Цветник духовный. Назидательные мысли и добрые советы мужей мудрых и святых (две части в одной книге), М., 1909. – С. 91-96 (Книга Вторая).
3. Православные поучения. Овручская епархия. Украинская Православная Церковь. г. Овруч, 2009. – С.157-164.

4. Если на сердце нет радости и покоя. Мысли и наставления старца Фаддея Витовницкого // Перевод с сербского академика Сербской Академии наук А.И. Чароты. – 128 с. – С.3, 4,7, 23.
5. Плачет душа моя за весь мир. Преподобного и богоносного отца нашего Силуана Афонского духовные писания, изложенные мерною речью. Составитель Лепяхин В. / Валерий Лепяхин. М., «Паломник», 2009. – 237 с. – С.154.
6. Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля. Том 4. С-Петербург – Москва, 1909. – С.666-667.
7. Украинская советская энциклопедия. Том 10. Главная редакция украинской советской энциклопедии. Киев, 1984. С.557-558.
8. Словарь по этике // Под ред. А.А. Гусейнова и И.С. Кона. – 6-е изд. – М., Политиздат, 1989. – 447 с. – С.343-344.
9. Толстой Л.Н. Анна Каренина. М., 1959, С.388.
10. Руссо Ж.-Ж. Избр. Соч.: В 3-х т. М., 1961. Т.111, с. 617, с.619.
11. Философская энциклопедия. М., 1970. Т.5, С.175.
12. Попов Б.Н. Взаимосвязь категорий счастья и смысла жизни // Борис Николаевич Попов. М., «Наука», 1986, - 93 с. – С.29-34.
13. Анна Лелик. Наука о душе или несовременная психология. – К.: АДЕФ. Украина, 2012. – 324 с.

МИСЛОВСЬКА Ірина

Доцент, кандидат економічних наук

Кафедра філософії та економіки

*Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького
(Львів, Україна)*

ЩАСТЯ ЯК ЕКОНОМІЧНА ПРОБЛЕМА

Останнім часом у західних емпіричних і теоретичних дослідженнях економічного розвитку все більшого значення набувають міждисциплінарні підходи. Починаючи з кінця 20-го століття активно розвивається новий актуальний і перспективний напрямок в економічній науці, який виник на стику психології та економіки, - економіка щастя.

Концепція економіки щастя набуває все більшої популярності, дослідження, які присвячені цьому аспекту економічних відносин, можна знайти в наукових працях як іноземних (Джеффри Сакс, Р. Істерлін, Д. Канеман, Е. Освальд, Р. Вінховен та ін.), так і вітчизняних авторів (Т. Демченко, Ю. Ярмоленко, В. Дикань та ін.). Ця теорія розглядає економічні та інші фактори, які визначають людське щастя, виявляє його залежність від рівня економічного розвитку країни, веде пошук параметрів оцінки рівня щастя суспільства в цілому.

Метою даної роботи є аналіз теоретичних ідей, які пропонує нова економічна теорія щастя, а також оцінка рівня щастя окремих країн згідно показників міжнародних рейтингів, зокрема – України.

Як відомо, в усі часи існування економічної науки економісти стверджували, що багатство – це мета розвитку економіки, бо тільки воно може забезпечити по-

вне задоволення матеріальних та духовних потреб людей. Але сьогодні постає питання: чи повинно суспільстволюбими шляхами прагнути до багатства, адже кінцева мета більшості людей – бути щасливими і здоровими, досягнути благополуччя, душевної рівноваги і гармонії?

Дослідження показують, що сучасній людині, яка живе в суспільстві споживання, все важче відчувати себе щасливою, оскільки її щастя багато в чому залежить від рівня матеріального достатку. Американський економіст Дж. Гелбрейт пише: «Главный догмат современной веры, занимающий центральное положение в господствующей экономической теории и усиленно подкрепляемый рекламой и искусством коммерции, состоит в том, что счастье есть функция поступления потребительских товаров и услуг» [1, с.65]. І тому людина, споживацькі можливості якої обмежені, може почувати себе нещасною. З іншого боку, той, хто витрачає всі свої сили і вільний час на досягнення матеріальних благ, теж може не відчувати щастя. Люди отримали споживацький достаток, але у прагненні до більш високих доходів і нових товарів людина змушена жертвувати іншими негрошовими джерелами щастя.

Суспільство споживання неодмінно створює коло незадоволених людей, яких не влаштовує вічно зростаючий «стандарт життя». Все частіше спостерігається явище, яке отримало назву дауншіфтинг (downshifting) – це добровільна відмова від завойованого соціального статусу, кар'єрного зросту і свідоме зниження рівня доходу для звільнення часу заради себе і сім'ї. Такі люди більше цінують вільний час, ніж гроші і постійне накопичення матеріального багатства. В цьому контексті цікаву думку, на наш погляд, висловив Адам Сміт в своїй праці «Теория нравственных чувств». Він стверджував, що щастя визначається тим самим спокоєм, який пропадає внаслідок бажання покращити матеріальний стан [2, с.100].

Економіка споживання заохочує максимізаторський підхід у сфері споживання: безперервно формується і розширюється спектр потреб. Як результат – виробляється набагато більше товарів, ніж потрібно. Проте економічне зростання як основа зростаючого споживання має об'єктивно зумовлені ресурсні межі, а це означає, що обмежені можливості економіки споживання. Крім цього, ігнорування екологічних аспектів виробництва призводить до забруднення навколишнього середовища і загострення глобальних проблем людства. Суспільство споживання створює і масу інших проблем. Сектор швидкого харчування використовує жири і цукор таким чином, що люди звикають до нездорової їжі. Наслідок – третина американців страждає ожирінням. Решту країн чекає те саме, якщо вони не обмежать небезпечну корпоративну практику, включаючи показ дітям нездорової їжі, яка викликає залежність. Масова реклама сприяє поширенню інших шкідливих звичок серед споживачів, які ведуть до збільшення суспільних витрат на охорону здоров'я: надмірний перегляд телевізора, новин інтернету, азартні ігри, наркотики, куріння, алкоголізм.

Проявляється ще одна негативна тенденція, суть якої полягає в тому, що установлені цінності суспільства споживання викликають зміни в суспільній свідомості. На думку американського економіста Джеффрі Сакса суспільні цінності задіяні сьогодні в гонитві за корпоративним прибутком, який починає домінувати над іншими прагненнями: чесністю, справедливістю, довірою, фізичним та психіч-

ним здоров'ям, а також екологічною стійкістю [3]. Світ повільно приходить до усвідомлення, що сучасна економіка, яка заснована на збільшенні споживання та максимізації прибутку, не має перспектив, тому суспільству слід переглянути основні принципи економічного життя.

В науковому світі сьогодні формуються нові підходи, ідеологія світорозуміння починає переосмислюватися. В межах нового наукового напрямку – економічної теорії щастя – вчені пропонують іншу ідеологію розвитку суспільства. В якості мети розвитку приймається не збільшення багатства, а створення найбільшого щастя для всіх. Традиційні економічні показники добробуту країн, такі, як ВПП (валовий внутрішній продукт) або НД (національний дохід) на душу населення – це узагальнені параметри національних економік, їх покращення лише нелінійно пов'язано з добробутом окремих громадян. Тому необхідно застосовувати інші показники, які б виходили за матеріальні межі і відображали б інші важливі аспекти життя людини. Прибічники економічної теорії щастя пропонують в якості альтернативного індикатора прогресу розраховувати рівень сукупного щастя громадян.

Першим в альтернативному дослідженні параметрів розвитку стало невелике гімалайське королівство Бутан. В 1972 році молодий четвертий король країни Джигме Сінг'є Вангчук зробив чудовий вибір: запропонував вимірювати добробут не валовим національним продуктом (ВНП), а Валовим національним щастям (ВНЩ), яке включає наступні компоненти: забезпечення справедливого і соціально-економічного розвитку; збереження і розвиток традиційних культурних цінностей; охорона природи; правильне управління країною. Відтоді країна експериментує з альтернативним цілісним підходом до розвитку, що сприяє не тільки економічному зростанню, а й розвитку культури, психічному здоров'ю, співчуттю і почуттю спільності. Більшість показників соціально-економічного розвитку країни значно покращилися [4].

Наслідувати приклад Бутану почали в світі. Сьогодні економіка щастя на макrorівні в деяких постіндустріальних країнах визнана актуальним перспективним науковим напрямком. 19 липня 2011 року Генеральна Ассамблея ООН за ініціативою Бутана і за співавторства більш як 50 держав, в тому числі Франції, Великобританії та Японії, прийняла резолюцію під назвою «Щастя: цілісний підхід до розвитку» [5]. Генеральна Ассамблея ООН запропонувала державам-членам розробити показники соціально-економічного розвитку, в яких в більш повній мірі враховується важливість прагнення до щастя і благополуччя в контексті розвитку.

Ще однією конкретною пропозицією щодо оцінки рівня щастя можна вважати Міжнародний індекс щастя (англ. Happy Planetindex). Він являє собою індекс, який відображає добробут людей і стан навколишнього середовища в різних країнах світу. Цей індекс був запропонований аналітиками британського дослідницького центру New Economic Foundation у липні 2006 р. При розрахунку міжнародного індексу щастя використовуються три показники: вплив людини на природу; тривалість життя; добробут людей (задоволеність життям).

Проаналізуємо деякі показники у 2018 році, які має Україна в рейтингах щастя. Bloomberg вважає нашу економіку нещасною. Україна зайняла 7 місце (з 66) у рейтингу Bloomberg's Misery Index «країн з нещасними економіками» [6]. У 2017

році ми були на п'ятому місці з індексом 23,8, а у 2018 – вже 17,8. У даному випадку дослідники, в першу чергу, були зосереджені на прогнозі рівня інфляції та безробіття. У 2018-му нам вдалося обійти Туреччину та Грецію (тепер вони поділяють п'яту позицію на двох). Венесуела посідає перше місце в індексі четвертий рік поспіль, при цьому її бал зріс більш ніж утричі в порівнянні з минулим роком. Таїланд знову отримав статус «найменш нещасної економіки», на другому місці – Сінгапур, третє поділили Японія та Швейцарія.

Сумний аналіз і прогноз від Bloomberg логічно перетікає в наступний песимістичний рейтинг від ООН. Згідно World Happiness Report Україна виявилася в хвості найщасливіших країн світу, з найгіршим показником в Європі. Наша держава посіла 138 позицію з 156. Сусіди по списку: Судан, Того, Бенін, Гвінея. Результати ґрунтуються на даних соціологічної групи незалежних експертів організації ООН. Критерії: тривалість життя, соціальна підтримка, здоровий спосіб життя, свобода, корупція і рівень довіри. Щодо попереднього рейтингу, розглянувши ситуацію в розрізі піраміди Маслоу, стає ясно, що низький рівень задоволення базових потреб тягне за собою і реалізацію вищого порядку. Звіт готується щорічно до Міжнародного дня щастя, який відзначають 20 березня. Лідирують скандинавські країни: Фінляндія, Норвегія і Данія. Польща посіла в рейтингу 42 місце, РФ – на 59-му, Грузія – на 128-му. Також дослідники розглядають рівень щастя іммігрантів. Україна опинилася на 92-му місці з можливих 117.

За результатами рейтингу кращих країн світу Best Countries, який проводило видання US News & World Report, ми впливові, але бідні. Попри те, що в цьому рейтингу Україні вдалося піднятися у 2018 р. на 69 місце (у 2017р. було 73 з 80), позиції у нас досить слабкі. Для порівняння, країна – агресор перебуває на 26-ій позиції, Польща – 32-ій, а Білорусь – на 72-ій.

Згідно з даними видання, в нашій країні припадає 8320 доларів ВВП на душу населення. Також держави оцінювали за рівнем життя, впливу на світовій арені, темпом зростання економіки, культурного впливу, відкритості для бізнесу, турботи про населення і захисту прав людини.

Найвищим показником України стали сила і вплив на світовій арені – 33 місце. При цьому за якістю життя ми 72-гі.

Дуже цікавим видається рейтинг країн за рівнем економічної свободи як важливої складової щастя. Так, за даними Heritage Foundation, Україна опинилась в кінці списку – на 150 місці з 180. Природно, з найгіршим показником в Європі. Наша країна, на жаль, знаходиться між Камеруном і Сьєра-Леоне в переліку «Переважно економічних невільних країн». Нижче – африканські племінні держави і країни – ізгої, на кшталт КНДР і Венесуели. Для порівняння Білорусь посіла 108-у позицію, Росія – 107, Молдова – 105-у. Але справедливості заради слід відзначити, що за результатами 2017 року, ми піднялися у 2018 році на 16 позицій. Такі низькі показники рівня економічної свободи збігаються із висновками, відбитими у вище проаналізованому рейтингу. Там за рівнем відкритості для бізнесу ми – на 75-місці з 80-ти.

Залежність чинників від економічної свободи країни прямо пропорційна: чим вище рівень показників, тим вище загальний рейтинг держави. Кожна з дванадцяти економічних свобод оцінюється за шкалою усереднення цих 12 факторів.

Особиста свобода людини прямо залежить від економічної. Україна зайняла 132-е місце з 159 в рейтингу країн Human Index Freedom за рівнем свободи людини, що провів Cato Institute. Для нашої держави показник склав 5,95 з 10 (абсолютна свобода). Дослідники практикують свободу як відсутність примусових обмежень. Доповідь представляє результати аналізу 79 показників в наступних сферах: верховенство закону; безпека; пересування; релігія; громадянське суспільство; вплив уряду; інформація; право власності; свобода торгівлі на міжнародному рівні; регулювання кредиту, праці та бізнесу. В Україні індекс персональної свободи склав 6,53 з 10, а економічної – 5,38. За першим показником Україна посіла 99-те місце в рейтингу, за другим – 149. Останнє відповідає нашим результатам в попередніх рейтингах. По суті, держава на 29-му році незалежності не виступає ефективним регулятором з точки зору економіки. До першої десятки країн за показником персональної свободи увійшли Швейцарія, Гонконг, Нова Зеландія, Ірландія, Австралія, Фінляндія, Норвегія, Данія, Нідерланди і Велика Британія.

Цікаву оцінку щастя, на нашу думку, здійснює вищезгаданий в роботі британський дослідницький інститут New Economic Foundation (NEF), який за одиницю розрахунку бере не ВВП або середній дохід на душу населення, а суб'єктивну задоволеність життям. За версією цього інституту Україна в цьому рейтингу щастя перебуває на 123-й сходинці. При цьому, серед перших 25 щасливчиків, до яких належать Данія, Швейцарія, Ісландія, Канада, Австралія та інші розвинуті країни, входять такі, як Коста-Ріка, Пуерто-Ріко, Панама, що само по собі цікаво і дещо несподівано. Це доводить, що індекс щастя не завжди кореспондується з кількістю грошей на банківському рахунку або товщиною посадового портфелю. Вміння із задоволенням і смаком жити щомиті – ось головне, що надає нам відчуття щастя. І складових у такого життя не просто багато, а безліч, і у кожної людини ці складові суто індивідуальні.

Отже, аналіз концепції економіки щастя дозволяє зробити висновок, що вона має величезну теоретичну та практичну цінність, дозволяє по-новому подивитися на проблеми людського розвитку. Сьогодні слід переосмислити основи капіталізму і стратегії соціально-економічного розвитку, спробувати створити нову економічну систему – економіку щастя. Завдання економіки щастя полягає в тому, щоб створити умови, в яких можливе забезпечення матеріальної і духовної задоволеності життям. Можливо, саме економіка щастя стане основою нової моделі сталого розвитку, здатної змінити на краще не тільки світову економіку в цілому або економіку окремої держави, але й життя кожної людини окремо. Україна, маючи потужний економічний потенціал, цілком може створити економіку щастя і зробити українців щасливими людьми. Пошуки щастя не повинні обмежуватися красивим гірським королівством Бутан.

Література

1. Гэлбрейт Джон Кеннет. Экономические теории и цели общества / Джон Кеннет Гэлбрейт. – М. : Прогрес, 1976. – 405 с.
2. Смит. А. Теория нравственных чувств / А. Смит. – М. : Республика, 1997. – 351 с.
3. Сакс Дж. Экономика счастья [Электронный ресурс]. / Дж. Сакс. – Режим доступа: <http://www.project-syndicate.org/commentary/sachs181/Russian>
4. Бутан: страна, заменившая ВВП индикатором «валового национального счастья» [Электронный ресурс]. / Режим доступа: <http://www.newsru.com/finance/11oct2004/butan.html>

5. Счастье: целостный подход к развитию. Резолюция 65-й сессии Генеральной ассамблеи ООН [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/65/309>
6. Виктор Крехотин. Україна в рейтингах щастя, економік і свободи / UA.NEWS [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ua.news/ua/ukrayina-v-rejtyngah-shhastya-ekonomik-i-svobody/>

МІКІЧУРОВА Ольга

*кандидат юридичних наук доцент кафедри господарського
та транспортного права Юридичного факультету
Державного університету інфраструктури та технологій (Київ, Україна)*

СЧАСТЬЕ И ПРАВО

Счастье (праславянское *sъčęstŭje объясняют из *sъ- «хороший» и *čęstŭ «часть», то есть «хорошая часть») [1].

Толковый словарь Даля трактует счастье как со-частье, доля, пай, рок, судьба, часть и участь [2].

Появляясь на свет, человек получает от Бога и родителей свою часть жизненных благ, жизненной силы, он наделяется «частью» и становится «с» «частью», то есть счастливым.

Наиболее обобщенным определением счастья можно назвать — состояние человека, которое соответствует наибольшей внутренней удовлетворённости условиями своего бытия, полноте и осмысленности жизни, осуществлению своего человеческого призвания, самореализации.

Феномен счастья изучается психологией, философией, физиологией, социологией и экономической теорией, а также религией.

Юриспруденция обходит стороной трактовку и применение этого термина, оставляя его на откуп упомянутым выше наукам, что по моему мнению является неверным так как счастье человека неразрывно связано с той правовой системой в которой он живет, с реализацией справедливости в нормах права этой системы.

Причиной игнорирования термина счастье является то, что в современной юриспруденции применяется позитивистский подход к пониманию юридической науки, что сводит ее к употреблению конкретных правовых норм, действующих в определенном социуме в определенный период и обходит стороной такие понятия как справедливость этих самих норм права.

К сожалению, позитивное право понимание на сегодня приоритетно в большинстве государств мира.

Естественное право понимание противостоит позитивному на протяжении многих столетий. Но чем дальше человечество идет в своем развитии, тем больше два типа право понимания должны сближаться, что по мнению, некоторых исследователей и происходит сейчас.

Так, профессор Козлихин И.Ю. указывает на то, если рассматривать соотношение названных подходов к изучению права, то конфликт между ними пред-

ставляется надуманным, тем более, что любая теория естественного права предполагает наличие системы позитивного права [3, с. 6].

Стоит все же заметить, что естественное право имеет гуманистическую направленность в центре которой человек, его жизнь, свобода, достоинство, что особенно созвучно с современными антропологическими концепциями в гуманитарных науках в отличие от позитивного право понимания.

Связь между справедливостью и счастьем самая непосредственная, ведь может ли быть счастлив человек пребывая в системе, где правовые нормы, регулирующие экономические, социальные и другие виды отношений не признаются им справедливыми? Сможет ли он испытать внутреннюю удовлетворённость условиями своего бытия в такой системе? Отрицательный ответ здесь очевиден.

Мы подходим к тому, что у термина счастье есть и юридический аспект и связываются эти понятия через понятие справедливости. Справедливость является одним из воплощений и обязательных условий счастья, будучи одновременно одним из условий и воплощений норм права.

Конечно, понимание и реализация абсолютной справедливости в праве нам пока не доступна в силу субъективизма каждого из нас, различий в восприятии окружающей действительности и других факторов, что, тем не менее, не исключает существования таковой. Так, на протяжении веков существовали традиции, жизненный уклад разных общностей людей, разных народов и территорий, которые сложились исторически и определяли их жизнь на протяжении тысячелетий. Такие правила жизни сначала были закреплены в религиозных учениях и нормах, позже изменили свой вид, превратившись в нормы права. Если проследить развитие цивилизаций и народов мира, мы увидим значительную схожесть таких норм-правил общежития у большинства из них. «Не убей», «не укради», «почитай свой род и своих родителей», «защищай свое потомство» и другие – все эти правила объединяют людей разных национальной и цветов кожи и это позволяет нам предположить наличие схожего понимания справедливости у всех людей.

Такое «общее» у разных людей выделяли и психологи, и психиатры разных времен и называли его «коллективное бессознательное». Наиболее известным из них был К. Юнг, отмечавший, что коллективное бессознательное – это одна из форм бессознательного, единая для общества в целом и являющаяся продуктом наследуемых структур мозга [4, с.25].

Как отмечалось выше, рассмотрение справедливости как одного из обязательных элементов правовой системы характерно для естественного право понимания, уже отображаемого на сегодня в международном праве.

Международное право стало такими общими правилами-нормами на мега уровне по которым договорились жить народы мира и государства ими созданные, и которым они согласились следовать в своих внешних сношениях и внутренней политике. Международное право – это горизонтальная правовая система, где нет власти и подвластного, где все субъекты равны между собой, потому что все они наделены суверенной властью. В международном праве действует принцип факультативной юрисдикции. Даже резолюции Организации Объединенных Наций (ООН) без согласия государства не являются обязательными для него. Решения и договоры принимаются путем согласования воли сторон и нахождением комп-

ромисса и консенсуса, который бы удовлетворял все стороны, что безусловно, содействует справедливости такого решения, закрепляемого в нормах международного права, для каждой из сторон.

В некоторых случаях международное право разрешает или даже предлагает сторонам спора или арбитрам принимать решения, руководствуясь принципом справедливости. Так, п.3 ст. 2 Устава ООН устанавливает, что члены ООН «решают свои международные споры мирными средствами, так, чтобы не поддавать угрозе международный мир, безопасность и справедливость» [5].

Особенностью современного международного права является и то, что в последние десятилетия роль и статус отдельно взятого человека увеличивается, что проявляется в развитии норм защиты прав беженцев и вынужденных переселенцев, кодификации прав человека на универсальном и региональном уровнях и прогрессе международного права в вооруженных конфликтах [6, с.15]. То есть сегодня происходит процесс ограничения суверенных прав государства и упрочнение суверенитета индивида, что свидетельствует о гуманистической, естественно правовой направленности международного права.

Доказательством этого служит закрепление в Уставе ООН императивной нормы «*jus cogens*» - Принципа уважения прав человека и его основных свобод. Содержание этого принципа раскрывается в Заключительном акте Организации безопасности и сотрудничества в Европе (ОБСЕ) 1975г., согласно которому государства-участники обязуются уважать права человека и основные свободы, включая свободу мысли, совести, религии и убеждений, для всех, без различия расы, пола, языка и религии.

Они должны поощрять и развивать эффективное осуществление гражданских, политических, экономических, социальных, культурных и других прав и свобод, которые вытекают из достоинства, присущего человеческой личности, и являются существенными для ее свободного и полного развития.

Государства-участники признают всеобщее значение прав человека и основных свобод, уважение которых выступает существенным фактором мира, справедливости и благополучия, необходимых для обеспечения развития дружественных отношений и сотрудничества между ними, как и между всеми государствами.

В области прав человека и основных свобод государства-участники обязаны действовать в соответствии с целями и принципами Устава ООН и Всеобщей декларации прав человека, где впервые были детализированы эти права и свободы. Государства также должны выполнять свои обязательства, как они установлены в международных декларациях и соглашениях в этой области, включая в том числе международные пакты о правах человека, если они ими связаны. Соответствующие полномочия предоставляются Экономическому и социальному совету ООН и Комиссии по правам человека под его руководством.

К международным договорам о правах человека относятся так же Международный пакт о гражданских и политических правах, Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, Конвенция о правах ребенка и другие.

Предусмотрены так же международным правом и механизмы защиты прав человека, например Европейский суд по правам человека, что упрочняет поло-

жение индивида и повышает его шансы на справедливое решение своего дела в международной инстанции.

Все это свидетельствует в пользу того, что право понимание в международном праве на сегодня ближе к естественному, чем внутреннее право государств, стремящееся к позитивизму, а в многочисленных нормах первого, обязательных для широкого круга государств, прямо упоминается и фиксируется условие справедливости норм права и правовых решений в отношении как государств-субъектов международного права, так и физических, и юридических лиц стран-участниц. Вышесказанное оставляет надежду на гуманизацию права как такового и национального права в частности и более полную реализацию справедливости через нормы права.

Вывод. Понятие счастье тесно связано с понятием справедливости. В то же время справедливость является обязательным условием и составляющей юридических норм, что свидетельствует о связи и взаимозависимости счастья и права. Рассмотрение справедливости в нормах права характерно для естественного право понимания, которое реализуется в международном праве в большей степени, чем в национальных правовых системах государств мира. Современное международное право подтверждает связь счастья и права и дает ориентиры для развития национальных правовых систем всех государств.

Литература

1. Счастье // Этимологический словарь Фасмера. – [электронный ресурс]: <http://endic.ru/fasmer/Schaste-13130.html>
2. Толковый словарь Даля. – [электронный ресурс]: <http://endic.ru/dal/Schaste-39106.html>
3. Козлихин И. Ю. Позитивизм и естественное право. // Государство и право, 2000. № 3. С. 6
4. Девдариани Н. В. Значение коллективного бессознательного и архетипов в механизме формирования культуры и цивилизации // Современные проблемы науки и образования: электронный научный журнал. — 2015. — № 2, ч. 1.
5. Устав ООН. – [электронный ресурс]: <https://www.un.org/ru/charter-united-nations/>
6. Міжнародне право /підручник/ за ред. М.В. Буроменського. – Київ. - Юрінком Інтер, 2005. – 335с.

МОГИЛЯСТА Світлана

*науковий кореспондент лабораторії вікової психофізіології,
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України (Київ, Україна)*

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК СКЛАДОВА МАКСИМАЛЬНОГО ВІДЧУТТЯ СТАРШОКЛАСНИКОМ ЩАСТЯ

В період навчання в школі відбувається активне емоційне становлення особистості у ставленні до себе та до інших, викликане навчальною діяльністю, відбувається процес удосконалення самосвідомості, здатність до рефлексії та емпатії. Високий рівень емоційного інтелекту старшокласника позитивно впливає на баланс між розумом і почуттями, не дозволяє діяти під впливом емоцій, зменшу-

ючи вірогідність виникнення конфліктів та запобігаючи маніпулюванню з боку інших осіб. Емоційний інтелект зараз визнається ключовим фактором досягнення успіху особистістю, більш істотним, ніж високий рівень IQ.

Вивченням емоційного інтелекту займалися І.Н. Андрєєва, Г. Бреслав, Г. Гарднер, Д. Гоулман, Д. Мейер, Е.Л. Носенко, П. Селовей. Д. Гоулман зазначає, що емоційний інтелект – це здатність усвідомлювати власні емоції та емоції інших, мотивувати себе та інших, вправно управляти емоціями наодинці та при взаємодії з іншими [1]. Д.В. Люсін розглядається емоційний інтелект як здатність особистості до ефективного спілкування за рахунок уміння розуміти і керувати своїми та чужими емоціями [2].

Нами було проведено дослідження емоційного інтелекту старшокласників 10 (20 осіб) і 11 (19 осіб) класів Києво-Печерського ліцею № 171 «Лідер» міста Києва та учнів 10 (19 осіб) і 11 (21 особа) класів Кривоозерської ЗОШ № 2, село Криве Озеро, Миколаївської області. Разом вибірка склала 79 старшокласників.

Для дослідження нами було використано опитувальник «Емоційний інтелект» (ЕмІн) Д.В. Люсіна: психодіагностична методика, заснована на самозвіті, призначена для вимірювання емоційного інтелекту (ЕІ) [3]. Містить 46 тверджень. Бланк відповідей дає такі варіанти для оцінки тверджень: «зовсім згоден», «зовсім не згоден», «переважно згоден», «переважно не згоден». Результат підраховується за допомогою ключа. Отримані показники дозволяють визначити рівень емоційного інтелекту в цілому та його складових [3].

Було визначено, що в учнів 10 класу ліцею «Лідер» за методикою ЕмІн показники низького рівня спостерігаються у: 35 % - за шкалою «розуміння чужих емоцій»; 25 % - за шкалою «управління чужими емоціями»; по 30 % - за шкалами «розуміння своїх емоцій», «управління своїми емоціями», «контроль експресії» і «міжособистісний емоційний інтелект»; 25 % - за шкалою «внутрішньоособистісний емоційний інтелект»; 45 % - за шкалою «розуміння емоцій»; 35 % - за шкалою «управління емоціями»; 25 % - за шкалою «загальний рівень емоційного інтелекту». В учнів 11 класу ліцею «Лідер» за методикою ЕмІн низький рівень показників спостерігається у: 31,6 % - за шкалою «розуміння чужих емоцій»; 26,3 % - за шкалою «управління чужими емоціями»; 36,9 % - за шкалою «розуміння своїх емоцій»; 31,6 % - за шкалою «управління своїми емоціями»; 10,5 % - за шкалою «контроль експресії»; 15,8 % - за шкалою «міжособистісний емоційний інтелект»; 21 % - за шкалами «внутрішньоособистісний емоційний інтелект», «управління емоціями» і «загальний рівень емоційного інтелекту»; 21,1 % - за шкалою «розуміння емоцій».

З вищенаведеного ми можемо зробити висновок, що в учнів ліцею «Лідер» в 11 класі, на відміну від 10 класу, покращилося розуміння чужих емоцій, контроль експресії, міжособистісний емоційний інтелект, внутрішньоособистісний емоційний інтелект, розуміння емоцій, управління емоціями і загальний рівень емоційного інтелекту. За іншими показниками, навпаки спостерігається зниження показників, що потребує врахування при розробці психолого-педагогічної програми розвитку емоційного інтелекту старшокласників.

Дослідження показали, що у старшокласників 10 класу Кривоозерської ЗОШ № 2 за методикою ЕмІн низький рівень показників спостерігається у: 57,9 % - за шкалою

«розуміння чужих емоцій»; 36,85% - за шкалою «управління чужими емоціями»; 68,4 % - за шкалою «розуміння своїх емоцій»; 47,35 % - за шкалою «управління своїми емоціями»; 21,1 % - за шкалою «контроль експресії»; 57,85 % - за шкалою «міжособистісний емоційний інтелект»; 47,3 % - за шкалою «внутрішньоособистісний емоційний інтелект»; 78,9 % - за шкалою «розуміння емоцій»; 42,1 % - за шкалою «управління емоціями»; 47,4 % - за шкалою «загальний рівень емоційного інтелекту».

В учнів 11 класу Кривоозерської ЗОШ № 2 за методикою ЕмІн низький рівень показників спостерігається у: 47,65 % - за шкалою «розуміння чужих емоцій»; 38,05 % - за шкалою «управління чужими емоціями»; 57,2 % - за шкалою «розуміння своїх емоцій»; 28,55 % - за шкалою «управління своїми емоціями»; 28,6 % - за шкалою «контроль експресії»; 47,5 % - за шкалою «міжособистісний емоційний інтелект»; 42,8 % - за шкалою «внутрішньоособистісний емоційний інтелект»; 61,9 % - за шкалою «розуміння емоцій»; 28,55 % - за шкалою «управління емоціями»; 42,8 % - за шкалою «загальний рівень емоційного інтелекту».

При чому, з вищенаведеного ми можемо також зробити висновок, що в учнів Кривоозерської ЗОШ № 2 в 11 класі, на відміну від 10 класу, підвищилися показники розуміння чужих і своїх емоцій, управління своїми емоціями, міжособистісний емоційний інтелект, внутрішньоособистісний емоційний інтелект, загальний рівень емоційного інтелекту.

Динаміка підвищення показників в учнів Кривоозерської ЗОШ № 2 є нижчою, ніж в учнів ліцею «Лідер». За іншими показниками, навпаки спостерігається зниження показників, що потребує врахування при розробці програми розвитку емоційного інтелекту у старшокласників.

Порівняння показників (за U тест Манна-Уїтні) вказує на значущі відмінності в розвитку емоційного інтелекту в старшокласників. А саме: в старшокласників 10 класу, які навчаються у місті значно вищими на рівні $p \leq 0,05$ є показники за шкалами розуміння своїх емоцій, міжособистісний емоційний інтелект і розуміння емоцій. Також у старшокласників 11 класу, які навчаються в місті, є значно вищими показники за шкалою розуміння своїх емоцій на рівні $p \leq 0,05$.

Для порівняння емпіричних розподілів заданих характеристик застосовували коефіцієнт кореляції Пірсона г. Аналіз таблиць кореляцій між шкалами опитувальника ЕмІн Д.В. Люсіна та шкалами інших методик показав, що існує достатня кількість прямих кореляційних зв'язків між досліджуваними показниками.

Висновки. Старшокласник з високим рівнем емоційного інтелекту – це особистість, здатна розбиратися в своїх і чужих почуттях, рахуватися з оточуючими і будувати з ними відносини на основі довіри і співпереживання, взаємодіяти в колективі під час навчально-виховного процесу, сповна проявляти власну особисту неповторність, реалізуючи свої здібності та і загалом бути щасливим.

В старшокласників нашої вибірки, за результатами дослідження, є певні труднощі в усвідомленні власних і чужих емоцій, відтак вони не завжди можуть відповідно реагувати на емоційні прояви оточення, їм складно контролювати інтенсивність і зовнішній прояв власних емоцій. Також не достатньо розвиненим є вміння гармонійно «входити» в систему міжособистісних взаємовідносин, адекватно інтерпретувати емоції оточення, проявляти толерантність і соціальну адаптивність, досягати гармонії свого внутрішнього світу, власної автентичності.

Також визначено, що самотивація впливає на покращення розуміння і управління емоціями, як своїми, так і чужими та на внутрішньоособистісний і міжособистісний емоційний інтелект і на загальний рівень емоційного інтелекту. А управління власними емоціями залежить від внутрішньоособистісного емоційного інтелекту, від вміння управляти чужими емоціями і розуміння емоцій і розвитку загальний рівень емоційного інтелекту. Розвиток емпатії в учнів впливає на їхній внутрішньоособистісний емоційний інтелект і розуміння чужих емоцій. На розвиток емоційної обізнаності впливає розуміння чужих емоцій і розвиток міжособистісного емоційного інтелекту. Розпізнавання емоцій інших людей пов'язано із розумінням своїх і чужих емоцій, міжособистісним і внутрішньоособистісним емоційним інтелектом, розумінням емоцій і загальним рівнем емоційного інтелекту.

Література

1. Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта / Д. Гоулман. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 301 с.
2. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте / Д.В. Люсин // Социальный интеллект : Теория, измерение, исследования / [под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова]. – М. : Институт психологии РАН, 2004. –С. 29 – 36.
3. Люсин Д. В. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: опросник «ЭмИн» / Д. В. Люсин // Психологическая диагностика. – 2006. – № 4. – С. 3–22.
4. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп /Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.

МОЙЗРИСТ Олена

*Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної академії
педагогічних наук України (Київ, Україна)*

ПОЗИТИВНА ПСИХОЛОГІЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

*«Для мене щастя - це радість,
яку ми відчуємо,
прагнучи до нашого потенціалу»
Шон Ахор.*

Коли позитивна психологія з'явилася в кінці 1990-х років, вона критикувала традиційну психологію за те, що та не фокусувалася на позитивних аспектах людського досвіду. Дослідники позитивної психології описували перспективу більшості основних напрямків психології як «невиправдано негативний погляд на природу людини і стан людини» (Keyes, C. L. M. & Haidt, J., 2003). Практики позитивної психології стверджують, що психологія повинна фокусуватися на сильних сторонах, щасті, надії, оптимізму, сміливості, тощо.

Позитивні психологи відносно нещодавно стали виступати за позитивну психологію, поряд із традиційною психологією, в школах. Цей рух можна назвати «Позитивною освітою».

Згідно зі статтею М. Селігмана та ін. (Seligman, M.E.P., Ernst, R.M., Gillham, J., Reivich, K., Linkins, M., 2009), «позитивна освіта» є відповіддю на розрив між тим, що люди хочуть для своїх дітей, і тим, що викладають у школах. Тобто, більшість батьків хочуть, щоби їхні діти були щасливі, здорові та впевнені в собі, але школи концентрують увагу лише на академічних досягненнях, дисципліні і навчальних навичках. Це, звичайно, важливо, але настільки ж важливим є позитивний вплив на психічне здоров'я.[3]

Щоб усунути цю прогалину, пропонується «позитивна освіта», коли у школах навчають досягненням, але поряд із позитивними навичками психічного здоров'я, заснованими на психології. Іншими словами, позитивна освіта прагне принести позитивні психологічні цілі благополуччя і підтримки психічного здоров'я для всіх в освітньому просторі.

Потрібно відмітити, що М. Селігман і інші позитивні психологи не самотні в переконанні, що школи повинні прагнути до благополуччя учнів. Наприклад, ще філософи послідовники Аристотеля, вважали щастя кінцевою метою учіння (Kristjansson, K., 2012).

Історично всі фахівці, що працюють в сфері освіти, також цікавилися благополуччям учнів, тому позитивна освіта не обов'язкова є чимось абсолютно новаторським. Однак це не перекреслює позитивні освітні зусилля і фактично показує, що позитивна освіта спрямована на вирішення тих проблем у традиційній освіті, які давно вже потребували вирішення. С.Д. Максименко, у контексті генетичної психології, стверджує, що перспектива життєвого шляху та усвідомлення способів її досягнення робить дії людини впевненими, цілеспрямованими, живить їх енергією. Брак життєвої перспективи або її втрата можуть викликати стан фрустрації, тобто порушення планів, зневіру, безнадійність, відчай. [1, с.35].

Самі вчителі вважають, що навчання «неминуче пов'язане» з емоційним здоров'ям і добробутом учнів (Kidger, J. et al., 2010). Фактично, ієрархія потреб А. Маслоу (1943) навіть вказує на те, що емоційна підтримка може бути свого роду передумовою для функцій вищого порядку, таких як навчання.

Недавні дослідження підтвердили те ж саме, оскільки надання емоційної підтримки на початку навчального року може привести до поліпшення якості навчання пізніше в цьому ж навчальному році (Curby, T.W. et al., 2013). Іншими словами, позитивна освіта - це не фокус на психічному здоров'ї замість успішності, а фокус на психічному здоров'ї, щоб підготувати підґрунтя, і дати учням можливість для академічних досягнень.

Коли батьків питають, що вони хочуть для своїх дітей, вони зазвичай відповідають, що хочуть, щоб їхні діти були щасливі. Чому ж тоді щастя зараз рідко згадується як мета освіти?

Щастя - це складна концепція, яку можна пов'язати з одним простим виміром. Даніель Неттл (Daniel Nettle) позначає три рівня / типу щастя в психологічній науці: короткочасне почуття радості, довгострокова задоволеність життям (добробут) і якість життя. Саме останній аспект найчастіше і хвилює укладачів

рейтингів найщасливіших країн. Дослідники, перш за все, дивляться на розмір ВВП, ступінь свободи громадян, якість держуправління, освіти і медицини. Не дивно, що перші місця посідають розвинуті західноєвропейські країни, такі як Норвегія (лідер рейтингу Gallup 2010 року) і Данія (перше місце в Legatum Prosperity Index 2010).

- I рівень щастя: представляє миттєве почуття радості і задоволення. Це короткострокові позитивні емоції, які іноді називають «простими задоволеннями». Вони можуть бути результатом гарної їжі, улюбленого хобі, перегляду хорошого фільму, прослуховування музики, яка людині подобається і так далі.

Спостерігати за першим рівнем щастя досить легко, тому що люди відчують безпосереднє почуття радості. Ці типи емоцій також досить легко виміряти і порівняти.

Цей рівень щастя приємний, але хороші почуття не тривають довго, і людина досить швидко повернеться до свого «базового» психічного стану.

- II рівень щастя: довгострокова задоволеність життям (добробут). Другий рівень щастя більше вдумливий і вимагає оцінки, яка виходить за рамки миттєвих відчуттів першого рівня. Питання про щастя і благополуччя зазвичай працюють на цьому рівні - якщо людину запитують про те, наскільки вона задоволена своїм життям в цілому, її відповідь буде відображати оцінку її щастя на другому рівні. Щастя другого рівня також відносно, - в тому сенсі, що людина порівнює свою ситуацію з іншими людьми, а також те, як вона себе почувала в минулому. Багато досліджень щастя в психології працюють на цьому рівні.
- III рівень щастя: представляє вищий сенс життя, процвітання і реалізацію свого потенціалу. Третій рівень щастя є досягненнями на вищому рівні - розкриття свого повного потенціалу.

Цей рівень можна розглядати, як досягнення з більш високим значенням і пов'язане з самореалізацією. Це пов'язано з ієрархією потреб А. Маслоу, де самореалізація знаходиться на вершині піраміди.

Третій рівень щастя складніше виміряти, ніж два інших рівня. Люди з високим рівнем щастя живуть в більшій гармонії зі своїми більш глибокими цінностями і тому мають менше внутрішніх конфліктів, тому що вони часто відчують, що те, що вони роблять, має значення і сприяє ще більшим досягненням.

За словами Д. Неттла, можна сказати, що на цьому рівні людина оптимально щаслива.

Підводячи підсумок: на нижчому рівні щастя є більш чуттєвим, безпосереднім і вимірюваним. На більш високому рівні - щастя стає більш раціональним, рефлексивним і відносним. [2]

Позитивна освіта не тільки заради учнів. Нел Ноддінгз (Noddings, N., 2003) стверджував, що метою освіти має бути не тільки щастя учня, але й щастя вчителя також має бути метою освіти. Він також казав, що щасливі вчителі безпосередньо ведуть до щасливих учнів, допомагаючи своїм учням пов'язувати освіту з щастям.

Але, навіть вчителі, які вважають, що благополуччя учнів є важливою частиною навчання, можуть відчувати себе обтяженими, якщо їх просять врахувати як

академічні, так і емоційні потреби своїх учнів. Якщо вчителів просять збільшити їх робоче навантаження, то повинні бути зроблені кроки для забезпечення їх щастя. Це ще одна причина, щоб зосередитися на щасті вчителя, а також щасті учня. Зрештою, як зазначено вище, щастя вчителя пов'язано зі щастям учня.

Дослідження показали, що навіть заробітна плата вчителів може впливати на результати навчання. Зокрема, вчителі, які відчували, що їх заробітна плата була несправедливо низькою, перебували в класах, які потім були оцінені як такі, що мають більш низький рівень емоційної підтримки. І навпаки, вчителі, які отримували вищу заробітну плату, в кінцевому підсумку отримали учнів, які демонстрували більш позитивне емоційне вираження і поведінку (Cassidy et al. 2017).

Критика. Позитивна психологія досі з великим ентузіазмом ставиться до впровадження їх методів в освіту. М. Селігман заявляв, що школи - чудове місце для навчання дітей позитивної психології, так як вони проводять там більшу частину свого часу, і їх легко вивчати. Проте, критики кажуть, що позитивна психологія знаходиться далеко від революційного перетворення школи, так як більшість із «нових» методик мало покращують все, що вже було раніше. Н. Ноддінгз (2003) заявив, що немає нічого нового у твердженні що щастя - це фундаментальна мета освіти. Інші дослідники стверджують, що щастю не можна навчити взагалі. Більшість дослідників вважає, що має сенс просто доповнити вже існуючу традиційну психологію в школах позитивної психологією (Shankland, R. & Rosset, E., 2017).

Однак деякі з реалізацій позитивної психології в системі освіти є безперечно оригінальними. Наприклад, техніки Мартіна Селігмана. В рамках освіти М. Селігман поки що впровадив у освіту дві методики, щоби викладати щастя і благополуччя. Вони були розроблені шляхом вивчення декількох різних позитивних методів, розроблених самим Селігманом та його колегами (2005), і були єдиними двома, які виявили емпірично значимі позитивні результати у зменшенні депресивних симптомів:

1. Три добрі речі: учням було доручено щодня записувати та докладати три хороших речі, що трапилися за той день.
2. Використання позначень сильних сторін по-новому: учнів заохочували до ідентифікації та розвитку їх ключових сильних сторін, використовуючи їх новими способами.[4]

У своїй роботі за 2009 рік М. Селігман зі співавторами показали, що ці техніки зменшили депресивні симптоми та започаткували зростання щастя. Однак вони не змогли обґрунтувати, наскільки це стосується освіти, був відсутній прихильний аналіз даних. Хоча це оригінальні методи, розроблені зсередини позитивного психологічного руху, їх реальна ефективність досі обговорюється.

Висновки: Деякі з найбільш ранніх прикладних застосувань психології були в освіті. Точно так же деякі з найбільш очевидних застосувань позитивної психології знаходяться в освіті. Позитивна освіта не обов'язково є абсолютно новою ідеєю, але це підтвердження того, що батьки і психологи вважають кінцевою метою освіти: щастя учня.

Дійсно, дослідження показують, що діти, які щасливі й емоційно підтримуються, мають і вищі академічні досягнення. Навіть вже тільки з цієї причини

необхідно застосовувати вчення позитивної психології в освітньому просторі. Однак, реалізуючи засади позитивної освіти, школи повинні дбати також про те, щоб не перевантажувати своїх вчителів. Дослідження показують, що благополуччя вчителя змінює емоційні і академічні результати їх учнів, тому щастя вчителя, а також щастя учня повинні бути головною метою позитивної освіти.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що щастя є важливим ключем в освітньому просторі, але на даний момент ще не існує чіткої програми для створення щастя для учнів в школах.

Література

1. Максименко С. Д. Розвиток психіки в онтогенезі : у 2 т. Т.1. : Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології : монографія / Сергій Дмитрович Максименко. – Київ : Форум, 2002. – 319 с.
2. Nettle, D. (2006) Happiness: The Science behind Your Smile. Oxford University Press, Oxford, 224 pages
3. Seligman, M. E. P., Ernst, R. M., Gillham, J., Reivich, K., Linkins, M. 2009. Positive Education: Positive Psychology and Classroom Interventions. Oxford Review of Education, 35(3), 293-311
4. Seligman, M.E.P., Sten, T.A., Park, N., Peterson, C. (2005). Positive Psychology in Progress:: empirical Validation of Interventions. American Psychologist, 60, 410-421.

МОРАВЕЦЬКИЙ Остап

викладач кафедри філософії та економіки

*Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
(Львів, Україна)*

ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЩАСТЯ» У ФІЛОСОФІЇ ХХ СТОЛІТТЯ

Щастя – стан єдності сутності та існування особистості, який суб’єктивно переживається і сприймається в індивідуальній системі відліку як аксіологічно-емоційний позитивний максимум. В класичній філософії щастя трактувалося, як правило, у своєму етичному аспекті (потенційне щастя як результат достойного життя та виконання морального обов’язку), задаючи традицію евдемонізму, і в аспекті психологічному (актуальне щастя як певний стан).

В некласичній філософії ХХ століття феномен щастя артикулюється, передусім, у своєму екзистенційному аспекті. Навіть далекі від безпосередньо екзистенціальної традиції автори ХХ століття інтерпретують щастя в світлі досягнення людиною єдності сутності та існування, - так, наприклад, Парсонс, аналізуючи «типові змінні діяльності», фіксує в якості дихотомії співвідношення «того, що досягається» (тобто такого, що здатне конституюватися в результаті орієнтації на загальнозначущі соціальні характеристики, які забезпечують ідентифікацію суб’єкта з визначеним соціальним статусом) і «зумовленого» (тобто такого, що твориться в результаті орієнтації на іманентно особистісні характеристики) [1, с.33].

Іншою важливою особливістю філософського трактування щастя в культурі XX століття є послаблення (а частково і повна відмова від) класичної презумпції, відповідно до якої щастя є феноменом, що не піддається рефлексії. Згідно до класичного розуміння щастя, будь-яка спроба рефлексії над власним щастям як станом переводить суб'єкта в стан аналітики або свідомо розсудкової соціальної адаптації: за оцінкою Ларошфуко, в цій ситуації «нас мучить не так прагнення до щастя, як бажання постати щасливими тут і зараз» [2, с.27]. Така установка класики була пов'язана з тим, що в контексті соціального часу феномен щастя трактувався як такий, що локалізується лише в теперішньому, але не в майбутньому (як надія) або в минулому. На відміну від цього, парадигма трактування щастя як екзистенціального феномену органічно включає в себе такий його аспект, як щастя усвідомленого (і в наслідок цього максимально глибокого) переживання єдності власної сутності і власного існування, що передбачає рафінований рефлексивно-інтроспективний самоаналіз. В цьому контексті щастя виступає як феномен самореалізації такої особистості яка відбулася, що передбачає, з одного боку, об'єктивацію внутрішнього потенціалу суб'єкта (комунікативного, когнітивного, творчого і т. д., а в ідеалі – всього спектру можливостей особистості), а з іншого боку – прийняття (визнання) цієї об'єктивації іншими суб'єктами, які можуть бути представлені як персонально індивідуалізованими суб'єктами, так і абстрактними соціальними групами.

Феномен «Іншого» виявляється, таким чином, принципово важливим для інтерпретації щастя в філософії XX століття: саме «Інший» виступає тим «дзеркалом», в амальгамі якого суб'єкт може побачити себе щасливим, тобто тим соціокультурним механізмом, за допомогою якого стає можливим не тільки щастя як таке, але і особистість загалом.

В контексті орієнтації сучасної філософії на лінгвістичний аналіз мовного середовища у якому проживає людина актуальним стає етимологічний аналіз відповідних слів, якими позначають поняття «Щастя» в різноманітних мовних традиціях. Осмислення феномена щастя в досвіді носія тієї або іншої культурної традиції конститує універсалію культури «Щастя», яка включає у себе всі семантико-аксіологічні аспекти характерних для даної культури універсалій суб'єктного ряду, причому етимологія відповідного слова в різних мовах фіксує соціокультурні особливості осмислення даного поняття в різних традиціях.

В сучасній філософії постмодернізму «трактування феномена щастя здійснюється в контексті наратології, що веде до його переосмислення в якості феномену, який має наративний характер» [3, с.28].

Література

1. Система современных обществ. — М.: Аспект-Пресс, 1997.
2. Франсуа де Ларошфуко. Размышления на разные темы // Мемуары. Максимумы / пер. с фрнц. Э. Л. Линецкой. — М.: Наука, 1971.
3. Постмодернизм / Е.В. Петровская, Г. С. Померанц // Новая философская энциклопедия : в 4 т. / пред. науч.-ред. совета В. С. Стёпин. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Мысль, 2010.

ЩАСТЯ ЯК КОНСТИТУЙОВАНА ЗАПОРУКА Й ВИСЛІД ДУХОВНОГО ТА ДУШЕВНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ – ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ

Цей науково-публіцистичний есей-трактат стисло узагальнює певні лексикографічні, стилістичні й дискурсивні аспекти національного українського конституціоналізму включно розмаїття семантики, сенсів, поняттєвих функцій феномену щастя як ідеальної сутності буття та прагнень людства і кожної людини, зокрема громадян України й українства ХХІ століття.

Якщо спробувати співвіднести в сучасному законодавчому полі України такі найважливіші для людського буття поняття, як щастя й любов, то зокрема у неоправданому контексті чинного Основного Закону держави неспростовним є кричущий, етноцидно спрямований проти національного республіканського українства факт: таке поняття як «щастя» тут відсутнє, а «любов» і загалом відкидається, мабуть, як релігійний «пережиток».

Такий семантико-диверсійний феномен національного виміру засвідчує свідомо запроваджену казуїстику: чинну Конституцію України написано у семантико-диверсійний недонародний спосіб й ухвалено в якості Основного Закону нації і держави антигуманним, недоукраїнським і скаредним у власній грабіжницькій сутності т. зв. «істеблішментом». Адже таке минулорежимне середнього роду, виду, штибу й інтелекту авторство, а вірніше «существо», нічого патріотичного й національного окрім власних утилітарних інтересів, окрім власного включно оффшорного благополуччя у чинній державі і нації – співзасновниці Організації Об'єднаних Націй 1945-го р. не вбачає, не вкарбовує у віковичну історію спадкоємці Київської Русі й визнавати націю Україну Нацією не збирається...

Текст Основного Закону – Конституції України (станом на 04 вересня 2017 р.), ретельно вихолощеного й недоторканного для інфільтрації суті національного республіканства ринкового типу, цурається називати громадянина України дієздатною особою (особистістю), проте натомість маскулінізує громадян – українців найрізніших національностей поняттям «кожен», як ніби це якийсь такий собі недогромадянський, ба, навіть недолюдський, підвладний та користабельний вряди-годи непотреб чи атавізм, що він на «забаксовану» голову нувориства звалився як покірливе «щастя» з минулого «совкізму» або «совкомунізму». Негромадян прирівняно до громадян України... Ми, бачте, в Україні є такими щедрими для усіляких зайд. А хто у світі так само щедро й доброзичливо ставиться до всюди на чужині рабськи гнучих спина українців!?

Відтак, про яке «щастя» врешті-решт може йти мова, коли відсутнє Богом дане право суверена нації диктувати власні природні права нинішньому совкомгенотипному недоукраїнському ісеблішменту, що цей владарює над усім в державі включно тоталітаристичні монстри: народогнітючі, успадковані від совком-України обл-райдержадміністрації, Кабінет Міністрів, Адміністрація Президента

України, Верховна Рада України, які панували й допоки «царюють» у шалено вартісних бюджетних хоромах, спритно й хутко безкоштовно прихватизованих від совкомівської Української Радянської Соціалістичної Республіки, досі ніким не мірених, не ревізованих і не регульованих ані здоровим прагматичним фінансово-інспекторським глуздом, чи елементарною цивілізаційною мудрістю.

Натомість націєвбивча доля населення, а головню суверена – народу України насправді «плакається» недоукраїнцями упродовж віків включно ХХІ ст. Нині громадян тут фактично налічують заледве 50% від минулої кількості – колишніх 52 мільйонів, які винесли на власних плечах до світового рівня і потужний національний військово-промисловий комплекс, і одну з найзаможніших у світі товарно-сировинну міць держави, і суверенний націєтворчий чин українства. Щоправда, рівень життя працелюбних, а не чиновних громадян України так хитро й підло полишається мізерно жебрацьким. Про яке «щастя» мова, коли владці тихим сапом при неухильному розмноженні чисельності чиновницького апарату й осіб, примкнутих до т. зв. «еліти» усіх рівнів, рангів, штабів та кулуарів, змусили десятки мільйонів найпродуктивніших співвітчизників то мігрувати, а то й переселятися на батракування за кордони чи на той світ – почити у Бозі?

Факти, яко річ уперта, засвідчують, що навіть без перепису населення України тектонічні демографічні катаклізми на початках ХХІ ст. очевидні. Реальний стан в частині статистичного обліку співгромадян, що ці приховує влада, є неспростовним і навіть слугує сумною демонстративною реальністю, а саме: системний крах національного державотворення, вичавлення на маргінес заробітчанства освіченого й продуктивного населення віковично знаної української нації, яку силоміць та порожніми посулами гарантій безпеки було змушено ліквідувати власним коштом, інтелектом і хистом виплеканий найпотужніший запобіжник незалежності, суверенітету й територіальної цілісності – ракетно-ядерний щит держави.

Вище викладений фактаж засвідчує, що в Україні ХХІ ст. ані Конституція, ані владці усіх гілок, рівнів, рангів, штабів та мастей навіть у найстрашнішому сні не бачать ані горя, ані нещастя людського в найрізніших осередках працелюбного українства. Якщо це умисна кулуарно-владна байдужість, – то є сенс кваліфікувати таке діяння як ознаку системного антидержавного злочину. Якщо недбальство, – то це злочин у квадраті. Якщо має місце антинародний, антинаціональний злий умисел, – то це є підставою для порушення карного провадження без будь-яких термінів давності в частині суворого засудження винних осіб усіх рівнів, рангів та штабів, які панували у кріслах держ-адмін-тер-офісів, та їхніх посіпак... Неспростовною та очевидною є кричуща реальність: чинні владці – апологети унітаризму та кишенькової кулуарності силкуються усіма засобами й способами вчергове без будь-яких термінів давності увіпхати працелюбне українство в тенета т. зв. «щастя» в форматі кривавого командно-адміністративного атавізму від минулих десятиліть, а саме сов-ком-адмін-тер-держустрою, воляють за усіляку ціну уникнути запровадження національного земельно-федеративного республіканського народовладдя на кшталт найзаможніших держав Європи й Америки, що таке є вікопомним, вистражданим, словом, традиційним сподіванням націєтворення українства усіх часів і епох.

Невідповідність чинної досі совкомівської моделі державного устрою й системи влади в Україні постає не просто гальмом для нації на поступальному шляху, але уособлює антицивілізаційний, антинаціональний злочин, усвідомлений та вчинений волею і зумисними діями привладного істеблішменту, що цей силкується якомога триваліше використати у власних цілях чинний антиринковий устрій влади, власності й держави на загал. Тож досі відсутня констатація того факту, що державних коштів для такого шику в частині «владарювання» совкоммафії бракує. Значить, дерибаняться кошти платників податків, що ці уособлюють всенародне, республіканське надбання, яке мало б перш за все слугувати нації і народу, тим таки платникам податків, а щойно в залишку – підвладному суверенові чиновництву.

При цім про людське око цей панівний наднаціональний монстр відверто силами й засобами самовивищених т. зв. «еліт» кулуарно замислив матеріалізувати такий собі «європейський вибір», тобто розпродаж національних земель, що спричинить фактичне поработіння громад і узурпаторське привласнення прав на матеріальні й духовні скарби нації. Насправді ж, подібна мантра шаленими темпами прирікає українців на чергове недонаціональне охлократичне животіння, а цілу націю і народ як суверена – на нечуване досі у світах панування декількох олігархічних елементів-монстрів, які сплять і бачать ліквідацію України як нації. І то вже у XXI ст., почиваючи як на «щедрих» кров'ю могилах воїнів і мирних громадян – розісварених нувориськими колами співвітчизників, так і на рабських потугах звичайних українців найрізніших національностей за кордонами рідної країни...

Богом натхненне українство віковично з найдревніших часів плекало, плекає і усією власною хліборобською та інтелектуальною потугою мріє плекати сподіване, незбориме й нездоланне повік хазяйське щастя на власній землиці. Проте за наявності чинних реалій і викликів буття та діяння в епоху становлення республіканства ринкового типу в атавістично узурпаторському лоні генетично вкодованих «цінностей» так званого «развітого соціалізма» влада, держава і громадянська спільнота постають перед системним цивілізаційним вибором методології, форм, засобів і способів адекватних процесам надання відсічі найрізнішим руйнівним зазіханням на свободу нації України в усіх сферах буття та діяння. Хазяйський чин українства й українців ще ніколи й ніким не було подолано, не було знищено дотла, чого віками прагнули й жадали інтервенти, загарбники та гнобителі усіх часів, включно немірені зграї незліченних антинаціональних грабіжників сьогодення [1]. Попри віковичне кровопролиття Україна, українці й українство назагал вистояли й вибороли національну свободу й республіканську незалежність. Кров'ю з потом здобуте щастя вартує повсякденного всенародного усвідомлення особистої причетності кожного до захисту власного й національного суверенітету, територіальної цілісності держави.

Інакшого національного державотворчого устрою, аніж цивілізований ринок, на даний час людство не сягнуло. Рушійною силою поступу до цивілізаційних цінностей, до захисту правдивої свободи національного республіканства від патерналістських антиукраїнських зашморгів на шиї волелюбної нації та особистості включно від культивуваці так званого колективізму є свідомо людина – гро-

мадянин. Історична необхідність диктує пріоритет формування й становлення, словом, конституювання особистісного, господарського менталітету, який має бути адекватним викликам, що ці є характерними для системи народовладдя, а не совкомпримарного республіканства, а саме: усвідомленого, самодостатнього і повноправного співіснування громадянина-індивіда, громадянина-особистості, громадянина-суверена – співзасновника й співвласника матеріального та духовного надбання нації, зодчого, будівничого, а у перспективі – розпорядника й регулятора легітимної влади та держави на загал.

Людська спільнота – суспільство, держава, нація це є високоорганізована ієрархічна система взаємодії та поборювання на різних рівнях прагнень соціумних «низів» та самочинно вивислених «верхів». Ці феномени державності за усіх часів і народів співіснують у перманентній конкурентній січі за права, ступені свободи й власність, словом, – за втілення власних, особистісних намірів, планів і сподівань на щасливе життя. Ієрархічна залежність кожної свідомої людини є генетично вкодованою та запрограмованою від самого народження. А відтак стан залежності, підлеглості й підпорядкування усіх і кожного триває упродовж усього життя як у сімейному колі, так і в патерналістському середовищі, включно якщо суспільство, благодійні, добродійні організації чи окремі особи беруть на себе відповідальність за догляд, виховання й утримання людини у певному віці й за певних обставин. При цьому підпорядкованість владі є законодавчо обмеженою правами й свободами громадян. Ось тільки де є той кордон, якого нинішня чиновна армада не має права перетнути за будь-яких обставин, коли легітимний громадянин-власник цього не бажає? І хто є гарантом прав і свобод кожного громадянина не на папері, а на ділі? Хіба такого «щастя» бажають собі й сусідам громадяни України?

Тривіальною є віковична істина буття: «щастя без свободи не буває»... При цьому не слід плутати поняття «свобода» (англ. liberty) і «воля» (англ. freedom), що ця згідно з українською приповідкою є: «вольному – воля, а дурневі радість»... Відтак феноменологія щастя сповна залежить від ступеню свободи особистості. Щоправда, лібертаріанство і як феномен цивілізованого суспільства ринкового типу, і як ідеологія в Україні сьогодення упродовж минулих років незалежності так і не знайшло національного прихистку з огляду на нестримні нувориські потути недонаціональних неопарвенню, що ці як правило налаштовані не на Господне «додавання й примноження суспільного», а радше на сатанинське «віднімання й ділення межі своїх» всезагального – національного надбання...

Феномен щастя не є чимось усталеним і притаманним людині чи спільноті назавжди. Відтак кожна свідома людина неодмінно постає перед вибором: відбутися самодостатньою, хазяйновитою Особистістю, або віддатися (продатися) на милість ближніх чи рідних, хазяїну чи державі, чи навіть загарбнику, словом, знехтувати усіма шансами й опуститися на антисоціальне дно. Щастя – це гармонійний феномен людського буття та діяння, синергетичної взаємодії в триєдності духу, душі й тіла особистості. Щастя – це завжди здобута у горнилі життєвої борні свобода особистості, вдача долі відбутися не рабом, а хазяїном на своїй Богом даній землі. Адже елементарні розрахунки свідчать, що у висліді втрати освічених і продуктивних співвітчизників-заробітчан, національних виробничо-про-

НЕВМЕРЖИЦЬКИЙ Володимир

кандидат психологічних наук, доцент

*Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної академії
педагогічних наук України (Київ, Україна)*

ЩАСТЯ ЯК ЧИННИК ОСОБИСТІСНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Важливе місце у перебігу самореалізації суб'єктів освітнього простору займає феномен щастя, який також визначається дослідниками як «шкільна радість», «навчання радості», «внутрішня мотивація» [1, 2, 3].

Підставами для досліджень щастя визначаються: різноманітні освітні теорії та праці відомих мислителів про інституційну освіту (Платон, Аристотель, Епікур, Сенека, Квінтіліан, Августин, Тома Аквінський, Піко делла Мірандола та Руссо) [2, 4]; нескладність емпіричного дослідження суб'єктивного відчуття людиною того, чи є вона щасливою; наявність певних напрацювань, з початку цього сторіччя, призначених для проектування освітньої діяльності [5, 6].

За думкою К.-О. Бауера щастя визначається як стійка схильність людини до згоди з самою собою та власним життям у світі, що супроводжується частими переживаннями радості і задоволення, як риса характеру або якості особистості [1]. Він зазначає, що щастя, також, може бути винятковим станом інтенсивного переживання радості («бути на сьомому небі»).

М.Е.П. Селігман ввів термін «автентичне щастя», яке, на його думку, складається з таких складових:

1. Позитивні емоції.
2. Сильні сторони та чесноти.
3. Життєвий простір (в якому практично застосовуються попередні складові).

Позитивні емоції. Вчений пов'язує їх з тривалістю життя людини та успіхами у праці (зазначаючи, що оптимісти живуть на 19% довше ніж песимісти, у порівнянні з прогнозованою тривалістю життя). За його думкою, формулу щастя виглядає наступним чином: $Щ = С + УЖ + В$, де: Щ – щастя; С - спадковість; УЖ - умови життя; В – воля. Змінна, яка найбільш впливає – це воля людини. Рівень освіти, психологічний клімат, належність до етнічної групи та стать не впливають на почуття щастя. Також, гроші є важливими лише до певного моменту. Багатство приносить вищий рівень життя, але не вищий рівень щастя. Позитивний вплив, на відчуття щастя, здійснюють релігійна віра та перебування у шлюбі. Автор визначає два типи щастя: задоволення (смачне морозиво, веселий фільм. і винагорода (потреба щось зробити і досягти мети, щоб потім відчувати щастя):

Сильні риси та чесноти. Чесноти визначені на основі аналізу світових релігій, культур і традицій за останні три тисячі років: мудрість та знання; мужність; любов і людяність; справедливість; помірність; духовність та трансцендентність. На їх основі був складений перелік з 24 рис характеру. **Чесноти пов'язуються з силою волі**

Життєвий простір. Щоб бути успішним в професійній діяльності ніж інші, необхідно досягти стану потоку (flow). Автор тут розрізняє роботу (де тільки заробляються гроші), кар'єру (де здійснюється просування по кар'єрним щаблям) і покликання - ідеальний стан, в якому може бути людина, і в якому гроші та просування стають вторинними.

Вчений вводить поняття теорії благополуччя, складовими елементами якої визначаються: позитивні емоції, зобов'язання, позитивні відносини, сенс, досягнення мети. Позитивні почуття і зобов'язання є суб'єктивними складовими, оскільки їх не так просто оцінити ззовні. З цієї причини було створено багато методів для їх вимірювання, які надають або об'єктивні (наприклад, вимір мозкової хвилі), або суб'єктивні дані («самозвіт»). Позитивні відносини, сенс і досягнення мети, за своєю природою, мають об'єктивну складову, тому що вони пов'язані з іншими людьми. Наприклад, до позитивних відносин відноситься, щонайменше, ще одна людина, яка в цілому цінує їх так само, як і я. Навіть якщо я вважаю, що моя робота має сенс, є велика ймовірність, що об'єктивна оцінка з боку інших, з точки зору історії, послідовності і логіки, проливає зовсім інший світ на мої дії. Хоча досягнення і досягнення мети також підлягають суб'єктивній оцінці, оскільки це стосується моїх сформульованих самостійно цілей, проте, ці цілі, зазвичай, виникають із соціального контексту і, отже, вимагають соціального визнання.

Стосовно навчання та виховання дітей, М.Е.П. Селігман опираючись на власний досвід, зазначає, що перебування людини у депресії переводить її у низхідну спіраль - все в житті просто відбувається гірше. На противагу цій спіралі, він стверджує про існування позитивної висхідної спіралі, що пояснюється позитивними емоціями людини, які у подальшому примножують її психічні, соціальні та фізичні ресурси. При вихованні дітей необхідно широко використовувати любов, прихильність, тепло та ентузіазм [6].

Т. Баргацкі, визнаючи відсутність єдиного визначення щастя, пропонує трактувати його як транскультуральну антропологічну універсалью, як вираз біотичної та психічної єдності людей [7].

Освітня діяльність має важливе значення для формування характеру, морального виховання, самореалізації і, на цьому шляху, також для щастя тих, кого навчають.

Д. Соломон та інші [8] розрізняють два підходи до формування характеру тих, хто навчається: прямий та опосередкований. Прямий підхід використовується при навчанні та поведінковому контролі через нагороду та покарання; опосередкований підхід спрямований на активну побудову дитиною моральних понять у процесі соціальної взаємодії та етичного дискурсу. Опосередкований підхід базується на працях Дьюї та Кольберга, прямий - на соціології Дюркгейма та класичних теоріях навчання.

Практичну перевірку пройшли три основні форми опосередкованого сприяння моральному розвитку:

- 1) Кооперативне навчання.
- 2) Обговорення з учнями.
- 3) Спільнота (Just Community).

Дослідження проведені у Німеччині (в якості щасливих учнів враховувалися учні з високим рівнем шкільної радості) засвідчили, що 7% респондентів мають низький рівень, 67 %— середній, 27% – високий рівень шкільної радості [9].

Серед тих, хто охоче відвідує школу, взагалі, виявлено 36 % школярів, 42 % учнів гімназій та 51% школярів з високими показниками успішності. Серед учнів з низькою успішністю таких осіб виявилось 22% [10].

Великий вплив на шкільну радість мають особливості навчального закладу та педагогів [9]. Учні з високим рівнем шкільної радості дають такий опис своїх занять: з ними проводяться більше занять, орієнтованих на них, більше групових дискусій, вони виконують більше дослідницьких та самостійних завдань. Такі учні відчують більше задоволення від виконання соціально-емоційних завдань. Педагоги, які використовують такі завдання, отримують кращі характеристики: проявляють більше турботи про вихованців, добре пояснюють матеріал, є терплячими. Соціально-психологічний клімат у навчальному закладі оцінюється як позитивний, рівень насильства та невідвідувань занять характеризується як низький [11].

Стосовно щасливих педагогів слід зазначити, що існує зв'язок щастя з їх психічним та фізичним станом, станом здоров'я, успіхами в професійній діяльності, задоволенням від роботи. Щасливі педагоги повинні бути позитивними [12]. Педагогічний оптимізм таких осіб базується не тільки на теорії щастя, але і на теорії успішного подолання професійного стресу. Педагоги, які здійснюють свою діяльність позитивно і змістовно, менше піддаються ризику емоційного вигорання, краще оцінюють свій навчальний заклад. Оптимісти мають вищий, на відміну від песимістів, рівні прогнозу щодо своєї професійної кар'єри, оцінки свого робочого місця, викладацької практики, добробуту тощо [13].

Таким чином, освітня діяльність вносить певний внесок у щасливе життя у перебігу самореалізації суб'єктів освітнього простору. Шкільна радість не означає щасливого життя, але робить це більш ймовірним. Формування моральних якостей та характеру є важливою умовою такого життя. Баланс між рисами характеру, з одного боку, та, з іншого, позитивно оцінюваними переживаннями «Я» суб'єктів освітнього простору призводить до щастя. Орієнтація на щастя людини, як мету навчання, означає орієнтацію на загальнолюдські та вічні цінності, маючи на увазі, що вони жодним чином не спрямовані на певні суспільства або конкретні модні тенденції. Навпаки, освіта для щастя, як можливість вільного особистого вибору, в окремих випадках (зокрема, в тоталітарних суспільствах), може стати освітою, спрямованою проти соціальних норм. Це залежить від суспільства, в якому вона здійснюється.

Література

1. Bauer K.-O. Erziehung zum Glück? Eine von der Schulforschung vergessene Frage [Електронний ресурс] / K.-O. Bauer. – Режим доступу: <https://www.karl-oswald-bauer.de/AntrittsvorlesungBauerEF.pdf>
2. Riemen J. Die Suche nach dem Glück als Bildungsaufgabe. Zur Rehabilitierung einer verschwundenen pädagogischen Kategorie. Mit einer Auswahlbibliographie «Glück», «Glückseligkeit»/ J. Riemen. - Essen: Die blaue Eule, 1991. - 191 s.
3. Csikszentmihalyi M. FLOW. Das Geheimnis des Glücks / M. Csikszentmihalyi. - Stuttgart:

- Klett-Cotta, 2007. - 425 s.
4. Schwenk B. Geschichte der Bildung und Erziehung von der Antike bis zum Mittelalter / B. Schwenk. - Weinheim: Deutscher Studienverlag, 1996. - 271 s.
 5. Bellebaum A. (Hrsg.): Glücksforschung. Eine Bestandsaufnahme / A. Bellebaum. Konstanz : UVK, 2002. - 314 s.
 6. Seligman M. Der Glücks-Faktor. Warum Optimisten länger leben / M. Seligman. - Berlin: Lübbe, 2012 - 479 s.
 7. Bargatzky T. Contemplativus in actione. Glücksvorstellungen im Kulturvergleich. In: Bellebaum A. (Hrsg.): Glücksforschung. Eine Bestandsaufnahme/ A. Bellebaum. Konstanz : UVK, 2002. - S.95-107.
 8. Solomon D., Watson M. S., Battistich V. A. Teaching and Schooling Effects on Moral / Prosocial Development. In: Richardson V. Handbook of Research on Teaching. (4-th Edition). – Washington: American Educational research Association, 2001. - P. 566-602.
 9. Kanders M. Das Bild der Schule aus der Sicht von Schülern und Lehrern II / M. Kanders. - Dortmund: IFS-Verlag, 2000 - 229 s.
 10. Institut für Schulentwicklungsforschung (IFS) (Hrsg.): Projekt: Das Bild der Schule aus der Sicht von Schülern und Lehrern II. Tabellenband. - Dortmund: IFS, Universität Dortmund 1999. - 97 s.
 11. Tillmann K.-J., Meier U. Schule, Familie und Freunde – Erfahrungen von Schülerinnen und Schülern in Deutschland. In: Deutsches PISA-Konsortium (Hrsg.): PISA 2000. Basiskompetenzen von Schülerinnen und Schülern im internationalen Vergleich. Opladen: Leske und Budrich, 2001. - S. 468-509.
 12. Herrmann U. Wie lernen Lehrer ihren Beruf? Empirische Befunde und praktische Vorschläge/ U. Herrmann. – Weinheim / Basel: Beltz, 2002 - 303 s.
 13. Невмержицький В.М. Психологічні виміри ціннісних орієнтацій суб'єктів освітнього простору / В.М. Невмержицький // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН – К.: Видавництво «Фенікс», 2019. - Т. XII. Психологія творчості. Випуск 25. – С. 221-231.

ОЛІНКЕВИЧ Володимир

Магістр

Львівська національна академія мистецтв (Львів, Україна)

ПРОБЛЕМА ЩАСТЯ СУБ'ЄКТА У ПРОСТОРІ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО МІСТА

Явище глобалізації вже не викликає суперечок про своє поширення на весь світ. Сфера інтелектуальної діяльності, щастя, економіка, приватне, публічне і повсякденне життя кожної персони, більшою чи меншою мірою залучене у процес глобалізації, це поняття є «домашнім словом нашого часу». Простір міста постає важливим індикатором подій, актуальних саме сьогодні. Місто на думку багатьох дослідників, є історично протоцивілізаційним утворенням, і тому є джерелом розвитку глобалізації. Місто, будучи важливим науково-технічним, культурним, освітнім центром, приймає безпосередню участь у конструюванні сучасності, модерні тенденції мають вираз насамперед у міському просторі. Власне тому ідентичність людини у місті її внутрішній стан щастя, стають об'єктом детального дослідження у сучасному науковому дискурсі. Актуальними є спроби дослідження феномену міста та щастя суб'єкта у глобалізаційних процесах у

міждисциплінарному зрізі. Зокрема залучаючи філософію, соціологію, культурологію, економіку, біологію, релігію тощо. Простір міста, як сутнісний феномен у сучасних трансформаційних процесах дослідження епістемі, суспільства, посідає важливе місце у наукових працях, таких дослідників: Вебер М., Зіммель Г., Бодріяр Ж. Бродель Ф., Парк Р., Вірт Л., Редфільд Р., Лінч К., Ажаєва В., Алексєєва Т., Башляр Г. та інші. Вияви глобалізації у просторі міста є суперечливими. З однієї сторони поширення взірців розвитку більш розвинутих міст на менш розвинуті, дає можливість переймати досвід і екстраполювати його у різні сегменти функціонування міста і структурно перетворювати весь міський простір задля життєвого світу суб'єктивності. Пошук прагматичних моделей, сенсів з метою конструктивних трансформації суспільства, що забезпечить еволюційне проникнення або відновлення архетипного поля європейських цінностей. Адже сучасні тенденції свідчать про занепад гуманістичних цілей людства, відтак втрати щастя ним. З іншого боку, проблеми, як зазначають сучасні дослідження, комунікація міст в контексті глобалізації виявляє економічний і культурний занепад міських конгломератів, які не в змозі наздогнати міста із швидшим темпом розвитку і відмінною есенцією свого історичного шляху. У наслідку збільшується «розрив» між бідністю менш розвинутого міста і багатством більш розвинутого. Суб'єкт міста будучи при-сутнім у динаміці розгортання сучасного урбаністичного простору є безпосереднім учасником цих дій і подій. Властиво ці події впливають на його відчуття ідентичності, свободи і щастя. Власне простір глобального міста, наповненого відмінними сенсами, культурними взірцями, знаками, конститує нову дійсність, через яку конструюються інші: громадянин, персону, творець, щаслива людина. Міграційні потоки, що посилюють зіткнення різних культур і зрештою мислення, провокують появу «невротичного» індивіда. Розрив між можливостями і доступом різних суб'єктів простору міста, до матеріальних благ, впливає на повсякдення і зрештою мінімізує вияв щастя. Закономірно постає проблема «виклику розуміння» суперечливих процесів у контексті глобалізації. Оцінка і виважена позиція відносно впливу глобального на локальні національно-культурні простори, детальний аналіз та осмислення взаємодії глобалізації та міської культури, становище кожної окремої людини у цьому процесі, дасть змогу знаходити ефективні відповіді на питання, що стосуються проблеми суб'єктивності та її щастя у сучасному українському міському просторі

Література

1. Бурдьє П. Соціальне пространство и символіческая власть // Начала: Choses dites. М. : Socio-Logos, 1994. С. 181–207.
2. Башляр Г. Дом от погребя до чердака. Смысл жилища // Логос : Журнал по философии и прагматике культуры. 2002. № 3–4. С. 109–134.
3. Вебер М. Город // Избранное. Образ общества. М. : Юрист, 1994. С. 309–446.
4. Зиммель Г. Большие города и духовная жизнь // Логос : журнал по философии и прагматике культуры. 2002. № 3–4. С. 23–34.
5. Вирт Л. Городское сообщество и цивилизация // Личность. Культура. Общество. 2006. Т. 8, вып. 2. С. 21–32.
6. Парк Р. Городское сообщество как пространственная конфигурация и моральный порядок // Социологическое обозрение. 2006. Т. 5, № 1. С. 11–19.

САЛЮТОГЕНЕТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ОСНОВА СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ

На сьогоднішній день значна увага дослідників приділяється пошуку шляхів сприяння психологічному здоров'ю особистості. Значна увага приділяється пошуку ефективних засобів сприяння її суб'єктивному благополуччю та задоволеності життям.

Проблема формування салютогенетичної спрямованості особистості набуває нині особливої актуальності. Хоча концепція салютогенеза, як пошук відповіді на питання про фактори, завдяки яким людина здатна залишатися соматично і психологічно здоровою незважаючи на вплив стресорів, була створена А. Антоновським ще на початку 1970 років. Поняття «салютогенез» має дві складові: латинську – «salutis» (здоров'я, благополуччя), і грецьку – «genesis» (походження). А, отже, головне питання салютогенеза – походження здоров'я. Згідно цієї концепції людина рухається до полюса здоров'я не залежно від того, в якій точці континууму вона знаходиться.

Суб'єктивне відчуття психологічного благополуччя виникає в результаті роботи свідомих копінг стратегій (управління стресом) замість неусвідомлюваних захисних механізмів, що є демонстрацією здатності особистості до постійного творчого пристосування і зростання, продуктивного використання емоційної енергії замість її розтрати, почуття радості замість почуття страждання, самовіддачі замість нарцистизму, взаємодії замість експлуатації інших людей тощо [4].

Фактори, що сприяють формуванню салютогенетичної спрямованості особистості, можуть бути як психологічними (оптимізм як особистісна риса), так і пов'язаними із соціальним оточенням (соціальна підтримка) або фізичним середовищем (чистота питної води) [1; 3].

Ключовим поняттям теорії А. Антоновського є особистісні установки, що служать для стійкості до стресів. Такою характеристикою є когерентність – відчуття пов'язаності (sense of coherence) щодо життя і її проблем. Почуття когерентності містить три взаємопов'язані компоненти [1]:

Зрозумілість (comprehensibility) – впевненість в тому, що себе самого і світ можна зрозуміти і пізнати. Стимули, що надходять із зовнішніх і внутрішніх джерел, є передбачуваними і піддаються тлумаченню. Зрозумілість пов'язана з тим, в якій мірі індивід розглядає стимули, з якими він стикається як такі, що мають когнітивний сенс, структуровану, узгоджену, ясну і впорядковану інформацію, яку можна передбачити, на противагу інформації хаотичній, випадковій, безладній, непередбачуваній. Людина, що володіє почуттям зрозумілості, не обов'язково прагне досягнути світ, але розглядає його як зрозумілий. Вона не уникає невизначених ситуацій, але впевнена, що в них можна виявити порядок і сенс.

Керованість (manageability) – віра у власну дієздатність та здатність будувати своє життя самостійно або за допомогою інших людей. Керованість пов'язана з

тим, в якій мірі індивід розглядає доступні йому ресурси як достатні для того, щоб відповідати вимогам, які висувають перед ним певні стимули. Мова тут йде не тільки про ресурси, які людина безпосередньо має і які вона може контролювати, але також і про зовнішні ресурси, на які вона може розраховувати. Так, людина з високим почуттям керованості вірить не в те, що вона здатна запобігти нещастю, а в те, що, використовуючи свої власні сили і здібності та інші фактори, вона зможе впоратися з нещастями а пережити їх. Керованість передбачає здатність людини до взаємодії з суспільством, в якому вона живе, зокрема, бажання співпрацювати з іншими людьми, щоб досягти результату.

Осмисленість (усвідомленість) (meaningfulness) – здатність досягнути сенс в процесі переробки життєвого досвіду, що визначається як виклики, які варті того, щоб вкладати в них ресурси. Осмисленість пов'язана з мірою емоційного переживання того, що життя має сенс, а проблеми і вимоги, які життя ставить перед людиною, варті того, щоб активно включатися в них, вкладаючи свою енергію. На відміну від суто когнітивної зрозумілості, емоційна свідомість вказує на те, що світ не тільки впорядкований, але і небайдужий людині. Наприклад, якщо робота для людини є осмисленою, вона не обов'язково приносить їй радість і внутрішнє задоволення, але може розглядатися як засіб, необхідний для реалізації інших суб'єктивно важливих цілей. Осмисленість забезпечує розуміння того, що в житті є якийсь глибший сенс, ніж «дрібниці» щоденного існування.

Ці три компоненти, стаючи здібностями особистості, призводять до того, що людина переживає смислові взаємозв'язки в собі самій і навколишньому світі. Коли людина пізнає себе і навколишній світ, відчуває себе творцем, що створює щось осмислене, відчуває внутрішню опору, тоді у неї більше шансів стати більш здоровою тілесно, душевно, духовно, соціально і не зламатися під тягарем життєвих випробувань.

Як зазначає А. Антоновський, людина з високим почуттям узгодженості не обов'язково відчуває і думає, що життя абсолютно пізнаване. Почуття узгодженості поширюється лише на ту сферу життя, яку ми розглядаємо важливою особисто для нас, і кордони цієї сфери індивідуальні. Якщо людина не цікавиться зовнішньою чи внутрішньою політикою своєї країни, розвитком тих чи інших навичок, їй не обов'язково розглядати ці сфери як пізнавані, керовані і осмислені; загальне почуття узгодженості визначається тим, якою мірою людина відчуває його стосовно свого власного життя – своїми почуттями, своєю роботою, своїми взаєминами з іншими людьми, своїми екзистенційними проблемами. Хоча почуття пов'язаності і веде до здоров'я, на думку А. Антоновського, воно не обов'язково корелює з тим, що ми можемо вважати здоровим або цінним [5].

Отже, салютогенетична спрямованість особистості стимулює її пізнавальну активність, допомагає їй усвідомити необхідність спрямованості на здорові життєві цілі, формує уважність до себе та самоприйняття. А позитивне ставлення до себе, впевненість у поєднанні з довірою до майбутнього є ознаками здоров'я, яке так необхідно всім, щоб жити, любити й радіти.

Висновки:

- Концепція і теорія салютогенеза демонструють особливий підхід до умов, необхідних для щастя.

- Життєвих проблем уникнути неможливо, але успішна боротьба з цими проблемами веде до благополуччя.
- Однією з умов здоров'я і благополуччя особистості є почуття узгодженості – загальна орієнтація особистості, що полягає в ступені усвідомленості свого життя як зрозумілого, керованого та осмисленого.
- Щастя само по собі – це підсумковий стан, а салютогенез і почуття узгодженості виникають із наявності ресурсів, за допомогою яких можна досягти цього стану.

Література

1. «Большая книга о счастье / Борманс Лео; [пер. с англ.].»: Эксмо; Москва; 2015
2. *Antonovsky A.* Health, Stress and Coping. San Francisco: Jossey-Bass, 1979.
3. *Antonovsky A., Bernstein J.* Pathogenesis and Salutogenesis in War and Other Crises: Who Studies the Successful Coper? // Stress and coping in time of war: generalizations from the Israeli experience / Ed. N.A. Miigram. N.Y.: Brunner/Mazel, 1986. P. 52-65.
4. *Antonovsky A.* The Life Cycle, Mental Health and the Sense of Coherence // Israeli Journal Psychiatry and Related Sciences. 1985. \vol. 22. N4. R 273-280.
5. *Gable S., Haidt J.* What (and Why) Is Positive Psychology? // Review of General Psychology. 2005. Vol. 9. N 2. P. 103-110.

ПЕТРИШИН Юрій

Доцент, кандидат медичних наук

Кафедра нормальної фізіології

*Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького
(Львів, Україна)*

СВОБОДА, ЩАСТЯ ТА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИ

Свобода та щастя або є, або – нема...

Питання і проблеми свободи та щастя, як соціально-культурного феномену, привертали увагу суспільства та філософів завжди. Взаємодія зовнішніх для людини чинників та індивідуума, свободи чи щастя при самореалізації самої особи в суспільстві і надалі - одна із найважливіших.

У сучасних реаліях, внаслідок глобальних процесів, суспільством стверджується «ущербність» людського буття, а автономність людини, як особистісна якість, змушена поступатися під впливом різних соціально-культурних викликів, а утвердження нової моралі, нової особи, відчуття щастя слідує теперішнім проблемам-викликам і установкам так званої «масової культури» та «масової моралі».

Глобальні зміни, що відбуваються в суспільстві, охоплюють всі сфери його соціального життя і діяльності. Глобальною, сучасною характеристикою таких змін є їх невизначеність, нестабільність, посилення значущості випадковості буття. Як наслідок, відбувається зневіра великих мас населення щодо перспектив розвитку

суспільства та можливості реалізації у таких нових умовах себе, власних амбіцій і власної особи посилюється тривожність та відчуття втраченого щастя.

Осмилення феномену людської свободи та механізмів самореалізації особи та щастя набувають особливого значення в сучасному суспільстві та в сучасних умовах.

«Самореалізація особистості тривалий час не розглядалась у філософській (і медичній) антропології як окрема проблема, а досліджувалась переважно через контекст виявлення меж свободи особистості. Досвід минулого століття у соціальній сфері позначається поглибленням стратифікаційних процесів, ускладненням соціальних зв'язків та відносин, що виявило труднощі для самореалізації особистості передусім у визначенні пріоритетних для індивіда сфер та напрямів протікання цього процесу. Процес самореалізації особистості, який визначається як умова збереження свободи особистості, зазнає нині потужного впливу соціально-культурних детермінант» (Слюсар В. М., 2012).

«Соціально-культурні детермінанти» виступають передумовою здійснення індивідуальної свободи та щастя, які утверджуються при реалізації та самореалізації особи та особистості. Індустріальне і постіндустріальне суспільство (суспільство Даніеля Белла) в економіці якого переважає інноваційний сектор економіки, із високопродуктивною промисловістю, індустрією знань та вмінь (практичних навичок), з високою часткою у ВВП високоякісних та високоінноваційних послуг, з конкуренцією у всіх видах економічної та іншої діяльності, а також більш значною масою населення, зайнятої у цій діяльності, тобто більше населення у сфері послуг ніж у промисловому виробництві. На думку Вадима Слюсара «як наслідок, в таких умовах утверджується «відчужена» (К. Маркс), «масова» (Х. Ортега-і-Гассет), «одномірна» (Г. Маркузе) особистість, чия самореалізація втрачає основну характерну ознаку – цілісність».

Водночас, сучасність передбачає наявність участі у соціальних процесах особливих подій, прагнень, пристрастей, на які здатні тільки «вільні» індивідууми.

Свобода самореалізації та відчуття щастя у досягненні успіху у сучасному суспільстві розуміється як «підкування-панькання» особи-індивідуума про себе, що і набуває ознак цілісної самореалізації особи та особистості в сучасних умовах.

Проблема щастя, самореалізації особи та особистості донедавна вважалась предметом дослідження соціології та соціальної філософії, проте, сьогодні, суспільством здійснюється все більше досліджень, в яких розглядаються різні аспекти людського існування - буття з акцентом уваги на індивідуальній складовій процесів, що досліджуються.

Осмилення і виявлення феномену свободи самореалізації особи та особистості і щастя належить до таких проблем, дослідження яких вимагає комплексного міждисциплінарного підходу.

Філософія виконує інтегративну методологічну функцію та виділяє сучасні суспільні проблеми до загальнотеоретичного рівня. «Наявність значної кількості відмінних поглядів щодо предмету дослідження визначає доцільність дотримання принципів системності, цілісності, плюралізму, єдності логічного та історичного» (В.Слюсар, 2012) дасть змогу зрозуміти, оцінити та осмислити цей феномен.

Феномен самореалізації особи та особистості, відчуття щастя повинні вивчатися та досліджуватися на основі ідеї взаємодії індивідуальної свободи та соціальних чинників, складатися з таких компонентів як самодіяльність, цілеспрямованість і етапів їх циклічного розвитку - формування самосвідомості, самопізнання, самовизначення, власного «Я», самооцінки, потреби в самореалізації.

«Розвиток сучасних суспільств, для яких характерний трансформаційний перехід від тоталітаризму, авторитаризму до демократії, ускладнюється кризовими явищами в багатьох сферах, зокрема політичній, економічній, духовній, соціальній. Характерним для цього процесу є загострення етнічних, релігійних, мовних, соціальних конфліктів. Особливо виразними є процеси маргіналізації, поширення пияцтва та наркоманії, масова втрата людьми віри в ідеали та цінності суспільства, які на цей час залишаються невизначеними. У процесі життєдіяльності індивід зазнає впливу великої кількості факторів, які спонукають або до відтворення нав'язливої соціумом стандартизованої моделі самореалізації, або до реалізації власних внутрішніх бажань, ігноруючи соціальні умови ціле покладання» (В.Слюсар, 2012).

Свобода перетворюється на нескінченний процес власної самореалізації, яка в сучасних умовах передбачає формування нового типу особи, особистості-індивідуальності, яка, на жаль, обмежується низкою факторів, чий вплив змінює характер процесу розвитку цієї особи.

Новий тип індивідуума та індивідуальності якісно відрізняється від попередніх перш за все прагненням до самостійного визначення людиною своїх життєвих позицій, орієнтаціями на вільний інтелектуальний пошук, формування внутрішнього плюралізму, тобто відкритості та зростаючого інтересу до багатовекторності ідей, знань, навичок.

Актуальною проблемою для сучасної філософської науки, і на мою думку теж, стає самореалізація особи та особистості у нестабільних соціальних умовах, що на сучасному етапі розвитку суспільства визначається станом зруйнування ряду догматичних уявлень про усталений порядок, про розвиток соціальних структур, розпадом життєвих орієнтирів та постійним прагненням людини до вдосконалення та саморозвитку, виходом за розумні межі того, що від неї вимагається, досягнення «особистого» щастя.

Особливістю становлення сучасного матеріального і духовного світу людини є ситуація, коли постійні економічні, екологічні, енергетичні, інформаційні, комп'ютерні «кризи» та четверта науково-технічна революція, переважання впливу інновацій виявляють нові проблеми та труднощі, які обумовлюють затримку чи зміну соціального і культурного розвитку особи-особистості.

Жан-Поль Сартр сказав, що: «Людина – це свобода». Одна з ідей розуму, практичного досвіду, навичок за думкою німецького філософа Іммануїла Канта і є свободою, який пов'язує феномен, свободи саме з людиною як з «перехідною» істотою, яка майже вписується в різноманітний механізм світу природи: «Всі розуміли, що людина своїм обов'язком пов'язана з законом, та не здогадувалися, що вона підкорена тільки своєму власному і тим не менше всезагальному законодавству і, що вона зобов'язана вчиняти, лише узгоджуючись зі своєю власною волею, яка встановлює, однак, всезагальні закони згідно з метою природи».

У наш час, коли людство перейшло в «третю хвилю» (Е.Тоффлер) свого існування – етап «постіндустріального» суспільства, час, який за визначенням езотеричних наук, (вчення Заратустри, за висловами філософа Фрідріха Ніцше), є своєрідним «перехідним» періодом в Еру Водоля, на думку Андрія Бурдугая, гостро постають проблеми, які постійно хвилюють і цікавлять людство ще з давніх часів. Серед них чільне місце посідають проблеми щастя та свободи, дослідженням яких займався ще і Григорій Сковорода, і адепти теософської традиції (А.Бурдугай, 2019).

Щастя може мати кожна людина, бо «воно скрізь і завжди з нами: як риба у воді, так і ми в ньому, і воно біля нас шукає нас самих» (А.Бурдугай, 2019), тобто «щастя притаманне всім людям без винятку від народження» (О.Семеняка, 2007). Григорій Сковорода наводить, як порівняння, образ «фонтану рівної нерівності» – де вода водограю, як Божа благодать, наповнює посуд різної величини й конфігурації, даючи кожному води достатньо, аби заповнитись ущерть. Кожна окрема людина при цьому порівнюється з якоюсь із цих посудин, які заповнюються водою, аж доки не стають повними. Щастя залежить не від якихось зовнішніх факторів чи певних здібностей, закладених в людині від народження. «Талановита людина, яка або живе без Бога, або не розвиває своїх здібностей (за Біблією – «закопує свій талант у землю»), не може стати по-справжньому щасливою» (О.Семеняка, 2007).

Любити треба сам процес досягнення мети - він і є справжнім ключем до щастя, бо щастя – не сама мета, а шлях до неї. *«Якщо ви хочете бути по-справжньому щасливою людиною, перестаньте просто йти до поставленої цілі. Тут головніше децю інше! ...час є найціннішим ресурсом в нашому житті. Якщо ви більшу його частину нещасні, то чи справді досягнете чогось?»* (Джо Де Сін, 2019).

Важливо любити сам процес досягнення мети-цілі, тому що щастя робить нас більш активними, вмотивованими і компромісними.

“Якщо я отримую (щастя-)задоволення від свого тренування, і я люблю цим займатись, то я насолоджуватимусь ним впродовж всього часу”, - Джей Джексон, 2019. Успіх — це побічний продукт багаторічного навчання та вдосконалення, а отже щастя.

Щастя з плином часу успішно виконує єдину мету-ціль: якщо навчитися бачити боротьбу ідей, поглядів, думок як привілей і полюбити тільки сам цей процес, Ви будете щасливі кожен день — аж до дня досягнення своєї мети.

Перед сучасним суспільством стоять глобальні проблеми і виклики. Це не тільки проблеми переїдання, недоїдання, змін клімату, тотальної відмови від вакцинації, свободи, свободи совісті, щастя, особи, екології. Всі ці проблеми, виклики чи феномени потребують для їх вирішення, у кожний момент існування цивілізації, постійної уваги та активної участі кожного члена суспільства.

Література

1. Слюсар В. М. Феномен свободи в культурній самореалізації особистості: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 256 с.

2. Бурдугай А. Взаємозв'язок понять щастя і свободи у філософських поглядах Григорія Сковороди та теософсько-езотеричній доктрині. 2019 . Електронний документ - <https://zounb.zp.ua.vpshiuifpgstted>.
3. Семеняка О. Феномен свободи та його етичні виміри (за філософією Канта і не тільки). 2007. Електронний документ – <https://politosophia.org>.
4. Адамянц А. Заметки об онтологической этике Канта (Шелер vs. Кант) // Из-во Топос, 2006. – № 3 (14). – С. 76-94.
5. Кант И. Критика чистого разума // Соч.: В 6 т. – М.: Мысль, 1964. – Т №3. – 755 с.
6. Кант И. Об изначальном злом в человеческой природе // Соч.: В 6 т. – М.: Мысль, 1964. – Т № 4. – 544 с.
7. Сартр Жан Поль. Экзистенциализм – это гуманизм. Електронний документ –<http://psylib.org.ua/books/sartre01/index.htm>.
8. Шопенгауэр А. Об основе морали // Две основные проблемы этики; Афоризмы житейской мудрости: Сб.- Мн.:ООО «Поппури», 1997.-592 с.
9. Держко Ігор. Якби Ніцше не було, його мали б придумати. «Музика і філософія»: до 150-ліття знайомства Вагнера і Ніцше: збірник матеріалів міжнародної наукової конференції (Львів, 7-8 листопада 2018 р.) – Львів, 2018 – 206 с. – С.53-62.
10. Петришин Ю.С. Філософи сучасності, що змінили суспільну думку. «Музика і філософія»: до 150-ліття знайомства Вагнера і Ніцше: збірник матеріалів міжнародної наукової конференції (Львів, 7-8 листопада 2018 р.) – Львів, 2018 – 206 с. – С.-159.

ПОВТОРЕВА Світлана

доктор філософських наук, професор

Національний університет «Львівська політехніка» (Львів Україна)

ОБГРУНТУВАННЯ РАДОСТІ І ЩАСТЯ ЯК КОНСТРУКТИВНИХ ПРИНЦИПІВ БУТТЯ У ТВОРЧОСТІ Ж.ДЕЛЬОЗА

У праці «Ніцше» видатний представник постструктуралізму Ж.Дельоз розвиває концепцію двох різновидів життя: активного ствердження, творчої могутності і реактивного стану, де панують сили нігілізму і заперечення. Мислитель зазначає, що мова йде не про примітивний дуалізм, оскільки «ствердженню властиво бути множинним, різноманітним, а запереченню – єдиним, моністичним, важким» [2, с.33]. Дельоз заперечує гегелівську ідею розвитку через заперечення. Він вважає, що будь-які вияви заперечення: критика, обмеження, неможливість, закінчення, невимогливість – не варті одного справжнього ствердження. Мислитель вважає, що філософський метод повинен повністю відмовитися від категоріальних розподілів (які поділяють смисл Буття і віддаляють його від життя), формальних розчленувань, типів, видів, ярликів. Відмова від посередництва є моментом заперечення діалектики. Гегель, на думку Ж.Дельоза, у це посередницьке відношення вводить заперечення, а заперечення в живій дійсності не існує, оскільки буття (і життя) однозначне і цілком стверджувальне.

Важливою складовою філософії життя Дельоза є концепція, яку він окреслює як етологію. Це поняття розшифровується як перш за все вивчення швидкості і повільності, здатності діяти і піддаватися дії, що характеризує будь-яке тіло.

На думку Дельоза, етологія може бути поширена на всі ділянки нашого життя. Мислитель спирається на подібну концепцію Спінози, в якого є «наука тіла». Етологія Дельоза, як і наука тіла, має визначити і зруйнувати «сумні пристрасті» (хибні цінності, в ім'я яких знецінюється життя) [1, с.201]. Спіноза, а також Ніцше і сам Дельоз визначили види таких сумних пристрастей – ненависть, страх, відчай, розкаяння, сором, приниженість, жорстокість і т. ін. У Спінози, на думку Ж.Дельоза, є добре продумана філософія життя. СENS її полягає у засудженні всіх цінностей, що відвертають нас від життя, - цінностей, прив'язаних до умов та ілюзій свідомості. Ж.Дельоз так само, як Спіноза і Ніцше, негативно ставиться до загальних моральних цінностей, абсолютів раціоналістичної етики. Він вважає, що життя отруєне категоріями Добра і Зла, провини і заслуги, гріха і викуплення. Отруює наше життя також ненависть, включаючи ненависть, що обертається проти нас самих у вигляді провини. Він вважає, що ми знецінюємо життя: не живемо, а ведемо лише подобу життя, .. все наше життя є культом смерті [3, с.202]. Принципи, моральний чи соціальний закон уявлення про Добро і Зло, на думку всіх трьох мислителів - Спінози, Ніцше, Дельоза - не вчать жодним знанням. Одним із втілень цього загального, його ворожості життю постає у Спінози образ юдейського жерця, який дає закони і не пояснює їх, щоб впевненіше панувати. З цією позицією голландського мислителя Дельоз повністю солідарний. Проте, заперечуючи етичну цінність моральних абсолютів, жоден із названих мислителів не відкидає поняття доброго і злого. Спіноза зазначав, що добром є все те, що сприяє людині «насолоджуватися духовним життям», а те, «що перешкоджає людині вдосконалювати свій розум і насолоджуватися розумним життям, ми називаємо злом» [4, с.582]. За Дельозом, людину можна назвати доброю, якщо вона прагне зустрічі і з'єднується з тим, що відповідає її природі, збільшує її силу. А збільшують людські сили – воля людини, тіло, радість, життя, яке цінується саме по собі, без будь-яких ілюзій. Натомість злими є ті, хто живе «по волі зустрічей», вдовольняючись терпінням впливів, обвинувачуючи інших і зітхаючи кожного разу, коли вплив виявляється негативним, таким, що відкриває йому власне безсилля. Метод Спінози Дельоз вважає не методом інтелектуального викладу, а «методом життєвого і оптичного очищення» [3, с.203-204]. Він зазначає, дотримуючись своєї логіки, що геометричний метод, професія полірувальника лінз і життя Спінози слід розуміти як складники цілого. Спіноза, на його думку – один з живих ясновидців, а його метод – третє око, яке дозволяє бачити життя по той бік усіх хибних тотожностей, пристрастей і смертей. Даний метод – це спосіб доведення, осягнення життя, не призначений переконувати чи панувати. Він, образно кажучи, слугує для полірування лінз, що допомагають натхненному радісному вільному баченню. Спіноза вірив лише у радість і зір [3, с.204].

З аналізу філософії Спінози і Ніцше випливає етика Дельоза, яка являє собою «обґрунтування радості і щастя як конструктивних принципів буття» [3, с.203]. Етичне ствердження волі і радості як головних цінностей життя співвідноситься у мислителя із силою волі і процесом радості, які забезпечують творчий синтез. У розумінні Дельоза етика – це не вчення про добро і зло, а практична наука про пристрасті і волю людини. Саме воля, на його думку, слугує творенню життя, і це є основоположний принцип даної етики. Водночас етичні позиції Дельоза щільно

пов'язані з естетичним сприйняттям життя, тобто йдеться про прагнення досягти калокогатії [1, с.141]. Естетика в даному випадку постає як занурення у життя, насолоду ним, тобто відчуття щастя. Етика при цьому є дуже далекою від будь-якої діалектики у гегелівському розумінні, від зв'язку з негативним, яке знецінює життя. Відмовляючись від діалектики, Дельоз відкидає і нестаток, наголошує на повноті життя. Отже, етика Дельоза ґрунтується на радісному життєтворчому процесі, уявленні про життєвий потік, в якому зростають і множаться сили життя, тобто розум, здоров'я і щастя людини

Література

1. Бадью А. Делез. Шум бытия; [пер с. фр. Д.Скопин]. М.: Логос-Альтера Ессе homo, 2004. 184 с.
2. Делез Ж. Ницше; [пер. з фр. С.Л.Фокин]. СПб. Аxiоma, 2001. 184 с.
3. Делез Ж. Критическая философия Канта: учение о способностях. Бергсонизм. Спиноза; [пер. с фр. Я.И.Свирский]. М.: ПЕРСЭ, 2000. 351 с.
4. Спиноза Б. Этика, доказанная в геометрическом порядке; [пер. з лат. Н.А.Иванцов]. Б.Спиноза. Избранные произведения: в 2 т. М.,1957. Т.1. С.359-619.

ПРОДАН Тетяна

Магістр культурології, аспірантка

Львівський національний університет імені Івана Франка (м. Львів, Україна)

ЩАСТЯ І ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ VS СИЛЬНА ЕКОНОМІКА: ІДЕАЛІЗМ ЧИ НАГАЛЬНА ПРАКТИКА

Людське щастя належить до тих питань, які мають виключно суб'єктивне тлумачення. Навряд чи можливо дати універсальне визначення поняттю щастя, адже кожна людина є унікальною та неповторною особою, має власні потреби та уявлення про те, як прожити своє життя. Завдання демократичної держави полягає в організації спільного соціального простору із врахуванням різноманітності поглядів та думок. Відтак проблема щастя виходить за межі приватної сфери, а стає критерієм у формуванні державної політики. Щастя співвідноситься із самооцінкою та самоповагою особи, із тим, що має стосунок до індивідуального буття людини – людською гідністю.

Людська гідність може розумітись як смислоконститууюча здатність, що зумовлює суб'єктність особи. Структурний зв'язок феномену гідності із суб'єктністю виявляється у двох фундаментальних станах: (1) самопосідання особи – усвідомлення власного «Я» у запитанні «Хто Я?» (П. Рікер) [1, с. 30], пережиття власних вчинків (К. Войтила) [2, с. 27], самоприсутність як спосіб свідомого зв'язку з самим собою (Дж. Кросбі) [3, с. 52]; (2) самовизначення на рівні ставлення людини до самої себе та самостійного буття на підставі свідомого вибору (суб'єктна свобода). Тобто, особовість людини виявляється у само-

стійному творенні життєвих сенсів відповідно до яких вона конститує себе як цілісну особу. На підставі власного розуміння індивід конститує свою особу або ідентичність, однак, визнаючи гідність за іншою особою, він діє в суспільній перспективі універсальної значущості. Спільність, товариськість, взаємна повага зумовлюють взаємне визнання людської гідності за кожною особою.

Визначення людської гідності як здатності імпліцитно наголошує на тому, що актуалізації цієї здатності відіграє ключову роль для особи. В актуалізації людської гідності можемо виокремити два чинники: 1) суб'єктивний, який втілює «позитивний» принцип людської гідності – повага автономії іншої особи і «негативний» принцип людської гідності – не завдавати шкоди іншій особі; 2) об'єктивний – усвідомлений акт вимоги, щоби інші визнали за особою її автономію та поважали її. Акт вимоги виражає прагнення людини змінити свій статус в суспільстві, що в загальній перспективі означає спільне рішення визнати себе носіями прав [4, с. 79]. Окрім того, потреба у визнанні та рівень її заохочення з боку суспільства, зумовлює стан, який загалом може описуватись поняттям щастя. Відтак, щастя пов'язане не лише з особистими уявленнями у приватній сфері, а залежить від об'єктивних чинників, які впливають на якість життя людини в суспільстві.

Встановлюючи зв'язок щастя із людською гідністю слушною та актуальною є концепція М. Нусбаум, яка обґрунтовує парадигму людського потенціалу на протигагу моделі економічного зростання держави. Дослідниця не заперечує важливість розвинутої економіки, але наголошує, що сильна економіка – це спосіб досягнення цілей, а не самоціль, головна мета – це стабільність демократичних інститутів [5, с. 11]. Важливим видається те, що парадигма розвитку людського потенціалу: 1) зосереджується на можливостях або потенціалі, який має кожна людина, і які зумовлюють її життя, здоров'я, фізичну недоторканість, політичну свободу, участь в політичному житті і політичне просвітництво; 2) визнає людську гідність, яка є невідчужувана, та має поважатися суспільними законами та інститутами; 3) будь-яка країна не повинна допускати думки, що громадяни є безправні, а розробляти стратегії, які визначають мінімальне значення прав громадян в кожній сфері життя [5, с. 17].

В контексті парадигми людського потенціалу, на підставі визнання людської гідності за кожною особою, яка покликана забезпечити сталість принципів демократії, М. Нусбаум виокремлює право голосу найбільш важливим компонентом суспільного життя людини. Складно не погодитись з таким твердженням, якщо визнати, що людська гідність є підставою суб'єктності особи. Право голосу належить до конституційних прав громадян, тому фокусування державної політики на розвитку людського потенціалу – це фактично справа «голосуючої більшості». Однак, в умовах демократії, голосування більшості може спричинити цілком «нелегальні» утиски меншості. Тому, під час вибору критерію чи вектору розвитку демократичних інституцій необхідно зважати на два вагомих фактори: 1) демократичне суспільство – це суспільство різних людей, які відрізняються одне від одного; 2) завдяки праву голосу, більшість безпосередньо впливає на життя людей які не поділяють думки більшості та не подібні до неї [5, с. 9]. Таким чином, демократія містить цілком легальні «пастки», які можуть підважити її головні принципи свободи та рівності.

Відтак, зміна парадигми з економічного чинника зростання на розвиток людського потенціалу дозволяє виробити захисні механізми для демократичних інституцій від «тиранії більшості», які передбачають не лише зміну критеріїв в оцінці демократичного розвитку, а підсилення гуманітарної освіти для виховання осіб із правом голосу. В цьому контексті невід’ємний зв’язок суб’єктивного розуміння щастя та людської гідності, яка передбачає універсальну значущість та є принципом права та демократичних інституцій, постає конструктивним компонентом в практичних питаннях узгодження індивідуального та колективного в умовах демократичної більшості.

Література

1. Рикер П. Справедливое. М: Гнозис, Логос, 2005. 304 с.
2. Войтила К. Суб’єктність і «те, що не піддається редукції». Досвід людської особи: Нариси з філософської антропології. Львів: Свічадо, 2000. 388 с.
3. Кросбі Дж. Суб’єктність. Досвід людської особи: Нариси з філософської антропології. Львів: Свічадо, 2000. 388 с.
4. Ломанн Г. Права людини між мораллю та правом. Філософія прав людини / за ред. Ш. Гюсепата та Г. Ломанна. Київ: Ніка-Центр, 2008. 317 с.
5. Нуссбаум М. Не ради прибыли. Зачем демократии нужны гуманитарные науки. М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2014.

ПРОЦЮК Ростислав

*старший викладач кафедри філософії та економіки
Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького (м. Львів, Україна)*

ЄВАНГЕЛЬСЬКЕ КОРІННЯ РОЗУМІННЯ ЩАСТЯ У ВЧЕННІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У системі філософських поглядів Григорія Сковороди тема щастя посідає вагоме місце. Несподівано вагоме як на його епоху. А те, як український мислитель її розкриває, є інтелектуальною провокацією для його часу. Адже для філософа у добу Просвітництва апелювати до Біблії як найфундаментальнішого джерела істини та розуміти людину у контексті її зв’язку з Богом означало йти радикально всупереч духу епохи, добровільно приректи себе на маргінальність. На це міг піти мислитель або недостатньо глибокий, або глибший свого часу. Той, що бачить далі. І подальший розвиток філософської думки підтвердив другу частину цього припущення: Сковорода випередив свій час – його думки багато в чому є передвісниками нової, неklasичної парадигми у філософії, передусім такого впливового її напрямку, як екзистенціалізм.

Найбільш повною мірою проблема щастя розглядається мислителем у творі «Розмова п’яти подорожніх про справжнє щастя в житті». Насправді нам достеменно не відомо, якою була назва твору – автограф не зберігся, він відомий за пізнішими списками, що мають різні назви: «Дружня розмова про душевний мир», «Розмова про душевний мир».

Філософ одразу ставить головне питання: уся життєва активність людини спрямована на досягнення радості серця. Та що ж може її дати? «Спершу взнай усе те, в чому воно не полягає, а перешукавши всі порожні закаулки, швидше доберешся туди, де воно живе» [1, с. 331]. Сковорода одразу відкидає як варіант гонитву за насолодами будь-якого ґтибу – те, що, здавалося б, мало давати найвищу насолоду, залишає серце порожнім. Чи може дати радість нашому сердцю діяльність, спрямована на професійну реалізацію, самоактуалізацію? Для мислителя це не є самостійним питанням. За певних умов здійснення себе у професії є невід’ємною складовою досягнення радості серця, але саме по собі воно ніколи не може дати щастя. Сковорода вустами друзів, що провадять розмову, однозначно стверджує: ніщо поза нами не може дати нам щастя. Шлях до щастя – у пізнанні самого себе: «Оце і є бути щасливим — [пізнати], знайти самого себе» [1, с. 335].

Проте одразу ж після цього мислитель стверджує найголовнішу істину, яка є осердям євангельської антропології: душа людини має корінь, і саме він визначає якість особистості. «Чи може бути яблуня жива й весела, коли корінь нездоровий? А здоровий корінь — це є міцна душа і мирне серце. Здоровий корінь розсилає по всіх гілках вологу й оживлює їх, а серце мирне, життєвою вологою наповнене, кладе сліди свої за зовнішностями. "І він буде, як дерево, над водним потоком посаджене"» [1, с. 335].

Людина не самодостатня. Сковорода доводить: вона мусить бути у чомусь закоріненою. Якщо серце людини вкорінене у принадах світу: сім’я, соціальний статус, професійна реалізація – у неї немає жодних шансів бути щасливою. Це звучить виключно для наших сучасників, але філософ не має сумнівів, у чому має бути вкорінене серце людини аби бути щасливою, що є умовою щастя: воно має глибоко пустити коріння у Бога. Його пізнання є абсолютною умовою миру серця. Без миру неможлива радість, а без радості - щастя. Мир є основою щастя, а його дає лише вкоріненість серця людини у Богові. «Ось мир! — на заспокоєння думок, на радість серця, оживлення душі. Ось мир! Ось надро щастя! Цей-бо мир відчиняє думкам твоїм храм спокою, одягає душу твою одежею веселощів, насичує пшеничне борошно й утверджує серце. "О мире! — вигукує Григорій Богослов". — Ти Божий, а Бог твій!"» [1, с. 335].

Таким чином, людина не може мати радості, а відтак і бути щасливою, не маючи миру з Богом. Проте саме відділеність від Бога є визначальною рисою людського буття після Адама – людина самотня, зосереджена на собі, а Бога сприймає як загрозу власній свободі. Хоч саме відновлення стосунків з Ним є умовою справжньої свободи - свободи миру і радості, а не тривоги і страху. «Це-бо і є твердий мир — вірити і признавати пануюче єство і на нього, як на нездоланне місто, покластися й думати: "Живий Господь Бог мій..." Тоді-бо скажеш: "І жива душа моя..."», а без цього як тобі покластися на тлінну натуру? Як не затрепетати, бачачи, що вся тлінь всехвилинно народжується і зникає? Хто не затурбується, дивлячись на гинучу істину єства? Такі нехай не чекають миру і слухаються Ісаї: "Захвилюються і спочити не зможуть"» [1, с. 344].

Для Сковороди пережити акт глибинної присутності в бутті – це пережити досвід присутності Бога, у якому знаходиться джерело усього сущого. Без цього досвіду не можна сказати собі: «І жива душа моя», - вдумлива, чесна з со-

бою людина почуватиме себе позбавленою джерела існування – відчуватиме себе мертвою ще при житті. «Невизнання Господа є мучительне хвилювання і смерть сердечна, як Авакум співає: "Поклав ти у голови беззаконних смерть". Цю голову Давид називає серцем, і воно-бо є головизна наша, голова оточення їхнього. Що за голова? Праця вуст їхніх. Що за уста? Доки покладу поради в душі моїй, хвороби в серці моему... Праця вуст — це хвороба серця, а хвороба серця — то є смерть, покладена в голови беззаконних, а рідна смерть ця, котра душу вбиває жалом, є змішання в одно тлінної і божественної натур, а змішання це і злиття є відвернення від божественного єства в бік праху й попелу» [1, с. 344].

Невизнання Бога, на думку Сковороди, не є простим актом волі, часто замаскованим, у якому людина боїться зізнатись сама собі. Наслідком воно має відсутність миру - "мучительне хвилювання і смерть сердечну". Серце людини в своїй основі огорнуте страхом – незбагненим, безпричинним, але непереборним. Такий стан є нестерпним, тому люди, які відвернулися від Божественного єства, тікають в "бік праху й попелу" - досягнення життєвого успіху, статусу, нагромадження матеріальних благ, пошуку найрізноманітніших задоволень – аби заховатися від жахаючої внутрішньої порожнечі, викликаній розділенням з Богом. Як же людині вийти із цього кола жаху? Для Сковороди вихід єдиний – «Христос, Євангелія, Біблія. ... Всі у Біблії приємні ймення, наприклад: світло, радість, веселощі, життя, воскресіння, шлях, обітниця, рай, солодкість та інше — все це означає цей блаженний мир. Павло ж його (чуєш), як називає: "І Бог миру нехай буде зо всіма вами". І знову: "Мир вам усім у Христі"» [1, с. 336]. Без віри в те, що Ісус Христос, Син Божий, віддав своє життя, пожертвував самого себе, щоб примирити нас з Богом, неможливо, на думку Сковороди, отримати справжній мир. Людина, що отримала мир через Христа, має радісне, вдячне серце. Вона вдячна Богові за дар життя і спасіння. Сковорода чудово описує цей стан серця: «Схиляє до цього нас сам Павло, ось: "Завжди радійте! Безперестанку моліться! Подяку складайте..." Велить завжди жити всередині мир і радість сердечну і ніби в запалену лампаду єлей підливати. Це ж бо і значить: безнастанно моліться, тобто бажайте його вседушно, шукайте — і знайдете. Я знаю, що наклепник завжди турбує вашу душу, щоб вам невдоволитися і нічим, що від Бога посилається, не задовольнятися, але ви лукавого цього спокусника, тобто мучителя, відганяйте, люблячи, шукаючи й бережучи мир та радість. Це день життя і здоров'я душ ваших: доти ви й живі, доки бережете в серцях своїх. Про все зрілим розумом міркуйте, не слухаючи нашептника диявола, і збагніть, що вся економія Божа у цілому Всесвіті справна, добра і всім нам є всекорисна. Його іменем та владою все-на-все на небесах і на землі робиться, проказуйте з розумом: "Хай святиться ім'я твоє, хай буде воля твоя..." І збавить вас від лукавого. А як тільки станете за все подячні, то раптово збудуться на вас такі слова: "Веселощі серцю — життя чоловіку"» [1, с. 337].

Єдність із Богом досягається людиною через цінування того, що зробив для неї Христос. Бог перестає бути чимось абстрактним – людина пізнає Його як Любов – і стосунки з Ним стають найціннішим скарбом її серця. Суттю Євангелія є добра звістка про те, що існує шлях віднайти мир з Богом - і Сковорода однозначно стверджує, що вона і є єдиною основою щастя людини. «Тепер розуміємо, в чому полягає наше істинне щастя. Воно живе у внутрішньому мирі серця нашого, а мир у погодженні з Богом» [1, с. 338].

Щастя людини полягає у мирі і єдності з Богом. «Покладися на нього і зроби його волю святу своєю волею. Коли її приймаєш, то стала вже й твоєю. Згода волі є то єдина душа і єдине серце, а що ж ліпше від дружби з найвищим? У той час все за твоєю та ще й премудрою волею робитиметься. А це і є бути в усьому задоволеному. ...Бачите, що Павлове слово: "Подяку складайте..." — є джерелом досконалого миру, і радості, і щастя. Що може потурбувати моє серце? Справді, все чиниться за волею Божою, але я із нею згодний, і вона вже моя воля. Навіщо ж турбуватися... Друзі мої, ось премудрість, коли виконуємо, що кажемо: "Хай буде воля твоя..."» [1, с. 338].

Література

1. Сковорода Г. Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті / Григорій Сковорода // Твори в двох томах. Том 1. Трактати, діалоги. Ред. Олекса Мишанич. - Київ: УНІГУ & НАН України, 1994. - С. 325-58.

ПУХТА Ірина

*кандидат філософських наук, доцент
кафедра філософії*

Львівський національний університет імені Івана Франка (Львів, Україна)

У ПОШУКАХ УКРАЇНСЬКОЇ «ФОРМУЛИ ЩАСТЯ»

Той факт, що Україна перебуває всього лиш на у 133 місці у світовому рейтингу щастя (World Happiness Report) за даними на 2019 рік, спонукає поміркувати над причинами такого стану, а також можливими шляхами виходу через пошук тих концепцій розуміння щастя, які допомогли б українцям жити більш щасливим та наповненим радістю життям. Зрозуміло, що лівова частка причин лежить в політико-економічній площині, і є підстави сподіватися що з покращенням економічних умов життя та політичної ситуації в країні, українці почнуть почувати себе щасливішими. Але це не виключає також необхідності глибше приглянутися до психологічних, антропологічних та соціологічних передумов щастя, які також відіграють вагому роль у формуванні відчуття задоволеності життям, оскільки, на нашу думку, ставлення та оцінка щастя відображає не тільки соціально – економічні умови життя мешканців країни, але також їхній національний характер та менталітет.

Останні роки у Європі помітний бум на літературу про щастя, яка описує різноманітні концепції щастя, сформовані різними народами, і не обов'язково тими, що займають провідні місця у Світовому рейтингу щастя. Найперше відомою стала данська концепція хюге, за нею послідували шведський лагом, фінське сісу, японське «мистецтво довгого та щасливого життя» -- ікігай. Зрештою, у 2018 році з'вилася книга Гелен Рассел «Атлас щастя. Унікальні рецепти щастя зі всього світу», де зібрані притаманні різним народам концепції щастя, представ-

ники яких захотіли поділитися своїми «рецептами» з авторкою. В цьому атласі є представлена навіть Росії зі своєю спірною концепцією щастя як «азарту», але на жаль, немає України. Як видно, тема щастя у нас не достатньо рефлексується, тож чи не пора і нам задуматися на пошуком власного слова-маркера, яке би показувало ті сторони буття, які приносять українцям найбільше відчуття щастя і тим самим зробити свій власний внесок до «світового атласу щастя».

На жаль, готової загальноновизнаної концепції щастя, яка була би поширеною на рівні масової буденної свідомості, у нас, українців поки що немає. Відповідних соціологічних досліджень на цю тему я не зустрічала, тим часом, проведені самостійно, також не відзначилися особливим успіхом і тільки підтвердили дані рейтингу ООН про те, що українці рідко відчувають себе щасливими, а якщо відчувають, то це переважно стосується проведення часу в колі родини та друзів, особливо за спільним столом. Тож одним із варіантів українського «рецепту» можна розглядати слово «застілля» - спільне перебування за столом, що дає можливість пережити досвід єднання родини, чи кола колег, друзів з нагоди релігійних свят чи інших важливих життєвих подій. Варто звернути увагу на те, що саме під час спільного застілля часто лунає найвідоміший український тост-здравниця «Будьмо!», яке є своєрідним маркером нашої національної буттєвої філософії, оскільки воно фіксує як екзистенційну констатацію самого факту нашого буття, так і заклик, або ж упевненість щодо цього буття у майбутньому. Очевидно, що для нації, яка століттями вела боротьбу за виживання та самостійне і незалежне існування це слово справді є важливим. З іншого боку, воно також нагадує про те, що в Україні тривалий час переважали цінності виживання, а не цінності самовираження (згідно концепції Лоренса Е. Гаррісона), і перехід до цінностей самовираження почав відбуватися тільки останнє десятиліття. Якщо цей перехід остаточно здійсниться, це створить можливості і передумови для втілення складніших концепцій щастя, пов'язаних з різноманітними способами самореалізації, проведенням вільного часу, тощо, а не асоціюватиметься тільки із вітальними потребами та їх забезпеченням.

Це те, що стосувалося розуміння щастя на рівні повсякденної свідомості, однак слід згадати також, що в українській філософії є євдемонічний напрям, який представляє Григорій Сковорода, значна частина вчення якого пов'язана із роздумами на тему щастя. Наскільки ця частина його філософії звучить актуально у наш час? Однією із головних умов щастя Сковорода називає наявність в житті «сродної праці». Якщо звернутися до однієї із найвідоміших на сьогоднішній день концепцій щастя як «потoku» американського психолога Мігая Чиксентмігаї, то можна побачити багато спільних рис із поняттям «сродної праці» Г. Сковороди. М. Чиксентмігаї вважає «потік» одним із найбільш позитивних аспектів людського досвіду, який полягає у здатності створювати аутотелічні переживання (від гр. *telos* – ціль), тобто організовувати свою свідомість відповідно до викликів, так щоб переживання злилися у один, контрольований свідомістю потік. Найчастіше потокові переживання проявляється тоді, коли людина занурюється у певний вид діяльності, особливо той, що пов'язаний із творчістю. До слова, в основі японської концепції ікігай також лежить визнання необхідності праці, якій людина може бути віддана ціле життя.

Дані концепції особливо цікаві тим, що в них можливість щастя не перебуває у залежності від рівня розвитку країни та добробуту людей. Тому вважаю доцільним поширення та популяризацію даних концепцій, що допоможе сформулювати усвідомлене ставлення до щастя та до життя, і в такий спосіб сприятиме підвищенню їх рівня. Взявши до уваги, що існують загалом дві основні стратегії покращення якості життя, на які вказує, зокрема, М. Чиксентмігаї: перша – коли ми намагаємося змусити зовнішні умови відповідати нашим цілям, та друга – коли змінюємо своє сприйняття зовнішніх умов так, щоб вони відповідали нашим цілям, то можемо припустити, що українцям, принаймні до того часу, поки вони не змінять зовнішні умови свого життя, варто зосереджуватися над можливістю бути щасливими за рахунок другої стратегії.

Слід також зазначити, що оскільки щастя має два аспекти – афективний (емоційний) та когнітивний (пізнавальний), то для створення повноцінної концепції варто врахувати обидва. Якщо «застілля» та «сродна праця» відображає більше емоційний аспект, то він має бути доповнений когнітивним, який бере до уваги розумінням сенсу та цілей як індивідуального, так і національного буття. Працювати над розробкою саме цього аспекту варто розпочинати вже відтепер.

Література

1. Helen Russel The Atlas OF Happiness: The global secrets of how to be happy // Hodder and Stoughton, 2018.
2. Чиксентмігаї М. Потік. Психологія оптимального досвіду / [пер. з англ. Луїс Г. Ф]; Харків: КСД, 2017.

РЕВАК Ірина

доктор економічних наук, доцент

Львівський державний університет внутрішніх справ (Львів, Україна)

ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ПОНЯТТЯ «ЩАСТЯ» В ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ

В останні роки економісти виявляють все більший інтерес до вивчення детермінант щастя. Їх головне завдання полягає в тому, щоб визначити економічні та неекономічні джерела добробуту для обґрунтування політики, спрямованої на досягнення максимального щастя у певній країні. Насправді, досі цілкомито не пояснено, чому «економіка щастя» насправді є частиною економічної науки. Дані про щастя були використані для аналізу мікроекономічних явищ і оцінки неринкових товарів. Щастя може виступати визначальним фактором економічних результатів, оскільки підвищує продуктивність, визначає майбутній дохід і впливає на показники ринку праці. Зростаюче число досліджень щастя вказує на роль особистісних якостей в розумінні зв'язку між добробутом і економічними результатами.

Перші наукові дослідження поняття «щастя» стосувалися з'ясування взаємозв'язку щастя з економічним зростанням. Істерлін [1, 2] показав, що, хоча середній рівень заявленого щастя вищий в заможніших країнах, економічне зростання не супроводжується зростанням щастя (результат, відомий як «парадокс Істерліна»). Це результат того, що люди порівнюють свої доходи з доходами інших, тобто здійснюють соціальні порівняння. Відтак відношення «щастя-дохід» має статичний характер, хоча в даний момент існує пряма кореляція, але не виявлена кореляція між змінами у часі, тому загальне підвищення доходів населення не збільшить щастя кожного з них. Пізніші дослідження запропонували альтернативний підхід до пояснення феномена Істерліна. Чи зможе економічне зростання покращувати фінансовий стан людей, чи ні, може залежати від їх соціальних витрат. Якщо економіка продовжить зростати за рахунок інших компонентів добробуту, таких як людські відносини і соціальна згуртованість, це може привести до зниження добробуту людей. Деякі дослідження показують, що економічне зростання позитивно впливає на задоволеність життям в умовах зростаючого рівня суспільної довіри і зменшення нерівності доходів.

Всі початкові і альтернативні тлумачення парадоксу Істерліна розглядають щастя як залежну змінну, що пояснюється різними економічними і неекономічними факторами. Такий підхід прийнято вважати стандартним в «економіці щастя». Однак дискусійними залишаються питання про те, чи щастя слід вважати частиною економічної науки, яке відношення щастя має до ключових понять економіки, таких як ефективне використання ресурсів, прийняття рішень і продуктивність, сприйняття економічних обставин життя (наприклад, доходу й безробіття) виключно як детермінант щастя або також як результати, які визначаються щастям.

Використання даних про щастя для оцінки функції корисності створило можливість для емпіричних перевірок певних мікроекономічних концепцій. Згідно з принципом зменшення граничної корисності, чим більше товару або послуги споживає індивід, тим ближче він до того, щоб насититися, досягаючи точки, в якій додаткова одиниця товару нічого не додає до його задоволення. Аналіз результатів численних опитувань показує, що емоційне самопочуття поліпшується разом з рівнем заробітку до певної межі. Існують вагомі докази того, що гранична корисність доходу зменшується разом з його зростанням трохи швидше, ніж пропорційно зі збільшенням доходу.

Особливістю інших мікроекономічних концепцій є дослідження поняття «щастя» з позиції формування звички і взаємозалежності переваг. На думку дослідників, формування звички – це феномен, за допомогою якого поведінка особи в минулому (або результати цієї поведінки) впливає на її нинішні переваги. Взаємозалежність переваг характеризує явище, за допомогою якого поведінка інших впливає на власні уподобання. Окремі дослідження співвідношення «щастя-дохід» підтвердили, що індивідуальне благополуччя залежить, насамперед, від поточного рівня доходу, а також від доходів минулих періодів, очікувань майбутніх доходів, рівня прагнення до заробітку, заробітку інших осіб тощо.

У 1992 році Гері Беккер отримав Нобелівську меморіальну премію з економічних наук за розширення сфери мікроекономічного аналізу на широкий спектр людської поведінки і взаємодії, включаючи неринкову поведінку. Десять років по тому Премію отримав психолог Деніел Канеман за спробу інтегрувати ідеї психологічних досліджень в економічну науку, особливо щодо людського судження і прийняття рішень в умовах невизначеності. Особливістю досліджень Г. Беккера було розширення сфери економічного аналізу чинниками неекономічних аспектів життя, натомість Д. Канеман підкреслив важливість включення психологічних факторів при проведенні економічного аналізу.

Загалом усталений підхід в економіці щастя, відповідно до якого щастя розглядається як залежна змінна, дозволив інтегрувати психологічні аспекти в економічні дослідження з урахуванням таких двох моментів. По-перше, досліджуючи індивідуальний дохід як визначальний фактор щастя, можна відстежити вплив економічних чинників на психологічні результати. По-друге, аналізуючи відносини між економічними обставинами життя і щастям, виявляємо взаємозв'язок між психологічними факторами (наприклад, гедонічною адаптацією і соціальними порівняннями) й особистісними рисами. Використання параметрів щастя в економічному аналізі дозволило дослідникам провести емпіричні тести певних мікроекономічних явищ і розробити методи оцінки неринкових товарів.

Альтернативний підхід, який розглядає щастя як факторну змінну, використовує психологічне благополуччя в якості визначального фактора традиційних економічних результатів: продуктивності, доходу і зайнятості. Наприклад, результати підтвердили, що щасливіші люди демонструють вищу продуктивність на роботі і є ефективнішими в процесі пошуку роботи. Важливо відзначити, що, оскільки очікується, що політика, спрямована на розвиток навичок індивідуального характеру, сприятиме підвищенню добробуту, їх також варто розглядати в якості можливих факторів, що сприяють поліпшенню економічних результатів.

Суміжною категорією у досліджуваній області є поняття «корисності». Традиційний погляд на корисність в економічній літературі полягає в тому, що використовується об'єктивна позиція, заснована на емпіричних дослідках. У цьому контексті корисність залежить тільки від матеріальних товарів та послуг і проведеного відпочинку.

Упродовж останніх кількох десятиліть в економіці виникла течія, відповідно до якої корисність доцільно розглядати з точки зору щастя і причому її можна вимірювати. Дослідження такого ґатунку викликані зростаючою стурбованістю щодо накопичених доказів – як з позиції реальних спостережень, так і з лабораторних експериментів відповідно до яких люди не завжди поступають раціонально при прийнятті рішень про споживання. Часто трапляється, що люди погано поінформовані про свій вибір, як аксіоматично передбачається в теорії явних переваг, або що вони надмірно, непослідовним чином ігнорують майбутнє.

Економісти також дійшли висновку, що люди не завжди можуть вибрати найбільшу корисність для себе, численні експерименти довели, порівняння власного

доходу з доходами друзів або колег теж можуть впливати на індивідуальну корисність кінцевих результатів.

Суб'єктивний підхід до корисності пропонує економістам додатковий спосіб вивчення благополуччя людини, оскільки суб'єктивне благо є набагато ширшим поняттям, ніж корисність прийняття рішень. Цей підхід вивчає поняття корисності пережитого досвіду та ґрунтується на досвіді людини щодо споживання чи життєвих подій в минулому, а також діяльнісну корисність, тобто корисність, отриману у процесі якоїсь роботи (діяльності). Прихильники концепції суб'єктивного благополуччя переконані, що її вихідні постулати дозволяють краще зрозуміти людський добробут та створюють підґрунтя для дослідження фундаментальних припущень і пропозицій в економічній теорії.

Сучасні економісти виявляють все більшу стурбованість щодо того, чи можна взагалі отримати користь зі спостережуваного вибору. Запровадження концепції обмеженої раціональності, яка передбачає, що люди мають доступ тільки до обмеженої або вибіркової інформації та приймають рішення відповідно до евристичних правил, а не за допомогою оптимізаційних розрахунків, окреслює ймовірність одержання переваги в окремих випадках не лише шляхом спостережень за якоюсь людиною. Крім того, норми та правила можуть призвести до ірраціональної поведінки, яке керується не стільки утилітарним мисленням, скільки принципами або страхом соціальних санкцій.

Загалом дослідження економіки щастя за останні роки встановили систематичний зв'язок між економічними факторами і даними про благополуччя. Одним з привабливих фактів для сучасних економістів про дані про щастя є те, що вони містять не тільки корисність для прийняття рішень, але також і корисність досвіду, засновану на минулому досвіді людини, а також очікувану корисність, яка відображає очікування людини в майбутньому.

Пізніші дослідження, схоже, підтвердили висновки Істерліна про довгостроковий зв'язок між щастям і реальним ВВП. Це відрізняється від того, що пропонує класична теорія корисності: зростання доходів повинно збільшувати корисність. Результати, проте, підтверджують, що зі збільшенням доходів усього населення зростає загальний рівень достатку, при цьому індивідуальна корисність залишається незмінною. Дослідники корисності вважають, що емпіричні дослідження Істерліна є вагомими в теорії відносної корисності та є предметом для нових наукових пошуків.

Література

1. Easterlin, R.E. (2001). Income and happiness: Towards a unified theory. *Economic Journal*, 111, 465–484.
2. Easterlin, R.A. (2005). A puzzle for adaptive theory. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 56, 513–521.

РОЩЕНКО Олена

*доктор мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри теорії та історії музики
Харківської державної академії культури*

ПАРАДОКСАЛЬНІСТЬ ЯК УМОВА ВТІЛЕННЯ АФЕКТУ ЩАСТЯ У МУЗИЧНОМУ МИСТЕЦТВІ

У переліку наук, що вивчають феномен щастя, мистецтвознавство і, зокрема, музикознавство, традиційно відсутні. З одного боку, така реалія постає доволі закономірною, з іншого видається досить дивною. У межах філософії, психології, релігієзнавства мали би утворитися спеціальні проблемні напрями (наукові галузі), предметом вивчення яких постало би дослідження специфіки прояву щастя у музиці. У свою чергу надбання у сферах споріднених наук щодо вивчення феномену щастя у музиці сприятиме розвитку його вивчення у музикознавстві. У підсумку подібного взаємообміну щастя знайде свою наукову розробку як вираз відповідного почуття у системі музичних афектів та як категорія музикознавства.

Вираз щастя у музичному творі обумовлений невимовним, втаємниченим поденням непокінченого в емоційно-раціональній сфері. Мить – і вічність, піднесене – і земне стикаються у музиці, що випромінює щастя та його обернення – страждання. «Очищення пристрастей» доповнює переживання єдності щастя і страждання як взаємообумовлених афектів у музичному мистецтві.

Як вираз найвищого щастя, ще несе невимовний біль пораненій душі ліричного героя, постає мадригал Дж. Каччіні (1551 – 1618) «Amarilli», уміщений композитором до збірки вокальних творів «нової музики» (1602). Ліричний герой мадригалу пропонує схожій на квітку німфі Амарілі взяти стрілу і відкрити його серце. Тоді прекрасна німфа прочитає, що написано у серці закоханого: «Амарілі, Амарлі, Амарілі – моя Любов». Кульмінацію мадригалу розміщено на фінальному фрагменті читання надпису на відкритій душі закоханого героя; почуття щастя кохання перевищує біль, що її випромінює скривавлене серце.

У творах Амадеуса, завдяки пророчим прозрінням генія музики, відбувається, за спостереженням В. В. Медушевського, входження до горнього світу; споглядання божественної краси, до якої з обмежень дольного світу підіймається зачарована душа, породжує безмежне щастя і, одночасно, біль, обумовлений швидкоплинністю і недосяжністю чарівного видіння.

Найвищі почуття щастя у коханні, що їх переживають герої опер Дж. Верді «Травіата», «Дон Карлос», «Отелло», змінюються трагедією розлуки та смерті.

Долучення *homo musicus* до втілення-відчуття евдомонії як невлемимого короткочасного перебування на хвилі натхнення, що підіймає людську природу до божественного світу, відбувається завдяки здатності відчутти-пережити прилучення душі до осяяння генія – «друга парадокса» (за О. Пушкіним).

ТІЛЕСНА ЗАКОРИНЕНІСТЬ ЩАСТЯ

Щастя, насолода, страждання, мислення, народження, вмирання, смерть, секс, тремтіння, плач і сміх тілесно закоринені. Тілесність уможливує те, що вони стають подіями. Ці події трапляються, здійснюються, від-буваються у бутті, фігуруючи смисловими скарбницями, де смисли перетинаються, множаться і сприяють розгортанню життєвих сенсів. Життєві сенси є горизонтами можливих життєвих інтерпретацій. Тілесність завжди є нашою оголеною тривогою [4, 29–30]. Завдяки тілесності, а саме переживанню різноманітного спектра життя, людина збирає смисли в одне ціле, керуючись своїми інтересами, запитами, намірами, значеннями, очікуваннями.

Людські потреби завжди пов'язані з фактом тілесності суб'єкта, бо людина є залежною від світу, що її оточує, “я обтяжений потребою протриматися” [2, с. 69]. Потреба спонукає людину знаходити, добувати головні засоби підтримки своєї життєдіяльності. Я. Клочковський вказує, що задоволення життєвих потреб приносить нам радість, бо “потреба – це поворот до себе”, “є страхом Я за самого себе, егоїзмом, первинною формою ідентифікації, асиміляції світу” [2, с. 70]. Заспокоєння потреб приносить людині щастя, однак потреба тримає людину в полоні матеріальності, “підтримує суб'єкта в існуванні”, зате жага неначе виносить людину поза межі самого себе.

На думку Я. Клочковського задоволення потреб приносить насолоду. Водночас на думку Е. Левінаса насолода завжди егоїстична, “завжди моя радість”, “насолода є втечею у себе (involution), всередину” [2, с. 70]. Виникає слушне запитання, наскільки щастя додає сенсу людському життю. Беззаперечно, що людина потребує радості буття. Я. Клочковський стверджує, що Е. Левінас уважає, що особове щастя “... поглиблює процес ідентифікації, що має динамічний характер” [2, с. 71], однак є закритою щодо Іншого. Слушна думка Е. Левінаса, що є речі, які приносять людині задоволення, однак яких вона не може привласнити, є любов, ерос, здоров'я, батьківство. Є ще одна річ, яку людина не може приручити – це смерть, яка приносить людині збентеження, бо жодним земним багатством не можна заручитися земним безсмертям.

Умовою щастя, згідно Т. Прокопович, є досягнення певного матеріального рівня, яке він пов'язує з сумлінною працею як обов'язком щодо родини, суспільства та себе. міркує, що людина для щастя повинна бути “...розумом чудовою й волею бездоганною й здоров'ям обдарованою тілесним...” [9, с. 129]. Суб'єктивна радість, щастя, насолода й любов є значимими життєвими сенсами, більше того, “...пошуки сенсу життя є завжди боротьба за сенс проти безсенсовості, і не в пасивному міркуванні, а лише в подвигу боротьби можемо дістатися до сенсу, утвердити його в собі, зробити його сенсом свого життя і тим самим побачити його чи повірити в нього” [1, с. 193].

Своєю чергою Г. Марсель указуючи, що будь-який оптимізм, особливо технократичний, не є запорукою вирішення людських проблеми. Мислитель застерігає людей від помилки беззастережної віри в науковий і технічний прогрес, оскільки він не може збагатити наше життя щастям, наголошуючи, що "...чисто науковий і технічний прогрес неспроможний сприяти налагодженню згоди між людьми, без якої неможливе ніяке щастя...". СENSE життя як цінність, уважає Г. Марсель, прагне відкрити і зберегти мудрість, яка "...не стільки станом, скільки ціллю..." [3, с. 358], і "мудримися не бувають, а ними прагнуть стати" [3, с. 362].

Тіло є непереборним бар'єром, через який людина не має змоги переступити і вільно творити свою ідентичність [4]. Тілесність уможлиблює й те, що людина, з одного боку, приймає свою ідентичність, з іншого, – певним чином протистоїть їй, оскільки тіло – це Інше в мені. Причина в тому, що людина ніколи не може пізнати своє тіло, навіть там, де "corpus go" беззастережно достовірний. Г. Тульчинський взагалі веде мову про народження "тіла смислу". Завдяки тілу відбувається розрив континуальності буття, нескінченності і з'являється щось кінцеве, обмежене і смертне. Тіло – місце зламу буття, яке може провокувати нескінченні смисли, відтак щастя є буттєвими миттєвостями.

Література

1. Гессен Й. СENSE життя [Текст] / Йоганнес Гессен ; [пер. з нім. М. Маурітсона]. – К. : Пульсари, 2009. – 134 с.
2. Ключковський Я. А. Філософія діалогу [Текст] / Ян А. Ключковський ; [пер. з польс. К. Рассудіної]. – К. : Дух і літера, 2013. – 224 с.
3. Марсель Г. К трагической мудрости и за ее пределы [Текст] / Габриель Марсель // Само-сознание европейской культуры XX века: Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе. – М. : Политиздат, 1991. – С. 352–364.
4. Нанси Ж.-Л. Corpus [Текст] / Жан-Люк Нанси ; [сост., общая ред. и вступ. статья Елены Петровской]. – М. : Ad Marginem, 1999. – 256 с.
5. Прокопович Т. Філософські праці. Вибране [Текст] / Теофан Прокопович ; [упоряд. В. Литвинов]. – К. : Вид-во "Дніпро", 2012. – 616 с.

СЕВАСТ'ЯНІВ Уляна

*магістр культурології, асистент кафедри філософії та педагогіки
Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
ім. С.З. Гжицького (Львів, Україна)*

КОНЦЕПТ «ЩАСТЯ» У ВІРТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ

«Everything is amazing right now, and nobody is happy» – сказав Луї Сі Кей, американський комік 80-х років минулого століття, коли намагався пожартувати про новий технологічний світ, який створило людство. Сьогодні цей жарт сприймається як незручна правда, що розвінчує ілюзії людини.

Визначальними рисами сучасного суспільства стали лавиноподібний ріст дигіталізованих інформаційних ресурсів, інформаційна перевантаженість, поряд з цим легкий доступ до будь-якої інформації, конструювання людської свідомості в режимі on-line. Саме остання особливість зумовлена появою мережових аватарів, що репрезентують реальну людину у віртуальному просторі. Як наслідок відбувається розрив між технологічною і гуманітарною (людською природою) складовою, що може призвести до більш глобальних соціальних катаклізмів.

Проблема також полягає в тому, що сучасна людина не може не взаємодіяти з техноінфосферою. Ще Дуглас Рашкофф у праці «Медіавірус» стверджував: «Як індивідууми всі ми підпадаємо під вплив інфосфери кожен раз, коли контактуємо з комунікаційними – технологіями – такими, як телебачення, комп'ютерні мережі, журнали, відеоігри, факси, радіо-шоу, компакт-диски чи відеокасети»[2].

Попри те, що творці цифрових технологій, інтернету, віртуальної реальності декларували ідею про покращення людського життя, полегшення багатьох процесів чи саму можливість бути щасливими у мережі, проте з кожним «кроком вперед» технології все більше дегуманізують людське життя.

Спроби попередити людину про наслідки технологічного прогресу найкраще можна простежити у мистецтві або літературі. Йдеться про книги «Нейромант» В. Гібсона, «Сума технологій» С. Лема, «1984» Дж. Орвелла, «Який чудовий світ новий!» О. Гакслі, що з'явилися ще у минулому столітті і швидше сприймалися як прогнози з попередженнями того, що чекає на людство із технологічною гегемонією. Дещо по-іншому сприймається науково-фантастичний роман з елементами антиутопії Д. Еггерса «Сфера»[1], який був опублікований у жовтні 2013 р. (в українському перекладі книга з'явилася у 2017 р. у Видавництві Старого Лева).

На перший погляд автор «Сфери» сприймається як утопічний футурист, критик технологічного прогресу, хоча насправді він описує дуже близьке наше майбутнє. Центральний сюжет твору – створення ідеального випрозованого світу, де кожна тасмниця – це брехня, приватність трактується як крадіжка, а «ділитися» означає любити. У романі ідеалізується світ створений компанією-монополістом «Сфера», яка володіє усією техніко-комунікаційною мережею і проводить експеримент стосовно тотальної відкритості одиничної людини. Головна героїня Мей Голланд погоджується стати частиною проекту і робить своє життя повністю відкритим завдяки камерам спостереження і стріму свого життя в режимі реального часу. Д. Еггерс пропонує своєму читачеві відчувати як це, коли світ поінформований про кожен твій крок, подих чи намір.

Чи не відбувається усе це вже сьогодні? Чи не виникає поряд з реальним світом – альтернативне середовище, де люди «завжди спостерігають одні за одними, коментуючи одне одного, голосуючи одне за одного, подобаючись і не подобаючись одне одному, надсилаючи одне одному сумні та веселі смайлики і більше майже нічого не роблячи» [1, с. 387]? Контент-аналіз сторінок у соціальних мережах, таких як Facebook та Instagram, лише засвідчує втілення сюжету «Сфери» Д. Еггерса на практиці.

Свобода слова, комунікація без кордонів, творення власного ідеального образу-аватара завдяки соціальним мережам – це основні моменти, які приваблюють людей у віртуальному просторі. Його лабільність, інваріантність та динамізм

відкривають перед людиною-користувачем безліч можливостей, здебільшого не доступних у реальному часопросторі. Найкраще це можна простежити, якщо здійснити аналіз сторінки реальної людини, яке веде активне життя у соціальних мережах. Серед тенденцій – ідеальний образ (ніхто не виставляє фотографій, де вона погано виглядає), бажання здатися кращим та розумнішим (на це можуть вказувати дописи користувача), коментування (примарність дружби, взаємовідносин), нівелювання ідеї дружби (безпрецедентно поповнювати список «Друзі» (зокрема у соціальній мережі Facebook)), продукування ідеального контенту як мавпування (фото красивої їжі з дорогих ресторанів, які реально власник сторінки може й ніколи не відвідати, чи фото з бажаного відпочинку, які видають за дійсність). Якщо «прикласти» запропоновані тенденції до своїх інтернет-аватарів у соціальних мережах, то кожен віднайде себе.

Ці тенденції можна означити як «міфологізацію щастя у мережі». Конструювання реальності у віртуальному просторі відкрило перед людиною багато можливостей, але водночас перетворило її на заручника власних ілюзій. Адже, коли індивід покидає ідеальний простір соціальної мережі реальний світ викликає у нього пригнічення, фрустрацію чи навіть суїцидальні думки. Тому проблема щастя у віртуальному просторі ще більше актуалізується у сучасному світі.

Література

1. Еггерс Д. «Сфера» / [перекл. з англ. Т. Бойка]. Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. – 520 с.
2. Рашкофф Д. Медиавирус. Как поп-культура тайно воздействует на ваше сознание. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Gurn/Rashk/index.php (дата звернення: 25.10.2019).

СЕНИШИН Дмитро

лікар невропатолог, почесний анітерapeut України

СЕНИШИН Павло

лікар хірург

БЛИСТІВ Богдан

*лікар терапевт відділення Львівської обласної лікарні відновного лікування
(Східниця, Україна)*

ЩАСТЯ НА КРИЛАХ БДЖОЛИ

Говорячи про щастя, як про найцінніший скарб людини ми всі з Вами відчуваємо радість, що маємо право жити в щасливій країні, щасливих сім'ях, щасливих колективах. Щастя – це особливий стан душі, яке відчуває кожна людина і ніхто не вправі його обмежувати, затьмарювати. В щасті багато складових, а про-яв один – радість. Радість життя повноцінного, насиченого, гармонійного. Серед багатьох складових щастя об'єднуючим являється здоров'я.

Здоров'я – це гармонійне поєднання здорового тіла і душі. Батько медицини Гіпократ повчав: «що хвороба – це лише 25% хворого тіла, і 75% хворої душі».

На сьогоднішній зустрічі, я як лікар невропатолог, апітерпевт буду говорити з Вами про роль і місце бджоли в відчутті щастя через повернення людині здоров'я.

Організм людини – це сукупність 10^{18} клітин. Клітини об'єднуються в органи. Органи в системі утворюючи цілісний організм. На сьогодні відомо 258 видів клітин організму. Клітини в організмі омиваються міжклітинною рідиною і з'єднані між собою містками. Кожна клітина самодостатня, має свою власну систему відновлення живлення і тривалість життя. Усі клітини знаходяться під контролем нервової і ендокринної системи. Нервова система відноситься до контактних систем забезпечуючи взаємозв'язок між клітинами через синаптичну систему. Інформація всинапсах передається через нейромедіатори (ацетилхолін, норадреналін, адреналін, серотонін, дофамін, ГАМК, гістамін). Найважливішим серед медіаторів, який відповідає за настрій людини є серотонін, який в послідовному перетворюється в мелатонін. Від активності серотоніну і мелатоніну залежить настрій людини. В апітоксині бджоли серед 120 різновидів хімічних сполук знаходиться серотонін, який безпосередньо пов'язаний з «феноменом пасічника». Люди, які займаються бджільництвом фізіологічно на 10-15 років молодші за своїх ровесників, фізично активніші, їм властивий веселий настрій, відчуття гумору, майже не хворіють на хворобу Паркінсона і онкозахворювання.

Спостереження і дослідження однозначно підтвердили оздоровчий, профілактичний ефект серотоніну бджолиного яду на організм пасічників. Крім того, наявний в апітоксині мелітин стимулює захисні функції організму через провокацію в організмі наших малих стресових ситуацій. Малі стресові ситуації – активізують клітини організму, зупиняють автоімунні процеси. Науково доведено, що великі дози апітоксину приводять до гемолізу і пришвидшують розпад старих ослаблених клітин. Старі ослаблені клітини – являються маркерами для онковірусів. Через що, апітоксин – один з найпотужніших засобів в профілактиці онкозахворювань і омолодженні організму.

Другим важливим моментом впливу на функціональний стан організму являється мед. Мед – це складна природня збалансована біологічна сполука, в якій знаходиться до 500 інгредієнтів. В основному – це глюкоза, фруктоза, інші прості вуглеводи, вітаміни, ферменти, гормони, амінокислоти. Доведено, що глюкоза і фруктоза меду знаходяться в найраціональнішому співвідношенні. Глюкоза меду – це в основному алфа глюкоза, яка вільно без допомоги інсуліну проникає у всі клітини організму. Головний мозок людини для утворення енергії 100% використовує лише глюкозу. Окрім енергетичної функції, глюкоза меду із простими білками бере участь в синтезі в організмі гепарину і гіалуронової кислоти. Одна з функцій гепарину зводиться до підтримання живлення хрящів в суглобах, а гіалуронова кислота підтримує тургор шкіри і є основним компонентом синовіальної рідини в суглобах.

Через це вживаючи мед і використовуючи апітоксин ми можемо з впевненістю сказати, що апітерапія – це один з найпотужніших методів профілактики цілого ряду захворювань і омолодження організму, а відчуття молодості – це одна з основних умов щастя. Закінчуючи свій виступ я хочу сказати наступне... якщо

хочете бути здоровими – вживайте мед, якщо хочете бути молодими – вживайте мед, якщо хочете бути щасливими – вживайте мед і не бійтеся бджолиних вжалювань! Адже щастя на крилах бджоли...далі буде...до наступних зустрічей!

Література

1. О.Я. Складов, Н.В. Фартушок, Т.І. Боднарчук «Біологічна хімія» Тернопіль 2015р Укрмедкнига
2. Я.І. Гонський, Т.П. Максимчук «Біохімія людини» Тернопіль 2017р Укрмедкнига
3. А.І. Тихонов, Л.І. Боднарчук «Яд бджілиний в фармації і медицині» Харків 2010р Оригінал
4. А.І. Тихонов, С.А. Тихонова «Мед натуральний в медицині і фармації» Харків 2010р Оригінал
5. Апітерапія України (матеріали V з'їзду апітерапевтів і апіконсультантів – бджолярів України)

СЕНЮТА Ірина

*доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри медичного права*

*Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького,
(Львів, Україна)*

ЩАСТЯ І ПРАВОВА МЕДИЦИНА: ПОШУК БАЛАНСУ

Щастя як фундаментальна категорія людського буття є «вічнозеленою» темою, що проєктується дослідниками на спектральні «сферичні» площини, відтак, своє особливе відображення має воно і в праві, етиці та медицині на точках «перетину» цих паралелей – медичному праві.

Формуючи сутність поняття «правова медицина», розуміємо її як людиноцентричну медицину, обрамлену правовими цінностями, в якій охороняються права і свободи людини у сфері охорони здоров'я, відносини між учасниками правовідносин ґрунтуються на повазі, взаємному дотриманні прав і виконанні обов'язків, діях у найкращих інтересах пацієнта, в умовах довіри до лікаря.

Зв'язок категорії «щастя» з цінностями медицини та права простежується не лише доктринально, а й на практиці, часом вже судовій. Однією з ключових соціальних цінностей є здоров'я людини, на основі якої, спільно з життям, визначаються всі інші орієнтири та блага сучасного суспільства, які відображають біосоціальне існування людини. У рішенні Заводського районного суду м. Запоріжжя від 02.05.2018 р. (справа № 332/843/18) зазначено: «глибина переживань, викликаних ушкодженням здоров'я, ставиться в залежність від самої особи, тому призначення компенсації моральної шкоди полягає і в тому, аби певною мірою відновити втрату щастя особи і можливості насолоджуватися життям тепер і в майбутньому».

Як видається, суд, встановлюючи факт моральної шкоди, визначаючи її розмір для відшкодування фізичній особі, що заподіяна ушкодженням здоров'я, вказує, що компенсаторні механізми спрямовані і на відновлення втраченого щастя. У судовому ланцюжку висновків простежується залежність здоров'я і щастя, а відтак, можна вивести співвідношення цих категорій як частини та цілого.

У доктрині тривають дискусії щодо дефініції «здоров'я», яка має і нормативне визначення, як стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад. Це визначення імплементоване з Преамбули Статуту ВООЗ до ст. 3 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та позначене через термін благополуччя, а саме здоров'я трактується як щось абсолютне та навіть недосяжне, до чого можна тільки прагнути.

Водночас враховується не будь-яке благополуччя, а лише його поєднання у трьох вимірах — фізичному, душевному і соціальному. І саме це тріо повинно забезпечити здоров'я як цінність. Враховуючи численні зауваження і критику в багатьох країнах, Генеральна Асамблея ВООЗ у 1998 році уточнила це поняття, зазначивши, що під здоров'ям розуміють «динамічний процес повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб чи фізичних дефектів. Отож, ВООЗ змінила стан на динаміку проте повнота трикутника благополуччя незмінна. З огляду на таке визначення, зокрема, усі люди, які б мали, приміром, будь-яку фізичну ваду були б позбавлені такого блага як здоров'я, що, на думку нормотворця, можливе лише в переплетенні трьох складових. Отож, однієї з конституційних цінностей, гарантованих ст. 3 Основного Закону України, такі фізичні особи були б позбавлені. Вважаємо, що здоров'я — це особисте немайнове благо кожної людини, яке визначається максимально досяжним та оптимальним фізичним і психічним станом людського організму, що є необхідним для забезпечення біологічного і соціального існування, здатності до тривалого активного життя й відтворення здорового покоління.

Визначаючи баланс між щастям і однією з ключових цінностей правової медицини — здоров'ям, видається, що здоров'я душі, здоров'я тіла та здоров'я розуму становлять щастя як внутрішній вимір, що в поєднанні з іншими цінностями, з-поміж яких честь, гідність, репутація, формує зовнішній, що впливають на позитивне суспільне сприйняття людини, а відтак, усвідомлення її унікальною біопсихосоціальною цінністю, що породжує висновок: Людина — джерело щастя. Чим досконаліша ця життєдайна скарбниця, тим синергійніше цінності впливатимуть на балансування, спрямовуючи енергію всередину — на людину, та дифузно — на оточуючих.

Алла Сініцина

*кандидат філософських наук, доцент кафедри країнознавства і філософії
Івано-Франківський національний медичний університет
(м.Івано-Франківськ, Україна)*

ОЗНАЧЕННЯ ЩАСТЯ У БАГАТОВИМІРНОСТІ ЛЮДИНИ.

Людині так мало потрібно для щастя, але так багато, щоб це зрозуміти.

“Людина є таємницею. Її треба розгадувати, і якщо будеш розгадувати все своє життя, то не кажи, що змарнував час”. Цими словами Ф.Достоевський окреслив гносеологічну складову людини.

І вся історія людського пізнання займається цими безкінечними пошуками таїнства людини. Людина - це таїна у проявленні своєї як космічної природи, так і біологічної, психічної, соціальної і культурної. Саме цим вона окреслює багатомірність свого буття.

Людина є унікальною. І унікальність її полягає в тому, що вона приходить в цей світ вже з означеним вибором – бути і стати щасливою у своєму земному проявленні.

Пізнання сутності щастя частіше пов'язувалося із з'ясуванням того, чим воно є для людини – метою чи результатом при цьому у досить вузькому його розумінні.

Сучасне означення щастя зводиться до стану внутрішнього задоволення людини умовами буття, повнотою і осмисленістю власного життя, реалізацією свого людського призначення.

Такою об'єктивною основою щастя є сукупність факторів, які визначають її життєве благополуччя: здоров'я, матеріальний статус, психологічна рівновага, реалізація творчих потенцій, повноцінне спілкування.

Поняття "щастя" належить до невід'ємної складової життєдіяльності і є однією з основних характеристик цілісного життєвого стану людини.

Осмислення феномена "щастя" може відбуватися у таких площинах, як філософська, психологічна, етична, фізіологічна. Так, з філософської точки зору – це екзистенціальна категорія, з психологічної – стан переживання позитивних емоцій, перш за все радості, з етичної – проявлення цінності, з фізіологічної – вироблення "гармону щастя".

У сучасному науковому просторі психології окреслюють дві позиції щодо феномену "щастя". Перша – це гедоністична концепція і друга, яка їй опонує – еуденічна.

Згідно з гедоністичною концепцією, суб'єктивне благополуччя це те щастя, яке проявляється через емоції у ставленні до різних сфер життя. Основними складовими щастя тут виступають переживання саме позитивних емоцій, перш за все радості і відсутність негативних емоцій – суму, розпачу, розчарування. Такий підхід викликав незадоволення з боку прихильників екзистенційних течій. Їх критика спрямована на те, що відстоювання суб'єктивного благополуччя нівелює духовну складову життя: цілі, наміри і сенс.

Еуденічна концепція наголошує, що щасливою є та людина, яка має змогу слідувати власному "даймону" (за Аристотелем, - це внутрішня природа, нахили, здібності людини).

Отже, їх щастя – в можливості повноцінно реалізовувати свої здібності, уміння в життєвих обставинах знаходити "творчий синтез" між соціальним запитом і розвитком власної індивідуальності.

Психологами з'ясовано, що 50% нашої щасливості вже обумовлено генетично і тому з часом ми повертаємося на базовий рівень суб'єктивного благополуччя. Приблизно 10% щасливості людини визначає сім'я, діти, повсякденна діяльність, і лише 40% людина корегує своє щастя власними стараннями і вольовими зусиллями.

Як бачимо з наведеної статистики, майже половину свого щастя людина може створити самостійно. При цьому це "творення" змістовно проявляється такими формами щастя:

- життя у задоволенні, життя як задоволення. Це проявлення позитивних, радісних станів через відчуття піднесення над станом необхідності;

- життя за “сродною працею”, відчуття щастя через діяльність. Це проявлення внутрішньої свободи в реалізації свого потенціалу, а не потенціалу якого від тебе очікують;
- життя, що наповнено змістом, у здатності приносити щастя іншим і, тим самим собі, у виході за межі самого себе.

Ймовірно, що щастя - це не завжди те, до чого ми можемо прагнути значну частину нашого життя, можливо, щастя є маленькою частинкою нашої справжньої реальності, яка формується як “бачення”, проекція власного “Я” на матеріальний світ.

Щастя наступає для людини саме тоді, коли вона перестає просити те, чого в неї немає, а радіє тому, що вона має! Можна назвати деякі “звички щастя”, які роблять людину щасливою, роблять її інакшою....

Вдячність за те, що людина має трансформується в глибоке відчуття - відчуття щастя.

Щасливі люди генерують оптимізм. Важливо прийняти той факт, що невдача це лише можливість отримати досвід, урок з життя. Люди які, дивляться на світ і мислять оптимістично, сприймають його як простір наповнений безкінечними можливостями.

Щасливі люди більше творять добро. Допомога іншому - це спосіб відчувати внутрішню теплоту і гармонію.

Щасливі люди,- це ті, що змогли простити і прощають. Коли людина ненавидить вона руйнує себе з середини.

Щасливі люди - це ті, що бачать в простих речах радість. У світі активного руху і стимулів ці речі чи моменти залишаються поза увагою.

Щасливі люди турбуються про своє тіло. Слабка фізична енергія негативно діє на наш емоційний стан, розумову діяльність і духовну проявленість.

Хочеш бути щасливим БУДЬ - ним!

СМОЛІНСЬКА Олеся

доктор педагогічних наук, професор

*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С.З. Гжицького (Львів, Україна)*

ДЗЮБИНСЬКА Христина

кандидат педагогічних наук, доцент

*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С.З. Гжицького (Львів, Україна)*

УКРАЇНСЬКИЙ ЕТНОІДЕАЛ ЩАСТЯ: МІЖ МИНУЛИМ І СУЧАСНІСТЮ

Оцінюючи реальний добробут націй, дослідники Міжнародного індексу щастя опираються чи на показник валового внутрішнього продукту (ВВП), чи на індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП). Саме із цих показників і мало б

визирати людське щастя, на думку вчених. Україна зараз перебуває на 133 місці серед 156 держав, де було проведене це дослідження, при цьому індекс щастя знизився з 5,057 у 2013 році до 4,332 у 2019 [2]. Натомість, за даними Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), більш як половина (63 %) українців вважали себе щасливими (відомості травня 2018 р.) [3]. У тому ж дослідженні зазначено, що молодь в цілому щасливіша, ніж старші: у 18–29 років щасливців 79 %, серед 40–49-річних – 65 %, 50–59-річних – 57 %. Отже, освіта, зокрема вища, діє на перетині вікових груп різного ступеня щасливості.

Нещодавня, шістнадцята за ліком, Щорічна зустріч YES “Щастя зараз. Нові підходи для світу в кризі” на етапі підготовки передбачала проведення Всесвітнього дослідження щастя та політичних поглядів у 15 країнах, коли респондентам було запропоновано 10 варіантів відповідей, з яких вони мали обрати один. Серед варіантів запропоновані: “Бути щасливим; здоровим; щоб діти були щасливі; бути фінансово захищеними, жити у мирі та безпеці; мати свободу приймати власні рішення; бути коханим; жити у справедливому суспільстві; мати професійний успіх; бути довгожителами” [1]. За даними цього дослідження лише опитані українці на першому місці як умову щасливого життя вбачають щастя своїх дітей (за результатами опитування вона посіла третє місце).

З вищесказаного слідує висновок про те, що питання щастя та дітей є тісно сплетеними в уявленнях українців, отже всі процеси, які супроводжують племкання майбутнього покоління, – безпосередньо впливають на наш рівень щастя. У цьому аспекті, крім питань винятково економічних, йдеться і про навчання та виховання.

У радянській (і пострадянській) педагогічній традиції стало звиклим змістове розділення процесів навчання, виховання та розвитку, хоча й педагогічна наука невтомно декларує їх нерозривну єдність. За словами професора М. Стельмаховича, сказаними на вступній лекції курсу “Історія педагогіки”, відповідь на питання “Яка головна мета виховання?” лежить у площині відповіді на питання “Що таке щастя?”. Тобто: “Для чого людина народжується? – Для щастя”. Автор першої наукової розвідки з української народної педагогіки [4] зазначав, що виховання – це первинна суспільна потреба, опираючись на зміст народної казки “Хто найкращий майстер на землі”, де найбільш майстерним творцем громадою було визнано матір, чий п’ятирічний син зумів відтворити спів жайворонка з допомогою виготовленого власноруч свищика: “Хто виховав розумну і добру людину, – найкращий майстер” [4, с. 39]. Це добре кореспондується із результатами Всесвітнього дослідження щастя зразка 2019 року.

Фольклорні джерела дають лише загальні обриси українського ідеалу щастя. Значно детальніше воно описане Т. Шевченком. Маємо ідеальний проєкт майбутнього синового щастя від матері:

*І сниться їй той син Іван
І уродливий, і багатий,
Не саодикий, а жонатий
На вольній, бачиться, бо й сам
Уже не панський, а на волі;*

*Та на своїм веселім полі
Свою таки пшеницю жнуть,
А діточки обід несуть* [5, с. 500].

Конфлікт щастя в українському народнотрадиційному сенсі та європейському індивідуалістично-цивілізаційному ліг в основу сюжету “Лісової пісні” Лесі Українки.

Звідси випливає і мета: “Навчити бути людиною, ... підготувати до самотійного життя” [4, с. 42]. Мета, попри високу гуманістичність та альтруїстичність, насправді є достатньо амбівалентною, адже у ній також міститься зміст: “Добрі діти – спокійна старість, лихі діти – старість стає пеклом” [4, с. 42]. Така двозначність, обумовлена і скрутними соціально-економічними обставинами, які й досі не дають надії на гідну, забезпечену старість; і психологічною комфортністю спільного проживання різних поколінь; і статусом позитивної зреалізованості батьківства.

Ще однією іпостассю народнопедагогічного розуміння щастя в дітях є його ідеальний проєкт: повна сім’я з батьками та дітьми. Велика кількість народних прислів’їв та приказок переконує в цьому: “Малі діточки, що ясні зірочки: і світять, і радують у темну ніченьку” [4, с. 94]. Існує також українське народне побажання щастя: “Година вам щаслива! Щоб ви бачили сонце, світ і дітей перед собою” [4, с. 94]. У колядках та щедрівках теж достатньо багато побажань щастя як побажання сім’ї, багатой дітьми, як і побажання дітям щастя у створенні сім’ї. Наприклад дві віншівки для хлопця і дівчини:

Хлопцеві

За сим словом бувай же здоров,
Красний синочку чом Михайлочку.
Вінчуємо тя щастям, здоровлям,
Віноньком ясным з дівчатьом красним,
Щоби ти ся в м’ясниці вживив,
В м’ясниці вживив і нас запросив,
На весілінько, на гулянінько [6, с. 232].

Дівчині

А за сим словом рости здорова,
Аби-с нам росла, як у лісі сосна,
Свому ненькові й на потішеньку,
А своїй мамці на послужечку.
Вінчуємо тя щастям, здоровлям,
Розумом добрим, зросточком годним,
Вінчиком ясным, легінем красним,
В городі зілля, в м’ясниць весілля [6, с. 234].

Подібні віншування є і для господаря та господині. Бачимо, що побажання щастя передуює побажанню здоров’я, а доброго розуму – високому зросту, тобто фізичному розвитку.

Це дослідження можна розвивати і в напрямі змалювання екзистенції українського щастя, пов’язаного насамперед із гармонією особистого та природного. Цікавим аспектом дослідження щастя є його український “розмір” як співвідношення індивідуального та колективного, опис якого надибуємо в “Листах з хутора” П. Куліша, аналіз – у В. Яніва, Я. Яреми.

Отже, шлях власне українського щастя від давнини до майбутнього, який пролягає і в теперішньому часовому меридіані, виявляє стабільність сенсу. Імовірно можна припустити, що йдеться саме етнософію. Аргументом, який би міг підтвердити цю тезу, є те ж таки Всесвітнє дослідження щастя, згідно з результатами якого найважливішим з факторів у житті (максимально високий показник), окрім нашого щастя для дітей, є щастя як таке в Індії, свобода робити робити життєвий вибір у Франції, здоров’я – в Німеччині.

Література

1. Governance and Happiness. Global Survey Results [Electronic source]. – URL : <https://yes-ukraine.org/Yalta-annual-meeting>
2. Ukraine – World Happiness Index [Electronic resource]. – URL: <https://countryeconomy.com/demography/world-happiness-index/ukraine>
3. Самооцінка відчуття щастя, травень 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=775&page=1>
4. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. – К. ІЗМН, 1997. – 232 с.
5. Шевченко Т. Кобзар. – К. : Радянська школа, 1983. – 608 с.
6. Щедрівки. – К. : Музична Україна, 1968. – 319 с.

СМОРЖЕВСЬКА Оксана

кандидатка історичних наук, доцентка

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

ЩАСТЯ В НЕОЯЗИЧНИЦЬКОМУ СПРИЙНЯТТІ СВІТУ (НА ПРИКЛАДІ СУЧАСНИХ ЯЗИЧНИКІВ УКРАЇНИ)

Що таке щастя? Питання риторичне. Для кожної людини своє розуміння щастя як категорії її повсякдення, її життя. У різні історичні періоди, на різних континентах, було своє розуміння щастя. Для одних – це удача в справах, матеріальне благополуччя, комусь щастя – це мати міцне здоров'я, щастя – це любов, це мир, це душевний спокій, це дитячий сміх, це квітучий сад навесні, це прогулянка осіннім лісом... Є й більш глибокі усвідомлення щастя, скеровані на ширші сфери діяльності та буття людини – на суспільно значущі справи, на державотворення, на творчість задля високої мети тощо. Часто за щастя вважають ціль, мету, якої варто досягати, до якої варто прагнути.

У даній розвідці спробую окреслити контури розуміння щастя в неоязичницькому середовищі України. Насамперед, пропоную цитату з вірша рідновірки (сучасної язичниці) Олесі Сінчук:

*«Щастя! У нього – одвічні закони –
Світ понад простором, світ понад часом...
Щастя! Коханий, матуся і доня
Біля багаття вечірнього разом. [1, с. 86].*

Як видно з вищенаведеного уривку вірша, для неоязичницького світосприйняття характерне поєднання особистісних моментів життя з іспульсами оточуючого світу. Людина є частиною Всесвітою, і в самій Людині – цілий Всесвіт, що відображено і в релігійно-світоглядних концепціях сучасних язичників України: «Вірую в усіх Українських Богів, єдиних у Сварозі, вічних і незнищених як Всесвіт. Вірую в триєдність світів Права, Ява і Нава, створених Сварогом і удержаних в ньому. Вірую в Божественне народження українців – Онуків Дажбожих і в силу Предків, яка перебуває з нами завжди. Вірую в Радість Життя Вічного,

в чистоту Душі праведної, яка ніколи не зникає, а переходить у нове тіло» [2]. Під час славлення (молитовного зібрання) «рідновіри просять богів випити суру *[ритуальний напій, рецепти якого різняться в різних громадах – О.С.]* за людське щастя» [3].

Слово «щастя», за рідновірівськими переконаннями, співзвучне з «свастя», «сварга», «свастика» - солярним символом, відомим з сивої давнини у багатьох народів. Зокрема, у Національному центрі народної культури «Музей Івана Гончара» зберігається жіноча сорочка з с. Шарапанівка (Вінничина) початку ХХ ст., орнаментована сваргами. Як стверджує Ігор Пошивайло, спираючись на дослідження Вадима Щербаківського, Левка Чикаленка, Юрія Липи, «сварга (свастя, свастика) – знак Сварога – та безконечник, що перетворився згодом у меандр, є найдавнішими елементами українського орнаменту». Він цитує історика мистецтва Григорія Павлуцького: сварга - «один з найдавніших знаків віщування добра, бажання добробуту, одхилення нещастя» [4, с. 265, 271].

На різноманітних електронних ресурсах рідновірівського контенту зустрічаємо пояснення «свастя» як переклад із санскриту «Всесвіт з тобою» (сва з тя), «тобто: будь з Богом. Це захисна формула, особа, що використовує священний знак з доброю метою, знаходиться під захистом Богів. Привітання «Свастя!» було традиційним для аріїв, подібно до «Мир вам!», «Бог з тобою!» чи «Доброго дня!»» [5]. Або ж: «слово Свастика (Свастя, Сварга), за однією версією, походить від санскритського слова Суасті. Мовляв, «су» - прекрасний, добро і «асти» - бути, тобто «Бути добру!», або по-нашому «На все добре!». Якщо ж копнути глибше, то це не що інше, як давньоукраїнське «Сва з тя», тобто «Святість з тобою!» («Хай перебуває з тобою святість!») [6]. Тобто, на цих прикладах бачимо, що «щастя» - то є найвища святість, найвища духовна сутність.

Як зазначила Уршуля Дробішевська, в мові на фразеологічному рівні, в образах і глибині семантики, втілено «національне світобачення»; через мову «віддзеркалюють народні традиції, історію, етичні норми, спостереження над навколишнім світом» [7, с. 125]. Пропоную розглянути концепти щастя через кілька знакових для українських рідновірів світоглядних засад.

По-перше, щастя – це бути українцем чи українкою, нащадком славних пращурів, дітьми Богів та Богинь, Внуками Дажбожими, Дітьми Сонця, Сонячними родичами, Внуками Сварожими, Синами Перуна, Синами Творця, Трояновими Внуками [8]. Особливо ретельно тему зв'язку нація-світогляд-рідна земля розкриває в своїх публікаціях фундаторка Об'єднання Рідновірів України, докторка філософських наук, професорка Галина Лозко (волхвиня Зореслава). Зокрема, в монографії «Орден Бога Сонця. Історія та метафізика» нею проаналізовано «виникнення та динаміку традиціоналістського руху за відродження рідної віри», чимало сказано про етнофілософію «як духовне ядро націософії» (націософія, за Ольгердом-Іполитом Бочковським – філософія «національної ідеї, національної свідомості, національного буття, тобто реального існування нації в часі і просторі її історичного поступу») [9, с. 21].

По-друге – щастя бути на своїй рідній Землі, славити Природу і Всесвіт. Це особливо помітно у поезії рідновірів:

*«... Хай вогонь пожертви до Богів
З милістю та вдячністю приймає.
І дерева чують рідний спів,
І могутчий вітер пориває. ...
Варто лиш у лісі заблукати,
І поринути у самотню тишу.
Наші душі мають що згадати,
І пізнати енергію найглибшу.
У сей час таємної молви,
Вся природня єдність у любові
До своїх Богів і до Землі,
Створює потужну силу в слові.
І ця сила – Славень в честь Богів,
В пам'ять про велику старожитність,
І в ім'я всіх воїнів наших днів,
Творить в нас народну непохитність» [10].*

Також щастям є відчувати зв'язок між собою, Природою та своїм родоводом:

*«Я родом з краю, де живе лелека,
Я з того краю, де буя пиєниця,
Земля моя богатирами радує,
Бо тут щасливо кує зозуля!
Тут витоки бере мій родовід,
І прадід бив тут ворогів.
Я родом з Балти, як і дід,
Козачий край із буйних трав!
Наказ – долай висоти і гартуйся в борні
Ми маємо бути Ми.
Я пам'ятаю, прадіди святі, -
І виконати зможу заповіти!» [11, с. 67].*

По-третє – щастя славити Рідних Богів та Богинь, як під час колективних свят та щотижневих зібрань однодумців, так і в індивідуальному порядку: «Мета свята – отримання радості та надання радості іншим. Тому всі святкування містять тільки радісні дії, слова та заклики» [12, с. 33].

Загалом, жити в гармонії із собою, з оточуючим світом, на своїй рідній землі, славити рідних Богів та Богинь, займатися справою, яка приносить і моральну насолоду, й матеріальну стабільність, мати сім'ю та друзів-однодумців, і все це – в мирній й процвітаючій Україні, - ось і є щастям для сучасних язичників України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сінчук О. Сонячна зустріч: поезії. – Житомир: Рута, 2016. – 164 с.
2. Символ Віри. Затверджено Першим Всеукраїнським Собором Рідної Віри 28 серпня 1998 року // Сварог. Релігійно-історичний та науково-пізнавальний часопис Об'єднання Рідновірів України, 2005, № 17-18 – Друга сторінка обкладинки.

3. Марковська М. Жертви на полі: кому моляться львівські рідновіри // Українська правда [Електронний ресурс], 9.09.2018. - <https://life.pravda.com.ua/society/2018/09/9/232929/>
4. Пошивайло І. Символізм неба в народному мистецтві України / Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні. – С. 263-274. - http://www.iapmm.lviv.ua/12/ukr_sky/ukr_sky-2/data/263-274.pdf
5. Свастика в культурі слов'ян / Спадщина Предків. Культурно-історичний портал, 07.01.2014. - <http://spadok.org.ua/symvol/svastya-narodnyu-oberig> ; Свастя – народний оберег, 10.02.2018 / Сварга. Портал Рідної Віри. - <https://svarga.dp.ua/svastya-narodnij-oberig.html> ; Васюр О. На власному досвіді: як живуть сучасні язичники у Києві / БЖ, 16.07.2018. - <https://bzh.life.ua/lyudi/na-lichnom-opyte-kak-zhivut-sovremennye-yazychniki-v-kieve>
6. Хавлюк М. Свастя: Любов, Світло, Удача, Життя // Народний оглядач, 17.02.2013. - <https://www.ar25.org/article/svastya-lyubov-svitlo-udacha-zhyttya.html>
7. Дробішевська У. Концепт «щастя» в українській і польській фразеології // Етнос і культура. - 2011-2012, № 8-9. - С. 125-130.
8. Лозко Г. Хто такі рідновіри? // Сварга, 1.04.2009. - http://a-ingwar.blogspot.com/2009/04/blog-post_1236.html
9. Лозко Г. Орден Бога Сонця. Історія та метафізика. – Тернопіль: Мандрівець, 2018. – 328 с.
10. Гвоздинська О. Як же важко жити без небес..., 16.10.2019. - https://www.facebook.com/alesya.gvozdinskaya19/?__tn__=%2CdCH-R-R&eid=ARAHmgrb1crHQ4IsqsIIIRp4yZCpq5Vsmth3Q4fOSDMYwRYzeJlY6X3_XC_Bqd4o5y-LqGhZgjs5msEfc&hc_ref=ARTJ35GANJW1pHiVBMi7jcs0Xm2cirXhWkeRjYx1aN2Z9C2BqiBJueck72zW8_YEp44&fref=nf&hc_location=group
11. Мартинюк С. Народжені перемагати. Проза, поезії, п'єси. – К.: Український пріоритет, 2018. – 144 с.
12. Ярошенко А. Іскри (самвидав), 57 с.

СОЛОВЙОВ Олег

доктор психологічних наук, професор

*Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
(Кременчук, Україна)*

ФОЦІЙ Святослав

*магістрант Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського*

ГУЩИН Владислав

*магістрант Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського*

ВІЛЬНА РЕФЛЕКСІЯ «ВЛАСНОГО» ЩАСТЯ У КОНТЕКСТІ ФЕНОМЕНІВ «МОЇХ» ВЛАСНИХ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА «МОЄЇ» ВЛАСНОЇ СВОБОДИ

Чи має сенс довіряти простому твердженню, що щастя є, всього лише, досить стійке і досить сильне переживання людиною задоволення від життя? Таке прямолінійне та одномірне твердження, - як, наприклад, і те, що стверджує, що щастя – це результат досягнення своїх цілей, - звісно ж, не все пояснює у цьому

заплутаному, одному з суб'єктивно найбільш значимих феноменів сучасного людського буття. І все ж таки, це твердження потенційно дозволяє вивести цей, слабо структурований і напівнауковий концепт у царину відносно надійних наукових понять. Понять, які б могли задовільнити не тільки гуманітарне знання, але й знання природниче, яке, як відомо, прагне настільки операціоналізувати поняття, що потрапили у його сферу, наскільки це дозволяє включити їх у загальнонаукову картину світу. Тож метою цього дослідження є спроба розтлумачити поняття «щастя» у сутнісному, концептуальному зв'язку з не менш концептуально та онтологічно «заплутаними» поняттями суб'єктивності (в якому ми перш за все будемо апелювати до нашої спроможності суб'єктивної оцінки будь-чого) та свободи.

Тут зразу ж необхідно зауважити, що щастя не кожної людини є пов'язаним з свободою у вищих її проявах, таких як свобода волевиявлення, свобода мислення, політична свобода, свобода слова, тобто з тими проявами усвідомлення власної свободи чи несвободи, які можна інкримінувати тільки людині, яка вже має в своїй голові відповідний нейронний «інструментарій» реалізації відповідних рефлексій самого себе. Але, такі базові для живих істот навіть і з не найвищим еволюційним рівнем організації їх мозку форми свободи як свобода вибору цілі та рухова (моторна, м'язова) свобода, функціонально пов'язані між собою, не потребують найвищих проявів самоусвідомлення. Таким чином, нас тут будуть цікавити, по-перше, онтологічні підвалини феномену свободи у найширшому його розумінні і, по-друге, можливість показати, що ані щастя, ані свобода на будь-яких рівнях своїх проявів, не можуть бути зрозумілими, якщо не розглядати їх у такому загальнонауковому контексті, який враховує вже філософську проблему функціонального співвідношення фізичного та психічного під час переробки інформації у мозку людини.

Тож, яким чином ми можемо функціонально пов'язати феномен щастя з феноменами суб'єктивної оцінки та свободи вибору? Наважимося спочатку зробити (може, на перший погляд, і дещо неочікуване) тлумачення феномену щастя. Воно полягає в тому, що щастя можна розглядати як деякий інтеграл найбільш значимих для суб'єкта суб'єктивних цінностей, який, будучи відносно задовільненим, може гарантувати людині відносно щасливе життя, будучи ж не задовільненим, має бути деяким психічним конструктором, що може інтенціювати, спрямовувати людину на досягнення цього стану в майбутньому. На нашу думку, саме таке тлумачення щастя може операціоналізувати це поняття, зробити його зрозумілим у комплексі тих психологічних і навіть загальнонаукових термінів, який може виникнути у найближчий час в процесі пізнання каузальної природи людини як носія найскладніших форм суб'єктивності в тотально оточуючому її фізичному світі. Що тут мається на увазі? Тут мається на увазі те, що сам феномен щастя, - саме як психічний конструкт, - може (якщо він вже є сформованим у людини) виступати оператором переробки інформації (ОПІ) у нейронних мережах її мозку [1].

І дійсно, феномен щастя, якщо він є інтегралом суб'єктивних оцінок будь-чого, що подобається людині і інформація про що вже є фіксованою в її мозку, то він має бути глобальним мотиватором, акцептором дії, який самодетермінує людину, самокаузує її досягати бажаного (як може, сказав би Едмунд Гусерль,

якщо б він жив у наші часи, інтенціює увесь мозок людини у напрямку щасливого буття). А якщо так, ми повинні признати в феномені щастя і деякий фундаментальний для сучасної людини психічний конструкт, який «змушує» її переробляти інформацію у її мозку заради досягнення бажаного у майбутньому. Іншими словами, ми повинні признати у феномені щастя психічний конструкт, який діє як «каузальна сила», що обумовлює не тільки усі психічні процеси та структури (мислення, образи) заради досягнення бажаного, а і фізично здійснювані людиною моторні акти, що відбуваються вже на основі інтегрованої у процесі мислення та мрій інформації. Не менш каузально здібний, аніж той більярдний шар, що фізично детермінує рух іншого шара до лузи. (Тут ми маємо зробити уточнення, яке, може дозволити нам позбутись певних непорозумінь. Мається на увазі наступне. Коли ми говоримо про детермінацію психічним фізичного, уточнюючи, ми маємо говорити про те, що у цьому випадку одні нейронні мережі, що реалізують управлінську функцію, наприклад, нейронні мережі лімбічної області мозку та фронтальної кори, в яких, завдяки відповідним психічним процесам, інтегрується особистісний досвід (інформація) людини, набувши тим самим відповідної «компетенції», детермінують активність підпорядкованих ним нейронних мереж інших структур та коркових полів. Перш за все, моторних коркових полів, а, тому і відповідних моторних актів. Тож наше уявлення про активність мозку, яке включає психічне в процес переробки інформації у нейронних мережах, є певною формою матеріалізму. Але матеріалізму, який наполягає на тому, що психічні процеси є внутрішньомережевим аспектом інформаційної активності цих нейронних мереж).

Тепер, уявляючи щастя складним психічним конструктом, що формується на основі найбільш значимих цінностей людини, ми можемо говорити про функціональну пов'язаність цього феномену з феноменами суб'єктивної цінності (суб'єктивності) та свободи. Нагадаю, що передумовою наявності стану щастя у людини ми уже назвали деякий, вже сформований у суб'єкта, інтеграл цінностей, які, при їх відносній задоволеності, можуть обумовлювати психічний стан щастя даного суб'єкта, а без такої задоволеності можуть бути «каузальною силою», що змушує людину «рухатись» до нього. Але до чого тут феномен свободи?

Якщо процес переробки інформації в мозку людини функціонує саме як психічний процес, що відбувається в сфері психіки, а фізично активні нейронні мережі лише реалізують цей інформаційний процес [1], і до того, якщо класична фізична каузальність «небезпідставно» заперечує свободу вибору як таку, то ми наполягатимемо тут на двох речах. По-перше, на тому, що свобода вибору, як така, може здійснюватися тільки в сфері психічного, де, наприклад, будь-який просторовий психічний образ може виконати функцію континууму рухових ступенів свободи, на якому наша суб'єктивність може вибирати бажану траєкторію, формувати її, комбінувати її. І, по-друге, на тому, що свобода вибору є одним з аспектів переробки інформації в мозку людини. А точніше, аспектом, який забезпечує вибір на континуумі усієї інформації, фіксованої в мозку суб'єкта, саме тої інформації, яка допомагає суб'єкту вирішувати його наявні проблеми, що дозволяє йому елімінувати невизначеність у його відносинах з оточуючим його вірогідносним світом. Тут мається на увазі наступне: суб'єктивна цінність, тобто здатність суб'єктивно

оцінювати будь-що, яка реалізується у лімбічній області мозку, і яку ми можемо назвати ще і мотивацією, формує інтенцію (спрямованість) інформаційних процесів на досягнення певного об'єкту чи явища (який, зрозуміло, має бути умовою досягнення людиною станів щастя). Тобто, ця спрямованість реалізується суб'єктивною цінністю і забезпечується вільним вибором людини. Адже вона, фундуючись на власній оцінці інформації про бажане, про шляхи його досягнення, розгортається на тлі власної пам'яті, завдяки власному бажанню. Тож один з фундаментальних проявів свободи – якщо її трактувати вже не стільки в контексті закономірностей активності нашого мозку, скільки в контексті психології суб'єкта, - проявляє себе через нашу здатність знаходити себе, формувати себе, будувати себе на континуумі інформації, фіксованої в нашому ж власному мозку. І чи не це ми можемо вважати одним з фундаментальних проявів сучасного людського щастя – бути самим собою, досягати цінності самого себе у рамках загальнолюдських цінностей. Неважливо, чи переслідуючи амбіційні цілі, чи «дивлячись кожен вечір серіали», чи ризикуючи своїм життям заради Іншого або власного, вже не існуючого фізично, «соціального майбутнього». В кінці кінців, не так вже і важко уявити собі щасливу людину навіть і на ешафоті (не кажучи вже про передсмертне ліжко).

І останнє питання. А навіщо людині взагалі бути щасливою? Не в сенсі особистісного буття – тут все і так майже зрозуміло. Нас цікавить, чому саме цей феномен виник в еволюції живого і був втілений саме у людині. Коротка, але потребуюча пояснення відповідь може бути такою: ми іноді, а іноді тотально, буваємо щасливими тому, що нам «пощастило» еволюціонувати у вірогіднішому фізичному світі, череватому новизною, невизначеністю та незворотністю, в якому найбільш «еволюційно вдалі» живі істоти завдяки своєму мозку найбільш вдало накопичують, зберігають та інтегрують інформацію заради «informationally well-endowed + biologically and socially expedient motor acts changing the world in a 'good' direction» [1].

Література

1. Soloviov O., Dyachenko Y. The mechanism of information processing in neuronal networks by means of mental phenomena as a model of human-like AI: causality and free choice. *Computational cognition*. Osnabruck, Germany, October 01-02, 2019.
2. Email address: http://www.comco2019.com/abstracts/day1_soloviov.pdf

ТКАЧ Богдан

*доктор психологічних наук, старший науковий співробітник
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України (Київ, Україна)*

НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ВІДЧУТТЯ ЩАСТЯ У ЛЮДИНИ

Основою ціннісно-нормативних стандартів суспільства є прагнення бути щасливим і позбавитися від страждань. Усе це реалізується через вітальні потре-

би на які нашаровується емоційний компонент і вершиною є раціональний компонент. Беручи все це до уваги, стає зрозумілим, що фокус вивчення нейронаук варто спрямовувати не лише на мозкові процеси в разі відхилень та патологій, а й на стан здоров'я, коли особистість суб'єктивно відчуває щастя та чинники, які цьому відчуттю щастя сприяють.

Davidson та Begley (2012), Hanson та Mendius (2009), Penman та Burch, (2013) та інші представники медитативної нейробіології вивчали фізіологічні основи психофізіології системи задоволення людини і зосередили свою увагу на вивченні лімбічної системи, дофамінергічних нейронних систем та префронтальної кори. Проте не висвітленими залишаються багаторівневі нейропсихологічні механізми формування відчуття щастя у людини. Дотепер існує у вітчизняній психології модерністське переконання та неухильне дотримання поглядів І. П. Павлова, що тренований/вишколений індивід здатен легко справитися з труднощами, якщо він підготовлений до конкретних ситуацій та до певних стимулів, які треба розпізнати і застосувати відповідний фіксований комплекс дій. Тобто набір негнучких правил опрацювання інформації та рефлексорних реакцій як себе поводити.

Як свідчить досвід підготовка спеціалістів вирішувати лише певні передбачувані (штатні/нештатні ситуації) проблеми, виробляють компетентність в одних ситуаціях і одночасно виробляють безпорадність в інших. Саме безпорадність запускає стресові реакції й не перешкоджає формуванню відчуття щастя. Будь-який організм коли перебуває у несприятливих (стресових) умовах намагається вижити, а у сприятливих (щасливих) процвітати (розмножуватися).

Детальніше розглянемо нейропсихологічний аспект багаторівневих механізмів щастя у людини. Для психокорекційної роботи виокремлюємо п'ять нейронних систем інтеграції окремих відділів ЦНС під час організації як простих, так і складних форм поведінки, пов'язаних із відчуттям щастя: 1) ретикулярна формація; 2) аміноспецифічні нейронні системи стовбура; 3) лімбічна система; 4) мозочок; 5) префронтальна кора мозку.

Ретикулярна формація – це мережа нейронів стовбура мозку і таламусу, які забезпечують інтегративну діяльність ЦНС через неспецифічний вплив. Активується ця мережа від колатеральних аферентних шляхів та широкого спектра хімічних речовин (від вуглекислого газу аж до гормонів). Ретикулярна формація стовбура мозку постійно, дифузно активно впливає на всі відділи ЦНС. Водночас ретикулярна формація таламусу сприяє додатковій активації тих відділів, які в цей момент безпосередньо опрацьовують аферентну інформацію, ретикулярна формація має також загальний гальмівний вплив на ЦНС (Carpenter, & Reddi, 2012). Отже, відбувається посилена активація тих частин ЦНС, які задіяні в певному процесі опрацювання інформації, спрямованої на вдоволення певних нужд організму, зокрема, щастя.

До аміноспецифічних систем мозку зараховують серотонінергічну, норадреналінергічну та дофамінергічну. Тіла серотонінергічних нейронів розташовуються по середній лінії стовбура мозку (від довгастого до нижніх відділів середнього мозку). Відростки цих нейронів надходять майже до всіх відділів проміжного мозку, переднього мозку, мозочка та спинного мозку. У більшості структур мозку збудження серотонінергічних нейронів зумовлює гальмівний ефект, а це призводить до при-

гнічення інших систем, спеціалізованих на вирішенні життєвих проблем. Невирішені важливі життєві проблеми спричиняють відчуття стурбованості, неспокій. Тимчасове пригнічення цих систем зумовлює невмотивовану ейфорію у поєднанні з відчуттям насолоди. Тому за відчуття щастя серотоніну кількість більша у правій півкулі, в разі депресії однакова в обох півкулях. Серотонін виробляється в мозку, а також у кишково-шлунковому тракті та тромбоцитах і створює фон щастя – «відпустку від турбот». Натомість натуральні опіоїдні пептиди (енкефаліни та ендорфіни) володіють короткотривалою здатністю зменшувати біль і позитивно впливати на емоційний стан – «гормони щастя» (Hammond, 2015).

Норадреналінергічна система представлена окремими групами нейронів у довгастому мозку та мості. Особливо багато їх у голубій плямі (важливий центр бадьорості та напруги), яка пов'язана практично зі всіма ділянками мозку. Збудження норадреналінергічних структур супроводжується гальмуванням активності різних нейронів, зокрема й серотонінергічних, полегшуючи цим передачу аферентної інформації на різних рівнях ЦНС (Byrne, Heidelberger, & Waxham, 2014).

Дофамінергічна система містяться (тіла нейронів) у вентральних відділах середнього мозку (особливо багато у чорній субстанції). Їхні відростки надходять до базальних рухових ядер стріопалідарної системи, до лімбічної системи, до гіпоталамуса і до префронтальної кори (L. Iversen, S. Iversen, Dunnett, & Bjorklund, 2009).

Так званий «центр задоволення» відкрили у 1954 р. Дж. Олдс і П. Мілнер у гіпоталамусі білих щурів, яким імплантовано металеві електроди у прилегле ядро, і тварини могли самостійно його стимулювати. На основі спостереження за тим, як тварини себе стимулювали до повного виснаження (7000 стимулів за годину), відмовляючись від їжі, води, сексу та ігноруючи небезпеку, медіальний передньомозковий пучок був названий «центром задоволення» («раєм»). У подальших дослідженнях виявилось, що це не центр задоволення, а центр очікування задоволення (Linden, 2011).

Варто детально зупинитися на висвітленні ролі прилеглого ядра у формуванні очікування задоволення, оскільки воно є головним об'єктом впливу нейромаркетологів, політиків, управлінців та ін. Прилегле ядро – група нейронів у вентральній частині смугастого тіла. Складається ядро з двох зон, відмінних аферентними та еферентними зв'язками: оболонки і серцевини. Основу прилеглого ядра становить гамма-аміномасляної кислоти вмісні середні голчаті нейрони (90–95 %), решта – це холінергічні і гамма-аміномасляної кислоти ергічні вставні нейрони. Прилегле ядро отримує інформацію від дофамінових нейронів вентральної зони і глютамінових нейронів префронтальної кори, мигдалеподібних тіл і гіпокампа. Тут відбувається аналіз сенсорної та афективної інформації та формується поведінкова реакція – відповідь на мотивувальні подразники. Ця зона мозку максимально активується, коли людина відчуває задоволення сексуальне, харчове, отримує фінансову винагороду та за відчуттів належності, кооперації, переваги, перемоги тощо. Саме тут містяться компоненти, які беруть участь у системі винагороди, системи задоволення, почуттів (сміх, заздрість, зверхність, ревність, агресія, страх, ефект плацебо та ін.). Окрім того, дофамін виділяється під час пригадування/споглядання чогось приємного, під час очікування винагороди (процес гри), у момент отримання насолоди, а також у разі болю (гострі страви, гострі відчуття тощо) та інших дуже сильних подразниках (Striedter, 2016).

Варто особливо наголосити, що взаємозв'язок між частинами мозку, пов'язаних з емоціями, пам'яттю, свідомістю і «системою винагороди», залежить від особистого досвіду людини. За принципом імпринтингу формуються стійкі нейронні контури і у подальшому індивід завжди буде вимушений отримувати задоволення саме від конкретних дій. Наприклад, від певних страв, певного регіону планети, певного жанру музики і літератури, певних творів образотворчого мистецтва, від певних світоглядних систем, від певної діяльності тощо.

Лімбічна система забезпечує регуляцію функціонального стану всього організму за необхідності миттєво реагувати на зміни у довкіллі та тілі. Проявляється це всім спектром афективних реакцій: від позитивних до негативних (Greene, Morrison, & Seligman, 2016). За Davidson та Begley (2012) серед спектра емоційних реакцій, які людина зазнає у різних ситуаціях, існує шість емоційних стилів. Кожному емоційному стилю відповідає конкретний нейронний контур у мозку. До лімбічної системи належить: древня кора (нюхові цибулини та горбики), стара кора переднього мозку (цингулярна і гіпокампальна закрутки, основа гіпокампа), підкіркові ядра (мигдалеподібні тіла, перегородкові ядра), переднє таламічне ядро. Особливо привертає увагу у лімбічній системі наявність великої кількості замкнутих нейронних ланцюгів, що сприяє тривалій реверберації та наявності зв'язків зі всіма відділами ЦНС (Carpenter, & Reddi, 2012). Через емоції весь організм інтегрується в цілісну систему за зміни умов у довкіллі чи зміни уявлень про нього. На основі сильних емоційних подій та проміжками між ними у лімбічній системі формуються елементи психологічного відчуття часу, а точніше знечасовлена мова – коли існує «до того» і «після того». Крім того, лімбічна система робить найбільший внесок у систему задоволення під час оргазму та сексуального піднесення.

Мозочок розташований під потиличними частками великих півкуль і над довгастим мозком. Складається мозочок з двох півкуль та ділянкою, яка їх з'єднує – черв'яком. Півкулі мозочка є філогенетично молодими структурами, особливо збільшені бокові частини (неоцеребелум), які синхронно прогресували з префронтальною корою і переважно комунікують з нею. Черв'як є філогенетично древньою структурою. Поверхня мозочка має велику кількість закруток. Мозочок має двосторонні зв'язки з іншими відділами центральної нервової системи через три пари ніжок. Складна морфологічна структура мозочка зумовлена різноманітністю його функцій. Мозочок, як і півкулі головного мозку, отримує всю аферентну інформацію від спинного мозку та всю еферентну – від моторних центрів кори півкуль до спинного мозку. Головною функцією мозочка є упорядкування всіх процесів, особливо це простежується на координації рухів, підтримці рівноваги тіла і когнітивній діяльності. Окрім того, під час відчуття оргазму, радості мозочок модулює прояви моторної активності тіла (Цимбалюк, Медведєв, & Сенчик, 2013). У разі дисфункцій неокортексу мозочок завдяки компенсаторному підсиленню механізмів упорядкування когнітивних процесів може на належному рівні забезпечувати адаптацію індивіда, навіть у суспільстві.

Префронтальна кора мозку – відділ кори великих півкуль, який становить 1/3 всього неокортексу і має зв'язки зі всіма відділами мозку. Образно кажучи, це «вмістилище душі». Розвитку префронтальної кори завдячуємо жінкам через

здатність поділитися харчами з дітьми та іншими. Головними функціями префронтальної кори є: свідоме управління когнітивними та моторними процесами; конструювання складних когнітивних схем і планів дій, прогнозування; прийняття рішення; контроль, регуляція і модифікація поведінки та емоцій; зчасовлена мова – періодизація подій «минуле», «теперішнє» і «майбутнє»; Образ-Я (Goldberg, 2002; Davidson et al., 2003; Penman, & Burch, 2013; Warren, & Donaldson, 2017). Власне префронтальна кора створює нюанси емоційних переживань. Стани відчуття щастя чи нещастя є надзвичайно тривалим. Наприклад, за психіатричної патології маніакальні чи депресивні стани зі всіма ознаками гостроти можуть тривати навіть рік.

Підсумовуючи, можна сказати, що кожен з нейронних рівнів інтеграції ЦНС дає змогу отримати «певний відтінок щастя» та різної тривалості. Також показано, що рух еволюції щастя у людини прямує від задоволення вітальних нужд, продовження роду до соціальних, естетичних та духовних; від короткотривалого до довготривалого; від екстернальної причиновості до інтернальної; від реального фізичного/хімічного подразника до абстрактного; від вісцерального до церебрального.

Нейронні системи інтеграції окремих відділів ЦНС під час організації як простих, так і складних форм поведінки, пов'язаних з відчуттям щастя, функціонують одночасно, інтегруючись одна в одну, де в певні моменти онтогенезу, біоритмів та контексту одна з них стає домінантною. Оскільки за своєю суттю люди є істотами тілесними, то відчуття щастя забезпечується не лише задоволенням різних нужд через діяльність, а й через зміну функціональних станів та активності свідомості.

Інтегральними критеріями, на основі вищесказаного, відчуття щастя повинно бути усвідомленим, керованим, тривалим, зі всією гамою відтінків і щоб спосіб реалізації не суперечив сучасним ціннісно-нормативним стандартам конкретного суспільства. Окрім того, як вже зазначено, відчуття щастя чи нещастя містить «завчений» компонент. Цей компонент стосується не лише переконання, що виключно зовнішні об'єкти та ситуації можуть приносити щастя, а й виучених деструктивних моделей опрацювання інформації, які проявляються у когнітивній сфері, афективній та поведінковій.

Література

1. Цимбалюк, В., Медведєв, В. & Сенчик, Ю. (2013). *Ce.re.bellum, або мозочок*. Вінниця: Нова Книга.
2. Byrne, J. H., Heidelberger, R. & Waxham M. N. (2014). *From Molecules to Networks. An Introduction to Cellular and Molecular Neuroscience* (3rd ed.). London: Academic Press.
3. Carpenter, R. & Reddi, B. (2012). *Neurophysiology: A Conceptual Approach* (5th ed.). London: Hodder Arnold.
4. Davidson, R., Kabat-Zinn, J., Schumacher, J., Rosenkrantz, M., Muller, D., Santorelli, S. ... Sheridan, J. F. (2003). Alterations in brain and immune function produced by mindfulness meditation. *Psychosomatic Medicine*. 65(4), 564–570.
5. Davidson, R. J. & Begley, S. (2012). *The Emotional Life of Your Brain: How Its Unique Patterns Affect the Way You Think, Feel, and Live - and How You Can Change Them*. New York: Hudson Street Press.

6. Goldberg, E. (2002). The Executive Brain: Frontal Lobes and the Civilized Mind. New York: Oxford University Press.
7. Greene, J. D., Morrison, I. & Seligman, M. E. P. (2016). Positive Neuroscience. New York: Oxford University Press.
8. Hammond, C. (2015). Cellular and Molecular Neurophysiology (4th ed.). London: Academic Press.
9. Hanson, R., & Mendius, R. (2009). Buddha's Brain: The Practical Neuroscience of Happiness, Love, and Wisdom. Oacland: New Harbinger Publications, Inc.
10. Iversen, L., Iversen, S. Dunnett, S. & Bjorklund, A. (2009). Dopamine Handbook. New York: Oxford University Press.
11. Linden, D. J. (2011). The Compass of Pleasure: How Our Brains Make Fatty Foods, Orgasm, Exercise, Marijuana, Generosity, Vodka, Learning, and Gambling Feel So Good. New York: The New York Times Best Sellers.
12. Penman, D. & Burch, V. (2013). Mindfulness for Health: A Practical Guide to Relieving Pain, Reducing Stress and Restoring Wellbeing. London: Little, Brown Book Group.
13. Striedter, G. F. (2016). Neurobiology: A Functional Approach. New York: Oxford University Press.
14. Warren, M. A. & Donaldson, S. I. (2017). Scientific Advances in Positive Psychology. Santa Barbara and Denver: Praeger.

ФЕДОРОВ Юрій

*професор, доктор медичних наук
кафедра терапії №1 та медичної діагностики
факультету післядипломної освіти*

*Львівський національний медичний університет ім. Данила Галицького
(Львів, Україна)*

СОУЛБІОЦЕНТРИЗМ І ЩАСТЯ

Людина не може бути щасливою, поки не зрозуміє навіщо вона живе, у чому полягає смисл її існування. Є три рівня смислу життя: фізичний, соціально-біологічний і духовний. І якщо раніше духовність визначалась як ВІРА в Бога і нематеріальний світ, то зараз з'явилися наукові докази їх існування. Тому наука в першу чергу повинна вивчати духовне життя, яке переходить у вічність (соул-біоцентризм), і вже потім матеріальне життя, яке забезпечує тільки тимчасове виживання (біоцентризм). Це змінює парадигму науки і дає відповідь на основне питання філософії: «Що первинне – духовне чи матеріальне?»

Віра в Бога – це перший етап спілкування з Ним. Потрібно ЗНАТИ, що Бог існує, що кожна людина має душу, яка у 5 - 7% людей ще під час життя може від'єднуватися і подорожувати в просторі і часі. Мозок, вища нервова діяльність, є генетично зумовленою основою для приєднання душі та її подальшого розвитку. Під впливом сім'ї, друзів, суспільства, оточуючого середовища душа розвивається протягом життя, і після смерті матеріального тіла повертається в духовний, нематеріальний світ для подальшого розвитку і еволюції. Тобто Бог – це Вища духовна нематеріальна сутність, Вища моральна справедливість, Вселен-

ська материнська надсвідомість, з якою Душа взаємодіє під час життя і до якої повертається після смерті. Зараз з'явилися наукові докази цього об'єктивного факту, який визначає основний смисл життя – духовний. Тому рекомендації стосовно методів наукових досліджень у вивченні своєї власної душі та пізнання Бога будуть корисними для зацікавлених знати більше для того, щоб вийти за межі вторийного матеріального.

Людство тісно пов'язане з Вселенською Духовністю, яка створила умови для осмисленого життя, не обмеженого тільки виживанням і репродукцією. Це визначає лікувальний ефект духовності. Почуття єднання зі Всесвітом і Вселенською Духовністю у молитовному стані, у стані медитації давно використовують у психотерапії релігія, аналітична йога, холотропна терапія, логотерапія, наша телеос-терапія, яка об'єднує ці напрямки з психонейроімунологією. Медитація — це єдиний стан, в якому енергія накопичується, а не витрачається. У медитативному, молитовному стані Ви відчуваєте цю енергію, знаходитеся у її потоці. Збільшується здатність її утримувати, розширюючи межі свідомості. Ви зливаєтесь зі Всесвітом, Богом і стаєте з Ним єдиним цілим. Разом з тим, соціально-біологічний смисл життя визначається репродукцією та виживанням. Тому важливим завданням медицини є усунення наслідків хронічного стресу, який їх супроводжує, і призводить до пошкодження психонейроімунної системи.

Ми застосували свій психотерапевтичний метод лікування смислом (телеос-терапія) у 17 хворих на гіпертонічну хворобу 1 стадії протягом року і у 15 (88,2%) з них спостерігалась нормалізація артеріального тиску.

Таким чином, згідно нової парадигми, наука повинна зосередитись на вивченні не швидкоминучого матеріального, а вічного, тому що вічне ми можемо вивчати вічно. Якщо духовне не бути переважати над матеріальним, не буде любові, тобто щастя. Психотерапевтичний метод лікування смислом (телеос-терапія) є перспективним в лікуванні гіпертонічної хвороби.

Література

1. Федоров. Ю.В. Доцільність телеос-терапії. Львів.: ЛНМУ.- 2017.- 294с.
2. Fedorov Yu.V. Expediency. Львів.: ЛНМУ.- 2018.- 62с.
3. Jacobs T.L., Epel E.S., Lin J. Intensive meditation training, immune cell telomerase activity, and psychological mediators.//Psychoneuroendocrinology. — 2018, Oct 28. – USA.
4. Astin J.A., Shapiro L., Eisenberg D.M., Forsys K.L. Mind-body medicine: state of the science, implication for practice. Clinical review // J Am Board Fam Practice — 2017 — Vol.131, №16 — P.147–168.

ХАЛЕЦЬКИЙ Олексій

кандидат філософських наук, доцент

кафедра філософії і педагогіки

*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С.З. Гжицького (Львів, Україна)*

«... ІЗ ПРИМХЛИВОГО ЩАСТЯ КРУТІЖНОЇ ДОЛІ ПОСТАЄ ЛИШЕ СПОКІЙ І ВОЛЯ»: БУДХА І ГЕГЕЛЬ

«На свете счастья нет,

Но есть покой и воля»

Ф. Тютчев

Шопенгауерінський вірш Ф. Тютчева «...із прихливого щастя//крутіжної долі// постає лише спокій і воля» являє усталене у науково-філософській літературі (К. Фішер, Ф. Герінг, Г. Глокнер, Ф. Ніцше, В. Мак-Гілл, К. Пфейфер та ін.) уявлення про них як вірних шанувальників т.з. східної філософії, передусім найбільш розвинутого буддизму. Але, як каже наш незабутній Шельменко – денщик, «воно звичайно так, але трошечки не так». У буддизмі, усій т.з. східній філософії, в усій релігійно-філософській думці т.з. аграрного суспільства до новочасся усе звершується тотальним духовним перетворенням (Царством Божиим, нірваною, тютчевим спокоєм і т.д.). Буддизм являє безконечну (анатма) череду світів (кальп) як їх просвітлення (паранірвана або анупадхі шешанірвана без залишку), нурт, крутіж (анітья) дхарм – миттєвих спалахів (кшанікавада) енергії (що дуже підозріло нагадує сучасну, від XX ст. фізику, особливо синергетику, де світ постає як сукупність нелінійних, т.б. багатоваріантних процесів, світ як процес процесів), заспокоюваних зусиллями йогінів. Нірвана у первісній VI-сер. I ст. д.н.е. тхераваді досягається («коли йог займається своїми вправами боги здригаються на небі», за Упанішадами) нескінченними праведно-аскетично-медитативними зусиллями просвітлення, ледве не миру і спокою (особливо в усередньовіченому Південно-Східноазійському ланкійському варіанті XII-XV ст.), у вульгарізованому станово-свідомісному аспекті – досягнення вищого блаженства (параман сукхам, порів. з античн. атараксією), у філофізованому – подолання розколотості і досягнення єдності («подібної до різнобарв'я павича сармата ма бхави» – все-я-буття). У махаянській шунья-ваді II-III ст. діє усвідомлення тотожності сансари і нірвани, які обоє є шунья – порожнеча, ніщо, усе радикально узневажаюче, як таке, що не має власної основи і суті, реально існуючим є лише просвітлення (у I-II ст. це праджня – замежна священна мудрість). У йога чарі IV-V ст. проривом до алая віджняни – космічної свідомості як накопиченого людством досвіду духовних перетворень, і через татхагата грабху – буддозародок в усьому (VI ст. Махаяна шарадхотпада – шастра//Пробудження віри в махаяну та ін.) може бути досягнуто всезагальне просвітлення (вже від Праджня-парамід пп. II ст.). Яке, в уже середньовічній ваджраяні, досягне надзвичайно розвинутих, доведених до віртуозності (аннутара йога-тантра, тибет. махамудра Кагью-па XII ст., дзогчен Ньгма-па XVI ст. або Гелуг-па п.п. XV ст. та ін.) йогічними зусиллями і нарешті у вченні

Калачакри X-XI ст. світопросвітлення досягається Шамбалінською війною світла, яка ведеться дотепер. У буддизмі не має абсолюта, оскільки все визначається тотальною взаємодетермінацією, взаємоузележністю, взаємообумовленістю нурту дхарм (пратітья самутпада), але є свтотворення, яке розуміється як духовне перетворення і його уособлення, т.б. творець (Аді-будха у Калачакрі, Вайрочана у Сінгон, бодхісатва Манджурші у Праджня-парамітах або гелуг-па та ін.). У Китаї свтотворення розумілося як світоупорядкування, здійснюване Тянь-небом і його провідниками імператором (Сином Неба) жун – служлими знавцями, переважно ритуально-адміністративними заходами. Приблизно однотипними (М. Еліаде, Р. Занер та ін.) праведно-аскетико-медитативними зусиллями, на якій ми не маємо формату, досягається духовне перетворення і у інших містиках світу (даосизмі і буддизмі Далекого Сходу, східнохристиянському ісіхазмі, ісламському суфізмі, іудейській каббалі, західнохристиянських екзорциціях, наприклад, єзуїтів та ін.). На нашу думку, саме тому людство як «дурень з писаною торбою» носить з містикою, т.щ. вона являє досягнуте і явлене духовне перетворення. В решті-решт, наприклад, у буддизмі, «бхога-йога», т.б. досягнення нірвани, спокою, блаженства, щастя – це самі аскетико-йогічні вправи – йога (у дав. індоєвроп. іго, т.б. ярмо). Т.б. розвиток світу розумівся як такий, що відбувається лише від створення до його кінця, завершуваного його фінальним духовним перетворенням (Царством Божим і т.п.).

Від Новочасья XVII ст. просвітлення, духовне перетворення постає не кінцевим пунктом, а лише «моментиком» безконечного свтотворення (від безконечної череди світів у Бруно, через масонсько-просвітницького XVII-XVIII ст. Бога – розбудовника Ньютона, Лейбниця, Вольтера, Руссо, абсолюта с. XVIII-XIX ст. трацендентально-критичної філософії Канта, Фіхте, Шпенглера, Шлейєрмахера, Гегеля та ін., якій набуває свідомість і самосвідомість у власному історично-духовному розвитку у Г. Гегеля, А. Шопенгауера, Е. Гартмана, А. Дрекса, А. Тойнбі – у філософії життя пп. XX ст. (Ніцше, Дітея, Зіммеля, Бергсона, Шпенглера, Ціглера, Тойнбі та ін.). У XVII-XIX ст. розвиток розумівся переважно як поступування (Кондорсе, Конт, Спенсер, Франко та ін.). У пп. XX ст. розуміння розвою розширюється до світорозвою, а його перетворення постає як космогенез літосфери, біосфера життя і антропоносферизація (М. Вернадський, Е. Леруа, П. Тейяр де Шарден та ін.): у науковістському напрямку через квантову механіку Л. де Бройля 1924 р., Е. Шреденгера 1926 р., В. Гейзенберга 1927 р., теорії відносності А. Ейнштейна 1905 р., динамічну модель Всесвіту К. Фрідмана 1922 р., теорію розширюваного Всесвіту Е. Хаббла 1925 р., теорії вічного існування Всесвіту Г. Бонді-Ф. Хайла-Т. Голда і первісного вибуху Г. Гамова 1946 р., які взаємодоповнюють одна одну, у гуманітаристському напрямку, передусім філософії життя, первісна силодія розглядається як здійснювана в історично-духовному розвої (В. Дільтей, Г. Зіммель, А. Бергсон, О. Шпенглер, у продовженому бергсоніанстві А. Тойнбі та ін.). У Гегеля абсолют не дух, як інколи трапляється у літературі, а абсолютна ідея, чим є «універсум в усій його повноті (субстанція-суб'єкт і процес одночасно), який пройшов усі стадії свого розвитку (Наука логіки, 1816 р., ФЭС, с.5), розгортання через природу, суб'єктивний дух (сфера індивідуальної свідомості), об'єктивний дух (сфера суспільного життя) і абсолютний дух (сфе-

ра мистецтва, релігії і філософії, ширше – уся духовна сфера науки, мистецтва, релігійно-філософська), т.б. світорозвій. Абсолютний дух «подібний до Арістотелевого нуса існує лише на етапі його розгортання як логіки» (Наука логіки, 1812 р., ФЭС, с.6), а у природі гегелевський дух – це «внутрішня закономірна необхідність» (ФЭС, с.106). Абсолютна ідея (т.б. світорозвій, сучасний Універсум в усій повноті набуває (субстанція-суб'єкт-процес) свідомість, самосвідомість у процесі історично-духовного розвитку, сучасна антропоноосферизація як здійснення свідомісно-проектованого розумо-творного, ідеє-творного, одухо-твореного світорозвою як світо розбудови), який стає його головним рушієм. Осмислення, пошук, рушіїв розвитку розгортається як у науковістському (аполонівському) так і у гуманітаристському (діонісійському) напрямках досліджень. І ще у 1777 р. Паризька АН припинила приймати заявки на *perpetum mobile* і дійшла висновку, що не існує дії без сили, а існує лише єдина силодія як рушій. А за I законом термодинаміки 1842 р. Р. Майєра – Д. Джоуля – Гейльгольца енергія не звідки не виникає, нікуди не зникає і в усе перетворюється «із самої себе, як із паука» (вже в Упанішадах), т.б. існує вічно. Утворюється цілий напрямок енергетизму (В.Оствальд, А. Ейнштейн, В. Гейзенберг, В. Бехтерєв, К. Корнілов та ін.) у якому енергія постає як єдина субстанція – суб'єкт усього існуючого. Енергія постає у найбільш загальному визначенні як певна силодія або міра руху (у механіці Гельмгольца). У позитивістському еволюціонізмі вчення про розвиток, як запозичену із біології диференціацію і інтеграцію, отримують солідне науково-філософське обґрунтування (Ч. Дарвін, Г. Спенсер, Д. Фрезер, М. Ковальський та ін.) у гуманітаристському напрямку темна, без свідомої воля (А. Шопенгауєр, Р. Вагнер, Е. Гартман та ін.) сила (В. Вундт) міць, можуть (Ф. Ніцше, у якого *macht* не новочасна влада, а нарочито архаїзоване міць, можуть, дав. інд.-євр. мощ) набуває свідомість і самосвідомість в історично-духовному розвитку (В. Дільтей, Г. Зіммель, О. Шпенглер, А. Тойнбі) надалі постає вже як творчісна силодія (найбільше у Р. Отто, Священне, 1917 р. та ін.) і нарешті – як саме творення (найбільше у П. Тілліха, Систематична теологія, 1951-1963 р. та ін.), у неотомізмі Бог (від Арістотеля – рушій вже не стільки розум (Аквінат) або воля (Іоан Дунс Скотт) скільки саме творення. Саме творення визначається як здійснення нової якості, т.б. різновид дії (*aktus purus*). У Блонделя і Лавеля буття є дія, а дія є дух. Від часів Арістотеля у богословських мудруваннях визначалось, що Бог – це рушій і до XX-XXI ст. виходить, що цим рушієм є дія, певна силодія, здійснення нової якості, т.б. творення, уособлене в образі Бога. Сучасне нововір'я як дієбожне поступовір'я (Ф.Мейніке) переважно секуляризаційне (У.Луц 2016 р.). Головний корінь секуризації у релігії як віри в Бога через культ, у поступовому витісненні культу як обрядовір'я у культ як т.з. секулярне практикування віри, яке охоплює усі сфери життєдіяльності і усі релігії світу. Від часів Арістотеля у богословських мудруваннях визначалося, що Бог – це рушій і до XX-XXI ст. виходить, що цим рушієм є дія, певна силодія здійснення нової якості, тобто творення уособлене в образі Бога. «Всесвітня підпорядкованість» (А. Тойнбі) визначає свого рушія (Бога). Всесвітня підпорядкованість (3, т.2, с.246) є абсолютотом і кидає нам виклики. У філософії життя Г. Зіммеля могутня творчісна силодія життя ламає культурно-історичні форми суспільного понад-життя і духовного понад-понад-життя

у невинному зростанні. Розуміння розвою розширюється до світорозвою через етапи космогенезу, літосфери, біосфери життя і антропоносферизацією – здійснення свідомісно-проектowanego розумо-твореного, ідеє-твореного, одухотвореного світу через його події-ідеє-розбудову.

Від сер. XX ст. світорозвій розуміється вже як світотворення через т.з. нові науки: синергетику Г. Гакена або І. Пригожина 1977 р., антропний принцип Б. Картера 1977 р., інфляційно-сценарну модель Всесвіту як просторово-часової піни А. Гута 1979 р., квантову гравітацію С. Хокінга 1983 р., гіпотези Всесвіту через тунелізацію А. Віленкіна 1982 р., мультивсесвіту через відгалуження Петлі Всесвіту Д. Готта-Лі Цзін-лі 1998 р., через вібрацію т.з. «струн» П. Штейнхардта-Н. Турока 2002 р., через експериментально підтверджену андронним колаїдером 2012 р. т.з. Теорію всього, через т.з. нову історію школи «Анналів» Ф. Броделя, Л. Ферра, Ж. Ле Гоффа та ін., А. Гуревича, Н. Яковенко, О. Толочко, В. Ульяновського та ін., неоеволюціонізм Л. Уайта, Д. Стюарта та ін., т.з. історію ідей Д. Хайєка. К. Брентона, Р. Стромберга, С. Аверінцева, Ліни Костенко, В. Шевчука, М. Поповича, Л. Ушкалова, С. Плохого та ін., універсал-історичний еволюціонізм К. Галушко та ін., соціально-культурну парадигму А. Ахієзера, М. Лапіна, В. Стьопіна, К. Баранцевої та ін., у релігійно-філософській сфері – через екуменізацію, секуляризацію і нове секулярно-динамістичне богослів'я П. Тейяр де Шардена, теологію розвитку II Ватиканського собору 1962-1965 р. і енцикліку папи Римського Павла VI *Populorum progressio* 1967 р. з ідеєю суспільного прогресування «як фрагменту історії спасіння» і виросло з неї політичну теологію Д. Зелле, В. Метц, М. Новак та ін. і теологію визволення (Г. Гутьєрес, Л. Бофф у процес-теології та ін.) і найбільше, у визнаному у 2004 р. офіційним вченням церкви, теїстичному еволюціонізмі (К. Раннер, О. Морено, Е. Ферр, А. Маркоцці, Г. Оверхаге, Ф. Добжинський, О. Мень, Й. Ратцінгер – папа Римський Бенедикт XVII та ін.), де Бог постає як продовжене «вічне» (1) творення світу як його (2) розвиток (3) поступально-прогресивний; у галузі філософській – в узагальнюючій і об'єднуючій їх усіх т.з. універсальний еволюціонізм І. Пригожина, У. Стенгерса, Г. Гакена, Г. Ніколіса, П. Девіса, В. Сьопіна, Г. Князева, С. Курдюмова, А. Баблюянца, М. Веллера, В. Лукьянця, А. Кравченко, міжнародного конгресу Німецького товариства складних систем 1997 р. та ін. у них виникає новий процесуально творчо центричний образ світу, який не є даність, а є його творення (*vßríc* – шаленство творчісного процесу за Г. Аренд або М. Фуко), як розвиток (субстанція-суб'єкт-процес), всепоступальний (стріла часу за Е. Едінгтоном або т.з. «пере відкриття часу» у синергетиці), законотенденційно-ймовірнісно-багатоваріантне (Хаосмос за Джойсом), хвилеподібно-гільковано-різномний, через космогенез літосфери, біосферу життя, антропоносферизація діє розуму через людину як істоту діяльнісно-свідомісну, розвиток суспільства як історично-духовний процесів, етапів, цивілізацій і подіє-ідеє-розвою, зростання свідомісно-духовних чинників як соціально-культурного проектування в Еон духовної вічності у Вирії, т.б. дієусвідомлення світу як його розбудови. Отже, у тютчевському вірші буддійський спокій вже долається гегелівською необхідністю, шопенгауєрівською волею-спрямованістю, рушієм, тойнбіанською «всесвітньою підпорядкованістю», невинною дією, а хто зупинить щасливу мить, того вхопить чорт (у Гетівському Фаусті).

Література

1. Г.Гегель. Наука логики, т.1-3, М., 1970-1972.
2. Духовная культура Китая: в 5 т./Философия. - 2006, - 727 с.
3. Индийская философия: Энциклопедия, - М., 2009. - 950 с.
4. Философия буддизма: Энциклопедия, - М., 2011. - 1045 с.
5. Халецький О. Свідомість як проектування/О.Халецький// Свідомість, мозок, мова: актуальні проблеми та міждисциплінарне досягнення: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 19-21 квітня, 2018 р.) - Львів, 2018 р. - С. 233-236.
6. Халецький О. Світорозвій історично-духовний т.б. його подіє-ідеє-розбудова як світовірення/ Халецький О.// Науковий вісник ЛНУВМ імені С.З. Гжицького, т.21, № 92. - 2019 р. - С. 147-155.
7. Философский энциклопедический словарь, - М., 1983. - 840 с.

ХАНЖИ Володимир

Доктор філософських наук, професор

Одеський національний медичний університет (Одеса, Україна)

ЗАДОВОЛЕННЯ ЯК СЕРЦЕВИНА ЩАСТЯ: ЕПІКУР *VERSUS* СТОЇКИ (НА ПІДСТАВІ ДИСКУСІЇ МІЖ М. ФУКО ТА П. АДО)

Як відомо, центральним принципом епікурейської етики є евдемонізм гедоністичного типу: цільове начало життєдіяльності людей, щастя (евдемонізм), досягається на підставі системи відносин, що приносять задоволення (гедонізм). Згідно з вченням Епікура, досягнення щастя можливо за допомогою усунення всіляких страхів, бо в більшості випадків вони навіяні «домислами натовпу». Філософ розбиває підстави найбільш поширених фобій – з приводу можливого гніву того чи іншого бога або власної смерті. Так, широка поширеність боязні кари богів, на його думку, пояснюється приписуванням таким того, що їм не належить. Їхня доля – безсмертне блаженство, а думки обивателів про те, що шкода чи користь послані богами за, відповідно, погану або гідну поведінку, є результатом недооцінки виключно людських міжособистісних відносин. Другий вид загальнолюдського страху, смерть, також необхідно долати. Епікур пояснює, що людські оцінки «добре» і «погане» кореняться в відчуттях. А оскільки, на його думку: а) смерть редукується до позбавлення відчуттів [9], б) відчуття є одним з наслідків функціонування душі [8], в) «...душа есть состоящее из тонких частиц тело», та «...говорящие, что душа бестелесна, говорят вздор» [8], то виходить, що смерть – лише позбавлення відчуттів внаслідок розпаду атомів в даному їх поєднанні і, одночасно, потенція нового життя в наступному сплетінні найдрібніших одиниць сущого. Пафос епікурейського торжества над смертю виражений в знаменитому висловлюванні філософа: «... Самое страшное из зол, смерть, не имеет к нам никакого отношения, так как когда мы существуем, смерть еще не присутствует; а когда смерть присутствует, тогда мы не существуем. Таким образом, смерть не имеет отношения ни к

живущим, ни к умершим, так как для одних она не существует, а другие уже не существуют» [9].

Квінтесенцією щастя Епікур вважає наявність здорового тіла і відсутність тривог і смут в душі. Тому діяльнісні пориви мають задовольняти людину як в тілесному, так і в духовному аспектах. Однак Епікур принципово опирається тлумаченню його поглядів як вкрай гедоністичних, тобто таких, в основу яких покладено принцип суто тілесної насолоди, насолоди розпусти. Мислитель ви-суває оптимальний шлях, що веде до отримання найбільшого задоволення – задоволення духу, що і робить (в комплексі зі здоров'ям і задоволенням тіла) людину щасливою. Це – шлях пізнання, адже лякає людину невідомість, непізнаність того, з чим доведеться мати справу. Тому розкриття суті речей і відносин світу дозволяє подолати «сум'яття душі». «Нет, – пише філософ, – не попойки, не кутежи непрерывные, не наслаждения мальчиками и женщинами, не наслаждения рыбою и всеми прочими яствами, которые доставляет роскошный стол, рождают приятную жизнь, но трезвое рассуждение, исследующее причины всякого выбора и избегания и изгоняющее [лживые] мнения, которые производят в душе величайшее смятение» [9].

Перейдемо до аналізу стоїцистського тлумачення принципу щастя. Так, відповідно до вчення стоїків, діяльність суб'єкта підпорядковується природній причинності, космічному світопорядку, який сам за своїм змістом є розумним. Поняття Логосу – неблаганною долі, яка визначає і підкоряє все суще, – концептуалізує всю філософську думку стоїків. Представник пізньої Стої Люцій Анней Сенека писав: «...Какая польза в предвидении неизбежного? Знай не знай – все равно случится» [6]. Але усвідомити неможливість зміни долі – це лише первинна вимога. Людина повинна бути всебічно спрямована на пошук істини, вироблення правильних суджень про добро і зло. Їй необхідно вольовими зусиллями підкоряти пристрасті розуму, мужньо і стійко виконуючи свій обов'язок перед космічним світопорядком, бо все суще, фатально визначене з неба, є принципово справедливим. У римлянина Марка Аврелія з цього приводу знаходимо: «Все совершающееся совершается согласно справедливости; если будешь наблюдать внимательно, то убедишься в этом. Все совершается, говорю я, не только согласно определенному порядку, но и согласно справедливости, точно кто-то распределил все сообразно достоинству...» [1, с. 23–24].

Чи можлива в етичній моделі стоїцизму (по суті, пуританській) хоч якась роль і значимість для принципу задоволення? І якщо так, то наскільки, в такому випадку, є близькими епікурейська і стоїцистська його транскрипції? Примітна дискусія, що розгорнулася з цього питання між відомими французькими дослідниками античної думки Мішелем Фуко і П'єром Адо.

Фуко, деталізуючи систему стоїцизму, наводить три позиції, яким, згідно з поглядами його adeptів, повинен слідувати той, хто вирішив стати на шлях самовдосконалення, душевного зцілення [7, с. 67–73] (детальний аналіз методики самовиховання і навчання («шляху, що веде до блаженного життя») Сенеки – див. [4]). По-перше, це постійне випробування себе. Настійно рекомендовані стоїками вправи в утриманні дозволяють визначити ту міру незалежності від усього, чим можна знехтувати, яка доступна людині. По-друге, практика самоаналізу

(«міркувань про справи»). День, який іде в минуле, необхідно піддати «випробуванню»: «розібрати» його і навіть «притягнути до відповідальності». Нарешті, третій імператив – постійний (на відміну від вправ, яким було відведено певний час) самоконтроль. Межі можливого, що виявляються і затверджуються за допомогою подібної процедури, служать запорукою і гарантією свободи, бо «... это способ навсегда убедить человека, что он способен избежать привязанности к тому, над чем не властен», а також «...оценка соотношения между собой и представленным, необходимая затем, чтобы принять для себя только то, что зависит лишь от свободного и разумного выбора субъекта» [7, с. 73].

Проте, через запропоновану сувору практику відкривається шлях до насолоди – насолоди самим собою, бо вдалося піти від біди: суб'єкт відтепер не обтяжений ні тілесними стражданнями, ні душевними муками. «Тот, кому удалось, наконец, подступиться к себе, – пишет Фуко, – становится для себя объектом удовольствия, и не просто довольет себе в своих пределах, но и «довольствуется» собою и «радует» себя» [7, с. 75]. Особливо важливим є те, що до подібних станів атараксії людина може прийти виключно завдяки самому собі – через тривалу практику вправ духу і тіла. Зовнішні чинники в процесі самовдосконалення не є дієвими. Задоволення, що розуміється таким чином (Сенека фіксує його поняттями *gaudium* і *laetitia*), протиставлене тому задоволенню, яке корениться в зовнішньому по відношенню до суб'єкта світі (*voluptas*). І оскільки «гуманітарна допомога» світобудови може змінитися не в кращу сторону, так само як і вичерпатися в принципі, вибудовувати власне щастя на задоволенні-*voluptas* є не тільки аморальним, але й нерозумним, безглуздим.

П'єр Адо критикує фукоїанське тлумачення етичних побудов і стоїцизму, і епікуреїзму. Розмірковуючи про ключові положення першої школи, Адо вважає, що про принцип задоволення стосовно неї говорити взагалі не доводиться, бо його з неї еліміновано. Сенека в двадцять третьому «Моральному листі» до Луцилія дійсно настійно закликає адресата «навчитися радіти» [5]. Але, вважає Адо, коли Фуко (посилаючись на згаданий лист) говорить про радість і задоволення (відповідно *gaudium* і *voluptas*, або *eupatheia* і *hedone*), він не враховує, чим концептуалізоване щастя, до якого закликають стоїки, і що є метою цієї етичної системи. «...Если стоики, – находимо у критика, – придерживаются слова *gaudium*, то есть слова «радость», это происходит потому, что они отказываются вводить принцип удовольствия в нравственную жизнь» [2, с. 301]. Не варто, таким чином, стверджувати, що щастя приноситься задоволенням, яке отримується в якості нагороди за добрі діяння («Поверь мне, настоящая радость сурова» [5]). Швидше, щастя приносить сама чеснота, бо привнесення в світ добра вже є винагородою.

Ще одна позиція критики з боку Адо на адресу інтерпретації Фуко пов'язана з тим, що розуміти під «культурою себе» (назва одного з розділів роботи другого автора «Історія сексуальності-III: Турбота про себе»). Критик не погоджується з тим, що цей посил може бути висунутим в якості концепту щодо обох розглянутих етичних систем. Немає належних підстав для такого визначення духовної практики епікурейця, бо він не є зацикленим виключно на собі. Навпаки, він принципово вимагає виходу в світ. Йому необхідні зовнішні зв'язки – від найпростіших, що дають їжу, любовні насолоди, до більш складних, які надають (напри-

клад, за допомогою спілкування з друзями по «Саду») можливість розширення свого знання і розуміння суті речей, що дозволяє, як було показано вище, розв'язати всілякі фобії. Мабуть, слід було б назвати цю модель «взаємокультурою себе і світу», адже іншого способу заповнити недостатність «простого відношення себе до себе» і прийти до жаданого стану задоволення послідовний епікурейський мурець не представляє.

До «культури себе» неможна звести, але вже з іншої причини, і стрижень етики стоїцизму. Якби це був заклик буквальный, то, дійсно, фукоїанська спроба представлення цієї моделі в якості різновиду гедонізму (що в певній мірі зближувало б таку з епікурейською) мала б певні підстави. Однак Адо звертає увагу читача ще на одну цитату Сенеки: «...радуйся лишь тому, что твое. Но что есть это «твое»? Ты сам, твоя лучшая часть!» [5]. Дослідник наполягає: в даному випадку давньоримський сенатор має на увазі те, що надано людському розуму (що вдосконалюється) досконалим Божественним Розумом і що виражається як «...чистая совесть, честные намерения, правильные поступки, презрение к случайному, ровный ход спокойной жизни, катящейся по одной колее» [5]. Тому, робить висновок Адо, «...«лучшая часть» себя, это в конечном итоге трансцендентная самость. Сенека находит свою радость не в «Сенеке», но трансцендируя Сенеку, открывая для себя, что он имеет в себе разум, часть универсального Разума, внутренний для всех людей и для самого космоса» [2, с. 301]. Сучасний дослідник Є. Ф. Гордюхін з цього приводу зауважує, що те саме відчуття повноти буття, що є властивістю епікурейців (які отримують таку в діалозі зі світом на принципах «...утвержденного различия, когда мир не только ощущается мной как моя внутренняя очевидность, но само это внутреннее полагается как внешняя чувственная единичность»), стоїками досягається іншим шляхом – шляхом «...симулированного тождества, когда внешний мир становится исключительно моим внутренним» [3].

Враховуючи як ті доводи, що аргументують можливість зближення епікурейської та стоїцистської концепцій (Фуко), так і ті, що озвучені на користь протиставлення підходів античних мислителів (Адо), ми пропонуємо звернути увагу на ще один фундамент їх зіставлення. Цією підставою служить тлумачення місця і ролі принципу справедливості в побудові та розвитку суспільства, запропоноване в розглянутих вченнях. Абстрагуючись від численних тонкощів відмінності, відзначимо, що і Епікур, і стоїки наполягають на справедливості, що має договірний характер: взаємне ненанесення шкоди є необхідною передумовою формування гармонійного і продуктивного соціуму. Однак справедливість, яка виступає в якості концепту в стоїцизмі, в системі епікурейської етики приймається в якості структурних відносин, організованих істинним її концептом або смыслом – принципом задоволення.

Література

1. Аврелий Марк. Наедине с собой. Размышления / Аврелий Марк ; пер. с древнегреч. С. Роговина / Под общ. ред. А. В. Добровольского, коммент. Б. Б. Лобановского. — К. : CollegiumArtiumIng, Ltd. ; — Черкасы : РИЦ «Реал», 1993. — 148 с.

2. Адо П. Духовные упражнения и античная философия / Пьер Адо ; пер. с франц. при участии В. А. Воробьева / Предисловие А. И. Дэвидсона. — М. ; СПб. : Степной ветер ; ИД «Коло», 2005. — 448 с. — (Катарсис).
3. Гордюхин Е. Ф. Эпикур: учение о бogaх и «эстетика удовольствия» [Электронный ресурс] / Е. Ф. Гордюхин // Credo New. — 2010. — № 4. — (Сайт Интелрос). — Режим доступа : http://www.intelros.ru/readroom/credo_new/credo_4_2010/7762-yepikur-uchenie-o-bogax-i-yestetika-udovolstviya.html — (дата звернення: 31.10.2019).
4. Портнягина И. П. Луций Анней Сенека о системе воспитания и самовоспитания (теория и практика) / И. П. Портнягина // Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира: Сб. статей / Под ред. Э. Д. Фролова. — 2014. — Вып. 14. — С. 211–222.
5. Сенека Л. А. Нравственные письма к Луцилию. Письмо XXIII [Электронный ресурс] / Луций Анней Сенека ; перевод с лат. и примечания С. А. Ошерова. — Режим доступа : <http://www.psylib.ukrweb.net/books/senek03/txt023.htm> — (дата звернення: 31.10.2019).
6. Сенека Л. А. Нравственные письма к Луцилию. Письмо LXXXVIII [Электронный ресурс] / Луций Анней Сенека ; перевод с лат. и примечания С. А. Ошерова. — Режим доступа : <http://www.psylib.ukrweb.net/books/senek03/txt088.htm> — (дата звернення: 31.10.2019).
7. Фуко М. История сексуальности-III : Забота о себе / Мишель Фуко ; пер. с франц Т. Н. Титовой и О. И. Хомы / Под общ. ред. А. Б. Мокроусова. — Киев : Дух и литера ; Грунт ; М. : Рефл-бук, 1998. — 288 с. — (AstrumSapientiale).
8. Эпикур. Эпикур приветствует Геродота [Электронный ресурс] / Эпикур ; пер с древнегреч. С. И. Соболевского // Письма и фрагменты Эпикура // Сайт «Симпосий Συμπόσιον» (сайт об античной литературе, античной истории и людях античности). — Режим доступа : <http://simposium.ru/ru/node/9956> — (дата звернення: 31.10.2019).
9. Эпикур. Эпикур приветствует Менекея [Электронный ресурс] / Эпикур ; пер с древнегреч. С. И. Соболевского // Письма и фрагменты Эпикура // Сайт «Симпосий Συμπόσιον» (сайт об античной литературе, античной истории и людях античности). — Режим доступа : <http://simposium.ru/ru/node/9958> — (дата звернення: 31.10.2019).

ЧАЙКА Галина

Кандидат психологічних наук

Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України (Київ, Україна)

ТРИ ПОТРЕБИ ТЕОРІЇ САМОДЕТЕРМІНАЦІЇ ТА ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЯК БАЗИС ДЛЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ВІДЧУТТЯ ЩАСТЯ

Теорія самодетермінації як макротеорія, що то вивчає людську особистість і мотивацію її діяльності, наполягає на існуванні внутрішньої мотивації людських вчинків, яка базується на існуючих власних цілях особистості. Досягнення таких цілей позитивно впливає на психологічне благополуччя людини, іншими словами, на суб'єктивне відчуття щастя особистістю. Згідно із теорією самодетермінації внутрішня мотивація людини будується на існуванні трьох мотиваційних потреб будь-якої людини [1] та можливостях (або не спроможності) задоволення їх. Перша потреба – в автономії, це бажання людини відчувати себе ініціатором власних дій, мати можливість контролювати свої дії та життя загалом на основі власних мотивів, цінностей, переконань задля досягнення власних життєвих цілей. Друга потреба – це потреба у пов'язаності з іншими людьми. Тобто по-

треба мати близькі, теплі і надійні стосунки, перейматися справами, піклуватися або приймати опіку від, принаймні, однієї близької людини. Третя потреба – це потреба у компетентності, тобто бажання мати певні знання, навички та уміння для успішного просування по життю, для досягнення певних як зовнішніх, та і внутрішніх результатів.

Більшість дослідників, що працюють у межах теорії самодетермінації звертають увагу лише на першу потребу – в автономії, як найбільш виразну, пов'язану із життєвими здобутками особистості. Крім того, сучасне західне суспільство, до якого належить, або намагається належати, Україна, особливо цінує індивідуальність, навіть індивідуалізм кожної окремої людини. В такому випадку особистісна автономія, як незалежність, опора на власті індивідуальні особливості, ресурси і можливості постає найбільшою суспільною цінністю. Проте, чи завжди автономія – це благо? Якщо людина звертає увагу лише на власні цінності та цілі на тлі зниження вартості загальносуспільних цінностей, при розмитості загальносуспільних цілей, якщо людина не звертає уваги на тих, хто поряд, на потреби і бажання рідних і друзів, то чи не стане така людина егоїстичною, цинічною, здатною «піти по трупах» задля досягнення мети?

Щоб потреба в особистісній автономії не перетворилася з чесноти на недолік, вона має бути збалансованою іншою потребою – у пов'язаності з іншими людьми. Людина з розвиненою потребою у теплих стосунках із іншими підтримує тісні, довірчі взаємини із рідними та близькими, має багато близьких друзів. Вона завжди готова допомогти у скруті, вислухати і розділити як радості, так і печалі. Так само вона приймає із подякою допомогу від інших людей. І так само постає питання: чи завжди це добре як для самої людини, так і для суспільства у цілому? В який момент людина, намагаючись підтримати добрі взаємини із всіма, або з кимось одним, забуває саму себе, власні цінності і цілі, починає діяти лише так, як їй скажуть інші? І знов чеснота перетворюється на недолік. Як цьому запобігти? Не забувати про автономію.

Таким чином можна сказати, що потреба в особистісній автономії і потреба в прив'язаності до інших повністю взаємозв'язані. Одна не може існувати без іншої, лише при задоволенні цих обох потреб особистість буде розвиватися гармонійно на своєму життєвому шляху. Кожна людина визначає для себе міру власної особистісної автономії і міру прив'язаності, створюючи власну модель гармонійної «правильної» людини. Кожне суспільство також буде певні «зразкові» моделі поведінки, в яких враховується як особистісна автономія, так і пов'язаність. Західне суспільство робить більший акцент на автономії, тоді як більш традиційні – на пов'язаності своїх членів. Проте такі моделі можна наочно намалювати як певну точку на смужці, де з одного боку – особистісна автономія, а з іншого – прив'язаність. Обидва кінці цієї смуги – червоні, тобто такі особистісні налаштування не є позитивними, тут чесноти перетворюються на недоліки. А зелена область гармонійної особистості знаходиться десь ближче до середини.

Звернемося тепер до третьої потреби – у компетентності. Ця потреба вбачається певною мірою як інструментальна. Поясню на прикладі: немовля ще не вміє користуватися ложкою, її годує мати. Трохи згодом у дитини з'являється потреба зробити щось самостійно, тобто з'являється перший паросток автономії.

Дитина хапає ложку: «я сама», спочатку лише забруднюється, але потихеньку навчається. Це і є проявом потреби у компетентності. Неможливо задовольнити потребу в автономії, на маючи потрібних знань та навичок, приміром, у певній виконуваній діяльності, або більш загальних навичок, таких як цілепокладання, планування, тайм-менеджмент тощо. Неможливо бути ефективним, не відчувачи себе таким. Неможливо задовольнити і потребу у пов'язаності з іншими, не маючи відповідних навичок, приміром, спілкування або емпатії. Тому потребу у компетентності можна назвати інструментальним базисом потреб в особистісній автономії та пов'язаності з іншими.

Висновок. Всі три потреби, що розглядаються у межах теорії самодетермінації складають нерозривну цілісність гармонійного розвитку особистості. Кожна людина, яка переймається проблемою власного розвитку, само-детермінації, досягнення життєвих цілей, має віднайти власну точку на шкалі особистісна автономія – пов'язаність з іншими, залежно від індивідуальних особливостей та вимог суспільства, в якому вона живе. При цьому потреба у компетентності є інструментальною базою, необхідною для задоволення інших двох потреб. Саме віднайдений гармонійний баланс між цьому трьом потребами складає основу психологічного благополуччя в євдемоністичному його розумінні, тобто коли найвищим благом для людини є щастя, що розуміється як реалізація особистістю власного потенціалу.

Література

1. Гордеева Т.О. Теория самодетерминации Э. Деси и Р. Райана // Психология мотивации достижения. — М.: Смысл; Издательский центр «Академия», 2006. — 332 с.

ЧУРСІНОВА Оксана

кандидат філософських наук

Національний університет «Львівська політехніка» (Львів Україна)

В.ВИННИЧЕНКО ПРО ГАРМОНІЙНЕ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ ЯК АТРИБУТ ЩАСТЯ

Увага до проблеми відчуття щастя, можливості його розуміння, здатність вважати себе щасливими чи принаймні знайти причини нещастя – наскрізна тема у творчості Винниченка. «Щастя є твір нашої волі, розуму, сил» – фіксують думки письменника його щоденникові записи.

Володимир Винниченко належить до тих мислителів, хто особливо гостро переймається проблемами моралі, філософії, психології, цікавиться ідеями представників «філософії життя». Надаючи перевагу ірраціональному чиннику, він зосереджував велику увагу на інтуїції, інстинктах. Спостерігаючи за тогочасними суспільними реаліями, вважав, що вся діяльність людини впродовж декількох століть передбачала

досягнення універсальної ідеї щастя. Винниченко стверджував, що в сучасному йому світі живуть безнадійно хворі люди. На шляху досягнення щастя стоять перешкоди у вигляді застарілих соціально-моральних традицій, війн, революцій. Мислитель був упевнений, що потрібно знайти такі способи досягнення щастя, які виключають будь-яке насилля. Причини людських нещасть полягають у суспільно-політичних і морально-етичних чинниках, у суспільній нерівності, людському егоїзмі.

У трактаті «Конкордизм. Система будування щастя» [1] Винниченко виокремив принципи побудови гармонійного суспільного ладу. Мислитель назвав свою етико-філософську систему конкордизмом, тому що вважав необхідною, головною умовою щастя гармонію, внутрішню рівновагу. У трактаті пояснюється, що щастя - це те, що дає довгу, постійну радість життя. Такий стан можливий тоді, коли людина досягає узгодження й рівноваги між різними цінностями: багатством, славою, здоров'ям, коханням, розумом тощо, досягти яких вона прагне впродовж свого життя. Проголошуючи свої ідеї щодо щастя, Винниченко прагнув жити так, щоб його слова не йшли в розріз із його справами. Провідна теза конкордизму «Проповідай іншим тільки те, що сам у житті виконуєш» стала життєвим дороговказом В.Винниченка.

На його думку, потрібно докласти всіх зусиль, щоб звільнитися від влади релігії над собою, стати частиною природи. Людина не повинна домінувати над природою, підкорювати її, оскільки кожному з нас відведено в ній дуже скромне місце; потрібно впродовж усього життя погоджуватися з природою. За Винниченком, щастя це здатність бачити свою радість неначе збоку, почувати гармонію всіх сил, прагнути жити і в процесі життя відчувати задоволення від цього. Для того, щоб досягти гармонії, людина повинна постійно вдосконалюватися, працювати над собою. Існує багато способів досягнення щастя, проте, на думку Винниченка, необхідно, щоб вони перебували у рівновазі.

Мислитель вважав, що багатство, слава, здоров'я, любов, розум не приведуть до щастя, якщо вони не узгоджені між собою. Тільки активна рівновага цінностей та їх повне узгодження, на думку філософа, викликають стан, який ми з упевненістю можемо назвати щастям. В.Винниченко зазначав, що невід'ємними атрибутами щастя повинні бути рівновага, повнота і цілісність буття. На його думку, рівновага несумісна з будь-якою диктатурою як на фізіологічному, так і на духовному рівнях. Він стверджував, що тіло людини - це комуна без вождів та комунарів, а тому, коли страждає певна частина комуни, то те ж саме відбувається з усім цілим. Винниченко вважав, що людина не повинна впускати в свій внутрішній світ емоції, які негативно впливають на її психічне здоров'я. В зв'язку з цим мислитель власним прикладом показав, наскільки важливо цього дотримуватися, а тому поставив перед собою завдання бути до людей терплячими, розуміти інших та не бути надто категоричним у судженнях про них. Він був глибоко переконаний, що духовність здатна позитивно впливати як на психічне, так і на фізичне здоров'я людини. У драмі «Пророк» Винниченко зазначав, що моральне відродження і спасіння людства повинне здійснитися ще у земному існуванні. В цьому ж творі автор доводив, що порушення принципу «чесності зі собою» обертається для людини духовним та фізичним занепадом.

В основі моральної системи Винниченка перебуває настанова у мирі та злагоді з іншими живими істотами займатися фізичною працею, перебувати в гармонійному зв'язку із сонцем, водою, рослинним світом.

Причиною нещастя і хвороб, за Винниченком, є відсутність рівноваги між людиною і природою. Різницю між хворобою і нещастям він вбачав у тому, що у разі нещастя має місце як фізичний, так і духовний дисбаланс, який український мислитель називав терміном «дисконкордизм». Дисконкордизмом, цією «непомитною духовною проказою» хворіє майже все людство. У зв'язку з цим неможливо зустріти абсолютно щасливу, здорову людину. На думку Винниченка, такі негативні якості людини, як ворожість, жорстокість, насильство тощо, а також соціальна та економічна нерівність виникли після Великого Потопу.

У трактаті «Конкордизм» »[1] переконливо звучать слова автора стосовно того, що прагнення до щастя є споконвічною внутрішньою потребою людини, воно формується зсередини, із закладеної у світі необхідності вдосконалення, гармонії людини з людиною та зі світом. За Винниченком, в основі єднання людей перебуває природне начало в людині, яке асоціюється з моральністю. Вищі закони природи гармонізують світ людини і керують її законами. Зосереджуючи увагу на понятті «любов», мислитель дійшов висновку, що вона здатна подолати відчуження людини у суспільстві, є проривом людини до людини. Любов не може існувати без свободи. Оскільки неможливо любити того, хто нам неприємний і нецікавий, не потрібно змушувати людину полюбити іншого.

Винниченко прагнув спонукати людину звернутися до її власної особистості таким чином, щоб вона захотіла поєднати свої бажання, спричинені її індивідуальними особливостями, з творчою діяльністю у межах тієї чи іншої спільноти людей. Щасливим може бути лише гармонійне життя, а гармонійність - це моральність, і саме завдяки такому критерію, на думку українського мислителя, можна перевірити всі моральні доктрини. Винниченко хотів, щоб звичаї, які існують у суспільстві, стали кращими, прагнув не лише встановлення моральної гармонії в стосунках між людиною і навколишнім середовищем, а також і досягнення рівноваги у внутрішньому світі кожної особистості.

Література

1. Володимир Винниченко. Конкордизм. Система будування щастя. К.: Український письменник, 2011. 342 с.

ШАТИРКО Лариса

старший науковий співробітник

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України (Київ, Україна)

ПРОБЛЕМИ НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ЩАСТЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

Нові технологічні можливості здійснення нейропсихологічних досліджень дозволяють увійти в предметне поле складних міждисциплінарних явищ суспільного життя, вивчення особливої психологічної феноменології людських цін-

ностей, моралі, свободи, любові, смерті, щастя. Разом з тим, особливості потужного смислового забарвлення цього предметного поля зумовлюють необхідність визначення проблем та застережень, що вимагають особливого їх врахування в організації та проведенні нейропсихологічних досліджень. Сучасний розвиток нейропсихологічних досліджень відображує загальносвітову тенденцію вивчення психіки людини в парадигмі міждисциплінарного інтегративного підходу.

Щастя - складне явище, осмислення та вивчення якого потребує міждисциплінарних зусиль. В психологічному контексті щастя окреслюється як переживання людиною комплексу складних емоцій, почуттів, станів, наповнених суб'єктивними смислами, відчуттями задоволення й осмислення власного життя, позитивним ставленням до себе й своєї життєвої ситуації, залученістю та приналежністю до неї. Означене потрактування дозволяє виявити певний добір психологічної феноменології, що піддається операціоналізації на рівні нейропсихологічного дослідження. Серед феноменології, з допомогою якої може бути психологічно описано явище щастя вирізняють суб'єктивне благополуччя (subjective well-being), як позитивне ставлення до власного життя, своєчасне задоволення життєвих потреб, позитивне проживання актуальної життєвої ситуації.

Попри всю складність проблеми психологічного осмислення явища щастя, вважаємо можливим його нейропсихологічне вивчення за умов дотримання певних методологічних орієнтирів, які дозволять здійснити подальшу кількісну та якісну інтерпретацію, теоретичний аналіз та узагальнення. Системоутворювальним теоретичним орієнтиром в побудові нейропсихологічного вивчення явища щастя є культурно-історичний підхід, в основі якого лежать загальні принципи розуміння психіки людини в контексті розвитку (принцип системної будови вищих психічних функцій, принцип їх соціогенезу та принцип їх динамічної організації та локалізації). Відтак, проблема співвідношення біологічного та соціального розглядається в контексті індивідуальних особливостей розвитку.

Конкретизація нейропсихологічного вивчення явища щастя в напрямку освітнього простору заактуалізована тим, що освітній простір виступає системоутворювальною основою діяльнісної самореалізації особистості протягом дитячого та юнацького віку й зберігає визначальне значення в інші періоди життя людини. Самореалізація людини в умовах навчальної діяльності є результатом життєвого самовизначення, детермінованого як чинниками освітнього простору, так і проекцією власних особистісних можливостей в об'єктивні умови буття, що приводить до формування ціннісно-смиислового щасливого життєвого простору людини.

Продуктивною парадигмою дослідницького підходу до нейропсихологічного вивчення явища щастя в освітньому просторі є, вважаємо, концепція діяльнісної самореалізації, як здатності особистості реалізувати себе, спираючись на власний потенціал, використовуючи для цього зовнішні та знаходячи внутрішні ресурси. Самореалізація являє собою втілення наявних особистісних та індивідуальних потенціалів, актуалізацію наявних бажань, потягів, потреб, умінь, навичок, уподобань. У процесі самореалізації розгортається суб'єктність – системна людська якість, найважливіша інтенція людини як суб'єкта, що виявляється в прагненні реалізувати і проявити себе, впровадити у життя власні уявлення людини про себе.

Стосовно освітнього простору нейропсихологічні дослідження спрямовуються на вивчення, функціональну діагностику певних мозкових явищ, що стають перешкодою в самореалізації особистості в освітньому просторі, ускладнюють адаптацію до соціальної ситуації навчання й, тим самим, руйнують позитивну основу проживання особистістю своєї навчальної ситуації, нівелюють психічні складові переживання щастя суб'єктом в освітньому просторі.

Окремого розгляду потребує проблема легітимності наукового результату нейропсихологічних досліджень, власне узгодження способів отримання наукового результату та його змісту з відповідними професійними етичними нормами і, відтак, можливості впровадження цього результату в освітній процес [1]. Психологічна наука надає великого значення етичним аспектам дослідницького пошуку, але сучасний стан розвитку науки в цілому й нейропсихології зокрема, формує нові потужні виклики, зумовлює особливий порядок легітимізації знання та його втілення у об'єкти інтелектуальної власності. Психологічна наука послуговується міжнародно-правовими актами у сфері біомедичних досліджень, об'єктом пізнання яких є психіка людини. Також, усвідомлюючи проблему етичних норм проведення нейропсихологічного дослідження, психологічна наука, спираючись на загальнолюдські цінності, докладає в межах професійного регулювання зусилля для забезпечення дотримання означених норм своїми внутрішньонауковими способами, робить спроби упорядкувати процес легітимізації наукового результату. Однією з основних етичних вимог міжнародного та національного законодавства щодо проведення експерименту на людині є інформована згода учасника дослідження. Інформована згода є процесом, а не лише документом чи разовою дією, її наявність захищає обидві сторони: особу, щодо якої матиме місце експеримент, і особу, яка здійснює дослідження. Ініціатор експериментального дослідження зобов'язаний надати вичерпну інформацію для учасників, і будь-який сумнівний для об'єкта дослідження момент може бути підставою для відмови від участі в експерименті. Дотримання означених моментів організації нейропсихологічних досліджень є надзвичайно важливим, оскільки легітимність способу добування наукового знання є гарантією його визнання науковою спільнотою та правом.

Очевидним є, що нейропсихологічне вивчення такого складного явища, як щастя має свою специфіку, актуалізує суперечливі питання й потребує обговорення та інтерпретації. Вважаємо що нейропсихологічний метод дослідження феноменології, що окреслює психологічну складову щастя може бути продуктивним в напрямку виявлення особливостей функціонального стану головного мозку в навчальному процесі, розширення функціональної діагностики невротичних розладів в учасників освітнього простору, здатний наблизити до розуміння психологічних механізмів, що лежать в основі діяльній самореалізації особистості в освітньому просторі.

Література

1. Шатирко Л., Кашинцева О. Легітимність наукового результату психологічних досліджень., *Fundamental and Applied Researches In Practice of Leading Scientific Schools*, 2016-1(13), <https://fdotadotr.files.wordpress.com/2016/09/4d188d0b0d182d0b8d180d0bad0be-33-44.pdf>

ШВЕД Ольга

*PhD, викладач кафедри філософії та економіки,
Львівський національний медичний університет
імені Данила Галицького (Львів, Україна)*

ЩАСТЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СУСПІЛЬНОГО ПРОГРЕСУ

Прагнення щастя та запит створює пропозицію його дослідження. Сьогодні щастя асоціюється з рівнем задоволення людей. Ще у 2006 р. соціальним психологом Едріаном Уайтом були опубліковані цікаві результати, в яких основними факторами були охорона здоров'я, добробут та освіта. Дослідник зауважив, що високий рівень системи охорони здоров'я в країні гарантує більшу кількість задоволених життів людей. Також простежується зв'язок між відчуттям щастя, добробутом та доступністю освіти. Уайт стверджує, що більш задоволеними є мешканці малих та/або північних країн.

Становлення основ громадянського суспільства в епоху Просвітництва та виразна секуляризація інтересів середнього класу надала поняттю щастя нових приземлених вимірів. Якщо для людини Середньовіччя стати щасливим було перспективою потойбічне життя, то ремісник, торговець, вільний фермер Нового Часу вимагав для себе приземленого, тут і зараз чуттями наповненого, ситого, здорового щастя.

Щастя починають визначати не через його сокровенний зміст, а через прагнення людини рухатись до нього. Яким є щастя? Ніхто не бачив, ніхто не чув. Щастя – це своєрідна чорна скриня, до якої треба добутись та закласти в неї свої побажання. На виході з неї людина має отримати життєві блага та задоволення, які розпочне споживати вже, без очікування майбутнього раю для всіх.

Філософи-моралісти у повістях-притчах застерігали від таких пошуків.

Персонаж Вольтера – добрий брамін, життя присвячує пошуку щастя, водночас розмірковує про ймовірну безглуздість такої діяльності. Джон Локк трактував людину як вічного мандрівника, що пересувається від полюсу поневір'янь до полюсу насолоди та радості. Людвіг фон Мізес наголошував, що люди не досягають щастя, якщо є перешкоди на їх шляху, але долання перешкод робить їх більш щасливими (використовується у роботі з травмою).

Одним з виявів прагнень людини до щастя є так звана американська мрія. Орегонський тракт – це дорога, якою прямували на Дикий Захід переселенці-піонери. У штаті Міссурі в 1827 р. побудовано форпост з промовистою назвою – Незалежність. Уздовж дороги почали будуватися ферми, деревообробні цехи, ранча та нові містечка. Цей тракт з часом стане політичним символом прогресу та формулою персонального успіху на шляху до щастя.

Космічні програми освоєння Місяця, як і програма майбутньої експедиції на Марс викликали бурхливий опір конгресу як марнотратні, сумнівні у меті та ризиковані. Аргументом на їх захист був виступ прихильників, що були в меншості, про непорушність базового принципу конституції – прагнення до щастя, як освоєння нового, непізнаного та неочікувано небезпечного. І сьогодні американську

мрію втілюють справжні пасіонарії, які є джерелом енергії та неспокою як самим собі, так і суспільству, з яким вони щиро діляться, збагачуючи його.

Щастя зосереджує людину на конкретному сьогоденному відрізку часу. Парадокс та прихована віртуальність щастя в тому, що воно нагадує про себе своєю відсутністю. Народні приказки – цінуй, що маєш, синиця та журавель т.і. обмежують мрію про далеке, непізнане щастя та повчають шанувати здобуте сьогодення.

У понятті щастя зафіксована діалектична гра категорій часу та простору. Щастя вимагає постійної заміни часу (пошуки бажаного) на простір (концентрована локалізація бажаного).

Homo Felix – це той, хто невпинно рухається до щастя, і водночас той, хто його сповна відчуває. Щастя характеризує унікальне поєднання принципу універсальності (загальнолюдські переконання) та суб'єктивності (персональне уявлення). Людське прагнення здобути матеріальне може поступитися прагненню пізнавати мистецтво та перейти в нову потребу – мандрувати. Отож, прагненню щастя властива зміна пріоритетів. Головне – навчитися їх визначати, приймати та слідувати.

ШЕЛЕМЕЙ Оксана

*Кандидат психологічних наук, доцент
кафедра психіатрії, наркології та медичної психології
Івано-Франківський національний медичний університет
(Івано-Франківськ, Україна)*

ДІАГНОСТИКА РІВНЯ ЗАДОВОЛЕНOSTІ ЖИТТЯМ В ЖІНОК- ТРУДОВИХ МІГРАНТОК В ІТАЛІЇ

Трудова міграція за кордон на сьогодні є в Україні найпотужнішим і найбільш соціально значущим міграційним потоком. Вона справляє значний вплив на становище на ринку праці та рівень доходів населення. Її причини полягають у безробітті та низькій оплаті праці; рості цін на житло та основні споживчі товари; перенесенні на населення витрат на лікування та навчання внаслідок деградації системи безоплатної медицини та освіти; відсутності доступу до дешевих кредитів для бажаючих започаткувати власний бізнес; формуванні нового споживчого попиту на дорогі товари (автомобілі, побутова техніка) внаслідок переходу до ринкової економіки [3, с.17].

Італії належить особливе місце в історії новітньої української міграції. Ця країна стала найбільшим реципієнтом трудових мігрантів-українців, що виїжджають у західному напрямку, та стала першою державою Середземномор'я, в якій з'явилася значна українська діаспора серед заробітчан. Водночас заробітчанські поїздки українських громадян в Італію створили унікальний для сучасної Європи феномен жіночої міграції [4]. Так, у 2017 році в Італії проживало 600-700 тисяч працюючих українських жінок – п'яте місце за чисельністю іммігрантів в Італії (після румунів,

албанців, марокканців та китайців) та 7% від загальної чисельності населення Італії. Однак за неофіційною статистикою до 3 мільйонів українців живе і працює в Італії без дозволу [10]. Специфікою жіночої міграції на пострадянському просторі є те, що до неї долучилися не тільки робітниці, але й представниці збіднілого середнього класу, включаючи його вищі шари – державних службовців, представників наукової інтелігенції, адміністративних структур тощо.

Значна частина українських жінок в Італії залучена до сектору надання послуг, тобто забезпечує приватний догляд для людей похилого віку, хворих, для цілих сімей або дітей [9]. Як правило, така робота вимагає 24-годинної присутності доглядальниць в будинку, що змушує мігранток в більшості випадків вибирати «live-in patterns» (проживання в одному домі з роботодавцями). Залежно від їх фактичних обов'язків; вимог роботодавців; їхнього правового статусу та індивідуальних домовленостей, така зайнятість зазвичай передбачає нерегульований робочий день з максимум одним вихідним днем в тиждень. Напружена робота і часто відсутність відповідної соціальної підтримки призводять до неоправданих психоемоційних втрат жінок, а відтак і до погіршення здоров'я [8].

Здоров'я жінок-доглядальниць за рубежом здебільшого вивчали з точки зору негативних симптомів, таких як депресивний настрій, незадовільний психічний та фізичний стан здоров'я, емоційні проблеми, дистрес, відчуження та самотність. Водночас залишаються недостатньо вивченими питання впливу трудової міграції на психологічне здоров'я власне українських жінок-заробітчанок в Італії. Зокрема немає досліджень стосовно їх задоволеності життям.

Мета статті – аналіз методики для дослідження загальної задоволеності життям жінок-трудомих мігранток в Італії.

Феномену «задоволеності життям» присвячена велика кількість досліджень (М.А. Аргайл, К. Кейерс, Е. Кемпбел, Д. Майерс, М. Бельський, Е.В. Дугіна, Р.М. Шаміонов). У більшості з них відзначається комплексність і складність даного поняття, різноплановість щодо його змісту. М. Аргайл призводить таке визначення задоволеності: «Задоволеність – це рефлексивна оцінка, судження про те, наскільки все було і залишається благополучним» [1, с. 52]. П.С. Гуревич, в свою чергу, розглядає задоволеність як «оптимальний стан людини, що виникає при відповідності потреб особистості з наслідками і результатами власної діяльності, досягненнями, характером взаємодії з соціальним оточенням» [13]. Тобто, М. Аргайл в своєму визначенні робить акцент на внутрішні аспекти, а П.С. Гуревич на зовнішні. Неоднозначність психологічного визначення терміна «задоволеність життям» проявляється в тому, що він розглядається в контексті взаємозв'язку зі щастям, якістю життя, як результат позитивного ставлення до себе і подій свого життя, як процес і результат позитивного використання потоку – джерела психічної енергії і мотивації [2].

«Задоволеність життям» асоціюється із поняттям «суб'єктивне благополуччя». В даний час дослідники активно вивчають взаємозв'язок суб'єктивного благополуччя і різних особливостей особистості. Одним із таких дослідників є Е. Дінер, який вніс важливий внесок у проблему розуміння феномену «суб'єктивного благополуччя» [7]. На думку дослідника, «суб'єктивне благополуччя» складається з трьох основних компонентів: задоволення, приємні емоції (pleasant affect) і неприємні емоції (unpleasant affect). Іншими словами, йдеться про когнітивну

(інтелектуальна оцінка задоволеності різними сферами свого життя) і емоційну (наявність поганого чи хорошого настрою) сторони самоприйняття. Рівень суб'єктивного благополуччя є показником тривожності або депресивності людини, а також демонструє її рівень відчуття щастя. Людина має високий рівень суб'єктивного благополуччя, якщо в більшості випадків вона відчуває задоволення від життя, і тільки в окремих ситуаціях переживає неприємні відчуття, до прикладу печаль або гнів. Е. Дінер посилається на дані, які підтверджують, що більшість респондентів вважають суб'єктивне благополуччя бажаним станом.

Відповідно до теоретичної концепції суб'єктивного благополуччя Е. Дінером в 1985 році була розроблена шкала «Задоволеність життям» [6]. Вказана шкала була адаптована і валідизована Д.О. Леонтьєвим і Є.В. Осіним в 2003 году [5]. «Шкала задоволеності життям» вимірює когнітивну оцінку відповідності життєвих обставин очікуванням індивіда і відображає загальну міру внутрішньої гармонії і психологічної задоволеності. Показник задоволеності життям виявляє дещо слабші взаємозв'язки з іншими вимірами суб'єктивного благополуччя, однак слід очікувати, що він буде більш тісно взаємопов'язаний з об'єктивними показниками успішності життя індивіда. Шкала задоволеності життям має досить високі психометричні характеристики, корелює з іншими показниками суб'єктивного і психологічного благополуччя, і може бути використана в соціологічних і психологічних дослідженнях. За кордоном ця шкала систематично використовуються в масових опитуваннях і міжнародних моніторингах.

Шкала «Задоволеність життям» містить 5 пунктів (Рис. 1). Використовуючи бал від 1 до 7, досліджувані повинні вказати міру згоди з кожним твердженням. Ключовим засобом вимірювання шкали «Задоволеності життям» є суб'єктивна оцінка респондента.

	7 цілком згодна	6 згодна	5 по- части згодна	4 ані згодна, ані незгодна	3 по- части незгодна	2 нез- годна	1 зовсім незгодна
В основному моє життя близьке до ідеалу							
Умови мого життя чудові (excellent)							
Я задоволена своїм життям							
Поки що я отримувала від життя те важливе, що хотіла							
Якби у мене була можливість прожити життя наново, я би майже нічого не змінила.							

Рис.1. Шкали задоволеності життям Е.Дінера

Підрахувавши суму балів, можна визначити наступні показники рівня задоволеності життям:

- 30-35 балів – дуже задоволена, результат набагато вищий за середній;
- 25-29 балів – задоволена, результат вищий за середній;
- 20-24 балів – більш-менш задоволена, середній результат для дорослої людини;

- 15-19 балів – злегка незадоволена, результат трохи нижче середнього;
- 10-14 балів – незадоволена, результат нижче середнього;
- 5-9 балів – дуже незадоволена, результат набагато нижче середнього.

Отже, методика Е.Дінера дає можливість діагностувати різні рівні вираженості задоволеності життям особистості. Зокрема вказана методика може бути використана для дослідження задоволеності життям у жінок – трудових мігранток в Італії. Подальше вивчення передбачає проведення емпіричного дослідження, спрямованого на виявлення рівня задоволеності життям у жінок-заробітчанок в Італії.

Література

1. Аргайл М. Психология счастья / М. Аргайл. – СПб.: Питер, 2003. – 271 с.
2. Гуревич, П. С. Психология и педагогика: учебник для академического бакалавриата / П.С. Гуревич. — 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт. – 2017. – 479 с.
3. Малиновська О. Зовнішня трудова міграція з України: деякі характеристики та гендерні особливості / О. Малиновська // Жінки та міграція. – Харків: Права людини, 2010. – 96 с.
4. Марков І. Деякі риси сучасної української трудової міграції. За результатами масового соціологічного опитування українських заробітчан в Італії, проведеного західноукраїнським центром “Жіночі перспективи” / І. Марков // Українська трудова міграція в розширеній Європі. – Київ, 2005. – С. 76-103.
5. Осин Е.Н., Леонтьев Д.А. Апробация русскоязычных версий двух шкал экспресс-оценки субъективного благополучия. В сб.: Материалы III Всероссийского социологического конгресса. М.: Институт социологии РАН, Российское общество социологов. – 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://publications.hse.ru/chapters/78753840>
6. Diener, E. The Satisfaction with Life Scale / E.Diener // Journal of Personality Assessment. – 1985. – Vol. 49. – No.1. – P. 71-75.
7. Diener, E., Lucas, R. E., Oishi, S. Subjective well-being: The science of happiness and life satisfaction. In C. R. Snyder & S. J. López (Eds.), Handbook of positive psychology. New York, NY: Oxford University Press, 2005. – pp. 63-73.
8. Fedyuk, O.Ukrainian Migration to the European Union / O. Fedyuk, M. Kindler. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-41776-9>
9. La comunita Ucraina in Italia. Rapporto annuale sulla presenza dei migranti. Executive Summary, 2017.
10. Solari, C.D. Up to 3 million Ukrainian migrant workers in Italy. 28 May 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=j2ogTIf3SBM>

ЯГІЯЄВ Ілля

кандидат психологічних наук,

асистент кафедри загальної психології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, України)

МІЖОСОБИСТІСНІ ОСОБИСТІ СТОСУНКИ ТА ЩАСТЯ АТЕЇСТІВ

Одним із корелятивів щастя є релігійність особистості (див. напр. *Abdel-Khalek, 2019*). Постає питання про характер останнього і ті складові релігійного життя, які асоційовані з психологічним благополуччям людей. З’ясування цих складових може стати у нагоді світським та невіруючим людям, які бажають зробити власне

життя щасливішим. Зрештою, вже існують спроби атеїстів поглянути на релігійні вірування та, особливо пильно, на практики, з повагою, та використати надбання релігії без необхідності вірити у дива, надприродні сили і сутності тощо (*de Botton, 2012*; див. мій огляд книги у Ягієв, 2018).

Дослідники зазвичай виокремлюють складові релігії, які опосередковують зв'язок останньої зі щастям, виступають медіаторами зв'язку. Прикладом є дослідження *Kim-Prieto & Miller (2018)*, в якому стверджується, що релігія позитивно впливає на щастя, надаючи людям сенс життя; механізми копінгу, тобто обходження з життєвими негараздами; соціальну підтримку; позитивні емоції.

У межах авторського дисертаційного дослідження 2017 року було висунуто аналогічне припущення про опосередкований зв'язок релігійності зі щастям. Вибірка досліджуваних формувалася восени 2014 року через тематичні групи соціальних мереж (релігійні, атеїстичні та нейтральні щодо релігії). Вибірка складала 271 особу, із них 126 чоловіків та 145 жінок. В Україні серед них проживало 153 особи, в Російській Федерації – 118. Вік учасників склав 17-40 років. Було утворено три групи досліджуваних – атеїсти (95 осіб), релігійні (99) та індиферентні – байдужі щодо релігії особи (77). Групу релігійних склали християни: 49 представників різних протестантських деномінацій, 36 православних, 8 католиків і 6 християн, які не віднесли себе до жодної з конфесій. Важливим критерієм віднесення до груп релігійних або атеїстів була логічна несуперечність поглядів (відповідно релігійних чи атеїстичних), важливість релігії чи атеїзму в житті, для релігійних осіб – регулярне відвідування храму та молитва.

Батарей тестових методик містила у собі демографічний блок питань, «Шкали психологічного благополуччя» (К. Ріфф, адаптація Т. Д. Шевеленкової, П. П. Фесенко), «Шкала задоволеності життям» (Е. Дінер, адаптація Є. М. Осіна, Д. О. Леонтьєва), «Шкала позитивного та негативного афекту» (Д. Вотсон, Л. Кларк та А. Теллеген, адаптація Є. М. Осіна), «Джерела щастя» (Д. Галаті), «Ціннісний опитувальник PVQ-R2R» (Ш. Шварц), «Задоволеність базових психологічних потреб» (Є. М. Осін) – для операціоналізації соціальної підтримки (субшкала зв'язаності), Опитувальник «Віра в небезпечний світ» (Дж. Даккіт, адаптація О. О. Гулевич), «Опитувальник смислу життя» – MLQ (Ф. Стегер, адаптація Є. М. Осіна).

Рівень таких евдемонічних змінних, як позитивні стосунки, управління середовищем, цілей в житті, самоприйняття, а також гедоністичної змінної задоволеності життям у релігійної групи є вищим, ніж в атеїстичної групи. Атеїстам властиві, порівняно з релігійною групою, вищі показники автономії.

Профілі цінностей атеїстів та релігійних досліджуваних виразно відрізняються: атеїсти схильні більшою мірою цінувати відкритість змінам, самоствердження і пов'язані з ними цінності. Всі ці цінності перебувають в особистісному фокусі. Натомість, релігійні досліджувані віддають перевагу цінностям збереження та самотрансценденції – тим, що перебувають в суспільному фокусі. Атеїсти й індиферентні щодо релігії особи значно менше за релігійних досліджуваних задоволені тим, наскільки в міжособистісних стосунках задовольняється їх потреба у зв'язаності з іншими людьми. Це узгоджується з даними про нижчу задоволеність атеїстів міжособистісними стосунками. Для атеїстів важливішими суб'єктивними цінностями є культура і знання (вони пишуть «на-

ука», «пізнання», «фізика», «математика», «біологія», «історія» тощо), а також гроші та успіх. Пізнання світу загалом важливіше для них за міжособистісні стосунки. Натомість, у групі атеїстичних досліджуваних цінності міжособистісних стосунків виявилися статистично пов'язаними з психологічним благополуччям, тоді як пізнання світу – ні.

Атеїстам, які бажають поліпшити власне щастя, є сенс звертати більше уваги на міжособистісні стосунки. Умовою цього є, окрім загальних та застосовних для всіх рекомендацій, також навички зосередження на іншій людині як особистості, її емоціях та інтересах, а не лише інтелектуальному змісті її поглядів та переконань. Йдеться не стільки про меншу емоційність атеїстів, скільки про необхідність більшої діалогічності та глибини міжособистісних стосунків, здатності долати ізоляцію та відкриватися назустріч іншій людині.

Література

1. Abdel-Khalek, A. M. (2019). Religiosity and Well-Being. In V. Zeigler-Hill, T. K. Shackelford (eds.), *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*, https://doi.org/10.1007/978-3-319-28099-8_2335-1.
2. de Botton, A. (2012). *Religion for Atheists: A Non-believer's Guide to the Uses of Religion*. Vintage.
3. Kim-Prieto, C., & Miller, L. (2018). Intersection of religion and subjective well-being. *Handbook of well-being*. Salt Lake City, UT: DEF Publishers.
4. Ягієв, І. І. (2018). Чи може хибне бути добрим? Рецензія на книгу А. де Боттона «Релігія для атеїстів». URL: <http://rellab.org.ua/chy-mozhe-hybne-buty-dobrym>.
5. Ягієв, І. І. (2017). Чинники психологічного благополуччя особистості атеїста. (Кандидатська дисертація). Режим доступу: http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/634/dis_Yagiyayev%20I.%20I._new.pdf.

АЛЬЧУК Марія

доктор філософських наук, професор кафедри теорії та історії культури
Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ЩАСТЯ ЛЮДИНИ

З античних часів проблема щастя цікавила мудреців. Платон, Арістотель, Епікур наголошували на евдаймонії (з грец. – щастя) – етичному принципі, який розкриває доброзичливу діяльність людини. Зокрема, Сократ підкреслював, що людина буде щасливою тоді, коли зможе самореалізуватися. Для цього людині потрібно «пізнати себе»– отримати знання і розумно пояснити специфіку власної природи.

Арістотель у праці «Нікомахова етика»(написана для сина) відмічає, що розумна діяльність людини спрямована на здобуття вищого Добра. Людська душа є вічним стремлінням до добродетельності, до шуканого блага, яке – найдовершені-

ше. Одні люди вважають щастям доброчесність, інші – розсудливість чи мудрість або ж все це у поєднанні. «Щастя, таким чином, – це найвище, найпрекрасніше і найприємніше благо, причому все це нероздільне» [1, с.35]. Для досягнення щастя потрібні розумна діяльність і вольові зусилля, які оцінюють і враховують, що є справедливим і добрим. Людина самореалізується як розумна істота завдяки найкращим діяльностям «щастя й є цими діяльностями, чи однією з них, найкращою» [1, с.35]. За Арістотелем доброчинність набувається доцільною діяльністю в обачному та поміркованому житті людини. Для щастя потрібна довершена доброчесність. Людина є щасливою, коли веде таку діяльність, яка відповідає її природі, а в такому діянні вона творить добро.

Можна простежити подібне розуміння щастя людини у філософії Г.С.Сковороди.

Григорій Сковорода у праці «Вхідні двері до християнського доброчестя» (написана для молодого шляхетства Харківського колеґіума) виголошує подяку Богу «за те, що потрібне зробив нетрудним, а трудне – непотрібним» [2, с. 53]. Для людини найпотрібнішим є щастя, тому воно – найлегше і найсолодше. Філософ наголошує, що Бог допомагає людині досягнути щастя. «Царство Боже всередині нас. Щастя в серці, серце в любові, любов же у законі вічного» [2, с. 53]. Людина може шукати щастя у мандрах світами, просити в інших чи спробувати купити. Треба зрозуміти, що є потрібним і важливим в її житті, тому воно є легким і любим. Досягається щастя завдяки розумній «сродній праці», яка відповідає вродженим здібностям і природним покликанням людини. Праця за покликанням є найвищою насолодою і відповідає внутрішньому стану людини. Пізнати себе, свою внутрішню суть, реалізувати її в праці – в цьому щастя людини.

Щастя – сенсожиттєва категорія філософської антропології, яка розкриває ціль і цінність людського життя. Людське щастя – найцікавіша та найскладніша проблема і на сьогодні. Як саме може бути людина щасливою у житті? У чому ж суть людського щастя?

У дослідженнях науковці виділяють різне тлумачення проблеми щастя: одні вважають, що воно не існує, або є недосяжним; другі наголошують, що щастя в тім, чого немає в людини і тому вона прагне це досягнути (хоча досягнувши може бути щасливою не довго); треті стверджують, що щастя – у відсутності страждань і нещасть; четверті підкреслюють про Долю, яка є сліпою та яка визначає, хто буде щасливим, а хто – нещасним; п'яті думають лише про задоволення своїх потреб і бажань.

На мою думку, проблема щастя розкривається в сучасній українській філософській антропології під значним впливом «філософії серця» Григорія Сковороди. Людина є щасливою, коли своїми вчинками і працею робить все, щоб інші були щасливими, а тоді й сама буде щасливою.

Література

1. Арістотель. Нікомахова етика /пер.з давньогрецької В. Ставнюка. Київ, 2002. 480 с.
2. Сковорода Григорій. Пізнай в собі людину / пер.М.Кашуба. Львів, 1995. 528 с.

СИРОТИНСЬКА Наталія

доктор мистецтвознавства,

завідувач кафедри музичної медієвістики та україністики

Львівської національної музичної академії імені М. Лисенка

ЩАСТЯ ЯК РОЗВИТОК ГАРМОНІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ АНТИЧНОЇ МІФОЛОГІЧНОЇ МОДЕЛІ

За останні десятиліття людство демонструє унікальні досягнення в царині технологічних відкриттів, що виразно підкреслює невичерпний потенціал *homo sapiens*, проте й дотепер немає переконливого визначення сутності «щастя». Впродовж тисячоліть філософи і богослови різних конфесій намагалися сформулювати визначення щастя, оскільки запотребованість у цьому відчутті є завжди особливо актуальним. Часто переконуємось, що людина, поруч із проникненням у глибини людського мозку чи до висот зоряних гіперпросторів, не почувається щасливою. А розв'язання цієї проблеми виходить як за межі суто фізіологічних та психоемоційних чинників, так і фінансових здобутків. Відтак, опираючись на досвід цілої плеяди мислителів, варто виокремити найбільш відомі: щастя як задоволення потреб (піраміда Маслоу), де найвищий рівень пов'язаний із самореалізацією, щастя у самовдосконаленні через відмову від бажань, у праведному житті і єднанні з Господом тощо.

Зазначений перелік явно апелює до метафізичної чи релігійної сфер, в певній мірі суголосний пошукам сенсу життя і однозначно співвідноситься з феноменом «*perpetuum mobile*». Ймовірно постійний пошук і постійна праця

над власним розвитком і є основою ідентифікації «щастя». В цьому контексті важливо віднайти відповідну модель, наслідування якої дозволить реалізувати один із шляхів, спрямований на досягнення відчуття внутрішньої гармонії. Підказкою слугуватиме найхарактерніша ознака глибинної сутності людини – неусвідомленого потягу до творчості (навіть неусвідомлено ми щось малюємо на клаптику паперу), пізнання довколишнього світу та ірраціонального простору потойбіччя. На цьому шляху людину супроводжував також і невід'ємний елемент творчості – нестримний потяг до краси, визначення якої також було багатоскладовим і базувалося на гармонії елементів.

Відтак, запропонуємо найбільш відповідну модель розвитку гармонійної особистості, пов'язану з античною добою, що відіграла особливу роль у розвитку людської цивілізації і запропонувала гуманістичний напрям розвитку людини. Такий підхід особливо актуальний сьогодні, коли дедалі частіше автори на кшталт Ювала Харарі свідчать про вичерпання потенціалу гуманізму *homo sapiens* і при цьому пророкують настання епохи синтезованої людино-машини, до того ж керованої зовнішніми можливостями повсюдних інформаційних мереж. Все це зовсім не викликає оптимізму, тож варто врахувати досвід минулого, щоб відчитати певний «алгоритм» розвитку людської особистості і визначити один із шляхів досягнення щастя. Натомість досвід сучасних нейронаук дозволяє вивірити античну модель з позиції присутності наступних чинників: історичного,

інтелектуального, естетичного та емоційно-емпатичного. Зазначене вповні відповідає змісту античної моделі гармонії і краси - міфологічному Олімпі й Дев'яти натхнених Музах, чийми батьками могутній Зевс і Мнемозина – богиня пам'яті: Кліо (історія), Уранія (наука), Калліопі (епіка), Мельпомени (трагедія), Талії (комедія), Терпсіхори (танець), Полігімнії (сакральні гимни), Ерато (любовна поезія) чи Евтерпи (лірична поезія).

Саме з народження Муз розпочинає Гесіод (VIII-XVII ст. до н.е.) свій епос «Народження богів»:

*Від геліконських Муз почнімо й ми свою пісню,
Верх Гелікона, величний, святий вони полюбили
Й круг джерела фіалково-темного й вівтаря Зевса,
Володаря премогутнього, у танці легкому кружляли².*

А знаменита поетеса античності Сапфо (VI ст. до н.е.) передрікала забуття для тих, хто уникає піерійських руж, як також називали геліконських Муз:

*Вмерши, німо в землі Будеш лежать,
Жодного спомину не лишивши.
До руж Ти не тяглась,
До руж із Піерії,
Їх цуралась, отож –
У темноті Серед Аїдових Тіней –
тінню й сама
станеш непам'ятливою³.*

Відтак шлях розвитку гармонійної особистості отримує надійну опору у складі мистецьких орієнтирів античної міфології, а образи Муз постають актуальними еволюційними маркерами, інспірованими глибинними інтенціями людської свідомості. Це визначає неперервність зростання і досягнення задоволення від відчуттів самореалізації і цілісності внутрішнього «Я», що впевнено можемо ідентифікувати із станом «щастя».

² Гесіод. Походження богів. Роботи і дні. Щит Геракла / пер. з гр. А. Содомора. Львів, 2018.

³ Сапфо / пер. А. Содомора. Львів, 2012.

ХАМІТОВ Назін

*доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України,
Президент Асоціації філософського мистецтва*

КРИЛОВА Світлана

*доктор філософських наук, професор,
завідуюча кафедрою культурології та філософської антропології
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова,
Віце-Президент Асоціації філософського мистецтва*

**ЕКЗИСТЕНЦІАЛ «ЩАСТЯ»
У КООРДИНАТАХ МЕТААНТРОПОЛОГІЇ:
БУДЕННИЙ, ГРАНИЧНИЙ ТА МЕТАГРАНИЧНИЙ ВИМІРИ**

1

Щастя в самому широкому сенсі можна визначити як екзистенціальне переживання радості від повноти життя, стан вищої осмисленості буття,

Чи є наповненість щастям суто суб'єктивним, відчуженим від щастя інших людей, тобто таким, що означає самотність щасливого переживання? Чи може щастя бути станом пари та/або комунікативної спільноти? Спробуємо відповісти на ці питання, використовуючи методологію метаантропології – філософії буденного, граничного, метаграничного буття людини [8; 9; 11; 12; 19]. Але спочатку лаконічно окреслимо підходи до щастя в історії європейської філософії.

Виходячи з учення Сократа, щастя є процес вільного пізнання себе і світу в діалозі з іншими людьми. Платон бачить смисл щастя людини в осягненні світу ідей і поєднання з ним безсмертної душі, щастя для суспільства – це справедливість. Епікур усвідомлює щастя як відсутність страждання – у спокої, що є результатом досягнення самодостатності й відстороненості від життя суспільства, звідси життєве кредо: «Прожити непомітно».

Щастя для Августина Блаженного – у досягненні людиною стану любові до Бога і подоланні тієї частини особистості, що розчинилася в земному. М. Фічіно розуміє щастя як злиття людини з Богом у творчому акті. Г. Сковорода бачить щастя в «сродній праці» людей, яка породжує душевну і духовну взаємодію.

У контексті філософії Ф. Ніцше щастя можна розуміти як процес еволюціонування людини через реалізацію волі до влади над собою і світом. У марксизмі щастя трактується як суспільна практика, що переборює відчуження людини.

Е. Фромм бачить щастя в реалізації біофілії – стратегії любові до життя в різних його проявах, а нещастя вбачає у втечі від свободи [6]. М. Бердяєв називає щастям свободу духу, який реалізується у творчості, що з'єднує людське й Божественне [1].

В. Татаркевич, автор трактату «Про щастя та досконалість людини», виділив чотири основних прояви щастя в людському бутті: як прихильність долі; як стан інтенсивної радості; як володіння найвищими благами; як почуття задоволення від життя [5].

У проєкті філософської антропології як метаантропології, що розвивається в сучасній українській філософії на основі ідей пізнього М. Шелера [15], М. Бердяєва [1], В. Шинкарука [16; 17] і підходів низки сучасних авторів [18; 19; 20], феномен щастя може бути усвідомлений як рух від буденного буття людини до граничного і метаграничного буття [8; 11]. Разом із тим, щастя по-своєму виявляється в кожному із цих вимірів людського буття і у відповідних вимірах світогляду. Розглянемо дані виміри і вже на цій основі зробимо висновки про метаморфози щастя в них.

2

Метаантропологія як напрям сучасної української філософії в строгому сенсі набуває, як було сказано вище, значення для сучасної соціогуманітаристики як проєкт, оснований на структуризації людського буття на буденний, граничний і метаграничний виміри. Методологія метаантропології постає евристичним інструментом низки філософських досліджень і конкретних методологій на її основі – соціальної метаантропології [3], екранної метаантропології [4], метаантропологічного підходу в етиці [13; 14] метаантропології мегаполісу тощо.

Отже, осмислимо ключові буттєві виміри та принципи загального проєкту метаантропології, який отримав ще назву філософської антропології як метаантропології.

Буденне буття (буденність) є категорією, що окреслює вимір людського буття, у межах якого відтворюється родове та цивілізаційне буття людини. Якщо усвідомлювати буденне буття людини лише як результат реалізації волі до самозбереження і волі до продовження роду, то в цьому контексті ставлення до буденного буття як самоцінності гальмує актуалізацію неповторно-особистісного начала. Поняття буденності широко використовує М. Бердяєв, у філософії якого буденність виступає охолодженням пристрасно-людяного і духовного в людині. У З. Фрейда зустрічаємо поняття «буденне життя» в контексті її специфічної «психопатології». М. Гайдеггер у «Бутті та часі» та у низці пізніших творів користується поняттями «буденна присутність», «присутність в її повсякденності», «повсякденна присутність», «буденність», характеризуючи їх через принципову безособовість (*das Man*). К. Ясперс для означення буденності використовує поняття «нааявне буття» – «*Dasein*» – цей термін у нього, на відміну від М. Гайдеггера, означає саме буденність.

Буденне буття можна охарактеризувати як підкореність Іншому та іншим, невизначеність власного шляху та небажання вибору. Це насолода несвободою, відсутністю відповідальності, що низводить людину до рівня об'єкту. В буденному бутті можна виявляти величезну зовнішню активність, однак вона завжди задана із-зовні, а не внутрішньо, глибинно. Це добре виразив М. Гайдеггер, який, називає буденність «заспокоєністю у невласному бутті».

На відміну від буденного буття, буття граничне є вимір людського буття, в якому відбувається свідомий вихід за межі буденності з її безособовою гармонією в екзистенціальний простір, де людина актуалізує особистісні ознаки, стаючи одночасно відкритою світові та самотньою по відношенню до нього. Проте граничне буття є тим виміром людського буття, в якому відбувається не тільки

посилення самотності, а й з'являється можливість дійсного виходу за її межі. Це означає включення у процеси творення та сприйняття культури. У граничне буття людина виходить завдяки реалізації волі до влади – з одного боку, і волі до пізнання та творчості, – з іншого. Це закладає екзистенціальну основу суперечливості граничного буття.

Граничне буття можна усвідомити як негацію буденності, трансцендування за її межі. Це є напруження, в якому відбувається звільнення від буденності з її затишком та спокоєм. Чи не означає це, що у буденності в принципі не може бути граничності? Ні, буденність має свої граничні ситуації, в яких відбувається концентрація трагічності. Проте це є тимчасові граничні вияви – саме ситуації і стани, які значною мірою задані ззовні – ситуації небезпечної хвороби, смерті близьких тощо.

В контексті нашого дослідження надзвичайно важливо усвідомити принцип відмінності категорій граничної ситуації (її широко використовує екзистенційно орієнтована філософія та психологія) та граничного буття людини.

Гранична ситуація означає кризовий стан людини, який веде до актуалізації особистісного начала. Така актуалізація виявляється передусім у загостренні самосвідомості й переосмисленні сенсу життя. У свою чергу це може приводити до зміни переживання самоідентичності. К. Ясперс, який ввів термін «гранична ситуація» (*Grenzsituation*) у екзистенціальну традицію XX століття, вважав, що подібні ситуації виникають передусім при наближенні до безодні смерті, переживанні глибинної провини, важливих подій, результати яких не можуть бути передбачені. Усвідомлена гранична ситуація має конструктивні наслідки, спрямовуючи до особистісного розгортання; неусвідомлена може призвести до невротичних і навіть психотичних вибухів [12, с. 181].

Гранична ситуація радикально протистоїть буденному буттю людини. Вона спрямовує людину до вчинку як моральнісного самовизначення, що виходить за межі буденного буття як підкореності традиційним способам світовідношення.

Однак якщо гранична ситуація здебільшого постає результатом зовнішніх по відношенню до людини обставин, то граничне буття є наслідком усвідомленого та вільного виходу в поза-буденні стани. В цих станах граничність втрачає свій випадково-ситуативний характер і сама набуває ознаки специфічного буття. У граничне буття людину виводить не поодинокий вчинок, а «ансамбль» вчинків, що є наслідком бажання реалізуватися за межами буденної присутності у світі. У граничному бутті зникає тимчасовість, ситуативність граничності. Саме тому в такому бутті людини зникає і буденність – як вимір, хоча в ньому з необхідністю відтворюються буденні ситуації. Таким чином, вихід у граничне буття є вихід у іншу порівняно з буденністю тотальність буття, у принципово інший буттєвий простір.

Мета-граничне буття людини є вимір людського буття, в якому відбувається вихід за межі буденного буття з його безособовою завершеністю і граничного буття з його незавершеністю і усвідомленою екзистенційною відокремленістю. Це – ключова категорія проекту метаантропології. Метаграничне буття є подолання замкненого характеру людського буття, який виражається у самодостатності владно-вольових актів та об'єктивації як творення артефактів культури. Творчість як об'єктивація у метаграничному бутті переходить у творчість як

актуалізацію – само-творення і творення продуктивної комунікації. Розгортання метаграницного буття можливе через феномени толерантності, свободи та любові, що означає глибинне очищення й олюднення буття людини через його деоб'єктивацію; це – екзистенціальне очищення людського буття [8], наростання якого може бути співвіднесене з щастям.

У метаграницному бутті процес трансцендування, який визначає людське буття взагалі, зазнає фундаментальної метаморфози. Спираючись на традицію екзистенціальної філософії, це буття можна було б співвіднести із трансценденцією і назвати антропо-трансценденцією [8, с. 20]. Дійсно, людське буття стає не просто трансцендуванням і не просто само-трансцендуванням; воно стає антропо-трансцендуванням – особистісним трансцендуванням, що не лише входить у потаємні глибини особистості, а й відкриває її іншій особистості; в результаті людське буття і набуває статусу антропо-трансценденції – стану, а надалі й буттєвого виміру, в якому відбувається поєднання свободи та любові, що трансформує творчість у співтворчість та буттє-творення. Саме тому людина в метаграницному бутті долає межі і буденного, і границного буттєвих вимірів, набуваючи при цьому гармонію, на яку у буденності є лише натяк, і передчуття якої дано у дисгармонії границних станів людини.

Коли ми визначаємо метаантропологію як філософію буденного, границного та метаграницного вимірів буття людини, надзвичайно важливо зазначити, що вказані виміри людського буття не знаходяться у відносинах лінійної субординації. Іншими словами, вони не поєднані принципом «абсолютного зняття», кожна людина містить у собі всі ці виміри, які складно й нелінійно впливають один на одного.

Тому актуальним стає координативне розуміння буденного, границного й метаграницного вимірів людського буття, згідно з яким вони є самоцінними й знаходяться у взаємодії, яка складає живу й колізійну реальність людини. При цьому, вказуючи на багатовимірність людини, можна говорити про домінанту якогось із вказаних вимірів у даний момент, його актуалізованість. Саме тому, усвідомлюючи обмеженість гегелівської діалектичної тріади стосовно людського буття, ми все ж користуємося принципом «теза – антитеза – синтеза»; однак цей субординативно-вертикальний принцип з необхідністю доповнюється координативно-горизонтальним. Отже, в метаантропологічному підході ми не прагнемо замінити вертикаль на горизонталь, субординацію на координацію, створивши новий замкнено-монологічний підхід. Мова йде про синтезу та взаємодію субординативного й координативного, яка здійснюється через ідею та практику відкрито-толерантної комунікації з Собою, Іншим та з Собою як Іншим.

Таким чином, у межах метаантропологічного дискурсу метаграницне буття розглядається як той екзистенціально-особистісний вимір людського буття, в якому стає можливим розв'язання колізій інших вимірів, проте я не вважаю, що це розв'язання є кінцевим та замкнено-завершеним; воно може розвиватися новими колізіями і набувати границності.

Як відомо, частка «мета» означає «після», «над». Чи не означає це, що метаантропологія прагне «зняти» у собі філософську антропологію і кінець кінцем замінити її собою? Таке запитання може видатися слушним, адже саме слово «ме-

таантропологія» натякає на можливість виходу за межі людського у його сучасному наявному вигляді. (До речі, передусім таке розуміння було притаманне М. Шелеру). Дійсно, метаантропологія у строгому сенсі слова може бути трактована як вчення про фундаментальні тенденції розвитку людського роду. Та це зовсім не означає, що вона є заміною філософської антропології, бо по-перше, окрім майбутнього залишається ще й минуле і сучасне, а по-друге, частка «мета», як ми вже побачили вище, може означати не тільки спрямування вгору, у майбутнє тощо; вона означає також вихід за власні межі у акті діяльної комунікації.

Тому метаантропологія виступає закономірним продовженням світоглядно-антропологічного та екзистенціально-антропологічного типів філософської антропології, що розвивалися в сучасній українській філософській думці. Це означає, що метаантропологія є екзистенціальною антропологією, яка вийшла на проблему комунікативності у людському бутті. Враховуючи те, що проблема вимірів людського буття, а також комунікації була притаманною для персоналізму в усіх його національних різновидах – в тому числі й українському – ми можемо припустити, що метаантропологія тяжіє до об'єднання підходів філософської антропології, екзистенціалізму й персоналізму.

При цьому метаантропологія не є течією, яка прагне «подолати» філософську антропологію, «абсолютно зняти» її у собі. Метаантропологія є однією з можливих тенденцій філософської антропології. Якщо вважати, що філософська антропологія є мультиверсумом (термін Х. Ортеги-і-Гассета), то метаантропологія виступає одним із його Всесвітів.

З іншого боку, слід зазначити, що метаантропологія є філософською антропологією часу фундаментальної антропологічної кризи – починаючи від її екологічних аспектів і закінчуючи аспектами ментально-політичними – тут мова йде передусім про протистояння західно-християнського світу та світу, що сповідує ісламський фундаменталізм. Частка «мета» в даному контексті є вираз волі до трансцендування за межі антропологічної кризи – метаантропологія виступає антропологією порозуміння, антропологією толерантності – тим філософсько-антропологічним вченням, у межах якого відбувається усвідомлення неможливості досягти подолання антропологічної кризи сьогодення через монологічні й самодостатні мета-наративи. І тут частка «мета», що додається до слова «антропологія» несе у собі сенс трансцендування також за межі метафізики, яка з необхідністю продукує замкнені метанаративні структури й описує світ через такі структури.

Філософська антропологія у своєму метаантропологічному вияві тому є вченням про вихід за межі замкнених метанаративних структур у людському бутті. Разом із тим, вона не заперечує ці структури – вона постулює їх відкритість, включеність у діалог. Іншими словами, метаантропологія може бути названа філософською антропологією доби постмодерну і мета-модерну, коли бліднуть ознаки постмодерну і проступають контури нового модерну.

Певною мірою можна стверджувати, що метаантропологічність філософської антропології сьогодні – як і в усі часи – постає умовою збереження та розгортання її філософичності.

В контексті сучасного проекту метаантропології буденному, граничному й мета-граничному вимірам буття людини відповідають буденний, особистісний та філософський типи світогляду. В результаті маємо екзистенціально-особистісну типологію світогляду – на відміну від соціокультурної, в межах якої виділяються міфологічний, релігійний та науковий типи світогляду. На перший погляд, цілком можна співвіднести буденний, особистісний й філософський типи світогляду з міфологічним, релігійним та науковим. Проте більш глибоке осмислення проблеми показує, що таке співвіднесення не є коректним – тут ми маємо не дві тріади корелятивів, а дві системи координат. Так, і в міфологічному, і в релігійному, і в науковому виявах світогляду можуть бути і буденний, і особистісний, і філософський рівні. З іншого боку, в кожному з останніх може проявлятися і міфологічне, і релігійне, і наукове.

Спробуємо більш докладно розгорнути екзистенціально-особистісну типологію світогляду, послідовно проаналізувавши кожен з її елементів.

Буденний світогляд відображає буденне буття людини з його несамостійністю, некритичністю, нетворчим характером. Буденний світогляд є насамперед результатом впливу сім'ї і того соціального середовища, у яке людина включена в дитячі і підліткові роки життя. Людина з буденним світоглядом абсолютно залежить від пануючих ідеологічних установок і цінностей. Наприклад, у суспільстві з атеїстичною ідеологією значна частина його представників стає атеїстами, у суспільстві, що сповідує релігійні принципи, більшість людей – віруючі.

Буденний світогляд є сукупністю соціальних стереотипів свого часу. Найбільшою мірою його можна співвіднести з поняттям «здорового глузду». Головною рисою людини з буденним світоглядом є несамостійність; носій буденного світогляду знаходиться під впливом маси людей. І цей вплив супроводжує його все життя, проникаючи в глибини позасвідомого. Другою рисою буденного світогляду є його некритичний характер. Носій буденного світогляду завжди приймає на віру усе те, що йде зі значимого для нього соціального середовища. Третя особливість полягає в тому, що людина з буденним світоглядом не налаштована на творчість і не має бажання саморозвитку.

Може видатися, що буденний світогляд створюється не особистістю, а масою, сукупними зусиллями всього соціального середовища, що живе у визначених економічних і культурних умовах. Однак це лише почасти так. У соціальному середовищі дійсно шліфуються світоглядні принципи, але вони приходять у нього ззовні і є результатом персональних зусиль. Тут доречна така аналогія: море як деяке досить активне середовище шліфує гальку, але самі камінчики не виробляються морем.

Ідеї, принципи і цінності приходять у соціальне середовище передусім зі сфер релігії і політичної ідеології, а обидві ці сфери у своїх джерелах завжди особистісно забарвлені. І якщо релігія на сьогоднішній день вільно й природно випромінює в соціальне середовище свої ідеї, дозволяючи зробити вибір совісті, то політична ідеологія (як правило, сфера релігійних уявлень, трансформована й звужена під впливом волі до влади) «давить» на середовище носіїв буденного світогляду, свідомо прагнучи упровадити у ньому певну систему ідей з метою підкорення й маніпуляції.

Буденному світогляду протистоять особистісний світогляд і філософський світогляд. Проаналізуємо їх специфіку.

Особистісний світогляд – це світогляд, що відображає граничне буття людини і відрізняється самостійністю, критичністю і творчим характером. Особистісний світогляд у всіх своїх рисах протилежний буденному світогляду, це світогляд людини, що усвідомлює і долає стереотипи середовища, а тому стає недоступною для маніпуляцій. Особистісний світогляд означає постійне самопізнання, погляд всередину себе, пильну увагу до динаміки розвитку внутрішнього світу. Тому людина з особистісним світоглядом усі події зовнішнього світу виносить на суд власного розуму і переживання.

Особистісний світогляд виступає основою творення нових цілей, ідеалів і цінностей. Саме творчий характер особистісного світогляду дозволяє вирішувати проблему смислу життя як проблему смислу свободи – свободи вибору і свободи досягнення обраного. Пошук сенсу життя перестає бути пошуком застиглого і речовинного – усього того, що час перетворює на порошок. Це добре виразив М. Бердяєв, який зазначає, що шукання істини є у відомому смислі й знаходження істини, такого роду звертання до смислу життя є проникнення смислом.

Людина, що володіє особистісним світоглядом, далеко не завжди здатна об'єднати внутрішній світ у таку цілісність, де частини необхідно й вільно поєднані одна з іншою. Особистісний світогляд тому є лише ступінь до філософського світогляду.

Філософський світогляд відображає метакричне буття людини і відзначається самостійністю, критичністю, творчим характером, а також системністю і внутрішньою цілісністю. Можна стверджувати, що філософський світогляд є ступінь зрілості особистісного світогляду [8; 11].

Усякий філософський світогляд є особистісним, але не всякий особистісний – філософський. Чи може будь-яка людина з особистісним світоглядом – самостійним, критичним, творчим – розраховувати на те, що він спрямований до філософського світогляду? Так, якщо людина прагне знайти й розгорнути системність та цілісність свого світогляду. Інакше особистісний світогляд стає випадковим і поверхневим явищем, а тому рано чи пізно тоне в стихії соціальних стереотипів, втрачаючи індивідуальний характер. Тому розхоже твердження про те, що кожен сам по собі є філософом, дуже далеко від істини. Філософський світогляд є складна й безупинна робота духу, що переборює власну обмеженість.

Виходячи зі сказаного, можна зробити висновок, що всі видатні люди в історії людства мали філософський світогляд. Саме він дає людині можливість сформулювати глобальну мету й усвідомити стратегії життя, що ведуть до неї. Тому можна припустити, що релігійний, художній і науковий світогляд видатних людей виступає метаморфозами філософського. І навпаки, можна говорити про перехід і релігійного, і художнього, і наукового світогляду видатних людей у філософський, набуття його рис.

4

Теоретико-методологічні основи сучасної метаантропології можуть бути стисло сформульовані у вигляді п'яти принципів, з яких впливає метаантропо-

логічний закон, що дозволяє осмислювати й прогнозувати перспективи розвитку й еволюціонування людини та людства.

1. Принцип метаантропологічної тріади.

Існують три фундаментальні екзистенціальні виміри людського буття: буденне, граничне, метаграничне. Буденне буття людини – це буття з відносною гармонією, граничне буття – це заперечення гармонії буденності, метаграничне буття – відновлення гармонії на новій основі – свободи особистості. Тому буденне буття наповнене прихованою самотністю, в граничному бутті самотність стає явною, в метаграничному бутті відбувається подолання самотності, в результаті чого особистість відкривається любові.

2. Принцип онто-волютаризму (принцип кореляції волі та екзистенціальних ландшафтів).

Фундаментальні екзистенціальні виміри людського буття формуються під впливом вольових імпульсів. Якщо буденний вимір буття людини твориться волею до самозбереження і продовження роду, а граничний – волею до влади, а також волею до пізнання та творчості, то метаграничний – волею до любові і свободи в їх єдності, в результаті чого воля трансформується у натхнення, а творчість культури – у творення буття.

3. Принцип антропологічної відносності та абсолютності.

Кожна людина поєднує в своїй присутності в світі буденний, граничний та метаграничний екзистенціальні виміри при домінанті якогось одного з них; ця домінанта може змінюватися з часом. Саме метаграничне в людському бутті, якщо воно застигає у своїй гармонії і відчувається від граничного з часом стає відносним, перетворюючись на буденність.

Але метаграничне стає абсолютним в момент екзистенціального пориву його створення, і воно завжди абсолютне як цінність. Однак абсолютність метаграничного буття людини, відчуженого від граничності – це трагічна абсолютність, бо метаграничне зводиться до спогадів і споглядання цінностей, відчужених від потоку життя. Метаграничне стає дійсно абсолютним, якщо включає в себе граничне. Іншими словами, з'єднуючись з трагізмом граничного буття, метаграничне звільняється від трагізму абсолютності.

4. Принцип антропо-трансценденції.

Між екзистенцією і трансценденцією в бутті людини відсутня онтологічна прірва. Трансценденція не є чимось нездійсненим і потойбічним по відношенню до людини, і в той же час означає вихід за межі людського, який стає можливим у синтезі геніальності, героїзму і святості. Ця триєдність становить буття Боголюдини, яку можна усвідомити як конкретну дійсність трансценденції в людському бутті – антропо-трансценденцію; до неї ведуть шляхи Надлюдини (єдність геніальності і героїзму) і Металюдини (єдність геніальності і святості) [8].

5. Принцип андрогінної цілісності людського буття (принцип андрогінізму).

Цілісність людського буття укорінена в єднанні чоловіка і жінки в парі; але для того, щоб ця комунікативна цілісність була не тваринною, а людською, вона повинна проявитися всередині особистості – у вигляді єдності духовності і душевності як глибинних проявів мужності і жіночності. Отже, андрогінна цілісність люд-

ського буття постає як цілісність особистості та комунікативна цілісність люблячої пари, які виступають основою всіх дійсних форм цілісності в світі людини.

На основі застосування цих п'яти принципів до аналізу антропогенезу, можна сформулювати метаантропологічний або антропо-генетичний закон, який корелює з онтогенетичним законом і описує еволюцію як людини, так і людства, поєднуючи особистісно-екзистенціальні й особистісно-комунікативні аспекти трансцендування в контексті буденного, граничного й метаграничного вимірів людського буття:

Антропогенез індивіда повторює антропогенез всього людського роду; при цьому індивіди буденного буття освоюють останній етап антропогенезу лише зовні, на рівні мімікрії і симуляції, індивіди граничного буття адекватні йому, індивіди метаграничного буття створюють наступний етап, вступаючи у протистояння з іншими представниками свого еволюційного етапу, але поступово ведучи їх за собою.

Іншими словами, на кожному подальшому еволюційному етапі розвитку людини і людства зберігається значна кількість індивідів, які залишаються на попередньому етапі, але це врівноважується особистостями, які живуть творенням наступного етапу еволюції і постійною відкритою можливістю приєднатися до них.

5

Спробуємо зробити декілька висновків щодо екзистенціалу щастя в окреслених координатах метаантропології.

У буденному вимірі людського буття, в якому людина має й буденний світогляд, щастя – найбільш повна реалізація волі до самозбереження (безпеки) і продовження роду. Але така іпостась щастя, яке ґрунтується на тілесному здоров'ї та соціальних стереотипах, є доволі умовною, адже відчужена від духовного в людському бутті. Невблаганний час руйнує і тілесність, і стереотипи, і смак до життя, рано чи пізно залишаючи людину буденності у екзистенціальному стані безмежної нудьги [7], яка породжує відчуття смислової порожнечі та відчай-від-нудьги.

У граничному бутті людини щастя реалізується, з одного боку, у знаходженні всезростаючої влади над собою і світом, з іншого боку – у реалізації волі до пізнання і творчості. Обидві ці волі здатні дати людині граничну насолоду від життя, навіть екстаз. Однак і воля до влади, і воля до пізнання і творчості з необхідністю ведуть людину граничного буття до такої ж граничної самотності [10]. Та самотність, яка була прихована в буденному бутті людини, тут стає відкритою та відвертою. Тому щастя в граничному бутті людини може бути ще більш відносним і вся оригінальність особистісного світогляду людини не спасає від цього.

У метаграничному бутті людини щастя – це відкритість світу, яка веде до екзистенціальної єдності свободи і любові. Це означає можливість співтворчості з Іншим і подолання тимчасовості як в любові, так і в свободі. В цьому екзистенціальному вимірі буття щастя набуває абсолютних виявів, в ньому суб'єктивне єднається з об'єктивним. Самотність в цьому вимірі буття втрачає свій фатальний характер і стає лише усамотненням [10].

В метаграничному вимірі людського буття людина набуває андрогінну цілісність, в якій глибинна чоловічість як духовність і глибинна жіночність як душевність поєднуються в глибині особистості. Це дарує особистості можливість цілісного єднання у андрогінну пару з іншою особистістю, що в свою чергу, наповнює

кожного з цієї пари таємничим відчуттям безсмертя [2] у всіх його можливих іпостасях, що знаменує звільнення від жаху смерті і кінцевості в бутті людини. Це таємниче відчуття безсмертя, яке у деяких постає перед-чуттям, може породжуватися і буттям у парі, і передчуттям буття у парі – у людини, яка набула особистісну цілісність, що її відображає справжній філософський світогляд, і йде до цілісності комунікативної. Тої цілісності, яка вже виходить за межі лише пари і яку можна було б назвати буттям-у-щасті.

Тому метаграницне буття людини органічно наповнене щастям – для кожного своїм, унікальним, особистісним, але таким, що закликає до діалогу з Автором іншого щастя.

Література

1. Бердяев Н.А. О назначении человека. – М.: Республика, 1993. – 383 с.
2. Крилова С. Безсмертя особистості: ілюзія чи реальність? – К.: Сатсанга, 1999. – 160 с.
3. Крилова С. Краса людини: особистість, сім'я, суспільство (соціально-філософський аналіз). – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2011. – 344 с.
4. Світла В. Кіно і телебачення: арт-терапія душі, зачарованої екраном. Вступ до екранної метаантропології. – К.: КНТ, 2019. – 358 с.
5. Татаркевич В. О счастье и совершенстве человека. – М.: Издательство: Прогресс, 1981. – 377 с.
6. Фромм Э. Бегство от свободы // Бегство от свободы. Человек для себя. – Минск, 1998.
7. Хамитов Н.В. Люди тоски и люди скуки. – К.: КНТ. – 2019. – 179 с.
8. Хамитов Н. Философия: бытие, человек, мир. От метафизики к метаантропологии. – 4-е издание, исправленное и дополненное. – К.: КНТ, 2017. – 268 с.
9. Хамитов Н., Крилова С. Філософський словник. Людина і світ. – 2-е видання, виправлене і доповнене. – К.: КНТ, 2018. – 394 с.
10. Хамитов Н. В. Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології. – 2-е видання, перероблене та доповнене. – К.: КНТ, 2017. – 370 с.
11. Хамитов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. – 2-е видання, виправлене і доповнене. 2-е видання, виправлене і доповнене. – К.: КНТ, 2018. – 394 с.
12. Хамитов Н., Крылова С., Розова Т., Минева С. и др. Философская антропология: словарь. – 4-е издание, исправленное и дополненное. – К.: КНТ, 2017. – 472 с.
13. Хамитов Н., Крылова С., Минева С. Этика и эстетика: словарь ключевых терминов. – К.: КНТ, 2009. – 336 с.
14. Хамитов Н., Крылова С. Этика: путь к красоте отношений. Метаантропологический анализ / Н. Хамитов, С. Крылова. 4-е издание, дополненное и переработанное. – К.: КНТ, 2017. – 264 с.
15. Шелер М. Философское мировоззрение // Избранные произведения. – М.: Гнозис, 1994. – 480 с.
16. Шинкарук В. Віра, Надія, Любов // Віче. – 1994. – № 3 (24). – С. 145–150.
17. Шинкарук В. Методологічні засади філософських вчень про людину // Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми. – К.: Пед. думка, 2000. – 286 с.
18. Bidney D. Theoretical Anthropology. – N.Y., 1968. – 528 p.
19. Habermas J. Die Zukunft der menschlichen Natur. Auf dem Weg zu einer liberalen Eugenik. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2001. – 115 s.
20. Jaspers K. Vernunft und Existenz. – Croningen, 1935.
21. Khamitov N., Krylova S. Metaanthropology as a philosophy of moral education in conditions of multicultural world. – Jinju, 2011. – P. 30–31.

Наукове видання

Матеріали
Міжнародної науково-практичної конференції

ЩАСТЯ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК

14 – 15 листопада 2019

Макетування – *Луц Уляна*

Верстка – *Захарків Тарас*

Ідея дизайну обкладинки – *Держко Ігор, Швед Ольга*

Дизайн обкладинки – *Держко Ігор*

Тираж здійснено у друкарні
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
79010, м. Львів, вул. Пекарська, 69

Формат 70×100/16. Папір офсетний.
Гарнітура: таймс. Умовн. друк. арк. 21,6125
Тираж 150 прим.

ОСІННЄ ЩАСТЯ, 2019.
Полотно, олія. 120×100 см. Віктор Ковтун

**НИЗЬКИЙ
СТАРТ**

2019. Полотно,
олія. 145×145 см,
Палій І. О.